

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXVI

Beograd

No. 3–4/2014

RASPRAVE I ČLANCI

Miroslav ANTEVSKI i Sanja FILIPOVIĆ, Inostrane investicione aktivnosti kineskih kompanija

Miroљjub JEVTIĆ, Multikulturalni konstitucionalizam – kvadratura kruga

Duško DIMITRIJEVIĆ i Ivan DUJIĆ, Teritorijalni spor u Japanskom moru i njegov uticaj na regionalnu bezbednost

Ana JOVIĆ-LAZIĆ, Saradnja Ruske Federacije i NATO u oblasti evropske bezbednosti

Miloš JONČIĆ, Zaštita posebnih kategorija lica u oružanim sukobima

Ivana RAKIĆ, Uloga propisa o kontroli koncentracija u sprovođenju optimalne politike zaštite konkurencije

Senad GANIĆ, Osvrt na savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde o pravnim posledicama izgradnje zida na okupiranoj palestinskoj teritoriji

Vidoje GOLUBOVIĆ, Regionalna saradnja na zaštiti i očuvanju kulturne baštine

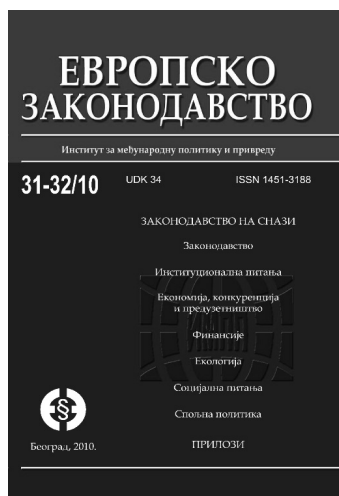
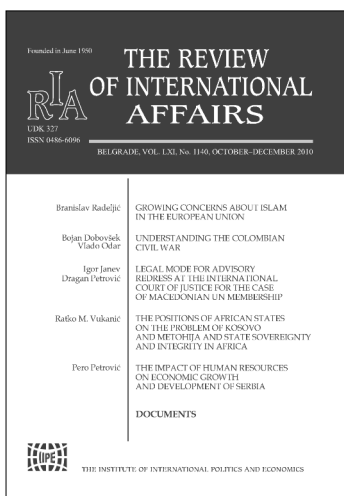
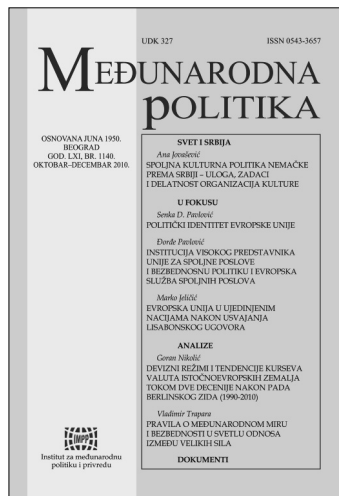
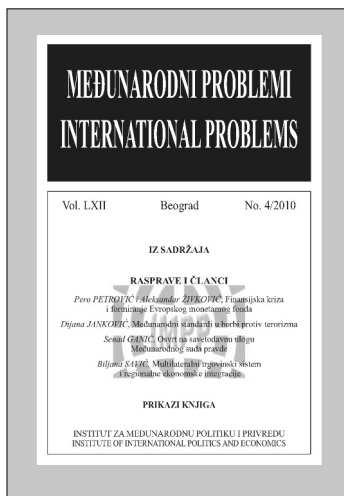
Dobrica VESIĆ, Prilagođavanje privrede Srbije regionalnim i evropskim integracijama

Dragan ĐUKANOVIĆ, „Identitetska pitanja” i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori

Sandra VUČIĆ i Srđan MILENKOVIĆ, Makedonija: faktor stabilnosti ili nestabilnosti u regionalnom bezbednosnom podkompleksu Zapadni Balkan?

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 66, (2014), br. 3–4, pp. 225–452

IZDAVAČKI SAVET / EDITORIAL COUNCIL

- Predrag BJELIĆ, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade
Dražen DERADO, University of Split, Faculty of Economics, Split
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Irena KIKERKOVA, The Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Economics, Skopje
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Jelena KOZOMARA, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade
Natalia Vladimirovna KULIKOVA, Russian Academy of Sciences, Institute of Economy, Moscow
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Jasmina OSMANKOVIĆ, University of Sarajevo, School of Economics and Business, Sarajevo
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, University of Belgrade, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi

UREĐIVAČKI ODBOR / EDITORIAL BOARD

- Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

POČASNI UREDNIK / HONORARY EDITOR

Brana MARKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR IN CHIEF

Miroslav ANTEVSKI

ZAMENIK UREDNIKA / DEPUTY EDITOR

Pero PETROVIĆ

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač

**Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25**

Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail: zaklina@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača

Duško Dimitrijević
direktor

Glavni i odgovorni urednik

Miroslav Antevski

Sekretarica uređivačkog odbora

Žaklina Novičić

Prevodilac

Aleksandra Janošević

Tehnički urednik

Snežana Vojković

Kompjuterska obrada

Sanja Balović

Štampa

„Mala knjiga”, Novi Sad

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXVI

BEOGRAD

BROJ 3–4/2014

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Miroslav ANTEVSKI i Sanja FILIPOVIĆ</i> , Inostrane investicione aktivnosti kineskih kompanija	231
<i>Miroљub JEVTIĆ</i> , Multikulturalni konstitucionalizam – kvadratura kruga	249
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ, Ivan DUJIĆ</i> , Teritorijalni spor u Japanskom moru i njegov uticaj na regionalnu bezbednost	265
<i>Ana JOVIĆ-LAZIĆ</i> , Saradnja Ruske Federacije i NATO u oblasti evropske bezbednosti	283
<i>Miloš JONČIĆ</i> , Zaštita posebnih kategorija lica u oružanim sukobima	305
<i>Ivana RAKIĆ</i> , Uloga propisa o kontroli koncentracija u sprovođenju optimalne politike zaštite konkurencije	321
<i>Senad GANIĆ</i> , Osvrt na savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde o pravnim posledicama izgradnje zida na okupiranoj palestinskoj teritoriji	338
<i>Vidoje GOLUBOVIĆ</i> , Regionalna saradnja na zaštiti i očuvanju kulturne baštine	353
<i>Dobrica VESIĆ</i> , Prilagođavanje privrede Srbije regionalnim i evropskim integracijama	376
	227

<i>Dragan ĐUKANOVIĆ</i> , „Identitetska pitanja” i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori	395
<i>Sandra VUČIĆ i Srđan MILENKOVIĆ</i> , Makedonija: faktor stabilnosti ili nestabilnosti u regionalnom bezbednosnom podkompleksu Zapadni Balkan?	423
PRIKAZI KNJIGA	443

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXVI

BELGRADE

No. 3–4/2014

CONTENTS

ARTICLES

<i>Miroslav ANTEVSKI & Sanja FILIPOVIĆ</i> , Foreign investment activities of chinese companies	231
<i>Miroљub JEVTIĆ</i> , Multicultural constitutionalism – squaring circle.....	249
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ & Ivan DUJIĆ</i> , The territorial dispute in the sea of Japan and its impact on regional security	265
<i>Ana JOVIĆ-LAZIĆ</i> , Cooperation between the Russian federation and NATO in the field of European security	283
<i>Miloš JONČIĆ</i> , Protection of special categories of persons in armed conflicts	305
<i>Ivana RAKIĆ</i> , The role of merger control rules in the enforcement of optimal competition policy	321
<i>Senad GANIĆ</i> , Advisory opinion of the international court of justice in the “wall case” in the service of a possible solution of the Israeli-Palestinian conflict	338
<i>Vidoje GOLUBOVIĆ</i> , Regional co-operation in the field of protection and preservation of cultural heritage	353
<i>Dobrica VESIĆ</i> , Adapting the Serbian economy to regional and European integration	376
	229

<i>Dragan ĐUKANOVIĆ</i> , “Identity issues” and lines of internal divisions in Montenegro	395
<i>Sandra VUČIĆ & Miloš MILENKOVIĆ</i> , Macedonia: factor of stability or instability in the regional security subcomplex Western Balkans?	423
BOOK REVIEW	443

Miroslav ANTEVSKI¹
Sanja FILIPOVIĆ²

UDK: 339.727.22(510)
Bibliid Vol. LXVI, br. 3-4, str. 231–248
Izvorni naučni rad
2014.
DOI: 10.2298/MEDJP1404231A

INOSTRANE INVESTICIONE AKTIVNOSTI KINESKIH KOMPANIJA

APSTRAKT

Kineske investicije u inostranstvu su beležile visoke stope rasta u poslednjoj deceniji, ali njihov obim je još uvek u poređenju sa onima u razvijenim industrijskim zemljama. Država igra ključnu ulogu u njihovom podsticanju i podršci, direktno i indirektno. Velike državne korporacije su najveći investitori u inostranstvu, a negde dominiraju investicije privatnih kineskih kompanija, kao npr. u Africi. Postoji velika geografska disperzija investicionih tokova, dok je najviša koncentracija u zemljama u razvoju. Glavni pokretači investicionog kapitala su: trgovina, energenti, prirodni resursi, infrastrukturni projekti i preuzimanje strateške imovine. Često su ovi pokretači kombinovani od dva ili više koji se uzajamno podržavaju.

Ključne reči: Kina, investicije, TNC

JEL Classification: F13, F14, F21, F23

- 1 Dr Miroslav Antevski, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, . E-mail: miroslavbgd@gmail.com. Ovaj rad je deo rezultata istraživanja u okviru naučnog projekta IMPP, Beograd: *Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti*, ev. br. 179029, program osnovnih istraživanja, ciklus 2011–2015, finansiranog od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije; i naučnog projekta IMPP: *Ekonomski odnosi Kine sa Regionom Jugoistočne Evrope*.
- 2 Prof. dr Sanja Filipović, naučni saradnik, Ekonomski institut, Beograd. E-mail: sanja.filipovic@ecinst.org.rs. Rad je deo rezultata istraživanja u okviru naučnih projekata Ekonomskog instituta, Beograd: 179011 (*Organizazione i informacione podrške sistemu upravljanja kvalitetom kao ključnim faktorom povećanja konkurentnosti naših preduzeća i njihovog bržeg ulaska na svetsko i EU tržište*) i 47009 (*Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU*), ciklus 2011–2015, finansiranih od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. UVOD

Investicije su motorna snaga i pokretač svake ekonomije, i njihov značaj, izvori, mehanizmi i instrumenti se najčešće proćavaju na nacionalnom nivou. Međunarodno kretanje investicionog kapitala, u svim njegovim formama, najpre je vezivano za razvoj međunarodne trgovine, sa kojom je povezano i koju prati. Pojava i razvoj transnacionalnih korporacija (*Transnational Corporation* - TNC) doveli su do novih formi i instrumenata međunarodnog investiranja, kao jedne od poslovnih aktivnosti u njihovoj strategiji internacionalizacije i širenja poslovanja. Proces globalizacije je takve aktivnosti dodatno ubrzao i uvećao, tako da su fragmentacija proizvodnje, globalni proizvodni lanci ili mreže i izvozne platforme danas opšteprisutni u svetskoj ekonomiji. Motivi i pokretači investicionog kapitala, kao i konkretne forme se, pri tome, razlikuju, i opredeljeni su konkretnim strategijama internacionalizacije poslovanja i njihovim ciljevima. Međunarodna praksa i teorija su ukazali na određene pravilnosti ili zakonitosti, prisutne u poslovanju TNC ili velikih nacionalnih kompanija koje imaju znaćajan deo svojih poslova u inostranstvu, sa malim razlikama vezanim za vlasnićku strukturu.

Poslednje dve decenije, a naroćito u poslednjoj, Kina je mesto od velikog investicionog interesa, kako kao destinacija, tako i kao izvor investicionog kapitala. To je prirodna posledica izuzetno brzog rasta cele kineske ekonomije i njenih potencijala. Pri tome je veći interes bio za investiranje u Kini, kako samih investitora, tako i istraživaa, koji su pratili forme i efekte razlićitih investicionih formi. Tek je u poslednje vreme investiciona aktivnost kineskih kompanija u inostranstvu postala predmet ozbiljnijeg izućavanja, kako u zemlji tako i kod njenih glavnih konkurenata u svetu, prateći rast kineske ekonomije i međunarodnog znaćaja države.

Ovaj rad će pokućati da pruži odgovore na nekoliko kljućnih pitanja, kao što su: motivi ili pokretači kineskih investicija u inostranstvu, sektorska i geografska distribucija, strategije kineskih TNC, i na kraju, rezultati i oćekivanja. Određene napomene koje se odnose na rezultate dosadašnjih istraživanja, kako empirijskih tako i teorijskih, biće prisutne u samom radu, tamo gde doprinose konkretnim objašnjenjima. Imajući u vidu jezićke barijere i dostupnost podataka, rad će koristiti međunarodne statistićeke izvore i rezultate dosadašnjih empirijskih istraživanja. Rad je organizovan na sledeći naćin: posle uvodnog dela, ukazuje se na opšte karakteristike kineske investicione politike u inostranstvu, a potom analiziraju karakteristićni pokretači kineskih investicija u inostranstvu. Zbog prirode rada, veća paźnja je posvećena onim primerima koji su karakteristićni za kineske inostrane investicije, kao što su: Australija u okviru blićeg okruženja, afrićke zemlje zbog kombinovane politike i instrumenata, i na kraju, investicije u energetski sektor.

2. OPŠTE KARAKTERISTIKE KINESKE POLITIKE INVESTIRANJA U INOSTRANSTVU

Uopšte je investiciona aktivnost kineskih kompanija u inostranstvu do devedesetih godina prošlog veka bila malog obima i značaja. Od 1985. godine kineska država je dozvolila i privatnim kompanijama da obavljaju investicione poslove u inostranstvu. U devedestim godinama dolazi do rasta investicija u inostranstvu, posebno u Hong Kongu, ali je taj trend zaustavljen finansijskom krizom koja je pogodila Aziju 1997. godine. Ozbiljnije normativno, ali i strateško, uređenje investicionog poslovanja kineskih kompanija u inostranstvu donela je direktiva iz 1999. godine. Iako je njen tadašnji cilj bio podsticanje izvoza preko investicija u prerađivačku industriju u inostranstvu, ona je imala i strateški politički karakter. „Direktiva označava značajan preokret u politici Kine: od podsticanja prekomorskih investicija ka upravljanju spoljnim direktnim investicijama.”³ Investiranje u inostrani sektor usluga dodatno je regulisano 2004. godine.

Investicije kineskih kompanija u svetu, a posebno direktne investicije (*Outward Foreign Direct Investment* – OFDI), po svojoj dinamici, obimu i karakteru prate trgovinu robom i uslugama kineske ekonomije, i imaju dinamičan rast u poslednjoj deceniji. Tako su kineske OFDI rasle po godišnjoj stopi od 55% u periodu 2003–2009, i sa US\$ 2,85 milijardi u 2003. godini dostigle obim od US\$ 56,53 milijardi u 2009. godini. Tako dinamičan rast OFDI je u tom periodu povećao učešće Kine u ukupnim svetskim OFDI od 0,45% na 5,1%. Prema tim pokazateljima, Kina je već tada bila najveći investitor među zemljama u razvoju, a u svetu iza SAD, Francuske, Japana i Nemačke.⁴ Procenjeni stok kineskih OFDI na kraju 2013. godine iznosio je US\$ 541 milijardu, i po svojoj veličini je 15. u svetu.⁵ Ipak, i pored tako visokih stopa rasta kineskih investicija u inostranstvu, ostaje činjenica da: „Kineske OFDI dostižu manje od svojih potencijala u poređenju sa onima iz drugih glavnih izvora FDI, uz datu veličinu Kine, mesto u svetskoj ekonomiji, i njeno obilje.”⁶

Pored visokih stopa rasta kineskih investicija u inostranstvu u poslednjoj deceniji, druga važna karakteristika je presudna uloga države, kako u formulisanju i realizaciji strategije investiranja, tako i podsticanju i usmeravanju, i sektorski i geografski. Strateško usmeravanje i kanalisanja investicija kineska država čini preko

3 Yin-Wong Cheung & Xingwang Qian Suny, “Empirics of China’s Outward Direct Investment”, *Pacific Economic Review*, Vol. 14, No. 3, 2009, p. 314.

4 Yiping Huang & Bijun Wang, “Chinese Outward Direct Investment: Is There a Model?”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011, p. 2.

5 Izvor podataka: CIA, *The World FactBook 2013*, portal CIA: <https://www.cia.gov/> (20.11.2014)

6 Shiro Armstrong, “Assessing the Scale and Potential of Chinese Investment Overseas: An Econometric Approach”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011, p. 35.

aktivnosti državnih kompanija u inostranstvu ili putem podrške koju može pružiti. Ta podrška podrazumeva široku mrežu aktivnosti kineske države, koje mogu biti: kreditne ili finansijske, direktno domaćim kompanijama ili njihovim partnerima u inostranstvu; diplomatske; pravne, u vidu uslova istovetnog tretmana kineskih kompanija u zemljama čije kompanije posluju u Kini; kulturne i druge. „Kineska vlada je igrala krucijalnu ulogu u oblikovanju strukture spoljnih investicija Kine.”⁷ Rezultat takve politike države je bio da su do kraja 2009. godine dominantnu ulogu imale državne kompanije, sa 108 aktivnih državnih kompanija koje su investirale u 5.901 inostranih. Takva vlasnička struktura kineskih investitora imala je za posledicu da su državne kompanije posedovale 69,2% od ukupnog stoka kineskih OFDI a privatne kompanije samo 1%. Koliko je takva vlasnička struktura investitora u inostranstvu optimalna svakako zavisi od postavljenih političkih i strateških ciljeva. Pri tome je korisno imati u vidu sledeće zapažanje: „Prekomorske investicije pružaju mogućnost za produblivanje strukturnih reformi u Kini; takve investicije takođe mogu ojačati monopolsku poziciju nekih državnih kompanija, što je nekonzistentno sa ciljem domaće reforme.”⁸ Pravci budućeg razvoja kineske ekonomije i društva, formulisani u 2011. godini, ukazuju da su takvi mogući efekti uzeti u obzir.⁹

Među institucijama i instrumentima koje je Kina ustanovila i razvila u cilju podrške inostranih operacija svojih kompanija treba istaći Razvojnu banku Kine (China Development Bank - CDB), koja je osnovana 1994. godine. Ubrzo posle osnivanja, i finansijske krize u Aziji 1997. i 1998. godine, usmerava se na komercijalno i profitno poslovanje, i zvanično postaje komercijalna banka od kraja 2008. godine. Već od 2002. godine značajan deo njenih aktivnosti bio je usmeren na međunarodna finansijska tržišta.

Kineske kompanije koje investiraju u inostrane energetske sektore i eksploataciju prirodnih resursa koriste tri kanala podrške CDB: prvi, obezbeđivanjem direktnih finansijskih sredstava; drugi, finansiranjem projekata razvoja transportne energetske infrastrukture; i treći, „CDB obezbeđuje kredite stranim energetskim i rudarskim kompanijama, posebno onim koje kineskim firmama nude dugoročne ugovore o snabdevanju, više vlasničke pozicije i ugovore o proizvodnji opreme.”¹⁰

7 Ligang Song *et al.*, “State-owned Enterprises’ Outward Investment and the Structural Reform in China”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011, p. 39.

8 *Ibid.*, p. 51.

9 Information Office of the State Council The People's Republic of China, *China's Peaceful Development*, Beijing: Foreign Languages Press Co. Ltd, September 2011

10 Erica Downs, *Inside China, Inc: China Development Bank's Cross-Border Deals*, Washington, DC: The Brooking Institution, John L. Thornton China Center Monograph Series, No. 3, March 2011, p. 28.

Treća opšta karakteristika kineske politike investiranja u inostranstvu bila bi da ona sledi razvojne prioritete kineske ekonomije, i da je njen integralni deo. Da ovo nije samo opšta konstatacija, govore nam sektorski pravci tokova kineskih investicija u inostranstvu: energetski sektor, eksploatacija rudnih i mineralnih resursa, proizvodne i izvozne platforme, podrška izvozu, nove tehnologije i znanja. Pored toga, uočljiva je široka geografska disperzija izvora i pravaca snabdevanja, kao i ulazak na tržišta razvijenih industrijskih zemalja.

3. KARAKTERISTIČNI POKRETAČI KINESKIH INVESTICIJA U INOSTRANSTVU

Postoji teškoća u klasifikaciji kineskih investicija u inostranstvu, po bilo kom kriterijumu. Velika geografska disperzija međunarodnih poslovnih operacija kineskih kompanija je isprepletana sa svim poznatim tipovima investicija. Ako izuzmemo operacije na finansijskim tržištima, i ograničimo se na direktno ili investiranje povezano sa proizvodnjom uopšte, eksploatacijom prirodnih i mineralnih resursa, transportom, trgovinom, logistikom i poslovnim uslugama, tada se srećemo i sa horizontalnim ili tržišno usmerenim OFDI (*market-seeking FDI*), i vertikalnim ili resursno orijentisanim investicijama (*resource-seeking FDI*), sa jednog aspekta, a sa drugog: sa investicijama koje su izvozne platforme (*export-platform FDI*), investicijama usmerenim na povećanje efikasnosti (*efficiency-seeking FDI*), ili na povećanje strateških prednosti (*strategic asset-seeking FDI*), koje su uglavnom karakteristične za poslovanje TNC i njihove dugoročne strategije. U tim investicionim poslovima prisutne su takođe sve forme: osnivanje sopstvenih firmi, *joint venture*, kupovina udela, spajanja i preuzimanja (*Mergers & Acquisitions* - M&A), podružnice i filijale, globalni proizvodni lanci i mreže. Po ovome se Kina ne razlikuje od neke druge velike i razvijene ekonomije u svetu. Možda zbog snažne uloge države i veze sa razvojnim ciljevima zemlje važi konstatacija: „Našli smo da kineske OFDI imaju svoje vlastite kineske karakteristike.”¹¹

3.1. Investicioni tokovi prate trgovinu

Kineske investicije u inostranstvu prate u velikoj meri dokazani obrazac: kapital prati trgovinu. Tako je i CDB osnovana sa ciljem promocije i podsticanja kineskog izvoza. Može se argumentovano tvrditi da su i drugi važni pokretači investicionih tokova povezani, nekada i oslonjeni na trgovinu. To važi za odnose sa zemljama u okruženju, kao što je Australija, afričke zemlje, zemlje Latinske Amerike, ali i za

11 Yiping Huang & Bijun Wang, “Chinese Outward Direct Investment: Is There a China Model?”, op. cit., p. 18.

razvijene industrijske zemlje. Trgovina igra važnu ulogu i kod investicija koje su resursno orijentisane, kod izvoznih platformi naročito, ali i u slučajevima strateškog pozicioniranja. Globalni proizvodni ili vrednosni lanci, mreže koje oni stvaraju, nezamislivi su bez trgovine, i naravno pratećeg kapitala. „Izvoz Kine u zemlje domaćine je značajno pozitivan indikator za OFDI Kine. Što više Kina izvozi nekoj naciji, Kina više investira u tu naciju.”¹² Treba, međutim, istaći da je veći deo kineskih OFDI usmeren ka uslužnom sektoru, što se razlikuje od unutrašnje strukture kineske ekonomije.

Kada je reč o investicijama koje prate trgovinske i izvozne tokove neke zemlje, obično su veličina tržišta (merena visinom GDP i populacijom) i geografska blizina opredeljujući faktori. U slučaju kineskih investicija, geografska distanca nije opredeljujući faktor, a veličina tržišta jeste kod razvijenih zemalja. Ako Kinu danas nazivaju svetskom fabrikom, onda je to logično. Pokretač trgovine i investicija u nerazvijene i zemlje u razvoju su energenti i prirodni resursi, gde trgovina često otvara vrata investitorima u zemljama destinacije. Kina danas može mnogim zemljama odobriti preferencijalni trgovinski status i olakšice, bez bojazni da bi taj uvoz mogao ugroziti domaću proizvodnju. Dodatne investicije pod povoljnim uslovima u infrastrukturne projekte olakšavaju i podstiču investicije u resursne sektore i kineski izvoz.

Često su trgovina i investicije povezani sa strateškim pozicioniranjem ili preuzimanjem imovine koja ima takav karakter, naročito na tržištima razvijenih industrijskih zemalja. „Ako kineske firme investiraju značajne iznose u okviru EU, onda je verovatnije da će one investirati u cilju promocije trgovine iz Kine, i kupovati stratešku imovinu u okviru EU. Takva strateška imovina ostaje u okviru pula znanja i tehnologije koji su kreirale vodeće evropske međunarodne i globalne firme, i njihovi evropski snabdevači. Znanje je najbolje dostupno na mestu njegovog porekla.”¹³ Kao primer strateškog pozicioniranja na tržištu Evropske unije može se navesti kineska investicija u elektroenergetski sektor Portugala, koji ima dve velike energetske kompanije: EDP čija je delatnost proizvodnja električne energije, i REN, koji upravlja električnom mrežom u zemlji. Dve kineske državne kompanije su kupovinom udela u dve portugalske kompanije postale većinski vlasnici u elektroenergetskom sektoru Portugala: Three Gorges Group (CTG) je preuzela 21,35% (državnog) vlasništva EDP za € 2,69 milijardi, dok je kineski državni fond State Grid preuzeo 25% vlasništva u REN za € 387 miliona.

12 Ibid., p. 18.

13 Jeremy Clegg & Hinrich Voss, “Inside the China-EU FDI Bond”, *China & World Economy* Vol. 19, No. 4, 2011, p. 105.

Dinamičan rast trgovine između Kine i CEE u poslednjoj deceniji i po (u proseku, za trećinu godišnje), bio je praćen značajnom investicionom aktivnošću kineskih kompanija.¹⁴ Brojne analize o ovom pitanju uglavnom su saglasne u zaključku da je, „sa ekonomskog stanovišta, Kina zainteresovana da investira u zemlje CEE zbog njihovog povoljnog odnosa između troškova rada i njegovog kvaliteta; njihove geografske i političke bliskosti sa Zapadnom Evropom; i relativno visoko rastućih ekonomija. Ovi faktori zajedno stvaraju povoljne prilike za izgradnju proizvodnih kapaciteta u ovom regionu i prodaju finalnih proizvoda u ostatku EU, koji je mnogo privlačniji kao tržište.”¹⁵

Jedan aspekt međunarodne investicione, proizvodne i trgovinske strategije kineskih kompanija je manje istraživana, a odnosi se na uspostavljanje veza između firmi u okviru globalnih proizvodnih mreža, posebno korišćenjem prednosti koje nude preferencijalni trgovinski aranžmani između određenih regiona i velikih država (tržišta).¹⁶ Dobri primeri su preferencijalni trgovinski sporazumi između SAD i određenog broja afričkih zemalja, ili sporazumi nastali kao posledica mirovnog procesa na Bliskom Istoku.¹⁷ Oni su, po svojoj logici, asimetrični i pružaju pogodnosti bescarinskog ili slobodnog izvoza na tržište SAD. Pored već postojećeg sporazuma o slobodnoj trgovini (Free Trade Agreement - FTA) između SAD i Izraela (iz 1985. godine), kao novi partneri su dodati Jordan i Egipat kroz sporazum o Kvalifikovanim industrijskim zonama (Qualified Industrial Zone – QIZ) iz 1997. godine, koji je Jordan potpisao 1997. a Egipat 2004. godine.¹⁸ Dok su kineske državne kompanije pojačavale svoju investicionu aktivnost u regionu u industriji, energetici i logistici, njihove privatne kompanije su investirale u QIZ Jordana i Egipta. Kao rezultat toga, Jordan, koji gotovo da nije imao industriju tekstila i konfekcije, „spektakularno je povećao obim izvoza u SAD od US\$10,5 miliona u 1996. na US\$1,25 milijardi u

14 CEE (Central and Eastern European countries) obuhvataju zemlje Centralne i Istočne Evrope, od kojih su 11 članice Evropske unije, a 5 zemlje Zapadnog Balkana. Prema njima je ustanovljena i Platforma 16+1, kao i Bukureštanske smernice za saradnju između Kine i CEE iz novembra 2013. godine.

15 Robert Turcsányi, *Central and Eastern Europe's courtship with China: Trojan horse within the EU?*, Brussels: European Institute for Asian Studies, 2014, p. 3; retrieved from: www.eias.org (03.11.2014)

16 Videti: Shamel Azmeh & Khalid Nadvi, “‘Greater Chinese’ Global Production Networks in the Middle East: The Rise of the Jordanian Garment Industry”, *Development and Change*, Vol. 44, No. 6, 2013: 1317–1340..

17 African Growth and Opportunity ACT (AGOA)

18 Da bi se izvoznim proizvodima priznao preferencijalni status da su proizvedeni u QIZ, delom sporazuma koji precizira utvrđivanje porekla robe predviđeno je da najmanje 35% vrednosti mora biti stvoreno u QIZ od čega 8% mora biti izraelskog porekla.

2006”.¹⁹ Nerestriktivna pravila o poreklu robe, kao i izuzeće stranih radnika u QIZ od lokalnog radnog zakonodavstva, omogućila su kineskim privatnim kompanijama da iskoriste ove prednosti i u Jordanu zasnuju jednu novu proizvodno-izvoznu platformu, kao deo strategije internacionalizacije poslovanja.²⁰

3.2. Trgovina, investicije i prirodni resursi – Australija

Ekonomski odnosi između Kine i Australije se razvijaju po principu uzajamnih koristi, čemu doprinose trgovinska i investiciona politika dve zemlje. Kina je i do sada bila u velikoj meri otvorena za australijski izvoz, dok je otvorenost Australije za priliv investicionog kapitala iz inostranstva naišla na plodno tle. Pri tome je značajno da to uključuje i eksploataciju prirodnih resursa i rudarski sektor u Australiji, što je privuklo značajne investicije kineskih državnih kompanija.²¹ „Australija je najveća pojedinačna destinacija za kineske spoljne investicije. U 5 godina do 2010, procenjeno je da je US\$ 34 milijardi investirano u australijske projekte od strane kineskih preduzeća, najznačajnije u resursni sektor.”²² Investicije kineskih državnih kompanija u Australiji imale su visoke stope rasta naročito posle 1997. godine, i spadaju među natprosečno efikasne u okviru ukupnih kineskih OFDI.

Na Samitu G20 u Brizbejnu 17.11.2014. potpisan je sporazum o slobodnoj trgovini između Kine i Australije (China-Australia Free Trade Agreement - ChAFTA), o čijim detaljima se u javnosti malo zna. Pošto blizu trećine od ukupnog australijskog izvoza ima svoju destinaciju u Kini, ne treba objašnjavati njegov značaj. Prema zvaničnim saopštenjima Australijske Vlade, ključni elementi sporazuma se mogu sumirati kao sledeći:²³

- ukidanje (trenutno ili postepeno) carina na australijske proizvode poljoprivrede, stočarstva, ribarstva i prehrambene industrije;²⁴

19 Shamel Azmeah & Khalid Nadvi, “‘Greater Chinese’ Global Production Networks in the Middle East: The Rise of the Jordanian Garment Industry”, op. cit., 1318.

20 O strategijama internacionalizacije poslovnih aktivnosti i investiranja transnacionalnih korporacija (TNC) videti u: Miroslav Antevski, Regionalna ekonomska integracija u Evropi, Beograd: M. Antevski, 2008.

21 Australijski rudarski sektor je jedan od najefikasnijih u svetu.

22 Peter Drysdale, “A New Look at Chinese FDI in Australia”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011, pp. 54–55.

23 Internet: <http://dfat.gov.au/fta/chافتa/fact-sheets/key-outcomes.html> (29.11.2014); Kina je takođe zaključila FTA sa Čileom 2006. i Novim Zelandom 2007.

24 Kina je najveće izvozno tržište za ove proizvode, čija je vrednost u 2013. dostigla US\$ 9 milijardi.

- ukidanje carina za 92,9% (za četiri godine 99,9%) australijskih proizvoda rudarstva, energetike i industrijske proizvode;²⁵
- otvoren pristup uslužnom sektoru u Kini;²⁶
- dalje podsticanje kineskih investicija u Australiji, koje su dostigle vrednost od US\$32 mrd.

Iz ovoga bi se moglo zaključiti da će australijski izvoz na kinesko tržište za četiri godine biti potpuno slobodan, a da su kineskim investitorima široko otvorena vrata australijske ekonomije. Pomorska veza i relativna geografska bliskost podsticajno deluju na razvoj trgovine, dok Kina danas može svoje tržište bez bojazni da izloži konkurenciji australijskih proizvoda.

3.3. Trgovina, investicije, prirodni resursi i infrastruktura - Afrika

Već više od pet godina unazad, Kina je najveći investitor u zemljama u razvoju, gde njene investicije imaju visok stepen koncentracije. Da te investicije nisu pokretane jedino direktnim potrebama kineske ekonomije svedoči i osnivanje BRICS razvojne banke. „Racional za BRICS razvojnu banku je bio izgrađen fokusiranjem na glavne potrebe u infrastrukturi i održivijem razvoju.”²⁷ Logika je jednostavna i bazirana na dokazanom iskustvu: (ne)razvijena infrastruktura je jedna od glavnih (prepreka)osnova bržeg i održivijeg ekonomskog rasta.

Investicije kineskih kompanija u Africi su dobar primer kombinovanih pokretača kapitala i kombinacije aktivnosti kineske države i njenih privatnih kompanija u inostranstvu. Takođe na istom prostoru i u isto vreme imamo na delu: vezu trgovine i investicija, resursno orijentisane verikalne investicije i infrastrukturne projekte. Inače je kineska investiciona aktivnost u Africi u poslednjoj deceniji i po privukla značajnu pažnju, posebno velikih konkurentskih nacija, pa je veliko pitanje da li su problemi sa kojima se zadnjih godina kineski investitori susreću slučajni i autohtonog karaktera (Severna Afrika, Sudan, Nigerija, Bliski Istok). Tvrdnje na račun kineskih investitora da su prisutni u Africi jedino zbog energenata i rudnih sirovina nemaju osnova u realnim pokazateljima, jer je npr. još 2007. godine Evropska unija apsorbovala 36% od ukupnog afričkog izvoza sirove nafte i prirodnog gasa, SAD 33%, a Kina samo 9%. Izgleda, po svemu, da stare kolonijalne

25 U 2013. australijski izvoz iz ove grupe proizvoda iznosio je US\$ 85 milijardi.

26 Značajno je pomenuti da na uslužni sektor u Australiji otpada oko 72% od ukupne ekonomske aktivnosti, a izvoz usluga na kinesko tržište u 2013. godini iznosio je US\$ 7 milijardi.

27 Stephany Griffit-Jones, “A BRICS Development Bank: A Dream Coming True?”, UNCTAD Discussion Papers, No. 215, March 2014, UNCTAD: Geneva, 4.

sile i SAD nemaju zajednički interes sa širenjem poslovnih aktivnosti kineskih kompanija u Africi, i posledičnim uticajem kineske države na tim prostorima.

Može se tvrditi da je kineske investicije u afričke zemlje pokrenula trgovina, ili da su simultano rasli. Početak dinamičnog razvoja ekonomskih odnosa između Kine i Afrike vezuje se za iniciranje Kinesko-afričkog foruma za saradnju (China-Africa Cooperation Forum) 2000. godine. Forum je bio osnova za niz konkretnih mera kineske države, koja je brojnim afričkim zemljama odobrila asimetričan i preferencijalni status u međusobnoj trgovini, čime je najveći deo izvoza afričkih zemalja u Kinu postao slobodan: ukinute su carine na 196 uvoznih pozicija za 28 najmanje razvijenih afričkih zemalja 2005. godine; izuzeće od carina je prošireno na 454 pozicije u julu 2007. godine, kojim su bili obuhvaćeni: susam, bakarni proizvodi, ovčije kože, poljoprivredni proizvodi, tekstil i odeća, drveni nameštaj, proizvodi lake industrije, mehanički i elektro proizvodi. Ove mere su dale značajne rezultate u vidu vrlo dinamičnog rasta obima međusobne trgovine: ukupna trgovina Kine sa Afrikom je porasla sa US\$ 10,6 milijardi u 2000. godini na US\$ 18 milijardi u 2003, US\$ 30 milijardi u 2004, US\$ 40 milijardi u 2005, US\$ 55 milijardi u 2006, i US\$ 73 milijarde u 2007.²⁸ Za pet godina od iniciranja Forumu, Kina je postala najveći izvoznik u Subsaharsku Afriku. U strukturi afričkog izvoza u Kinu, dominantan udeo (oko dve trećine) imali su nafta, rude i minerali.

Kina je, sa svoje strane, afričkim zemljama i kompanijama omogućila dobijanje raznih i značajnih oblika pomoći, preferencijalnih i komercijalnih kredita. Na poslovnom planu, „kineski investitori su osnivali *joint venture* sa lokalnim investitorima širom kontinenta u brojnim sektorima, posebno u sektoru nafte, poljoprivredi, agrobiznisu, tekstilu i sektorima lake industrije. Afričke vlade su snažno podržavale kineske FDI u poljoprivredi, koje su doprinele sigurnosti u proizvodnji hrane. U najvećem delu, ove investicije su pomogle podizanju rasta GDP širom Afrike.”²⁹ Za zemlje kao što su afričke, to je svakako bilo od velike važnosti, računajući i rast zaposlenosti u novoosnovanim kompanijama. Od ne manje važnosti su infrastrukturni projekti koje su pokrenule i realizovale pretežno privatne kineske kompanije u afričkim zemljama, a još važnije, po povoljnim i za njih prihvatljivim uslovima. „Jedna tvrdnja koja podržava ovo je da su kineske firme bile uspešne u obezbeđivanju uporedivih infrastrukturnih projekata po cenama između 25 i 50 procenata nižim od cena drugih stranih investitora.”³⁰

28 Podaci preuzeti iz: Hany Besada *et al.*, “China’s Growing Economic Activity in Africa”, NBER Working Paper 14024, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2008, p. 6.

29 *Ibid.*, p. 11.

30 *Ibid.*, p. 12.

Od osnivanja Kinesko-afričkog foruma za saradnju trgovina je rasla po višim stopama i većem obimu od kineskih investicija, koje su 2009. godine imale ukupan stok nešto viši US\$ 8 milijardi.³¹

Investiciona aktivnost Kine u afričkim zemljama ima jednu posebnu karakteristiku, koja se ogleda u kombinaciji, ili bolje uzajamnoj podršci privatnog kapitala i države. Ubrzo nakon osnivanja Forumu, svoje poslove u Africi je razvilo preko 1.600 kineskih kompanija, od kojih je samo 100 bilo državnih, ostalo su bile privatne. Prepoznaju se uglavnom „tri glavne vlasničke prednosti kineskih privatnih firmi koje investiraju u Africi: prvo, tehnologije malog opsega, menadžerske veštine i iskustvo sa standardizovanim proizvodima; drugo, snažno preduzetničko iskustvo i veštine; i treće, jake veze sa diversifikovanom kineskom industrijom i tržištem.”³² Ovo može biti model za buduće investicije u određenim regionima. Deo takvog investicionog modela ili strategije može biti i sledeća podrška države: „Prekomorke kineske mreže i programi spoljne pomoći Kineske Vlade su igrali vrlo važnu ulogu u olakšavanju investiranja kineskih privatnih preduzeća u Africi. Skoro 30 procenata investicija kineskih privatnih preduzeća je podržala lokalna kineska poslovna mreža i više od 15 procenata projektima kineske spoljne pomoći.”³³

3.4. Kineske investicije u energetski sektor u inostranstvu

Dinamičan rast kineske ekonomije u dužem periodu doveo je i do posledičnog rasta potrošnje energije i rasta tražnje za energentima na svetskom tržištu.³⁴ Da bi se buduće stope ekonomskog rasta održale na nivou približnom prethodnim, neophodno je obezbediti stabilnost u snabdevanju energentima, odn. unaprediti energetsku bezbednost zemlje. Pošto jedino zemlje koje obiluju energetskim izvorima nemaju takva ograničenja, Kini preostaju tri pravca delovanja: prvi, veća eksploatacija domaćih izvora i poboljšanje energetske efikasnosti; drugi, klasičan uvoz; i treći, investiranje u inostrane energetske sektore. Potrebno je ukazati na osnovne pokazatelje kineskog energetskog sektora da bi se ovaj problem mogao razmatrati.

31 Hong Song, “Chinese Private Direct Investment and Overseas Chinese Network in Africa”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011, p. 111.

32 Miroslav Antevski, „Kina: tokovi i efekti stranih direktnih investicija”, *Međunarodni problemi*, Vol. 64, br. 4, 2012: s. 499.

33 Hong Song, “Chinese Private Direct Investment and Overseas Chinese Network in Africa”, op. cit., p. 124.

34 U vezi sa pozitivnim rezultatima dinamičnog ekonomskog rasta, treba pomenuti i negativne, od kojih je zagađenje životne sredine značajno, i čija će revitalizacija i unapređenje zahtevati ozbiljne resurse i sredstva.

U energetsom sektoru Kine, situacija je sledeća. Potvrđene rezerve sirove nafte u Kini su 17,3 milijardi barela dnevno (procene u januaru 2013), dok je proizvodnja 4,197 miliona barela dnevno (procene 2013).³⁵ Pošto je potrošnja 9,4 miliona barela dnevno (procene za 2011), izvoz 33.000 barela dnevno, uvoz sirove nafte je dostigao iznos od 5,664 miliona barela dnevno (procene za 2013). Prema drugom izvoru, iako je Kina 4. proizvođač sirove nafte u svetu, iza Saudijske Arabije, Rusije i SAD (2013), ona je drugi svetski uvoznik, odmah iza SAD, i njen uvoz premašuje njenu ukupnu proizvodnju (2012).³⁶ Prema podacima i procenama IEA, potrošnja je u 2013. porasla za 3% i dostigla 10,1 miliona barela dnevno, sa predviđanjem da će u 2014. dostići 10,4 miliona i 2015. 10,8 miliona barela dnevno. Dugoročna predviđanja upućuju da će Kina 2030. godine premašiti potrošnju nafte u SAD i izbiti na prvo mesto.³⁷

Potvrđene rezerve prirodnog gasa u Kini iznose 3,1 milijardu m³. Godišnja proizvodnja je 117,1 milijarda m³, potrošnja 150 milijardi m³, izvoz 2,4 milijarde m³, tako da uvoz dostiže 53 milijardi m³ (procene za 2013). „Korišćenje prirodnog gasa u Kini je još u ranoj fazi. Sada on uključuje samo 5 procenata od energetske miksa Kine, i trebaće mnogo decenija da zameni ugalj, na kog otpada skoro 70 procenata.”³⁸

Proizvodnja električne energije u Kini je bila 5.398 milijardi kWh, potrošnja 5.322 milijardi kWh (2013), izvoz 18,67 milijardi kWh, a uvoz 7,438 milijardi kWh (2013). Od ukupnih instaliranih kapaciteta, na proizvodnju iz fosilnih goriva otpada 69,1%, na hidroelektrane 22,5%, nuklearne elektrane 1,2%, a na ostale obnovljive izvore 7,2% (procene za 2013).³⁹

Po proizvodnji uglja, Kina je na prvom mestu u svetu (3.561 miliona t), i na nju otpada 45,5% od ukupne svetske proizvodnje, ali i prvi uvoznik (320 miliona t), u 2013. godini.⁴⁰

35 Uobičajena mera za rezerve, eksploataciju i transport sirove nafte u svetu je: barel dnevno (bbl/day ili b/d), pri čemu bbl označava *oil barrel* (koji iznosi: 42 US gallons, ili: 158, 9873 litara nafte). U Evropi je više u upotrebi mera: tona.

36 IEA, *Key World Energy Statistics 2014*, Paris: OECD/International Energy Agency, 2014, 11.

37 IEA, *Update on Overseas Investments by China's National Oil Companies: Achievements and Challenges since 2011*, Paris: OECD/International Energy Agency, 2014, 10.

38 Jacob N. Koch-Weser & Craig Murray, *The China-Russia Gas Deal: Background and Implications for the Broader Relationship*, Washington, DC: U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2014, 5; retrieved from http://origin.www.uscc.gov/sites/default/files/Research/China%20Russia%20gas%20deal_Staffbackgrounder.pdf (30.10.2014)

39 Izvor podataka: CIA, *The World FactBook 2013*, portal CIA: <https://www.cia.gov/> (20.11.2014)

40 IEA, *Key World Energy Statistics 2014*, op. cit., 15.

Kina ulaže značajne napore na unapređenju energetske bezbednosti zemlje, pa pored investicija u inostrane energetske sektore, treba pomenuti i jačanje kapaciteta za obezbeđivanje sigurnosti pomorskih transportnih ruta, kao i stvaranje strateških rezervi nafte, koje je započeto 2001. godine.⁴¹

Glavne tri kineske naftne kompanije su u državnom vlasništvu: China National Petroleum Corporation (CNPC), China Petroleum and Chemical Corporation (Sinopec Group), i National Offshore Oil Corporation (CNOOC). Pored njih, još sedam kompanija deluju u inostranstvu u ovom sektoru. Sa investiranjem u inostranstvu su počele 1993. godine u Tajlandu, Kanadi i Peruu, i u Sudanu 1995. godine. Danas su njihove aktivnosti proširene na preko 40 zemalja, a ukupna proizvodnja nafte i gasa iz tih spoljnih, prekomorskih izvora u 2013. iznosila je 2,5 miliona barela dnevno (od čega sirove nafte 2,1 miliona). Oko polovine proizvodnje se realizuje na Bliskom Istoku i Africi. To je rezultat značajne investicione aktivnosti, pa je samo u periodu 2011–2013. u uzvodne M&A uloženo US\$ 73 milijardi, a US\$29 milijardi u dugoročne kreditne aranžmane za naftu i gas u Rusiji i Turkmenistanu.⁴²

Uz jaku finansijsku podršku CDB, kineske naftne korporacije su značajno proširile svoje aktivnosti i investicije u inostranstvu. Preko prvog kanala podrške, direktnog kreditiranja kineskih kompanija: Sinochem je 2003. godine, uz kredit od US\$ 215 miliona preuzeo Atlantis (filijalu norveškog Petroleum Geo-Services - PGS), sa aktivom u Omanu, Tunisu i UAR; CNPC je 2005. kupila Petrokazakhstan za US\$ 4,2 milijarde; CITIC Group je 2006. godine preuzela kazahstansko naftno vlasništvo kanadske kompanije Nations Energy za US\$ 1,9 milijardi; takođe 2006. Sinopec Group je preuzela 97% udela u ruskom Udmurtneft za US\$ 3,5 milijardi; CNPC je 2009. godine povećan petogodišnji kredit po preferencijalnim kamatnim stopama u iznosu od US\$ 30 milijardi za dalja preuzimanja u inostranstvu. Preko drugog kanala podrške CDB, finansirana je izgradnja sledećih infrastrukturnih energetskih projekata: naftovod Kazahstan – Kina; izgradnja Centralnoazijskog gasovoda u vrednosti od US\$ 8,1 milijarde, čija trasa ide od Turkmenistana, preko Uzbekistana i Kazahstana, do Kine; izgradnja gasovoda od Mijanmara do provincije Junan, za koji je krajem 2010. godine odobren kredit vladi Mijanmara u iznosu od US\$ 2,4 milijarde. Preko trećeg kanala podrške CDB, koji se realizuje kroz kredite

41 Detaljnije videti u: Miroslav Antevski *et al.*, “Regional Energy Projects in the Eurasian Area”, *Industrija*, Vol. 40, No. 1, 2012: 61–81.

42 IEA, *Update on Overseas Investments by China's National Oil Companies: Achievements and Challenges since 2011*, op. cit., 2014, 6; pošto se zajednički izražava ukupna proizvodnja nafte i gasa, merna jedinica je: ekvivalent naftnog barela dnevno (*barrel of oil equivalent per day - boe/day*).

inostranim energetske i rudarske kompanijama koje sa kineskim partnerima imaju zaključene dugoročne ugovore, odobreno je kredita: samo u 2009. godini US\$ 15 milijardi Rosneftu, US\$ 10 milijardi Transneftu, US\$ 10 milijardi brazilskoj kompaniji Petrobras. U periodu od 2007. do 2011. godine, preko US\$ 28 milijardi venezuelanskoj Bank for Economic and Social Development (BANDES).⁴³

Među ovim kineskim kompanijama, PetroChina, koja je deo CNPC, ima najveći udeo u proizvodnji nafte i gasa u inostranstvu od 883.000 barela dnevno, dok je CNOOC na trećem mestu, nakon preuzimanja kanadske kompanije Nexen u februaru 2013. godine za US\$ 15,1 milijardi (100% vlasništva). Iako ovi finansijski iznosi deluju imponirajuće, treba naglasiti dve činjenice: prvo, početkom ove decenije kineske kompanije uspešno ulaze na tržišta razvijenih zemalja; i drugo, one su i dalje mali proizvođači u tim zemljama u poređenju sa velikim naftnim TNC.⁴⁴ Pored toga, karakteristične su investicije u nekonvencionalnu naftnu industriju u SAD i Kanadi poslednjih godina. Može se navesti nekoliko najznačajnijih: *joint venture* iz januara 2012. Sinopec sa američkom kompanijom Devon Energy u iznosu od US\$ 2,5 milijardi za jednu trećinu pet blokova škriljaca; u februaru 2013. *joint venture* Sinopec sa američkom Chesapeake Energy u iznosu od US\$ 1,02 milijardi za 50% interesa u Mississippi Line; u decembru 2012. *joint venture* PetroChina sa kanadskom kompanijom Encana za 49,9% vlasništva na škriljcima u Duvernay (Alberta).

Tokom posete Bejđingu Predsednika Vladimira Putina 21.05.2014, okončani su decenijski pregovori potpisivanjem dugoročnog gasnog sporazuma između Rusije i Kine vrednog US\$ 400 milijardi, na rok od 30 godina. Prema tom ugovoru, Rusija bi do 2020. godine isporučivala Kini 38 milijardi m³ gasa godišnje iz gasnih polja Istočnog Sibira, što će zahtevati investicije u proizvodnu i gasovodnu infrastrukturu od US\$ 80 milijardi. Realizacija ovog sporazuma je tek na početku, i može se očekivati snažna finansijska podrška CDB.

Proizvodnja, potrošnja i međunarodna trgovina tečnim prirodnim gasom (*liquefied natural gas* - LNG) su na neki način u senci velikih gasovodnih projekata, a postaju aktuelniji često u situacijama kriza u snabdevanju gasom. „Predviđa se da će Azija apsorbovati 80% rastućeg uvoza LNG na srednji rok.”⁴⁵ Među azijskim zemljama Kina je svakako najveće tržište. Prema izgledima za 2015. godinu, ponuda LNG će rasti, jer su „kapaciteti od 150 milijardi kubnih metara (m³) LNG, jednaki

43 Podaci o kreditnim aktivnostima CDB preuzeti iz: Erica Downs, *Inside China, Inc: China Development Bank's Cross-Border Deals*, op. cit.

44 2007. godine u SAD je lansirana inicijativa *Invest in America*, a tokom 2012. se generalno poboljšala atmosfera i uslovi za strane investitore u SAD i Kanadi.

45 IEA, *The Asian Quest for LNG in a Globalising Market*, Paris: OECD/International Energy Agency, 2014, 10.

40% od postojećih ukupnih svetskih, bilo u izgradnji ili planirani da startuju u naredne četiri godine.”⁴⁶ Iako proizvodnja i transport LNG sami po sebi postavljaju dodatne tehnološke i troškovne zahteve, značajna razlika u ceni LNG između SAD i azijskih tržišta u poslednjih nekoliko godina u velikoj meri usporava dinamiku realizacije ovih projekata. Uopšte su transportni troškovi, računajući i neophodne LNG terminale, veliko cenovno opterećenje za potencijalne kupce na udaljenijim tržištima.⁴⁷ U cilju diversifikacije izvora snabdevanja, Kina je preko CDB podržala investicije svojih kompanija u LNG projekte. U ovom slučaju su to bile privatne kompanije. Podrška je realizovana odobravanjem kredita stranim kompanijama koje sa kineskim zaključuju dugoročne ugovore. Tako je australijska kompanija Woodside Petroleum 2009. godine dobila kredit od US\$ 1,1 milijarde za LNG projekat, a naredne godine konzorcijum PNG LNG (pod vođstvom Exxon Mobil) za LNG projekt u Papui Novoj Gvineji od US\$ 1,95 milijardi, čiji je kineski partner bila kompanija Sinopec Group.⁴⁸

4. ZAKLJUČAK

Osnovni zaključci koji bi se mogli izvesti iz ovog rada bili bi sledeći: da su investicione aktivnosti kineskih kompanija u inostranstvu deo razvojne strategije zemlje; uloga države je dominantna, kako u sektorskom i geografskom usmeravanju investicionih tokova, tako i u instrumentima podrške; intenzivirane su u poslednjoj deceniji, prateći rast ukupne ekonomije.

Determinante sektorske i geografske distribucije kineskih investicija u inostranstvu potvrđuju ranija iskustva međunarodnog kretanja kapitala, kao i njegove standardne forme, i klasične i savremene. Sa geografskog aspekta, kineske investicije imaju veliku disperziju, ali imaju veću koncentraciju u zemljama u razvoju. Geografska distanca ima manju ulogu a veličina tržišta opredeljujuću kod investicija u razvijene industrijske zemlje, gde je takođe značajno preuzimanje strateške imovine ili strateško pozicioniranje kao pokretač investicija. Energenti, rude i drugi prirodni resursi pokreću kineske investicije u zemlje u razvoju, ali i trgovina i infrastrukturni projekti. Uopšte je trgovina prvi pokretač investicionog kapitala, pri čemu kineska država podržava svoje investitore odobravanjem preferencijalnog statusa nerazvijenim i zemljama u razvoju, a recipročnog razvijenim zemljama. Investicije u infrastrukturne projekte dodatno podstiču rast trgovine.

46 Ibid., 10.

47 Najveći proizvođač LNG u svetu je Katar, a najveći azijski izvoznici LNG su Indonezija i Bruneji, time transportno i troškovno najkonkurentniji ponuđači za azijske zemlje.

48 Navedeno prema: Erica Downs, *Inside China, Inc: China Development Bank's Cross-Border Deals*, op. cit.

U celini gledano, kineska politika investiranja u inostranstvu je strateški osmišljena na srednji i duži rok. Državne kompanije imaju direktnu podršku u velikim investicionim projektima, a privatne delom direktnu, delom indirektnu u sklopu državnih sporazuma. Iako prirodni resursi imaju važnu ulogu u inostranim investicijama, njihovi tokovi se pomeraju ka višim tehnološkim fazama i razvijenim industrijskim zemljama.

BIBLIOGRAFIJA

- Antevski, Miroslav, *Regionalna ekonomska integracija u Evropi*, Beograd: M. Antevski, 2008.
- Antevski, Miroslav, (Ed.), *Development Potentials of Foreign Direct Investment: International Experiences*, Belgrade: Institute of International Politics and Economics, 2011
- Antevski, Miroslav, Petrović, Pero, & Vesić, Dobrica, “Regional Energy Projects in the Eurasian Area”, *Industrija*, Vol. 40, No. 1, 2012: 61–81.
- Antevski, Miroslav, „Kina: tokovi i efekti stranih direktnih investicija”, *Međunarodni problemi* Vol. 64, br. 4, 2012: 479–506; doi: 10.2298/MEDJP1204479A
- Armstrong, Shiro, “Assessing the Scale and Potential of Chinese Investment Overseas: An Econometric Approach”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011: 22–37; doi: j.1749-124X.2011.01248.x
- Armstrong, Shiro, “Economic Cooperation in the Asia-Pacific and the Global Trading System”, *Asia & the Pacific Policy Studies*, Vol. 1, No. 3, 2014: 513–521; doi: 10.1002/app5.54
- Azmeh, Shamel, & Nadvi, Khalid, “‘Greater Chinese’ Global Production Networks in the Middle East: The Rise of the Jordanian Garment Industry”, *Development and Change*, Vol. 44, No. 6, 2013: 1317–1340; doi: 10.1111/dech.12065
- Besada, Hany, Wang, Yang, & Whalley, John, “China’s Growing Economic Activity in Africa”, NBER Working Paper 14024, 2008, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research
- Bhaumik, Sumon Kumar, & Co, Catherine Yap, “China’s economic cooperation related investment: An investigation of its direction and some implications for outward investment”, *China Economic Review*, Vol. 22, No. 1, 2011: 75–87.
- BP, *BP Statistical Review of World Energy* June 2014, London: BP, 2014.
- Cheung, Yin-Wong, & Suny, Xingwang Qian, “Empirics of China’s Outward Direct Investment”, *Pacific Economic Review*, Vol. 14, No. 3, 2009: pp. 312–341; doi: 10.1111/j.1468-0106.2009.00451.x
- Clegg, Jeremy & Voss, Hinrich, “Inside the China-EU FDI Bond”, *China & World Economy* Vol. 19, No. 4, 2011: 92–108; doi: j.1749-124X.2011.01252.x.

- Downs, Erica, *Inside China, Inc: China Development Bank's Cross-Border Deals*, Washington, DC: The Brookings Institution, John L. Thornton China Center Monograph Series, No. 3, March 2011: Internet: www.brookings.edu /16.11.2012./
- Drysdale, Peter, "A New Look at Chinese FDI in Australia", *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011: 54–73; doi: j.1749-124X.2011.01250.x
- Eckaus, Richard S., "On and off China's turnpike", *Economics of Transition*, Vol. 22, No. 4, 2014: pp. 727–737; doi: 10.1111/ecot.12050
- Griffit-Jones, Stephany, "A BRICS Development Bank: A Dream Coming True?", UNCTAD Discussion Papers, No. 215, March 2014, UNCTAD: Geneva
- Huang, Yiping, & Wang, Bijun, "Chinese Outward Direct Investment: Is There a China Model?", *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011: 1–21; doi: j.1749-124X.2011.01254.x
- Hurst, Luke, "Comparative Analysis of the Determinants of China's State-owned Outward Direct Investment in OECD and Non-OECD Countries", *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011: 74–91; doi: j.1749-124X.2011.01251.x
- IEA, *Key World Energy Statistics 2014*, Paris: OECD/International Energy Agency, 2014.
- IEA, *The Asian Quest for LNG in a Globalising Market*, Paris: OECD/International Energy Agency, 2014.
- IEA, *Update on Overseas Investments by China's National Oil Companies: Achievements and Challenges since 2011*, Paris: OECD/International Energy Agency, 2014.
- Information Office of the State Council The People's Republic of China, *China's Peaceful Development*, Beijing: Foreign Languages Press Co. Ltd, September 2011
- Song, Hong, "Chinese Private Direct Investment and Overseas Chinese Network in Africa", *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011: 109–126; doi: j.1749-124X.2011.01253.x
24. Song, Ligang, Yang, Jidong, and Zhang, Yongsheng, "State-owned Enterprises' Outward Investment and the Structural Reform in China", *China & World Economy*, Vol. 19, No. 4, 2011: pp. 38–53; DOI j.1749-124X.2011.01249.x
25. Turcsányi, Robert, *Central and Eastern Europe's courtship with China: Trojan horse within the EU?*, Brussels: European Institute for Asian Studies, 2014, retrieved from: www.eias.org (03.11.2014)

Dr. Miroslav ANTEVSKI & Dr. Sanja FILIPOVIĆ

FOREIGN INVESTMENT ACTIVITIES OF CHINESE COMPANIES

ABSTRACT

Chinese investments abroad have recorded high growth rates in the last decade, but its scope is still small in comparison to those of developed industrial countries. The state plays a key role in its encouragement and support directly and indirectly. Large state corporations are the biggest investors abroad, somewhere investments of Chinese private companies dominate, e.g. in Africa. There is a great geographic dispersion of investment flows, while the highest concentration is in developing countries. The main drivers of investment capital are trade, energy sources, natural resources, infrastructure projects and acquisition of strategic assets. These drivers are often are combined from two or more ones which are mutually supportive..

Key words: China, Investment, TNC.

МУЛТИКУЛТУРНИ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАМ- КВАДРАТУРА КРУГА

АПСТРАКТ

Велики број европских земаља, исто као САД, Канада и Аустралија у другој половини 20 века је примио много имиграната из хинду, будистичких и исламских региона. То је створило специфичну ситуацију каква није постојала у време формирања ових држава. У време када су ове државе формиране огромна већина становника припадала је хришћанској политичкој култури. Као резултат тога створени су секуларни уставни поретци. Због тога што хришћанска теологија може да прихвати секуларни принцип организације. Имигранти су донели су свој политички и културни модел. Тако на пример исламски политички модел искључује секуларизам и тражи теократију. Самим тим када се постави питање евентуалног преуређивања правног система види се да је између домицилне популације и рецимо муслимана немогуће начинити компромис, уколико свака страна инсистира на своме моделу. То значи да је мултикултурни устав немогућ.

Кључне речи: мултикултурализам, конституционализам, религије, потешкоће, политикологија религије.

Једно од најважнијих политичких питања 20. и 21. века јесте како уредити међуљудске односе у све више глобализованом свету. Некада се уређивање односа међу људима сводило на усклађивање интереса у оквиру истих етничких колективитета, тако да се многа питања нису ни постављала. И то она најважнија питања. Дакле, никада се у Шведској није постављало питање да ли ће званични језик бити шведски ли неки други. Да ли ће се у историји учити шведски краљеви или Петар велики као национални јунак итд.

1 Проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд. Е-mail: jevticmiroljub@yahoo.com. Овај рад је рађен у оквиру пројекта 179008, подржаног од Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ситуација се битно променила са развојем материјалних производних снага заснованим на примени нових техничких достигнућа. То је учинило да људи са једног краја планете на други данас стигну за мање од 24 сата. Тако је почело да долази кретања становништва. Све то је створило нове ситуације у којима су у до тада моноетничке и у принципу монорелигијске средине почели да се све више и више насељавају људи другачијег не само верског и етничког, него и расног састава. То је почело да усложњава питање како уредити односе међу људима тако различитог порекла и културе. Већ из ових реченица видљиво је да ће се овде говорити о односу религије и политике, зато ова расправа спада у поље истраживања политикологије религије.²

Основна политика и пракса којом су се односи међу различитим људима настојали сређивати у такозваним развијеним друштвима западне демократије је веома рано постала пракса цивилног друштва.³ Политика и пракса цивилног друштва се своди на то да се што више ограничи власт и уплитање државе у међуљудске односе и да оно само без страха од санкција наметнутих од државе уређује своје узајамне везе. Политика и пракса цивилног друштва своје корене вуче од 18. века и много је везана за деловање француских просветитеља.⁴ Али њени основи имају далеко дубље корене, у које овде нећемо улазити. Дакле, јасно је да ни у својим најранијим почецима свака озбиљна концепција цивилног друштва није могла да заобиђе политички систем односно државу, односно државну принуду. Јер је била свесна да без државне принуде друштво не може да опстане. Имајући у виду то, заговорници идеје цивилног друштва су се трудили да што је могуће више начине простора за аутономно деловање појединца или групе. Деловање у коме би потребе за државним регулисањем биле што мање. Али нико, како смо рекли, није у питање доводио државни оквир. Како је теорија цивилног друштва настајала у време аутократских држава, поготову Француске у 18. веку, било је јасно да се простор за деловање идеје цивилног друштва може ширити са лимитирањем власти краља који је апсолутистички владао државом. А власт краља се ограничавала уставом тј. законом.

Буржоаским револуцијама и америчким ратом за независност ударени су темељи државама и друштвима у којима се цивилно друштво могло развијати у оквиру јасно постављених прерогатива државе.

2 Миролуб Јевтић, “Political science and Religion”, *Политикологија религије*, бр.1/2007.

3 Jean L. Cohen, *Civil society and political theory*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1992.

4 Погледати нпр.: Voltaire, *Oeuvres complètes de Voltaire, avec des notes et une notice historique sur la vie de Voltaire*, Paris: Furne, 1835–1838.

Најважнија карактеристика односа тако формираних оаза цивилног друштва и државе била је та, да су све те државе које су дозволиле развој цивилног друштва биле националне. У свакој од њих једна је етничка нација била сама у оквиру државних граница, или је била толико доминантна да су све друге етничке заједнице морале да прихвате њену доминацију. Види се то по имену: Француска, Холандија, Италија, Русија... У таквим се државама није постављало питање језика, историје, па чак ни религије, чак и кад су се трансформисале у атеистичке политичке поретке какав је био СССР. И у њему је руски био доминантан, и у њему је православни храм Василија Блаженог на Црвеном тргу у Москви био симбол религиозне архитектуре, а не нека цамија у Бухари, иако су бухарске цамије познате по својој лепоти и културном значају.

Однос државе, односно правног поретка, односно конституционализма почиње да добија другачије димензије са поменутиим развојем материјалних производних снага и са развојем индивидуалних људских права. Развој материјалних производних снага увећава потребу за радном снагом, а људска права утичу на еманципацију и жене и мушкарца. Као резултат настаје процес слабљења институције породице, самим тим брака итд. Због тога долази до смањења стопе рађања. И имамо занимљиву ситуацију. Развијена привреда све више вапи за радном снагом, а ње је све мање.

Погледајмо како стоје ствари. Према извештајима демографских институција у свим развијеним европским и ваневропским земљама се домицилна популација смањује као снег у пролеће. Тако ће становништво Јапана са 142 милиона 2007. до 2050. пасти на 107; Немачка ће од 82 милиона пасти на 74; Италија са 58 милиона на 54 милиона.⁵ Тако да су те земље дошле у ситуацију да морају да увозе радну снагу из земаља где те снаге има у изобилју. У прво време били су емигранти који су долазили из земаља сличне културе. Италијани, Шпанци и Португалци су ишли у Немачку, Француску, Швајцарску итд. Ти емигранти су се веома брзо асимиловали. Време је показало да то није довољно и кренула је тражња за новим радницима, али њих је сада било само у земљама Африке и Азије. А они су и расно и верски, дакле културолошки различити од домаћина. Како је домаћин имао потребу за њима морао је да им се, условно речено, удавара. Да ствара, односно омогућава да они сами стварају услове живота који су личили на средине из којих су дошли.

То је представљало увођење нових културних модела којима је признато право грађанства у новим отаџбинама. Како би тај модел опстао, створена је идеја мултикултурализма како једна од форми цивилног друштва. У прво време тај се мултикултурни модел сводио на организације и манифестације

5 *The New York Times Almanac*, 2008, стр. 479.

цивилног друштва, који се мало или ни мало није повезивао са државном, односно уставном и законском регулативом. Односно, све што се тицало правне регулативе уређивало се према законима које је донело домицилно становништво. Све се то остварило због тога што већина новодошљих нису били држављани. И сви су их рачунали као раднике на привременом раду, који ће се једног дана вратити тамо одакле су дошли и са собом однети своје културне моделе.

Тако да су њихово присуство домаћини чак доживљавали као предност. Новодошли ништа нису тражили. Радили су послове које домаћини нису хтели, уз то донели много тога што је домаћине одушевљавало као нпр. кухињу и фолклор. Домаћини су могли да уживају у специјалитетима и фолклору који су им до тада били тешко доступни. Сетимо се фудбалских утакмица пред распад Југославије. Тада су београдски навијачи у Загребу на утакмицама са Динамом као главну предност Београда над Загребом истицали поруку: 442 километара до Мек Доналдса. Све је то стварало изванредно шаренило које се представљало као предност и пут којим треба ићи у читавом свету. Јер је изгледало да се свет претвара у глобално село где ће људи разних култура, негујући своју културу у непосредном окружењу других у оквирима политичког и правног поретка који су створили домаћини, моћи да фино коегзистирају.

При томе су домаћини почели да праве грешке какве је начинила Француска. Стварајући огромно колонијално царство Француска је начинила дискриминациону разлику између становника Магреба делећи их по верској основи. Јеврејској заједници која је тамо живела је доделила држављанство. Дакле они су још у време колонијализма стекли статус грађана Француске. А то није дозвољено муслиманима.⁶ Када је после деколонизације Магреба, која се завршила 1962. са Алжиром, у Француску пристигла бројна јеврејска заједница Сефарда из овога региона сви су они одмах били третирани као Французи. Тако се створила заједница која данас броји око 600.000 људи.⁷ То је веома богата и утицајна заједница.

После деколонизације услед великих потреба француске привреде, Французи су отворили границе и својим бившим поданицима из афричких и арапских земаља. Они су у Француску унели своје обичаје и религију, која се вртела негде на периферији француских градова, тако да се то није много примећивало. Али како је наталитет Француза све више падао а потребе за

6 Patrick Weil, *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*, Paris: Gallimard, 2005.

7 *The New York Times Almanac*, 2008, стр. 574.

радницима расле долазио је све већи и већи број радника муслимана и Црнаца. Сада су они почели да се шире из предграђа и да освајају централне делове Париза, какав је простор од Барбес-Рошшуара до трга Република и ка крајњој станици метроа број 4 под именом Порт де Клињанкур.⁸

Са временом су придошлице почеле да узимају француско држављанство. Тако, данас у Француској живи око 6 милиона муслимана, што је око 5 до 10% укупног становништва те земље, од око 66 милиона житеља.⁹ У прво време они нису били политизовани. Или нису јавно показивали своје политичке ставове. То није био случај са Јеврејима. Они су од почетка као француски грађани чинили све да, скоро безрезевно подржавају државу Израел. Како је држава Израел са тачке гледишта муслимана узурпаторска, окупаторска и дискриминацијска творевина, то су се француски муслимани све више поистовећивали са својим палестинским једноверницима.¹⁰ Француска држава као и читав Запад је од настанка Израела стао на његову страну и то су муслимани доживели и доживљавају као дискриминацију њиховог права на мишљење. Али сада су то почели да гледају као француски држављани. За њих је политика Француске према Палестини неправедна и самим тим антиисламска. Дакле, они сада као држаљани Француске траже да се политика француске државе промени. При томе су као један од важних узрока за такву политику Француске навели преузимање ставова јеврејске заједнице од стране државе. За муслимане са француским држављанством Француска одступа од свога устава који прокламује једнакост грађана пред законом и фаворизује Јевреје када се ради о палестинском питању.¹¹

Овај проблем, који је у прво време био само реторички, веома брзо је ескалирао у врућ политички неспоразум. Неспоразум који се у име, уставом загарантованих грађанских права и политике мултикултурализма, претворио у озбиљне физичке сукобе двеју заједница. Претећи да потпуно дестабилизује француски политички и правни модел уставног регулисања односа грађана различитих вероисповести.

Као најкарактеристичнији случај наводимо сукоб који је избио између Израела и Палестинаца у јулу и августу 2014. Од почетка сукоба јеврејска заједница Француске одлучно је стала на страну Израела. Реакција француске владе била је, према процени Француза муслиманске вероисповести, изразито

8 Аутор ових редова преко 30 година повремено борави у Паризу и одлично познаје те делове града.

9 *The New York Times Almanac*, 2008, стр. 574.

10 *Le Figaro*, 21.7.2014, стр. 2.

11 *Ibid.*

антиарапска и антимуслиманска, што је изазвало револт. Французи муслимани су кренули у демонстрације које су се претвориле из антиизраелских у антијеврејски протест. Дошло је до напада на синагоге и јеврејске културне центре. Муслиманским демонстрантима се супроставила организација Јевреја. Тако да је у појединим деловима Париза и другде дошло до сукоба. Претило је да се улице француских градова претворе у поприште верског сукоба муслимана и Јевреја, али овога пута француских држављана. Дакле да све то прерасте у грађански рат верских мањина на доминатно римокатоличком тлу.

Тако се показује колико је проблем регулисања међусобних односа припадника различитих вероисповести, односно различитих култура много теже остварити у пракси него у теорији. Дакле француски уставни модел регулисања односа међу грађанима се узима као пример једног од најдемократскијих модела који се поред енглеског препоручује као пример како уредити међусобне односе. Али то се сводило на односе људи који припадају истој култури. И тај модел је изванредно функционисао док је уређивао односе међу Французима који говоре исти језик, сви су римокатолици, барем традиционало и скоро сви Белци. Све је то постало сасвим друкчије, сада када тај модел треба да регулише односе Француза, који су муслимани и јевреји.

Модел се показао немогућим сада када треба да регулише односе Француза који јесу грађани Француске, али више нису римокатолици него муслимани и јевреји, а уз то су многи од муслимана Црнци или припадници жуте расе. Сада се тај уставни модел показао као нефункционалан. Разлог за нефункционалност јесте недостатак политичког консензуса који је предуслов за политички легитимитет.

Аутохтони Французи римокатолици и претежно Белци су се сада нашли у чуду. Њихов уставни модел се показао као неефикасан и то у случају када се у оквиру њега не могу договорити грађани који чине само 10% становништва. Питање које ти такозвани традиционални Французи постављају јесте: шта ће бити када број француских грађана који се инспиришу исламским, јеврејским, хинду или будистичким културним вредностима порасте? Већ сада су се париска четврт Барбес-Рошшуар и предграђе Сарсел претворили, барем на један дан, у Газу. Шта ће се десити када читави градови буду муслимански или јеврејски или хинду? Да ли ће тада цела Француска постати Блики исток или Кашмир?

Смешно делује антрфиле на другој страници чувеног француског дневника Фигароа где новинар крупним словима пише: „Провокатори и

штеточине који мешају религију и политику прете националној слози заснованој на принципу лаицитета”.¹²

Понављамо смешно делује овај вапај, то је права реч-вапај, аутора француског текста. Смешно јер они којима је упозорење упућено одлично знају да руше националну слогу и то им је и циљ. Али да је руше, тако како је руше, основу им даје постојећи уставни поредак у Француској. Нормално, не даје им то до краја. Али ако је уставом Француске загарантовано, а јесте, право на равноправност свих њених грађана без обзира на вероисповест, онда демонстранти не траже ништа друго него остваривање својих уставних права. Друга је то ствар што су у тражењу уставних права отишли предалеко и почели да примењују насиље и угрожавају иста таква права других. Али то је логичан резултат постојеће демографске, етничке и верске слике Француске и уставних норми које су донете за једно сасвим друго друштво. И у једно сасвим друго време када је верска и расна слика Француске била сасвим друкчија.

Једноставно речено показује се да, овакав какав је, уставни поредак Француске не одговара постојећој верској структури друштва. Дакле важећи устав је донет на основу политичке теорије коју је родила политичка пракса настала у једноетничком и једноконфесионалном друштву. У време када су сви Французи били реални или номинални римокатолици. Римокатолицизам је, као и читаво хришћанство, невољно прихватио секуларни модел уређивања односа цркве и државе. И за то је имао упориште у догми. Наиме и римокатолицизам и хришћанство уопште настали су на основу примера Исуса који је по питању политике показао потпуну индиферентност.

Исус је живео у најразвијенијој и најјачој држави тога доба, римском царству. Своју делатност свео је на црквену и игнорисао је државу, колико год је могао. Својим следбеницима је говорио да његово односно њихово царство није од овог света.

Шта је Исус учио своје следбенике најбоље се види у Посланици Јеврејима апостола Павла где стоји: „јер овдје немамо града који ће остати, него тражимо онај који ће доћи”.¹³

На основу тога јасно је да су хришћани могли да прихвате у свом вредносном систему секуларни облик политичког уређења, мада је стицај историјских околности учинио да се највећи део историја хришћанских народа одвијао у оквиру теократских држава. Хиндуизам, ислам, јеврејство и

12 Ibid.

13 *Библија или Свето писмо Старога и Новог завјета*, Британско и инострано библијско друштво, Београд, 1985, Јеврејима посланица светог апостола Павла, глава 13, стих 14.

шинтоизам имају теократију уграђену у свој догматски систем. Одрицање од теократије значило би негирање суштине њихове вере. Погледајмо нпр. како то изгледа у исламу. Мухамед, који је пример који муслимани морају следити ако желе да се спасу после смрти и оду у рај, је у себи сједињавао следеће улоге: веровесника, првосвештеника, врховног судије, команданта војске и шефа државе. Дакле муслиманска заједница мора бити уређена по моделу заједнице коју је уредио Мухамед у Медини од 622–632. године када је умро. Ту заједницу су наставила да развијају четворица праведних халифа од 632. до 661. године. Догматски је уграђено у исламу да муслиманска заједница тако мора да изгледа. Муслиман који одбије да се понаша по том моделу губи статус муслимана. И следи му смртна казна. Нема друге казне, сваки муслиман који напусти ислам мора бити убијен.¹⁴ После ових речи схватамо пред каквим се изазовом налазе муслимани у секуларним земљама Западне Европе и САД. За њих је то модел греха који их обавезно води у пакао ако га прихвате. Нормално, Куран је по том питању јасан. Он вели: „Аллах никога не оптерећује преко могућности његових...”¹⁵ Дакле ако се муслиман нашао у земљи где је у мањини, он не мора бити субверзивни елемент. Напротив, може веома ревносно испуњавати грађанске дужности. Најбољи доказ за то је француско војно гробље поред београдског Новог гробља. Тамо ће се у скоро свакој парцели видети бели муслимански надгробни споменици-нишани у низу са крстовима. На њима просто пише муслиман умро за Француску, поред имена и презимена.

Али чак ни тада муслиман не сме да прихвати то стање као трајно. Он мора, зарад спасења своје душе, да чини све да промени поредак у смислу трансформисања државе у којој живи у складу са Мухамедовим примером. И сада када се та прилика, по проценама неких муслимана, десила нпр. у Францукој, део муслимана излази са таквим захевима. Нормално већина муслиманске заједнице у Француској се не изјашњава јасно по том питању. Али нико не сме да оспори исламску легитимност оних који такве захтеве постављају. Друга је ствар како ће та већина која ћути у својим главама рационализовати своје ћутање. У суштини се оно своди на став, да је то прерано и да то води у опасност да заједница изазове француску државу која би је могла уништити, одузимањем држављанста и протеривањем, или било чиме другим. Али и поред тога је сигурно да, ни због чега, муслимани у својим главама не могу да одрекну обавезу да се Француска једног дана, претвори у

14 *Куран*, (превод Бесима Коркута), 4. издање, Сарајево, 1984, стр. 617.

15 *Ibid.*, стр. 286.

земљу ислама. Они који то прихвате престају да буду муслимани каква је нпр. Рашида Дати, која је била министар у Саркозијевој влади.

Она, рођена муслиманка из Марока пореклом, не може више да иде у земљу свог порекла јер је родила ванбрачно дете. Наиме према члану 490. мароканског кривичног законика: „биће кажњене затвором од месец до годину дана све особа различитог пола које нису венчане по закону а имали су сексуалне односе”.¹⁶ Како је ванбрачно дете необорив доказ илегалних сексуалних односа, јасно је да Рашида Дати подлеже овој казни мароканског кривичног закона. Упркос томе што је министар једне моћне земље.

За функционисање француског политичког и правног поретка важна је чињеница да муслимани који живе у Француској и свуда у Европи траже да се ти прописи примене и у земљама њиховог садашњег живљења. Сматрајући да на то имају право јер су државалани. Дакле демократски политички поредак који у тим земљама влада дозвољава слободу религије. А за муслимане је слобода религије право да испољавају ислам онако како ислам дефинише исламска теологија. Проблем је у томе што француски и европски конституционализам дефинишући у уставу и законима права религијских заједница полазе од европског појма религије. И то је сасвим логично јер су ова уставна решења настала у време када су становници земаља у питању скоро сви били хришћани. За разлику од тога религија у исламском контексту значи нешто сасвим друго.

То се најбоље види из објашњења односа религије и права које даје Фикрет Карчић, исламски правник из Сарајева. Он вели: „Сматра се да је у исламу право оно што је теологија у хришћанству-најтипичнија манифестација вјерског учења. За муслимане право није само елеменат укупног исламског учења већ његов функционали израз”.¹⁷ Из овог видимо да ислама нема без права односно без исламске државе. То значи да муслимани који живе у Француској, Европи и свуда где је политички поредак секуларан своју слободу религије схватају као потребу да се секуларни поредак укине и уведе теократија. Или барем да имају правну екстериторијалност као први корак до потпуне исламизације државе. Без тога за њих нема слободе за ислам. После овог постаје јасно у чему је проблем.

16 <http://www.closermag.fr/people/politique/rachida-dati-decouvrez-pourquoi-elle-ne-peut-plus-aller-au-maroc-117906> (доступно 25.09.2014)

<http://adala.justice.gov.ma/production/legislation/fr/penal/Code%20Penal.htm> (доступно 25.09.2014)

17 Фикрет Карчић, *Шерџатски судови у Југославији 1918–1941*, Исламски теолошки факултет, Сарајево, 1986. стр. 11.

Запад је веровао, када је почео да прима муслиманске емигранте, да ће се они променити као што се променила Рашида Дати. И то се и десило али само делимично. Њен случај то посебно показује. Њени родитељи су дошли у Француску 1963. године и у њој изродили 11 деце. Рашида је била друго по реду. За разлику од својих родитеља, она се еманциповала и родила само једно дете и то у својој 44 години. Е сад размислимо. Ако је само један од њене браће и сестара опонашао живот родитеља и на свет донео 11 деце он сам би имао више деце, него сва остала браћа и сестре, ако би они следили Рашидин пример. И то се и десило. Број оних који следе пример Рашиде Дати међу, сада муслиманима, са француским држављанством је енормно мали. Али и кад би био већи они ништа не могу да ураде у поређењу са онима који рађају по десеторо деце. И тих традиционалних је све више и више. Тако је за француску владу много важнији став традиционалиста него став оних који следе Рашиду Дати. Јер напосто традиционалисти дају масу гласача. А сви они право на испољавање ислама виде кроз остваривање права каква предвиђа кривично закон Марока. То је са тачке гледишта француског конституционализма не само неприхватљиво, него и горе него средњи век.

Тај проблем, како видимо, постаје све значајнији и значајнији. Он у редове француских грађана уноси у несигурност која је резултирала иселјавањем Јевреја уплашених за будућност земље која се суочава са таквим проблемима. За првих 6 месеци 2014. чак 4566 Јевреја се из Француске преселило у Израел. У исто време из САД, у којима живи десет пута више Јевреја него у Француској, иселило се у Израел само 2218 Јевреја.¹⁸

То јасно показује у каквом се проблему налазе земље које су стицајем околности од монокултуралних почеле да постају мултикултуралне. Нормално са 90% оних који припадају културном моделу који је створио постојећи конституционализам јасно је да тај конституционализам тренутно није угрожен. Али питање које се поставља јесте: шта ће бити када се те пропорције промене и када почну да се постављају захтеви који су изнети на јулским демонстрацијама у Паризу и другде поводом збивања у Гази? То је унело озбиљне проблеме у до скоро хомогено француско друштво. Хомогено по питању вредносног система на коме се се садашњи конституционализам заснива. Резултат тога се види у порасту улоге деснице и партије Национални фронт (НФ). Колике то размере има најбоље ће се видети по чињеници да НФ, после избора за Европски парламент 2014. има 24,86% гласова и 24 места у

18 Горан Чворовић, „Јевреји напуштају Француску, траже спас у обећаној земљи”, *Вечерње Новости*, 17.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:510620-Jevreji-napustaju-Francusku-traze-spas-u-obecanoj-zemlji> (доступно 18.9.2014)

Европском парламенту.¹⁹ Још давно је на то указао један француски политичар члан НФ. Он је упозоравао француску јавност да муслимани све више освајају француско тле. Документовао је то податком да је 1974. у читавој Француској било 50 џамија, а да их у години у којој је он писао већ било више од 1000. При томе се под тим џамијама не подразумевају само класични грађевински објекти који су нам свима познати, него и преуређене гараже, подруми итд.

У шта се то претворило још 1989. поменути политичар истиче казавши: „Муслимани који управљају тим џамијама настоје да их сада претворе у праве џамије са свим спољашњим симболима физичког и психолошког освајања француског тла. Њихови се захтеви све више озбиљно узимају у разматрање”.²⁰ Он даље указује да би ти муслимани требало да се интегришу у француско друштво, односно у оно што чини основе садашњег француског конституционализма, али да се дешава управо супротно. „Интеграција претпоставља приближавање имиграната и Француза, једну францизацију страних маса присутних на нашем тлу. Али ислам иде сасвим супротно од тога. То је афирмација једног друкчијег идентитета, једног страног идентитета и често идентитета који је непријатељски према француском идентитету... Дакле Куран подразумева прописе... о породици, наслеђу, школи, браку. Када се очеви муслимани разводе од њихових жена подразумевају да се у Француској примени куранско право, проблем оних које називају алжирским мајкама ће се поставити у Паризу”.²¹ Проблем алжирских мајки је тада био веома актуелан. Исламско право децу приликом развода додељује оцу, никада мајци. Дешавало се да се много Францускиња које су отишле у Алжир са својим мужевима муслиманима одлучиле да се разведу. Али су деца остала код оца који је мајци онемогућавао да их виђају. Или поменути случај Рашиде Дати који је још драстичнији. Дакле аутор текста је упозоравао на то, сада давне 1989. Посланик НФ је упозоравао у шта то може да се изроди, то се управо десило демонстрацијама које су се одигравале у току јула месеца 2014. Али у смислу поруке коју шаље овај текст много је важније упозорење које посланик НФ даје а које се директно односи на француски конституционализам: „Не треба варати Французе. Логика усађивања ислама у Француску ће се претворити у питање примене персоналног права. На прагу 2000. године доћи ћемо у време Меровинга када се примењивало различито право на Гало-Романе

19 [http://fr.wikipedia.org/wiki/Front_national_\(parti_fran%C3%A7ais\)#.C3.89lections_europ.C3.A9ennes_de_2014:_le_FN_en_t.C3.AAte](http://fr.wikipedia.org/wiki/Front_national_(parti_fran%C3%A7ais)#.C3.89lections_europ.C3.A9ennes_de_2014:_le_FN_en_t.C3.AAte)

20 “Contre les batisseurs de mosques”, *Le Monde*, 5.10.1989, стр. 2. Писмо је писао Жан Ив Ле Галу из Ил де Франс региона

21 Ibid.

и Франке... Време је да захтевамо од наших политичара да покажу интелектуалну доследност. Признајем право руководиоцима ПРП (То је тада била водећа партија умерене деснице, М.Ј.) и Социјалистичке партије да имају право да желе интеграцију имиграната, али нека онда кажу да су против изградње џамија. Ја им такође признајем право да буду за изградњу џамија, али нека онда кажу грађанима Француске, али пре избора да се отворено залажу за мултикултурно и друштво у коме ће живети више заједница”.²²

Посебно је важно да су тада звучале пророчански речи које је овај политичар изговорио а које су се реализовале у јулу 2014. Где видимо да новинар угледног Фигароа вапи да се одбрани принцип лаицитета. Али како, пита се аутор овог текста, када устав даје право грађанима да слободно искажу своју вољу, а воља муслимана јесте да се лаицизам укине. Дакле, да видимо шта је посланик НФ наговестио. И да ли оно што се десило у јулу 2014. на улицама Париза личи на његово пророчанство. Он каже: „Што се тиче Националног фронта он је против изградње џамија у Француској, зато што је наша нација стара јединствена нација, зато што је хришћанство битан елемент њеног идентитета, и зато што је присуство освајачког ислама на нашем тлу велика опасност за будућност. Свуда где муслиманске и хришћанске заједнице живе или су живеле на истом тлу постоји сукоб. Сукоб у Либану, у Бугарској, у Јерменији, у Азербејџану, на Косову, у Судану, у Египту, у Етиопији. Замислити да је мирољубива коегзистенција између хришћана и муслимана, која нигде није била дуго могућа у свету, могућа на обалама Сене и Роне је илузија утопија: привидно пријатна данас а сигурно трагична сутра. Да би се одбранио идентитет Француске да би се заштитио грађански мир у зору трећег миленијума треба рећи не градитељима џамија.”²³

Ко може да каже да су то речи једног екстремисте како су тада нападали НФ, а није ретко да и данас о томе покрету говоре тако. Уосталом ако су екстремисти у неким стварима, а јесу, у овој су све прецизно погодили и за то им треба одати признање. Дакле за то а не за оно што се такође коси са постојећим конституционализмом.

Као резултат свега тога у Европи, у градовима у којима су формиран муслимански квартави, почиње да се одвија паралелни правни живот и да се примењује противуставни правни поредак који регулише односе међу муслиманима. Али што је посебно важно, и да се формирају органи који имају прерогативе какве имају само државне власти. На тај начин се показује колико је тачна тврдња поменутог Фикрета Карчића који истиче да је исламско право

22 Ibid.

23 Ibid.

персонално, а не територијално. Те да се као такво примењује на све муслимане ма где живе.²⁴ Али се исто тако оставарило и предвиђање цитираног посланика НФ да ће се створити двоструки правни систем у оквиру истих државних граница.

Како смо поменули на улицама неких градова појавили су се једнообразно обучени младићи са штампаним натписима на леђима: шеријатска полиција. Они су исказали јасну намеру да становнике за које знају да су муслимани или претпостављају да то јесу натерају да се усред Европе понашају као да су у Саудијској Арабији. Најкарактеристичнији случај је град Вупертал у немачкој покрајини Северна Рајна Вестафалија. Појава ових младића изазвала је револт како обичних грађана тако и власти. Какве то димензије име најбоље се види на основу ранга оних који су реаговали. „Савезни министар унутрашњих послова Томас де Мезијар је одсекао: шарија се неће толерисати на немачком тлу, а министар правде Хајко Мас је, такође енергично, констатовао: нећемо трпети паралелно правосуђе, за успостављање права и спровођење закона у Немачкој надлежна је и одговорна само и искључиво немачка држава”.²⁵

Ова чињеница јасно показује колико је дефиниција ислама коју даје Фикрет Карчић, као представник најумереније исламске теологије, тачна. Нема верске слободе, онако како је схватају муслимани, ако нема правне екстериторијалности за припаднике ове вере на територијама на којима влада секуларни правни пооредок. Али све то само као прелазна етапа, док се тај поредок, који је у тим државама важећи само у муслиманским енклавама, не прошири на територију читаве земље и док је не претвори у исламску.

Са тачке гледишта наслова ове расправе све је јасно. Конституционални модел који влада у земљама Европе и САД је заснован на секуларном принципу. Као такав, настао је као последица деловања цивилног друштва. Цивилног друштва никлог у оквиру једног културног модела. Тај модел је дубоко прожет хришћанским вредностима, чак и када је атеизиран. Јер хришћанске вредности не морају нужно да буду праћење искреном религиозношћу, већ су често последица некадашње религиозности. Или средине у овину које се неки појединац формирао.

Такав конституционализам је очигледно монокултуралан. Практично су сви уставни поретци земаља западне Европе, САД, Канаде, Аустралије итд. засновани на таквом конституционализму. Дакле демографска база за коју су

24 Фикрет Карчић, *Шеријатски судови у Југославији 1918–1941*, *op. cit.*

25 Мирослав Стојановић, „Алахова полиција у Вуперталу”, *Печат*, 12.9.2014, стр. 46.

овакви уставни и политички модели прављени била је хришћанска. Што је посебно важно, и као хришћанска она је била и јесте и моноденоминационална. То значи да је у највећем броју европских земаља доминантна једна варијанта хришћанства. Нпр: Енгелска је доминантно англиканска, Француска, Италија, Шпанија, Португалија итд. римокатоличке, Данска, Норвешка, Шведска лутернска. Једини изузеци су Немачка и Холандија. Ту су становници подељени отприлике пола-пола на протестанте и римокатолике. Али је врло важно истаћи да је Немачки модел врло скорашњи од 1871. од стварања немачког царства, а холандски је мало старији из 16. века. Али оно што је битно јесте да су и Немци и Холанђани до момента када се протестантизам родио сви били римокатолици и већ су постојали Немци и Холанђани као народ. Дакле монокултурни модел је био доминантан. САД се разликују, тамо је култура хришћанска и протестантска. Али су протестанти подељени на безброј деноминација које су све мањинске. Али су ипак у основи све протестантске. Елем, види се да је културни модел био заснован на основама једне религије.

Шта се са временом десило грађански концепт настао у условима једне културе тако се развио да је разбио породицу и довео да смањења стопе рађања.²⁶ Као резултат тога смањено се потребан број радних руку а развој производних снага је све више вапио за њима. Ове земље су се стога отвориле за прилив имиграната. Али имигранти су сада у већини припадници других култура и полако ова друштва од монокултурних претварају у мултикултурна. Све што смо побројали показује да конституционализам створен према потребама једне културе више не може да задовољи религиозно, етничко и расно шаренило које се створило у овим земљама.

Што је посебно важно, грађански концепт који је владајући у тим друштвима у себи садржи елемент аутодеструкције јер се заснива на поштовању индивидуалних права. Једно од индивидуалних права је и право на слободу вероисповести. Слобода вероисповести подразумева и слободу нпр. за ислам. А ислам као неопходан услов своје слободе подразумева укидање цивилног друштва и демократије. Без тога нема ислама, онако како га дефинише исламска теологија. То је оно што секуларизовани човек Запада не може да схвати. Исламски свет је свет дубоко за ислам везаних људи. Што је посебно важно, религиозност муслиманских маса у Европи стално расте и то код припадника друге генерације, потомака некадашњих имиграната, који су сада Французи, Немци, Холанђани итд. За ове муслимане постојање онога што Рашида Дати и њен шеф Саркози са презиром одбијају, представља једини прави ислам. Дакле за Рашиду Дати бирање сексуалног партнера јесте

26 Миролjub Јевтић, „Религија и наталитет”, *Страни правни живот*, br. 3/2011.

нормална ствар. Али за муслимане је то огроман грех због кога ће и они заједно са Рашидоим Дати горети у паклу, ако је не спрече да тако живи, нормално ако то могу. Како не могу у условима оваквог конституционалног система они траже његову промену. А на то, нормално, Французи римокатолици или пореклом римокатолици не пристају. И ту настаје проблем који се уз очување овако различитих културних модела не може решити.

Секуларизовани римокатолички староседеоци Француске или Белгије су спремни на компромис. Јер њима не прете паклене муке, ако и муслимани пристану да буду друкчији. Али муслимани не могу пристати на компромис, а да због тога не горе у паклу. Зато они не могу да прихвате право Рашиде Дати да живи тако како жели и да рађа ванбрачну децу. И то се не може променити, осим да муслимани престану да буду верујући. Али то се не дешава. Напротив све анкете показују да религиозност и посебно црквеност код муслиманских популација у Европи расте. Види се то по броју верника, који због недостатка класичних џамија окупирају све више улица централног Париза и Вашингтона ометају нормалан саобраћај немуслимана. Што ови последњи доживљавају као веома фрустрирајуће и отуда раст Националног фронта.

У тим условима се показује да постојећа уставна решења не могу да задовоље мултикултурну структуру француског друштва. Условно мултикултурну јер римокатолици и атеизирани римокатолици ипак чине огромну већину. Али ако држава има проблема са 10% муслимана, шта ће бити када их буде, 20, 30, 40% питају се сви. А муслимански наталитет обећава да тај датум неће бити посебно далек.

У тим условима било какво уставно преуређење западноевропских друштава које би подразумевало задовољење свих делова друштва постаје немогуће. Јер половичним решењима не би био задовољан нико. Нити староседеоци нити имигранти који су се натурализовали и постали држављани. Зато се показује да је мултикултурни конституционализам могућ као квадратура круга.

ЛИТЕРАТУРА

Библија или Свето писмо Старога и Новог завјета, Британско и инострано библијско друштво, Београд, 1985.

Cohen, Jean L., *Civil society and political theory*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1992.

“Contre les batisseurs de mosquées”, *Le Monde*, 5.10.1989.

Чворовић, Горан, „Јевреји напуштају Француску, траже спас у обећаној земљи”, *Вечерње Новости*, 17.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:510620-Jevreji-napustaju-Francusku-traze-spas-u-obecanoj-zemlji> (доступно 18.9.2014)

- Јевтић, Мирољуб, “Political science and Religion”, *Политикологија религије*, бр.1/2007.
Јевтић, Мирољуб, „Религија и наталитет”, *Страни правни живот*, бр. 3/2011.
Карчић, Фикрет, *Шеријатски судови у Југославији 1918–1941*, Исламски теолошки факултет, Сарајево, 1986.
Куран, (превод Бесима Коркута), 4. издање, Сарајево, 1984.
Стојановић, Мирослав, „Алахова полиција у Вупергалу”, *Печат*, 12.9.2014.
The New York Times Almanac, 2008.
Voltaire, *Oeuvres complètes de Voltaire, avec des notes et une notice historique sur la vie de Voltaire*, Paris: Furne, 1835–1838.
Weil, Patrick, *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*, Paris : Gallimard, 2005.

Интернет

- <http://www.closermag.fr/people/politique/rachida-dati-decouvrez-pourquoi-elle-ne-peut-plus-aller-au-maroc-117906>
[http://fr.wikipedia.org/wiki/Front_national_\(parti_fran%C3%A7ais\)#.C3.89lections_europ.C3.A9ennes_de_2014:_le_FN_en_t.C3.AAte](http://fr.wikipedia.org/wiki/Front_national_(parti_fran%C3%A7ais)#.C3.89lections_europ.C3.A9ennes_de_2014:_le_FN_en_t.C3.AAte)

Miroљub JEVTIĆ

MULTICULTURAL CONSTITUTIONALISM – SQUARING CIRCLE

ABSTRACT

A number of European countries, as well as the United States, Canada and Australia in the second half of the 20th century, received many immigrants from Hindu, Buddhist and Islamic region. This has created a specific situation which did not exist at the time of the formation of these states. At a time when those states were formed the vast majority of the population belong to the Christian political culture. As a result, secular constitutions were created. Because Christian theology can accept the secular principle of organization of the state. Immigrants have brought their cultural and political model. For example, an Islamic political model excludes secularism and demand theocracy. Thus, if the question of eventual transformation of the constitution is posed autochthon population and Muslims can not make a compromise, if each side insists on its model. This means that the multicultural constitution is impossible.

Key words: multiculturalism, constitutionalism, religion, difficulties, Politology of Religion.

Duško DIMITRIJEVIĆ¹
Ivan DUJIĆ

UDK: 341.225.5 (265.54)
Bibliid Vol. LXVI, br. 3-4, str. 265–282
Izvorni naučni rad
2014.
DOI: 10.2298/MEDJP1404265D

TERITORIJALNI SPOR U JAPANSKOM MORU I NJEGOV UTICAJ NA REGIONALNU BEZBEDNOST

APSTRAKT

Područje Japanskog mora, poslednjih godina, postalo je proprište teritorijalnog spora između južne Koreje (Republike Koreje) i Japana oko ostrva Takešima/Dokdo. Pitanje razgraničenja morskih pojaseva posebno je otežano zbog preduzimanja jednostranih državnih akata. Iako se konkretne okolnosti u vezi rešavanja teritorijalnog spora razlikuju, obe države u njemu vide šansu za osiguranjem svojih geostrateških, a potom i ekonomskih interesa. Ovaj spor poput drugih teritorijalnih sporova u jugoistočnoj Aziji (u Južnom i Istočnom kineskom moru) predstavlja uzrok nestabilnosti koja sve više ugrožava mir i bezbednost u ovom delu sveta. Većina političkih faktora u državama koje su uključene u pomenute sporove, pod određenim unutrašnjim i spoljnim političkim okolnostima, koriste sporove kao instrumente za postizanje šire podrške svojim vladama. Pošto se teritorijalni sporovi tiču pitanja državnog suvereniteta koje je po pravilu vezano sa psihološkim činiocima (nacionalističkim osećanjima i dostojanstvom naroda), i istorijskim nasleđem (koje je u ne malom broju slučajeva obojeno teškom imperijalnom ili kolonijalnom prošlošću), nijedna strana u sporu ne želi da napravi ustupke drugoj strani, što ukazuje da se spor neće moći tako lako rešiti i prevazići mirnim putem bez infiltracije spoljnog političkog faktora. U studiji koja sledi, autor iznosi međunarodnopravnu i političku analizu teritorijalnog spora u Japanskom moru sa objašnjenjima o njegovom uticaju na regionalnu bezbednost.

Ključne reči: Teritorijalni sporovi, Takešima/Dokdo, Japansko more, međunarodno pravo mora, UNCLOS, regionalna bezbednost, istočna Azija.

- 1 Dr Duško Dimitrijević, direktor i naučni savetnik Instituta za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail: dimitrijevic@diplomacy.bg.ac.rs. Dr Ivan Dujic, istraživač saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail: ivandujic@gmail.com.

Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. OI 179023 za period 2011–2015. godine.

GEOGRAFSKO POZICIONIRANJE OSTRVA TAKEŠIMA/DOKDO

Ostrva koja se u Japanu nazivaju Takešima (*Takeshima*), u Koreji Dokdo (*Dokdo, Tokdo*) a u engleskom govornom području Lijankort hridi (*Liancourt Rocks*),² nalaze se u Japanskom moru.³ Ostrva se sastoje od dva veća ostrva – zapadnog ili muškog (*Seodo/Otokojima/Nishi-jima*) i istočnog ili ženskog (*Dongdo/Onnajima/Higashi-jima*), udaljenih na oko 150 metara sa oko 90 ostvaca, hridi i vulkanskih stena, ukupne površine od oko 187,450 metara kvadratnih (u daljem tekstu: Takešima/Dokdo ostrva). Područje ostrva Takešima/Dokdo locirano je na 131°52'E (istočne geografske dužine) i na oko 37°14'N (severne geografske širine). Ostrvo se nalazi na oko 117 nautičkih milja od Korejskog poluostrva i na 114 nautičkih milja od glavnog japanskog ostrva Honšu (*Honshu*). Najbliže korejsko ostrvo je Uleung-do/Hangul (*Ulleungdo/Hangul*), na razdaljini je od svega 47 nautičkih milja, dok je najbliže japansko ostrvo Oki udaljeno na 85 nautičkih milja. Interesantno je, da Takešima/Dokdo nije bogato energentima, već florom i faunom, naročito ribljim resursima, nalazištima prirodnog đubriva zvanog „guano“ i mineralnim bogatstvima. Od 1968. godine, na ostrvu žive koreanske ribarske familije.

U mapi koja sledi, prikazana je geografska pozicija ostrva Dokdo/Takešima.

Izvor: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-19207086>

- 2 Kimie Hara, "The San Francisco Peace Treaty and Frontier Problems in the Regional Order in East Asia: A Sixty Year Perspective", *The Asia Pacific Journal – Japan Focus*, Internet, <http://www.japanfocus.org/-Kimie-HARA/3739>, 10/05/2013, pp. 430-435.
- 3 Japansko more (*Sea of Japan*) ili Istočno more (*East Sea*), kako ga nazivaju u Južnoj Koriji, deo je Tihog okeana. Geografski, Japansko more locirano je između Japana na zapadu, Koreje na istoku, Rusije na severu i Istočnog kineskog mora na jugu, sa kojim je povezano preko Korejskog prolaza.

EVOLUCIJA SPORENJA OKO OSTRVA TAKEŠIMA/DOKDO

Teritorijalni spor između Japana i Koreje oko ostrva Takešima/Dokdo.⁴ Kina i Japan temelje svoje zahteve na činjenicama da su u određenom istorijskom periodu imale suverenitet nad ovom teritorijom. S jedne strane Južna Koreja tvrdi da poseduje „istorijska prava“ nad ostrvima Takešima/Dokdo, budući da su ostrva bila pod njenim suverenitetom još od 6. veka nove ere, od perioda ujedinjenja (Sila period). U tom smislu, za dokaze se uzimaju različiti artefakti i istorijsko-pravni dokumenti, pomorske mape, i dr. Tako se, primera radi, Južna Koreja poziva na čuveno srednjovekovno delo *Samguk Sagi* (*Samguk Sagi*), istorijski zapis o tri korejska kraljevstva: Gogurjeo (*Goguryeo*), Bekje (*Baekje*) i Sila (*Silla*) iz 1145. godine i na „Anale Joseon dinastije“ od 1413. do 1865. godine. U novijem periodu Južna Koreja se poziva i na akte japanskog državnog saveta Dajokana (*Dajōkan*), najvišeg zakonodavnog i izvršnog tela u Japanu koji je 1870. i 1877. godine, doneo uredbe koje su još na snazi, a kojima je Koreji priznat suverenitet nad ostrvima Uleung-do i Takešima/Dokdo. Ostrva Takešima/Dokdo stavljena su pod upravu okruga Uleung Uredbom br. 41 od 25. oktobra 1900. godine. Uredba je usvojeno pošto je korejska vlada sprovela istragu povodom upada Japanaca na ostrvo, 1882. godine.

Sa druge strane, Japan negira korejske tvrdnje o „istorijskom pravu“ nad ostrvima Takešima/Dokdo. Prema japanskom stanovištu, ostrva nisu bila pod suverenitetom niti jedne druge države, uključujući i Koreju, dok ih Japan nije zaposeo i stavio pod nadležnost lokalne samouprave ostrva Oki u Šimane prefekturi.⁵ U svrhu justifikacije teritorijalnog zahteva Japan iznosi činjenice koje se navode u istorijskom dokumentu pod nazivom „Izveštaj o Oki ostrvu“ (*Onshu shicho goki*), Saito Hosena (*Saito Hosen*), iz 1677. godine, iz kojih proizilazi da je prolaz pored Takešime (Uleungdo) i Matcušime (Dokdo), u stvari severozapadna „granica“ Japana. Južna Koreja odbacuje tu mogućnost štaviše, ona smatra da i u tom navodno „istorijskom“ dokumentu postoje jasne naznake da je granicu Japana činilo ostrvo Oki. Japan međutim insistira na istorijskoj argumentaciji pa iznosi i činjenice pomenute u zvaničnom dokumentu iz 1691. godine, a koji se nalazi u muzeju prefektore Totori (*Tottori*), u kome je navodi da je guverner Totori hana često posećivao ostrva Takešima/Dokdo.

Međutim, Južna Koreja negira japanske tvrdnje iznošenjem činjenice da je u pomenutom dokumentu konstatovano da se iza ostrva Uleungdo nalazi ostrvo Songdo (kako se tada nazivalo ostvo Dokdo), te da to ostrvo nije bilo pod upravom

4 Severna Koreja prećutno podržava teritorijalne zahteve koje južna Koreja postavlja Japanu.

5 Za pravilno razumevanje sporne situacije valjalo bi uzeti još u obzir da Južna Koreja i dan danas klasifikuje ostrva Takešima/Dokdo kao deo Uleung okruga, Severne Gionsan provincije (*North Gyeongsan Province*), dok ih Japan smatra delom Okonošime u okrugu Oki, Šimane prefektore.

guvernera Totori hana. Prema korejskom stanovištu, Uredba Dajokana iz 1877. godine, kojom se potvrđuje suverenitet Joseon dinastije nad Takešima/Dokdo upravo je i doneta na osnovu razmatranja ovih služebnih spisa.⁶

Za Japan, izneto stanovište nije prihvatljivo. Japan naime smatra da pitanje suvereniteta nad ostrvima Takešima/Dokdo, nije istorijsko, već teritorijalno pitanje. U prilog iznetoj argumentaciji Japan je naveo još jedan, po njemu, validan pravni osnov. Tako, prema japanskom stanovištu, ostrva su konačno pripala Japanu 1905. godine, a na osnovu mirne okupacije. Navedenim pristupom Japan pojačava ranije iznetu argumentaciju da su ostrva pre japanskog zauzeća bila „ničija zemlja“ (*terra nullius*). Međutim, ta argumentacija prema korejskom stanovištu nije tačna i potiče iz blagonaklonog odnosa velikih sila (pre svih, Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Rusije), prema japanskom imperijalizamu i učincima koje je ovaj ostvario na Dalekom istoku nakon japansko-ruskog rata (od 1904-1905. godine). Japansko vojno zauzeće korejskog poluostrva, a potom i inkorporacija ostrva Takešima/Dokdo u područje nadležnosti Šimana prefektуре, nije stoga moglo imati valjanog dejstva prema međunarodnom pravu.⁷

Specifičnu težinu teritorijalnom sporu daju odredbe mirovnog ugovora iz San Franciska iz 1951. godine, kojim se Japan obavezao da izvrši povraćaj svih teritorija koje je u prethodnom periodu zauzeo silom.⁸ Članom 2. ugovora iz San Franciska, Japan je priznao nezavisnost Koreje i odrekao se suverenih prava nad ostrvima Kelpart (*Quelpart*), Port Hamilton (*Port Hamilton*) i Dagelet (*Dagelet*). Zahtev Koreje da se u mirovni ugovor uključe i ostrva Takešima/Dokdo i Parangdo/Ledo (*Parangdo/Leodo*), ostao je bez odjeka, pa su ova ostrva ostala pod upravom Japana.⁹

6 Južna Koreja u prolog priznanja suvereniteta nad ostrvima Takešima/dokdo navodi i opise prisutne u pomorskoj karti Išotakošima iz navedenog perioda. Videti: Yuji Hosaka, Japan "Should Put an End to Its Distortion and Concealment of Dokdo Issues and Emerge as an Honest Nation", Internet, http://embassy_philippines.mofat.go.kr/webmodule/htsboard/template/read/legengreadboard.jsp?typeid=16&boardid=11282&seqno=683549&c=&t=&pagenum=1&tablename=type_englegatio&pc=&dc=&wc=&lu=&vu=&iu=&du=

7 Japanska zvanična objava iz marta 1906. godine, o inkorporaciji ostrva Takešima/Dokdo u sastav Šimane prefektуре, osporena je na osnovu direktive br. 3 korejske vlade. U navedenoj direktivi potvrđuje se korejski suverenitet nad ostrvima.

8 Mirovni ugovor iz San Franciska, potpisan je 8. septembra 1951. godine, a stupio je na snagu 28. aprila 1952. godine. Internet, <http://www.taiwandocuments.org/sanfrancisco01.htm>, 10/05/2013.

9 Ovaj zahtev američkom državnom sekretaru Dinu Ačesonu (*Dean G. Acheson*) uputio je tadašnji ambasador Republike Koreje, ali su Sjedinjene Američke Države iz strateških razloga taj korejski zahtev odbile na predlog Dina Raska (*Dean Rusk*), koji je bio pomoćnik državnog sekretara zadužen za pitanja Dalekog istoka. Otuda i zvanični dokument nosi naziv: *Raskov dokument*. Videti: *Letter from ROK Ambassador to the United States Yang Yu Chan to the United States Secretary of State Dean G. Acheson*, Internet, <http://www.mofa.go.jp/mofaj/area/takeshima/>

Budući da zbog nedostatka konsensusa savezničkih sila u ugovoru iz San Franciska, nije definisano kome pripada suverenitet nad ostrvima Takšima/Dokdo, južnokorejski predsednik Singman Ri (*Syngman Rhee*), objavio je 18. januara 1952. godine, proklamaciju kojom se proglašavaju nelegalnim svi akti okupacije ostrva do tog datuma. Ujedno, proklamacijom je i javno obznanjen suverenitet Koreje nad delom Japanskog mora, u dužini od 60 nautičkih milja od obale duž „Riove linije“ ili „Linije mira“ (*Rhee Line or Peace line*). Navedenim aktom, pod korejsku vlast su ušla i ostrva Takešima/Dokdo.¹⁰

Japan je oštro protestovao povodom korejske proklamacije, karakterišući ovaj akt protivnim odredbama međunarodnog prava, zahtevajući ujedno da se spor iznese pred Međunarodni sud pravde. Južna Koreja je s indignacijom odbacila tu mogućnost, zastupajući stanovište da teritorijalni spor i ne postoji, te da nema osnova za bilo kakve diplomatske pregovore budući da su sve velike savezničke sile (uključujući i Sjedinjene Američke Države), *de facto* priznale korejski suverenitet nad ostrvima još 1945. godine.¹¹

Kao što je poznato, Republika Koreja i NR Kina nisu bile među „zainteresovanim državama“ pozvanim da uzmu učešće na mirovnoj konferenciji u San Francisku, iako se odlučivalo i o teritorijama na koje su ove dve države polagale suverena prava. Nepozivanje svih zainteresovanih država na mirovnu konferenciju, u međunarodnim odnosima tumačilo se strategijom Sjedinjenih Američkih Država da osiguraju svoje prisustvo u regionu.¹²

Naime, Sjedinjene Američke Države iskoristile su svoju poziciju pobednice u Drugom svetskom ratu, ali i velike sile koja je bila neposredno involvirana u Hladnome ratu čiji se ishod u to vreme nije mogao naslutiti. Postoje mišljenja da je „sistem iz San Franciska“, kako se kolokvijalno govorilo o praktičnoj primeni ovog

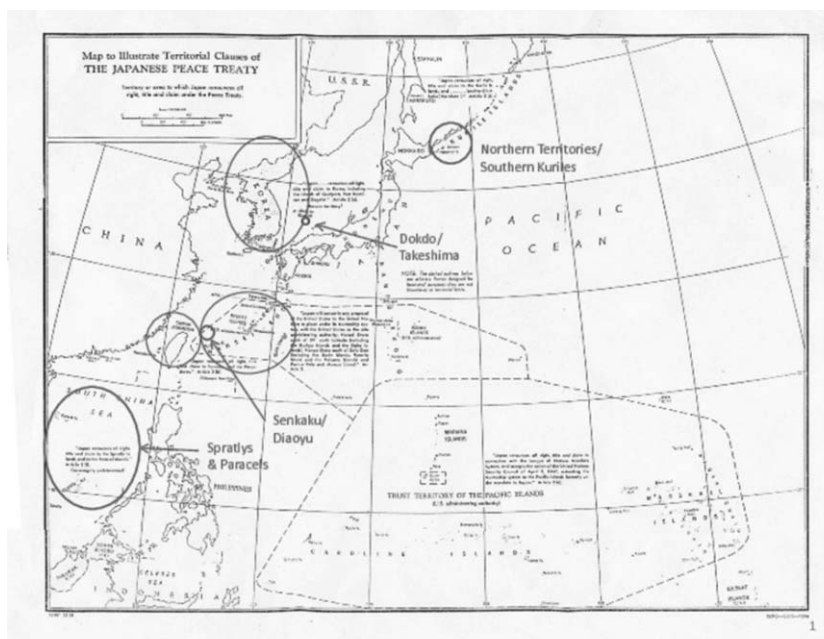
pdfs/g_sfjoyaku02.pdf, 10/05/2013, kao i: *Letter to ROK Ambassador to the United States Yang Yu Chan from the United States Assistant Secretary of State for Far Eastern Affairs Dean Rusk*, Internet, http://www.mofa.go.jp/mofaj/area/takeshima/pdfs/g_sfjoyaku03.pdf, 10/05/2013.

10 Sean Fern, "Tokdo or Takeshima? The International Law of Territorial Acquisition in the Japan-Korea Island Dispute", *Stanford Journal of East Asia Studies*, vol. 5, no. 1, 2005, p. 80, Internet, <http://www.dokdo-takeshima.com/wordpress/wp-content/images/Sean-Fern-Dokdo.pdf>, 10/05/2013.

11 Naime, korejska strana smatra da su Sjedinjene Američke Države 1954. godine, promenile svoju dotadašnju poziciju u pogledu suvereniteta nad ostrvima kada je njihov Odbor za označavanje geografskih imena (*United States Board on Geographic Names*), i zvanično prihvatio da označi da Takšima/Dokdo pripadaju Koreji. Videti: Yuji Hosaka, *Ibidem*.

12 Mark Selden, "Small Islets, Enduring Conflict: Dokdo, Korea-Japan Colonial Legacy and the United States", Internet, <http://www.dokdo-takeshima.com/wordpress/wp-content/images/Mark-Selden-Dokdo.pdf>, 10/05/2013.

mirovnog sporazuma, namerno ostavio nerešene teritorijalne probleme između azijskih država, te da su Sjedinjene Američke Države svesno zanemarile postojanje ovih sporova kako bi osigurale ne samo prisustvo, već i svoju dominaciju u regionu.¹³ U prilog navedenoj tezi govori i činjenica da su Sjedinjene Američke Države, na temelju ovog ugovora, preuzele i kontrolu nad japanskim suverenitetom.¹⁴ Smatra se da je na pomenuti način sprovedena strategija Džona Fostera Dala (*John Foster Dull*), državnog sekretara u vladi Dvajta Ajzenhauera (*Dwight D. Eisenhower*), osmišljena u cilju jačanja uticaja Sjedinjenih Američkih Država putem artificijelnog izazivanja teritorijalnih sporova koje bi samo one i mogle da rešavaju.¹⁵ Upravo na pomenuti način bilo bi moguće objasniti zašto su iz mirovnog ugovora izostavljene ne samo odredbe koje definišu kome ostrvo Takešima/Dokdo pripada, već i zašto za njih nisu dati precizni opisi njihovog geografskog pozicioniranja. Na karti koja sledi prikazana su rešenja usvojena mirovnim ugovorom iz San Francisku. Krugovima su označeni aktuelni teritorijalni sporovi.

Izvor: <http://www.japanfocus.org/-Kimie-HARA/3739>

13 Kimie Hara, Ibidem.

14 Videti član 3. Ugovora iz San Franciska. Po završetku korejskog rata, i Južna Koreja je stupila u vojni savez sa Sjedinjenim Američkim Državama (*The U.S.-ROK Mutual Defense Treaty*).

15 Kimie Hara, Ibidem.

U periodu od 1952–1960. godine, Japan je intenzivirao spor oko ostrva Takešima/Dokdo, upućujući Južnoj Koreji čak 24 protestne note.¹⁶ Svest o neophodnosti razvoja saradnje, pre svega na ekonomskom planu nadvladala je međusobne antagonizme, pa je tokom vremena došlo do normalizacije odnosa između dve države. Ugovorom potpisanim u junu 1965. godine, Japan i Republika Koreja uspostavili su zvanične diplomatske odnose. Iako u ugovoru nije naveden teritorijani spor oko ostrva Takešima/Dokdo, obe strane su se obavezale da će saslušati argumente one druge u cilju iznalaženja pravednog rešenja.¹⁷ Konačno, ugovorom je uspostavljen pravni okvir za razvoj saradnje i rešavanje svih otvorenih pitanja. Senku na izvršavanje ugovora bacili su negativni sentimente korejskog naroda u vezi strahota preživljenih od strane japanskih zavojevača za vreme Drugog svetskog rata, pa i ranije, prilikom aneksije korejskog poluostrva 1905. godine.

Pitanje sporne teritorije ponovo je aktuelizovano usvajanjem Konvencije o pravu mora, 1982. godine, pod okriljem Ujedinjenih nacija.¹⁸ Stupanjem na snagu Konvencije o pravu mora 1994. godine, obe države su proglasile svoje isključive ekonomske zone od 200 nautičkih milja. Zategnutost u odnosima trajala je do 1999. godine, kada su se pojavili znaci normalizacije odnosa. Nakon toga, Japan i Koreja provizorno su proglasile svoje ribolovne zone, čime je, smatra se, otvorena mogućnost za dalje bilateralno rešavanje spora.¹⁹

Uravnoteženi odnosi između Japana i južne Koreje razvijali su se do 2006. godine, kada je došlo do promene koja je nastala kao posledica dolaska na vlast japanske konzervativne Liberalno demokratske partije. Premijer nove vlade, Šinzo Abe (*Shinzo Abe*), poznat po nacionalističkim stavovima, doneo je odluku da se u podmorju ostrva Takešima/Dokdo započnu istraživanja. Južna Koreja je zapretila da će uzaptiti brodove japanske obalske straže i da će pohapsiti posadu ukoliko Japan pokuša da sprovede tu odluku. U svrhu prevencije, Južna Koreja je uputila i 20 nauružanih plovila u spornu pomorsku oblast. Potom je predsednik Koreje Ro Muhjan (*Roh Moo-hyun*), zatražio od Japana izvinjenje zbog ranije kolonizacije ne samo ostrva, već i Koreje u celini. Umesto davanja izvinjenja, Japan je odustao od

16 Mark Selden, *Ibidem*

17 *Japan and Republic of Korea Treaty on Basic Relations*, signed at Tokyo, on 22 June 1965, Internet, <http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20583/volume-583-I-8471-English.pdf>, 10/05/2013; Hideki Kajimura, *The Question of Takeshima/Tokdo*, Korea Observer, 1997, Vol. XXVIII, No. 3, p. 9, Internet, <http://www.dokdo-takeshima.com/wordpress/wp-content/images/Hideki-Kajimura-Dokdo.pdf>, 10/05/2013.

18 *United Nations Convention on the Law of the Sea*, Internet, http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, 10/05/2013.

19 Mark Selden, “Small Islets, Enduring Conflict: Dokdo, Korea-Japan Colonial Legacy and the United States“, *Ibidem*.

istraživanja podmorja. Nekoliko meseci kasnije, u julu 2006. godine, južnokorejska vlada je poslala istraživački brod da prikupi podatke o strujama oko ostrva Takešima/Dokdo. Neraspoloženje prema ovakvim korejskim aktima kulminiralo je 2008. godine, kada su u Tokiju održani masovni antikorejski protesti. Ministarstvo inostranih poslova Japana objavilo je potom i poznati dokument: „Deset tačaka za rešavanje problema Takešima“.²⁰

U dokumentu se iznosi istorijska i međunarodnopravna argumentacija da ostrvo Takešima/Dokdo pripada Japanu. U tački 10. naglašeno je da Japan sve vreme insistira da se problem rešenje problema nađe pred Međunarodnim sudom pravde, ali da Republika Koreja uporno odbacuje tu mogućnost.²¹ Međutim, reakcije japanske javnosti i vlade samo su doprinele učvršćivanju opredeljenja južne Koreje da ojača svoj suverenitet o čemu svedoči razmatranje slanja vojske koja bi zamenila policiju na ostrvima Takešima/Dokdo. Osim toga, Južna Koreja je početkom 2011. godine, objavila da planira da na ostrvima izgradi istraživački centar što je dovelo do novog zaoštavanja koja su intenzivirana zabranom japanskim konzervativnim poslanicima da posete ostrva. Južna Koreja je uložila i oštar protest japanskoj vladi zbog objavljivanja Bele knjige o odbrani u kojoj je navedeno da su sva otvorena pitanja između dve strane regulisane dogovorom o kompenzacijama iz 1965. godine, koja su prethodila normalizaciji odnosa, te da su ostrva Takešima/Dokdo sastavni deo japanske teritorije.²² Posetom predsednika južne Koreje, Li Mjung-Baka (*Lee Myung-Bak*), Takešimi/Dokdo 10. avgusta 2012. godine, Južna Koreja je i javno demonstrirala svoj stav da se neće odreći suvereniteta nad ostrvima. Ovaj akt najvišeg lidera južne Koreje doveo je do reakcije Japana koji je 21. avgusta zvanično dostavio Južnoj Koreji predlog za rešavanje spora pred Međunarodnim sudom pravde na osnovu sporazuma između zainteresovanih strana. Japan je predložio da se sporazum sačini putem razmene nota, što je koreanska vlada odbila 30. avgusta 2012. godine.²³

20 “Ten Points for the Resolution of the Takeshima Issue”, Northeast Asian Affairs Department of the Asian and Oceanian Affairs Bureau in the Ministry of Foreign Affairs of Japan (“MOFA”), February 2008, Internet, http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/takeshima/pamphlet_e.pdf, 10/05/2013.

21 Ibidem.

22 “Defense of Japan, Annual White Paper”, Tokyo, 2011, Internet, http://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/2011.html

23 „Stav Japana o Takešimi“, *Bilten Ambasade Japana u Beogradu*, septembar 2012. Ministarstvo spoljnih poslova i trgovine Južne Koreje dalo je zvaničnu izjavu da ostrva Takešima/Dokdo predstavljaju deo korejske teritorije u istorijskom i geografskom smislu i na osnovu međunarodnog prava, te da ne postoji teritorijalni spor sa Japanom. „Predlog japanske vlade da iznese pitanje Dokdo pred Međunarodni sud pravde ne zavređuje pažnju“, prema korejskom stanovištu. Videti: “Seoul rejects Tokyo’s ICJ proposal“, *Korea Joongang Daily*, 18 August 2012. Internet: <http://koreajoongangdaily.joins.com/news/article/article.aspx?aid=2958075>

Analiza prilika koje su dovele do ponovnog političkog zaoštavanja povodom teritorijalnog spora oko Takešima/Dokdo ostrva, ukazuje da su zaoštavanja proizašla iz internih potreba to jest, zbog izborne kampanje koja se odigravala maltene istovremeno u obe zemlje, a u kojima su događaji iz zajedničke istorijske prošlosti oživljeni na najgori mogući način kroz intenzivnu političku propagandu. Do izvesnog otopljanja u odnosima između Japana i južne Koreje, došlo je u septembra 2012. godine, mada popuštanja nisu bila dovoljna da se održe bilateralni pregovori na „na marginama“ samita šefova azijskih država u novembru iste godine.²⁴ Sa pobedom na predsedničkim izborima u decembru 2012. godine, nova južnokorejska predsednica Park Geun Hye (*Park Geun-hye*), i japanski premijer Šinzo Abe (*Shinzō Abe*), obavezali su se da će raditi na učvršćivanju pre svega ekonomskih odnosa, čime su rešavanje teritorijalnog spora oko ostrva Takešima/Dokdo barem privremeno, stavili u drugi plan.

MOGUĆNOST PRIMENE MEĐUNARODNOG PRAVA POVODOM SPORA U JAPANSKOM MORU

S obzirom da Južna Koreja insistira na primeni „istorijskih prava“ nad ostrvima Takešima/Dokdo, a da Japan tvrdi da poseduje suverenitet stečen mirnom okupacijom počev od 1905. godine, očigledno je da u predmetnom slučaju posredi teritorijalni spor za koji nije moguće naći odgovarajuće rešenje bez ispitivanja svih pravno relevantnih činjenica. Kao i u slučajevima koji se tiču sporova u Istočnom i Južnom kineskom moru, odgovor na pitanje kome pripadaju sporna ostrva Takešima/Dokdo u okolnostima kada postoji paralelizam teritorijalnih zahteva koji se oslanjaju na pravila običajnog i ugovornog međunarodnog prava predstavlja u stvari, prethodno pravno pitanje za državno razgraničenje u Japanskom moru.

Ako se pođe o činjenice da se Južna Koreja poziva na „istorijska prava“, koja nisu definisana kodifikovanim pravilima međunarodnog prava, onda je u analizi neophodno poći od značenja koja ova „prava“ imaju u običajnom međunarodnom pravu.

Tako, analogno sa pravnom zaštitom stečenih privatnih prava, zaštita državne teritorije nakon nastupanja teritorijalnih promena obezbeđuje se pozivanjem na „istorijska prava“. Dok stečena privatna prava predstavljaju barijeru državnim zahvatima u imovinu i imovinska prava pojedinaca, u međunarodnom javnom pravu pozivanje na „istorijska prava“ predstavlja instrument zaštite teritorijalnog *statusa quo*.²⁵ Južnokorejski zahtev za suverenošću nad ostrvima Takešima/Dokdo, počiva

24 Ben Dolven, Shirley A. Kan, Mark E. Manyin, “Maritime Territorial Disputes in East Asia: Issues for Congress“, *Congressional Research Service Report*, R42930, January 30, 2013, p. 18.

25 Georges Kaeckenbeeck, “Le protection internationale des droit acquis“, *Recueil des Cours Académie de Droit International*, 1937–1, vol. 59, p. 321.

upravo na jednom takvom „istorijskom pravu“ koje potiče „od pamtiveka“, a što ga razlikuje od japanskog zahteva koji se zasniva na mirnoj okupaciji. Ako se u predmetnom slučaju pođe od pretpostavke da „istorijsko pravo“ postoji nad ostrvima Takešima/Dokdo, onda je potrebno utvrditi da li je Južna Koreja u toku prethodnog perioda čiji rok nije tačno definisan vršila vlast nad ostrvima, da li je posedovala *animus domini*, to jest, volju da se smatra suverenom, da li su druge države (pre svega Japan) tolerisale ili priznale u nekom momentu južnokorejski teritorijalni zahtev? U osnovi, za postojanje „istorijskih prava“, ne traži se kontinuirano i intenzivno vršenje suvereniteta, jer se podrazumeva da se teritorijalna potraživanja po ovom osnovu odnose na područja gde su države u političkom osponu i tranziciji i gde logično nastaju teritorijalni konflikti.²⁶

Što se tiče japanske „mirne okupacije“ ostrva Takešima/Dokdo, za analizu je, kao i kod „istorijskih prava“ potrebno poći od pravila običajnog prava. U tom smislu, kao prethodno pitanje postavlja se ispitivanje činjenica, da li su ta ostrva zaista do 1905. godine, bila „ničija zemlja“ ili *terra nullius*?²⁷ Potom, da li je faktičko zaposedanje bilo praćeno s namerom da se zasnjuje vlast nad ostrvima (*animus occupandi*)? Zatim, da li je Japan uspostavio efektivnu to jest, stvarnu vlast na ostrvima odnosno, da li je uspeo da trajno organizuje administraciju, da uspostavi pravni poredak i da preuzme međunarodnu odgovornost za upravu nad tom teritorijom? S obzirom da je Južna Koreja 18. januara 1952. godine, proglasila nezakonitim sve akte okupacije ostrva Takešima/Dokdo koje je Japan izvršio do tog datuma, trebalo bi posebno ispitati i efektivitet južnokorejske vlasti koja je od tada uspostavljena nad ostrvima.

U kontekstu primene pravila intertemporalnog prava, oba navedena načina sticanja suvereniteta nad ostrvima Takešima/Dokdo mogla bi biti cenjena prema pravu koje je tada važno s tim, što bi se pravila distinkcija u odnosu na postojanje prava u pozitivnom pravnom poretku. Drugim rečima, pomenuti osnovi morali bi biti „kontinuirano manifestovani prateći uslove koje zahteva evolucija međunarodnog prava“.²⁸

Što se tiče razgraničenja na moru, Japan i Južna Koreja proglasile su jednostrano svoje isključive ekonomske zone, a potom i svoje ribolovne zone, nakon stupanja

26 Yehuda Blum, "Historic rights", in: *Encyclopedia of Public International Law*, R. Bernhardt ed., vol. VII, Amsterdam, 1984, pp. 120, etc.

27 Profesor Kreća definiše mirnu okupaciju kao „efektivnu mirnu okupaciju“ smatrajući pod tim izrazom, „zaposedanje teritorija u cilju zasnivanja suverene vlasti koja u relevantnom momentu ne pripada nikome“. Videti: Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2007, str. 305.

28 "Island of Palmas Case", R.I.A.A., 1928, vol. 2, p. 845.

na snagu Konvencije UN o pravu mora 1994. godine.²⁹ Principijelno posmatrajući, morske oblasti između priobalnih država dele se na morske pojaseve koji predstavljaju institucionalizaciju njihovih zahteva za vlašću (*corpus separatum*). Teritorijalne aspiracije očitovane u uspostavljanju isključivih ekonomskih zona, odnosno ribolovnih zona koje su dovele do preklapanja zahteva Japana i južne Koreje u Japanskom moru, povezuju se sa razlozima oportuniteta i konkretnom političkom situacijom koja *per se*, zahteva uspostavljanje morske granice između dve države.³⁰ Međutim, pitanje utvrđivanja granice na moru pretpostavlja utvrđivanje suvereniteta i na spornim ostrvima Takešima/Dokdo. Prema međunarodnom pravilu sadržanom u čl. 2. Konvencije o pravu mora iz 1982. godine, suverenost države se preko kopnenog dela teritorije proteže još na unutrašnje morske vode, teritorijalno more uz obalu, a potom i na vazdušni prostor iznad njega, kao i na dno i podzemlje mora.³¹ Ovakvim rešenjem potvrđuje da je suverenost nad morskim prostorima u zavisnosti od suverenosti nad kopnom po kom osnovu more predstavlja njegov pripadak ili akcesorij (*mare est ejus, cuius est terra*). S obzirom da je to i međunarodnopravni osnov od koga polaze svi zahtevi pomorskih država za utvrđivanjem državnih granica na moru, dve države će biti dužne da izbalansirano

29 "Official Records of Third UN Conference on the Law of the Sea", Vols. I to XVI, 1975-1983; "Convention on the Law of the Sea with Annexes and Index, Final act of the Third UN Conference on the Law of the Sea", *UN Treaty Series* vol. 1833, p. 3. etc.

30 Član 56. Konvencije iz 1982. godine predviđa da države u isključivoj zoni imaju suverena prava da istražuju, iskorištavaju i da se brinu o očuvanju i upravljaju živim i neživim prirodnim bogatstvima mora, dna i podzemlja. Takođe, države imaju suverena prava i u pogledu drugih delatnosti koje se tiču ekonomskog iskorištavanja zone. Države koje proglase isključivu ekonomsku zonu, imaju jurisdikciju na osnovu relevantnih odredaba Konvencije za podizanje i upotrebu veštačkih ostrva, uređaja i naprava, naučno istraživanje mora, zaštitu i očuvanje morske okoline i druga prava i dužnosti. Zagarantovana prava plovidbe, preleta i polaganja kablova i cevovoda ostalih država time se praktično sužavaju. Uvođenjem mogućnosti da države proglase sopstvene isključive ekonomske zone, Konvencija Ujedinjenih nacija o pravu mora dovela je do ograničenja u pogledu institucionalizacije tzv. spoljnog morskog pojasa u kome države utvrđuju režim nadzora (na primer, u pogledu primene fikslnih, carinskih, sanitarnih i imigracionih propisa). Ovaj pojas postoji na delu otvorenog mora sve do momenta dok pomorska država ne proglasi svoju isključivu ekonomsku zonu do granice od 200 nautičkih milja od polaznih linija za merenje širine teritorijalnog mora (član 57). Videti: Davorin Rudolf, *Međunarodno pravo mora*, Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1985.

31 Suverenitet nad teritorijalnim morem je ipak ograničen pravilom o neškodljivom prolasku brodova. Po međunarodnom pravu kodifikovanom u Konvenciji o pravu mora iz 1982. godine, sve države, pomorske ili kontinentalne, imaju pravo na plovidbu morem radi presecanja, ulaska, izlaska iz unutrašnjih voda, pristajanja, a izuzetno i zaustavljanja i sidrenja. Prolazak ostaje neškodljiv ako ne dira u sigurnost ili red i mir obalne države. Pravni režim teritorijalnog mora treba biti u saglasnosti sa odredbama ove Konvencije i pravu neškodljivog prolaza.

primenjuju pravila i principe međunarodnog prava koji se koriste za razgraničenje navedenih morskih pojaseve kako bi time došle do pravičnih rešenja.³²

Iz navedenog je potpuno jasno da utvrđivanje morskih granica u Japanskom moru između Japana i južne Koreje nije uslovljena rešenjima ustanovljenim u njihovim unutrašnjim zakonodavstvima. Da bi navedeni akti bili u skladu sa opštim međunarodnim pravom, obe države morale bi da u okviru „razumnog roka“ postignu konkretan sporazum ili barem privremen praktičan dogovor, bez štete po konačno utvrđivanje granica na moru. Sporazumna rešenja trebalo bi da budu postignuta u skladu sa članom 38. Statuta Međunarodnog suda pravde u Hagu, a „u cilju postizanja pravednih rešenja“.³³ Ako bi sporazum po ovom pitanju izostao (a što je do sada i bio slučaj), Japan i Južna Koreja bile bi u obavezi da preduzmu sve mere potrebne za pronalaženje rešenja mirnim sredstvima predviđenim Poveljom Ujedinjenih nacija.

UTICAJ SPORA U JAPANSKOM MORU NA REGIONALNU BEZBEDNOST

Političke promene u Južnoj Koreji i Japanu u 2012. godini, došle su u trenutku kada je sve upućivalo da će doći do povećanja napetosti i do novog zahlađivanja odnosa između susednih država zbog otvorenih teritorijalnih pitanja i sve izvesnije trke u naoružanju uz koju se nadvila i pretnja upotrebe nekonvencionalnim oružjem (od strane Severne Koreje).

Iako je spor oko ostrva Takešima/Dokdo zbog nabujalih nacionalističkih strasti bilo teško rešiti, nesporna ekonomska međuzavisnost i geografska blizina nametnule su potrebu pronalaženja obostrano prihvatljivog rešenja. U prilog mirnom rešavanju teritorijalnog spora, išla je i činjenica da je posle Kine, Japan drugi najveći spoljnotrgovinski partner južne Koreje.³⁴ Dobra ekonomska saradnja između dve

32 Još je u presudi povodom spora oko granice Grisbadarna između Švedske i Norveške pred Stalnim arbitražnim sudom u Hagu, 1930. godine, zaključeno je da: „Prema osnovnim principima međunarodnog prava, teritorijalno more je sastavni deo kopnenog državnog područja“. Videti: J.B. Scott, *The Hague Court Reports*, 1916, pp. 121-140; U kasnijoj jurisprudenciji ovaj zaključak je ponovljen primera radi u: *Beagle Channel Arbitration*”, *International Law Reports*, vol. 52, p. 93.

33 Shigeru Oda, „International Law of the Resources of the Sea“, *Recueil des Cours Académie de Droit International*, 1969, vol. 127, tome II, pp. 373-401; „Exclusive Economic Zone“, in *Encyclopedia of Public International Law*, R. Bernhardt ed., Vol. II, Amsterdam, 1995, pp. 305-312.

34 Obim trgovinske razmene između dve zemlje je tokom 2011. godine porastao za 16.8%, odnosno iznosio je 108 milijardi dolara. Podaci preuzeti sa sajta Korejske asocijacije za međunarodnu trgovinu (*Korea International Trade Association*), Internet, <http://www.kita.org/>, 10/05/2013.

države, rezultat je japanske spoljnopolitičke doktrine koja se primenjuje od završetka Drugog svetskog rata. Naime, Japan u odnosima sa drugim državama odvaja rešavanje ekonomskih pitanja od političkih (*Seikei Bunri*). Ovaj pragmatičan pristup dao je dobre rezultate u praksi, budući da se Japan od ratom razorene države razvio u značajnu ekonomsku silu. Ohrabruje činjenica da pragmatizam nije blizak samo Japanu, već i Južnoj Koreji. Tako su nedavno započeli pregovori o uspostavljanju slobodne ekonomske zone između Kine, Japana i južne Koreje.³⁵ Pregovori su započeti u neočekivano povoljnim političkim prilikama budući da je pažnja sa aktuelnog teritorijalnog spora oko ostrva Takešima/Dokdo iznenada, oštrom retorikom i ishitrenim potezima Kim Džong Una (*Kim Jong-un*), mladog severnokorejskog predsednika, preusmerena na Severnu Koreju. Nuklearna pretnja Severne Koreje pokrenula je šire angažovanje međunarodne zajednice na planu očuvanja mira i bezbednosti u ovom delu sveta.

Zbog navedene činjenice, učešće velikih sila u rešavanju teritorijalnog spora u Japanskom moru nameće se i kao „prirodna nužnost“, iako na prvi pogled, velike sile nemaju neki direktni interes jer nisu strane u sporu. U prilog navedenom razmišljanju govori i činjenica da su Sjedinjene Američke Države svojom protektorskom ulogom i angažmanom u odbrambenim savezima obrazovanim nakon Drugog svetskog rata sa nekim državama uključenim u teritorijalne sporove u Jugoistočnoj Aziji rešile da izgrade sasvim novu mrežu vojnih partnerstava radi odvrćanja Kine čiji joj sve izraženiji uticaj na svetskom planu ne sviđa, budući da smeta ostvarivanju njenih strateških interesa. Ne bi otuda trebalo izgubiti iz vida da su Japan i Južna Koreja istaknuti vojni partneri Sjedinjenih Američkih Država, a da su one još uvek glavni akter u bezbednosnoj politici azijsko-pacifičkog regiona.³⁶

Povodom nove američke spoljnopolitičke orijentacije „rebalansiranja prema azijsko-pacifičkom regionu,“ koju je proklamovala administracija predsednika Baraka Obame (*Barack Obama*), prostor od indijskog potkontinenta do severoistočne Azije, predstavlja prostor od najvišeg značaja za ostvarivanje nacionalnih interesa i liderske uloge Sjedinjenih Američkih Država u regionu Azije i Pacifika. U uslovima rastućih izazova i pretnji koje su posledica ubrzanog razvoja vojnih i tehnoloških potencijala Kine, Sjedinjene Američke Države razvile su novu strategiju jačanje vojnog prisustva u azijsko-pacifičkom regionu. Američki odgovor rastućem vojnom prisustvu i ekonomskom rastu Kine, ispoljava se kroz zadržavanje

35 *First Round of Negotiations on a Free Trade Agreement (FTA) among Japan, China and the ROK*, March 28, 2013, Seoul, Internet, http://www.mofa.go.jp/press/release/press6e_000019.html, 10/05/2013.

36 Sjedinjene Američke države zaljučile su 1951. godine, Ugovor o zajedničkoj odbrani sa Japanom, Južnom Korejom i sa Filipinima (*Mutual Defense Treaty*).

postojećih vojnih kapaciteta u Japanu i u Južnoj Koreji, uz dodatno angažovljnje pomorskih i vazduhoplovnih snaga na teritoriji severne Australije.³⁷

S obzirom da je vojno prisustvo Kine u regionu postalo nezaobilazno, a da je njen uticaj na kretanja u svetskoj ekonomiji bio već dominirajući, nije bilo teško pretpostaviti da će Kina oštro odreagovati na donošenje nove odbrambene strategije Sjedinjenih Američkih Država. Kina je upozorila američku administraciju da bude krajnje oprezna u onom što govori i čini, budući da Kina razmatra uticaj američke strategije na kineske interese. Ona je izrazila i veliku zabrinutost za očuvanje regionalne bezbednosti budući da Sjedinjene Američke Države ispoljavaju nameru da je „okruže” i da je na taj način ugroze na ekonomskom i vojnom planu.³⁸ Imajući to u vidu, Kina kao regionalna sila koja ima neposredne teritorijalna potraživanja prema državama kojima Sjedinjene Američke Države pružaju podršku, izrazila je jasnu nameru da se zalaže za postizanje rešenja koja bi bila u skladu sa međunarodnim pravom i koja bi značajno doprinela miru i bezbednosti u Aziji.

Međutim, brz ekonomski rast Kine i demonstracija njene narasle vojne moći u spornim oblastima, izazivao je podozrenje kod susednih država. Za Japan i Južnu Koreju i zemlje članice ASEAN-a, kineska privredna opasnost proizilazi prevashodno zbog obilja jeftine radne snage koja će joj omogućiti da stekne prednost u trgovini i izvozu, potom i u pogledu uvoza i stranih ulaganja s obzirom na preimućstva koja nudi veliko kinesko tržište i politika „otvorenih vrata”. S druge strane, mogućnost da Kina ugrozi ekonomski razvoj svojih suseda može biti izbegnuta ako bi njen privredni rast bio stavljen u funkciju privrednog rasta drugih azijskih zemalja.³⁹

Polazeći od činjenice da je između velikih sila prisutna svest o potrebi ostvarenja zajedničkih interesa kako na regionalnom, tako i na globalnom planu (od preduzimanja mera protiv proliferacije oružja za masovno uništavanje, zajedničke borbe protiv međunarodnog terorizma, otklanjanja potencijalnih žarišta i nekonvencionalnih, asimetričnih pretnji u području Korejskog poluostrva do zajedničkih razvojnih projekata), moglo bi se predvideti da će Kina i Sjedinjene Američke Države ipak naći određeni kompromis po pitanju regulisanja otvorenih pitanja u regionu severoistočne Azije pa i šire, u području Pacifika. S druge strane pak, odnosi između Japana i južne Koreje, ostaće i dalje „zamrznuti“ vojnim prisustvom Sjedinjenih Američkih Država. Međutim, na multilateralnom nivou, uz

37 “National Military Strategy”, Pentagon, February 2011. Internet: http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf

38 Milan Konjikovac, „Mesto i uloga NR Kine u definisanju bezbednosti azijsko-pacifičkog regiona”, *Vojno delo*, jesen, 2012, str. 26.

39 Blagoje Babić, *Ekonomija Azije*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2007, str. 429.

proaktivno učešće u radu regionalnih i subregionalnih foruma poput Azijsko-pacifičke ekonomske saradnje (*Asia-Pacific Economic Cooperation – APEC*), Organizacije zemalja jugoistočne Azije sa Kinom, Japanom i Korejom (*Association of Southeast Asian Nations Plus Three – ASEAN+3*) i Istočno azijskog samita (*East Asia Summit - EAS*), zainteresovane strane mogle bi afirmisati zajedničke vrednosti i doprineti ostvarivanju zajedničkih ciljeva. Konačno, kroz saradnju i konstruktivni dijalog, Japan i Južna Koreja mogle bi postići konkretno rešenje teritorijalnog spora oko ostrva Takešima/Dokdo koje bi doprinelo regionalnoj bezbednosti i učvršćivanju međunarodnog poretka u ovom delu sveta.

UMESTO ZAKLJUČKA

Sva napred pomenuta neslaganja ukazuju da je postizanje regionalne stabilnosti u Japanskom moru postalo odveć veliki i težak posao. Rešavanje teritorijalnih sporova predstavlja *per se*, pitanje od najvećeg značaja za bezbednost istočne Azije. Razrešenjem spora oko suvereniteta nad spornim ostrvima Takešima/Dokdo i oko delimitacije morskih pojaseva u Japanskom moru, ne bi se rešilo samo jedno otvoreno teritorijalno pitanje između Japana i južne Koreje, već bi se rešili i mnogobrojni nagomilani problemi u vezi sa eksploatacijom prirodnih resursa koji neposredno utiču i na regionalnu bezbednost. Otuda, po svemu sudeći, rešavanje otvorenih pitanja u Japanskom moru bi se što pre obavilo kroz konsultacije i uz dogovor zainteresovanih strana. To konkretno znači da bi prilikom utvrđivanja morske granice valjalo poštovati volju strana u sporu koja bi morala da bude ispoljena kroz sporazum kojim bi zainteresovane države slobodno povukle linije razgraničenja svojih isključivih ekonomskih zona i drugih morskih pojaseva na osnovu pravila međunarodnog prava. Ako bi države u svom međusobnom razgraničenju krenule od osnovnog pravila da kopno ima premoć nad morem, onda bi imale slobodu da ukažu i na kriterijume koje bi valjalo primeniti prilikom razgraničenja inherentnih pomorskih oblasti. U stvari, to bi značilo da bi strane u sporu bile u obavezi da prethodno, pre nego što utvrde sve relevantne činjenice vezane za razgraničenje u Japanskom moru a na bazi međunarodnog prava kodifikovanog u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravu mora iz 1982. godine (UNCLOS), utvrde suverenitet na ostrvima Takešima/Dokdo. Kao što je to napred već rečeno, prema međunarodnom pravu, suverenost države se preko kopnenog dela teritorije proteže još na unutrašnje morske vode, teritorijalno more uz obalu, a potom i na vazdušni prostor iznad njega, kao i na dno i podzemlje mora. Pomenutim rešenjem potvrđuje se da je suverenost nad morskim prostorima u zavisnosti od suverenosti nad kopnom po kom osnovu more predstavlja njegov pripadak ili akcesorij. S obzirom da je to i međunarodnopravni osnov od koga polaze svi zahtevi

pomorskih država za utvrđivanjem državnih granica na moru, Japan i južna Koreja bi trebalo da učine više napora kako bi pregovorima postigle rešenje u pogledu suvereniteta nad spornim ostrvima u cilju postizanja pravednih rešenja. Ukoliko ne bi postigle sporazum o razgraničenju i suverenitetu nad spornim ostrvima, države bi trebalo bi da pribegnu primeni nekog od postupaka mirnog rešavanja sporova predviđenih Poveljom Ujedinjenih nacija.

BIBLIOGRAFIJA

- Babić, Blagoje, *Ekonomija Azije*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2007.
- Beagle Channel Arbitration“, *International Law Reports*, vol. 52.
- Blum, Yehuda, "Historic rights", in: *Encyclopedia of Public International Law*, R. Bernhardt ed., vol. VII, Amsterdam, 1984.
- "Defense of Japan, Annual White Paper", Tokyo, 2011, Internet, http://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/2011.html
- Dolven , Ben, Kan, Shirley A., Manyin, Mark E., "Maritime Territorial Disputes in East Asia: Issues for Congress“, *Congressional Research Service Report*, R42930, January 30, 2013.
- "Exclusive Economic Zone“, in *Encyclopedia of Public International Law*, R. Bernhardt ed., Vol. II, Amsterdam, 1995.
- Fern, Sean, "Tokdo or Takeshima? The International Law of Territorial Acquisition in the Japan-Korea Island Dispute“, *Stanford Journal of East Asia Studies*, vol. 5, no. 1, 2005, p. 80, Internet, <http://www.dokdo-takeshima.com/wordpress/wp-content/images/Sean-Fern-Dokdo.pdf>
- First Round of Negotiations on a Free Trade Agreement (FTA) among Japan, China and the ROK*, March 28, 2013, Seoul, Internet, http://www.mofa.go.jp/press/release/press6e_000019.html.
- Hara, Kimie, "The San Francisco Peace Treaty and Frontier Problems in the Regional Order in East Asia: A Sixty Year Perspective“, *The Asia Pacific Journal – Japan Focus*, Internet, <http://www.japanfocus.org/-Kimie-HARA/3739>, 10/05/2013.
- Hosaka, Yuji, Japan "Should Put an End to Its Distortion and Concealment of Dokdo Issues and Emerge as an Honest Nation“, Internet, http://embassy_philippines.mofat.go.kr/webmodule/htsboard/template/read/legengreadboard.jsp?typeid=16&boardid=11282&seqno=683549&c=&t=&pagenum=1&tablename=type_englegatio&pc=&dc=&wc=&lu=&vu=&iu=&du=10/05/2013.
- "Island of Palmas Case“, R.I.A.A., 1928, vol. 2.
- Japan and Republic of Korea Treaty on Basic Relations*, signed at Tokyo, on 22 June 1965, Internet, <http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20583/volume-583-I-8471-English.pdf>

- Kaectenbeeck, Georges, "Le protection internationale des droit acquis", *Recueil des Cours Académie de Droit International*, 1937–1, vol. 59.
- Kajimura, Hideki, *The Question of Takeshima/Tokdo*, Korea Observer, 1997, Vol. XXVIII, No. 3, p. 9, Internet, <http://www.dokdo-takeshima.com/wordpress/wp-content/images/Hideki-Kajimura-Dokdo.pdf>
- Konjikovac, Milan „Mesto i uloga NR Kine u definisanju bezbednosti azijsko-pacifičkog regiona”, *Vojno delo*, jesen, 2012.
- Kreća, Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2007.
- Letter from ROK Ambassador to the United States Yang Yu Chan to the United States Secretary of State Dean G. Acheson*, Internet, http://www.mofa.go.jp/mofaj/area/takeshima/pdfs/g_sfjoyaku02.pdf, 10/05/2013, kao i: *Letter to ROK Ambassador to the United States Yang Yu Chan from the United States Assistant Secretary of State for Far Eastern Affairs Dean Rusk*, Internet, http://www.mofa.go.jp/mofaj/area/takeshima/pdfs/g_sfjoyaku03.pdf
- Mirovni ugovor iz San Franciska od 8. septembra 1951. godine, Internet, <http://www.taiwandocuments.org/sanfrancisco01.htm>
- “National Military Strategy”, Pentagon, February 2011. Internet: http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf
- “Official Records of Third UN Conference on the Law of the Sea“, Vols. I to XVI, 1975-1983. "Convention on the Law of the Sea with Annexes and Index, Final act of the Third UN Conference on the Law of the Sea“, *UN Treaty Series* vol. 1833.
- Oda, Shigeru, "International Law of the Resources of the Sea“, *Recueil des Cours Académie de Droit International*, 1969, vol. 127, tome II.
- Rudolf, Davorin, *Međunarodno pravo mora*, Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1985.
- Selden, Mark, "Small Islets, Enduring Conflict: Dokdo, Korea-Japan Colonial Legacy and the United States“, Internet, <http://www.dokdo-takeshima.com/wordpress/wp-content/images/Mark-Selden-Dokdo.pdf>
- United Nations Convention on the Law of the Sea*, Internet, http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, 10/05/2013.
- “Seoul rejects Tokyo’s ICJ proposal“, *Korea Joongang Daily*, 18 August 2012. Internet: <http://koreajoongangdaily.joins.com/news/article/article.aspx?aid=2958075>
- “Scott, J.B., *The Hague Court Reports*, 1916.
- „Stav Japana o Takešimi“, *Bilten Ambasade Japana u Beogradu*, septembar 2012.
- “Ten Points for the Resolution of the Takeshima Issue“, Northeast Asian Affairs Department of the Asian and Oceanian Affairs Bureau in the Ministry of Foreign Affairs of Japan (“MOFA”), February 2008, Internet, http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/takeshima/pamphlet_e.pdf

Duško DIMITRIJEVIĆ, Ph.D. and Ivan DUJIĆ, Ph.D.

THE TERRITORIAL DISPUTE IN THE SEA OF JAPAN AND ITS IMPACT ON REGIONAL SECURITY

SUMMARY

In recent years, the Sea of Japan or the East Sea as it is called in South Korea has become the place of territorial dispute. The territorial dispute between South Korea (Republic of Korea) and Japan refers to the question of sovereignty over the Takeshima/Dokdo Islands. This is a preliminary legal question for resolving the issue of demarcation of marine zones between the countries in dispute. The question of delimitation of marine zones is made particularly difficult by the fact that the countries in dispute have taken unilateral legal acts. Although the specific circumstances regarding the resolution of the territorial dispute differ, both countries see them as an opportunity to secure their geostrategic and then economic interests. Therefore, this dispute like other territorial disputes in Southeast Asia (the South and East China Sea) is the cause of instability, which increasingly threatens peace and security in this part of the world. Under certain internal and external political circumstances, most political factors in the countries use this dispute as an instrument to achieve broader support for their governments. Since territorial disputes relating to the question of state sovereignty, which is usually associated with psychological factors (nationalist feelings and dignity of the people) and historical heritage (which is not in a small number of cases coloured by a heavy imperial or colonial past), none of the parties wants to make concessions to the other side indicating that disputes will not be so easy to resolve and overcome peacefully without the infiltration of external political factors. In the study that follows, the author presents an international legal and political analysis of the territorial dispute in the Sea of Japan with explanations on its impact on the regional security.

Key words: territorial disputes, Takeshima/Dokdo, Sea of Japan, international sea law, UNCLOS, regional security, East Asia.

SARADNJA RUSKE FEDERACIJE I NATO U OBLASTI EVROPSKE BEZBEDNOSTI

APSTRAKT

Očuvanje stabilnosti u širem regionu Evrope, ne može se ostvariti bez saradnje Evropske unije, Ruske Federacije i NATO-a. Dijalog Unije sa Rusijom u oblasti bezbednosti obeležen je činjenicom da EU želi da izgradi sopstveni bezbednosni i odbrambeni sistem, uz tendenciju da se u planiranju operacija i vojnog razvoja uglavnom osloni na NATO. Takođe, EU je spremna da predloži Rusiji da se, u određenoj meri, uključi u taj sistem. Cilj NATO-a je da zadrži ključnu ulogu u obezbeđenju stabilnosti i bezbednosti u Evropi i svetu. Istovremeno NATO pokazuje spremnost da tesno saraduje sa EU, kao i da se kroz određene organe NATO-a periodično konsultuje sa Rusijom. Ruska Federacija, međutim, insistira na tome da se evropska bezbednost obezbedi kroz njenu ravnopravnu saradnju sa NATO i EU. Aktuelna ukrajinska kriza pokazala se kao najveći izazov za evropsku bezbednost od kraja hladnog rata. Ona je jasno ukazala da odnose Rusije, EU i NATO sve više karakterišu nerazumevanje, nepoverenje i konfrontacije, što može imati veoma negativne posledice po očuvanje mira i bezbednosti u Evropi.

Ključne reči: Evropska unija, Ruska Federacija, NATO, evropska bezbednost, savremeni međunarodni izazovi.

1. KLJUČNI MOMENTI BEZBEDNOSNIH ODNOSA I SARADNJE EU, RUSIJE I NATO

Raspad Varšavskog pakta i povlačenje sovjetskih snaga iz Centralne i Istočne Evrope u potpunosti su promenili bezbednosnu situaciju u Evropi i širim međunarodnim razmerama. Ruska Federacija morala je da se suoči sa

1 Dr Ana Jović-Lazić, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: anajovic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, finansiranog od strane Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (evidencioni broj: 179029), a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2014. godine.

promenom teritorijalnog i političkog stanja koje je bilo karakteristično za hladni rat i značajnim gubitkom političkog uticaja u svetu. Osnovno pitanje bilo je – koji će tip sistema evropske bezbednosti zameniti strukturu koja je postojala tokom hladnoratovskog perioda i podela. Rusiju je naviše brinulo kako će se uklopiti i naći svoje mesto u novonastalom sistemu evropske bezbednosti.² Tadašnje vlasti u Rusiji verovala su da su stvoreni uslovi za ukidanje bezbednosnih institucija iz perioda hladnog rata, tj. da će se nakon raspada Varšavskog pakta raspustiti i NATO. Po mišljenju Rusije, i NATO i Varšavski pakt trebalo je da se uključe u novi evropski sistem kolektivne bezbednosti u kojem bi SAD i Kanada takođe igrali aktivnu ulogu.³ Međutim, prema sopstvenim rečima, Rusija je od kraja hladnog rata nepravedno tretirana od strane Zapada i stavljana u podređeni položaj. Početkom devedesetih, ona nije uspevala da dobije priznanje za svoj kooperativni stav i nastojanja da sprovede zapadno-orijentisanu reformu i doprinese bezbednosti, uključujući nuklearnu stabilnost.⁴

Istovremeno, okončanje bipolarnog podele u svetu aktuelizovalo je pitanje uloge evropskih država i organizacija u stvaranju sistema bezbednosti u Evropi. Na osnovu neuspeha Evropske unije da tokom devedesetih reši krizu na prostoru bivše Jugoslavije, postalo je jasno i da bi EU trebalo da prevaziđe neravnotežu između svog ekonomskog i vojno-političkog uticaja.⁵ Ukupne promene u bezbednosnoj situaciji uticale su na odluku Unije da izgradi zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku kako bi imala značajniju ulogu u međunarodnim odnosima. U to vreme Rusija nije pridavala strateški politički značaj odnosima sa Unijom, smatrajući da oni pre svega imaju ekonomski karakter i da su deo saradnje sa SAD-om i NATO-om. Kontakti Rusije sa pojedinim evropskim državama razvijali su se intenzivnije od saradnje sa Unijom.

Međutim, iako su zemlje Zapadne Evrope predviđale novi evropski bezbednosni poredak, evropsku bezbednost videle su u kontekstu uloge NATO-a kao njenog glavnog činioca. Unija nije imala ambicije da postane alternativa NATO-u, već da svoju politiku u oblasti bezbednosti i odbrane formuliše tako da stvori preduslove za sveobuhvatniji i efikasniji odgovor na nove bezbednosne izazove kao što su

2 Robert H. Donaldson, Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems Enduring Interests*, Sharpe, Armonk, New York, 1998, p. 212.

3 Roy Allison, Margot Light and Stephen White, *Putin's Russia and the Enlarged Europe*, The Royal Institute of International Affairs, Blackwell Publishing, London, 2008, p. 2.

4 Pál Dunay and Graeme P. Herd, "Redesigning Europe? The Pitfalls and the Promises of the European Security Treaty Initiative", *OSCE Yearbook 2009*, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg, Vol. 15, Baden-Baden, 2010, pp. 86–88.

5 Денис Мельянцов, Отношения Европейского Союза и НАТО в 1990—2000-е гг, *Журнал международного права и международных отношений*, № 3, Минск, 2007, Интернет: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1218&Itemid=188.

terorizam, proliferacija oružja za masovno uništavanje, postojanje nestabilnih država i regiona, moguć sukobi na etničkoj osnovi, itd.

Tokom devedesetih godina NATO je bio prinuđen da se prilagođava novom bezbednosnom okruženju i uslovima, posebno kada su u pitanju odnosi sa zemljama Centralne i Istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza. Vremenom su EU i NATO prošli kroz značajnu transformaciju koja je uticala ne samo na njihovu institucionalnu strukturu, već i na njihove ciljeve i zadatke. Unija je dobila značajniju ulogu u evropskoj bezbednosti a NATO je, kako se tvrdilo, trebalo da se iz vojno-političkog bloka transformiše u političko-vojni.

S obzirom na to da je većina zemalja Centralne i Istočne Evrope pošla od pretpostavke da je članstvo u NATO-u jedini pouzdan garant njihove nezavisnosti, NATO je usvojio niz mera kako bi omogućio jednostavniju saradnju sa ovim zemljama, čiji je krajnji cilj bilo njihovo članstvo u Alijansi. NATO je prvo uključio u članstvo bivše sovjetske saveznike, a zatim i pojedine zemlje koje su bile u sastavu nekadašnjeg Sovjetskog Saveza. Neposredno nakon raspada SSSR-a niko se nije bavio ulogom koju bi Rusija trebalo da igra u novom evropskom poretku. Međutim, kada su i EU i NATO počeli da planiraju proširenje, postalo je jasno da je neophodno definisati i uspostaviti nove odnose sa Rusijom. Ovo je postalo još značajnije nakon što je priključenjem Finske Uniji 1995. i prvim talasom proširenja NATO-a 1999, evroatlantska zajednica dostigla granice Rusije. Odluka NATO-a da u članstvo uključi neke od zemalja Istočne Evrope koje su ranije bile članice Varšavskog pakta postala je jedno od najspornijih pitanja u rusko-američkim odnosima tokom devedesetih. U tim okolnostima jedan od prioriteta bezbednosne politike Zapada bilo je prevazilaženje izričitog neslaganja Rusije sa daljim širenjem NATO-a. Važno je bilo da se Rusija umiri i ubedi da će nakon raspada SSSR-a proces proširenja NATO-a služiti stabilizaciji, a ne destabilizaciji i konfrontaciji, i da neće voditi novim linijama podela u svetu, a pre svega u Evropi.⁶

U tom pravcu preduzeti su i konkretni potezi. Tako je marta 1992. Rusija postala članica Severnoatlantskog saveta za saradnju, koji je osnovan 1991. kao forum za konsultacije zemalja članica NATO-a, neutralnih evropskih zemalja i zemalja Centralne i Istočne Evrope. Rusija je takođe postala i članica Saveta evroatlantskog partnerstva. Krajem 1995, ona je prihvatila da učestvuje u NATO Snagama za implementaciju mira (*Implementation Force* – IFOR), odgovornim za praćenje sprovođenja Dejtonskog sporazuma.⁷

6 Adam Daniel Rotfeld, "Transforming Foreign and Security Policies", *American Foreign Policy Interests*, Vol. 29, Issue 1, Routledge, New York, 2007, p. 60.

7 Maurizio Massari, "Russia and Europe After the Cold War: The Unfinished Agenda", *Working Paper Series*, 98/16, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, Massachusetts, 1998, p. 8.

U nastojanju da utiče na Rusiju da ne ometa proces proširenja, NATO je pokrenuo i pregovore o posebnom sporazumu sa Rusijom, koji bi omogućio da se saradnja dveju strana nastavi uprkos širenju Alijanse na istok. Preduzeti su i koraci ka uspostavljanju novih okvira za institucionalizaciju odnosa NATO-a i Rusije u promenjenim bezbednosnim uslovima u Evropi. Tako je na samitu održanom maja 1997. potpisan Osnivački akt o međusobnim odnosima, saradnji, bezbednosti NATO-a i Rusije i formiran Stalni zajednički savet. Tom prilikom istaknuto je da su ove mere preduzete kako bi se omogućilo da NATO i Rusija zajedno rade na izgradnji dugotrajnog mira u evroatlantskom regionu na principima demokratije i kooperativne bezbednosti. Pojedini analitičari ocenjuju da je ovaj dokument otvorio velike – iako nikada realizovane – mogućnosti za unapređenje odnosa bivših neprijatelja, dok su drugi uvereni da se, potpisivanjem akta, Rusija zapravo složila sa daljim širenjem NATO-a.⁸

Takođe za Rusiju je NATO ostao obeležje hladnog rata, zbog čega se mnogo poželjnijim mehanizmom za evropsku bezbednost smatra politički neutralniji OEBS. Ali, nije samo zaštita vitalnih nacionalnih interesa razlog za protivljenje širenju NATO-a. Širenje vojnog saveza koji je odigrao ključnu ulogu u porazu Sovjetskog Saveza mnogi vide i kao „trljanje nosa” Rusiji sovjetskim porazom.⁹

„Upravljanje odnosima” sa Rusijom jedan je od najtežih političkih zadataka NATO-a. Odnosi su opterećeni problemima i različitim pristupima dveju strana. Okolnosti koje su pratile odlaganje ulaska Rusije u program Partnerstva za mir 1994/5, kontradiktorna tumačenja značaja osnivačkog akta NATO–Rusija i protivljenje Rusije daljem širenju NATO-a – stvorili su atmosferu sumnje i nepoverenja čak i pre bombardovanja SR Jugoslavije i krize na Kosovu 1999. I pored toga, dve strane uspevale su da održe privid interakcije. Iako nije u potpunosti bila zadovoljna mogućnostima za saradnju u okviru Stalnog zajedničkog saveta Rusija je, preko ovog organa, bila značajan sagovornik NATO-a u širokom opsegu otvorenih bezbednosnih i vojnih pitanja.¹⁰

Suprotstavljeni stavovi Rusije i NATO-a u vezi sa načinima za rešavanje krize na Kosovu, kao i intervencija NATO-a protiv SRJ marta 1999, zaustavili su ove napore, a Rusija se, u znak protesta, povukla i iz rada Stalnog zajedničkog saveta

8 Fyodor Lukyanov, Putin's Russia: “The Quest for a New Place”, *Social research*, Vol. 76, No. 1, Western Social Science Association, New York, 2009, pp. 121–122.

9 Robert H. Donaldson, Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems Enduring Interests*, op. cit., pp. 211–213.

10 Stuart Croft, Jolyon Howorth, Terry Terriff and Mark Webber, “NATO’s triple challenge”, *International Affairs*, Volume 76, Issue 3, Royal Institute of International Affairs, London, 2000, p. 497.

NATO–Rusija.¹¹ Upotreba sile bez odluke Saveta bezbednosti UN dramatično je potisnula ulogu Rusije, devalvirala njeno pravo veta u SB UN i stvarnu međunarodnu težinu i ulogu nekadašnje supersile. Pored toga što je delovao bez ovlašćenja Ujedinjenih nacija, NATO nije uzeo u obzir ni legitimne interese Rusije, niti se konsultovao sa njom u Stalnom zajedničkom savetu NATO–Rusija. Na taj način NATO je isključio Rusiju iz odluka važnih za evropsku bezbednost. Rusija je tada pokazala da nije sposobna da spreči velike međunarodne vojne operacije u regionima koje je tradicionalno smatrala ključnim za svoju poziciju u Evropi i svoju nacionalnu bezbednost. Usvajanje Strateškog koncepta NATO-a na samitu održanom u Vašingtonu mesec dana kasnije jasno je pokazalo da je ova organizacija proširila svoju ulogu i aktivnosti i van teritorija zemalja članica, i da će odgovoriti silom i na krize u drugim regionima. Spremnost NATO-a da deluje ne samo u slučaju pretnje državama članicama, već i “*out of area*” („van svoje oblasti”), zabrinula je Rusiju zbog moguće direktne pretnje zemljama i regionima koje ova zemlja smatra sopstvenom sferom uticaja.¹² Rusija je bila veoma zabrinuta strateškim implikacijama sukoba na Kosovu i izuzetno nezadovoljna onim što je ocenila kao marginalizaciju sopstvene uloge prilikom vojnih operacija.¹³

Povlačenje Rusije iz partnerskih aktivnosti marta 1999. vratilo je odnose NATO-a i Rusije na tačku pre potpisivanja Osnivačkog akta. Uprkos aktivnoj diplomatskoj ulozi Rusije u raspletu krize na Kosovu i njenom kasnijem učešću u formiranju KFOR-a juna 1999, institucionalizacija odnosa dveju strana značajno je urušena. Od ove krize poverenja odnosi Rusije i NATO-a dugo su se oporavljali. S obzirom na otvorena neslaganja sa politikom NATO-a, kao i na početak razvoja bezbednosne i odbrambene politike EU, Rusija se orijentisala na unapređenje odnosa sa Unijom – videći u tome osnovni način i pravac saradnje sa Zapadom i realizaciju svoje politike u Evropi.

Saradnja u okviru Stalnog zajedničkog saveta NATO–Rusija ponovo je uspostavljena februara 2000, nakon što je generalni sekretar NATO-a posetio Moskvu, a puna saradnja tek posle terorističkog napada na SAD 11. septembra 2001. Posle terorističkih napada na SAD javila se potreba za usklađenim međunarodnim akcijama protiv terorizma i drugih savremenih bezbednosnih pretnji. Pravovremena reakcija Rusije na terorističke napade na SAD, približila je SAD,

11 Олександра Шаповалова, “Відносини між Росією та Європейським Союзом: нормативні розбіжності чи політичні протиріччя”, *Україна дипломатична*, Випуск XI, Київ, 2010, 761–780.

12 Dmitri Trenin, “Russia–NATO relations: Time to pick up the pieces”, *NATO Review*, Vol. 48, No. 1, 2000, pp. 19–22.

13 Craig Nation, “NATO’s Relations with Russia and Ukraine”, 2000, Internet: <http://www.nato.int/acad/fellow/98-00/nation.pdf>, p. 28.

NATO, Uniju i Rusiju. Rusija je izrazila spremnost da se aktivno uključi u međunarodnu borbu protiv terorizma i podržala rezoluciju Saveta bezbednosti UN kojom se potvrđuje vojna akcija SAD-a protiv talibana u Avganistanu. Rusija je otvorila svoj vazdušni prostor za kampanju međunarodne koalicije u Avganistanu i ustupila odgovarajuće obaveštajne podatke. U takvim okolnostima borba protiv terorizma u svetu postala je jedan od najvažnijih vidova saradnje Rusije i NATO-a.

Ubrzo su počeli pregovori o uspostavljanju bližih institucionalnih odnosa dveju strana. Tako su maja 2002. Rusija i NATO potpisali Rimsku deklaraciju, kojom je ustanovljen novi mehanizam za saradnju – Savet NATO–Rusija, kojim je zamenjen prethodni Stalni zajednički savet. Savet NATO–Rusija postao je osnovni mehanizam za tekuću i operativnu saradnju dveju strana. Pri osnivanju Saveta pošlo se od činjenice da se i NATO i Rusija suočavaju sa velikim brojem zajedničkih globalnih izazova i da dele slične strateške prioritete. Predviđeno je da Savet NATO–Rusija bude forum jednakih sa ciljem da stvori uslove za politički dijalog, koordinisane pristupe i aktivnosti u oblastima od zajedničkog interesa – kao što su borba protiv terorizma, upravljanje krizama, neširenje oružja za masovno uništavanje, modernizacija odbrane, mere za izgradnju poverenja, identifikovanje novih izazova i pretnji, itd. Rimski deklaracija je predviđala aktivnu i redovnu saradnju na različitim nivoima. Predviđeno je da se Savet NATO–Rusija sastaje na nivou ministara spoljnih poslova i na nivou ministara odbrane dva puta godišnje, a na nivou šefova država ili vlada prema potrebi. Predviđeni su i sastanci na ambadorskom nivou najmanje jednom mesečno. U okviru Saveta NATO–Rusija mogu se takođe ustanoviti i komiteti ili radne grupe za oblasti saradnje na stalnoj ili *ad hoc* osnovi.¹⁴

Rusija je očekivala da će joj saradnja u međunarodnoj koaliciji za borbu protiv terorizma omogućiti određene prednosti u borbi sa sopstvenim problemima. Iako je to zaista dovelo do smanjenja javnih kritika ruske politike u Čečeniji, nije došlo do bitnih promena kada je reč o strateškim pitanjima koja posebno brinu Rusiju.¹⁵ Rusija je ubrzo izrazila zabrinutost zbog dugoročnih namera NATO-a da uspostavi američke i NATO vazduhoplovne baze u centralnoj Aziji za operacije u Avganistanu, a zatim i zbog rata u Iraku.¹⁶ Rusija je rat u Iraku ocenila kao veliku političku grešku američke politike i pretnju za međunarodni poredak.

Podela koja je nastala 2003. u Evropskoj uniji oko rata u Iraku bila je jasan pokazatelj slabosti Evropske bezbednosne i odbrambene politike, kao i nepostojanja

14 Roy Allison, Margot Light and Stephen White, *Putin's Russia and the Enlarged Europe*, op. cit., pp. 5–11.

15 Ibidem.

16 Jim Nichol, *Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests, CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, Washington D.C, 2011, p. 35.

konsenzusa država članica EU oko brojnih ključnih pitanja. U celini posmatrano, saradnja država članica EU u ovoj oblasti se razvija sporije nego što se očekivalo i zbog složenih političkih, pravnih, finansijskih i proceduralnih teškoća i izazova. Zbog toga je Evropska unija odlučila da saradnju država članica u oblasti bezbednosti razvija uz bliske odnose i konsultacije sa NATO-om. Tako je NATO ostao garant kolektivne odbrane država članica, dok EU razvija mehanizme kao odgovor na krizne situacije. Unija je uključena pre svega u operacije očuvanja mira, ali učestvuje i u širem spektru zadataka kao što su specijalne antiterorističke operacije i razmena obaveštajnih podataka iz konfliktnih regiona. U skladu sa paketom sporazuma koji je 2003. usvojen pod imenom „Berlin plus”, Uniji je omogućeno da koristi sredstva i kapacitete NATO-a kako bi se izbeglo dupliranje kapaciteta i stvorili uslovi za bližu saradnju dveju organizacija. Cilj ovakvog operativnog partnerstva je da omogući NATO-u da oslobodi svoje vojne efektivne kako bi mogao da ih upotrebi u drugim regionima, kao i da se pruži prilika Uniji da na terenu usavršava svoju spoljnu i bezbednosnu politiku.

Širenjem na šest zemalja bivšeg Istočnog bloka, NATO je 2004. došao na granice Rusije. Iako je to bilo suprotno očekivanjima Rusije da će drugi krug proširenja NATO-a biti odložen, Rusija i NATO su nastavili saradnju u borbi protiv terorizma koja uključuje redovnu razmenu informacija, konsultacije, procenu zajedničkih pretnji, planiranje aktivnosti u slučaju terorističkih napada, dijalog na visokom nivou o ulozi vojske u borbi protiv terorizma, kao i stručnu i tehničku saradnju. NATO i Rusija su nastavile saradnju i u oblastima koje su indirektno povezane sa terorizmom – granična kontrola, neširenje oružja za masovno uništavanje, upravljanje vazдушnim prostorom, nuklearna bezbednost i sl.

Decembra 2004. u okviru Saveta NATO–Rusija dogovoren je sveobuhvatni akcioni plan za borbu protiv terorizma čiji je cilj da doprinese ukupnoj koordinaciji aktivnosti i strateških pravaca saradnje u ovoj oblasti. U okviru Saveta ministri odbrane su juna 2005. usvojili političko-vojne smernice za unapređenje međusobne operativne saradnje snaga Rusije i NATO. Osnovni cilj ove saradnje je da se pojača sposobnost NATO-a i Rusije da rade zajedno u pripremama za eventualne zajedničke vojne operacije.

Međutim, i pored proklamovanih ciljeva ni Osnivački akt, niti Savet NATO–Rusija nisu promenili nastojanja Rusije da obezbedi ravnopravni status i ulogu u procesu donošenja odluka i transformaciji Alijanse u političko-vojnu organizaciju usmerenu prvenstveno na sprovođenje mirovnih operacija pod mandatom UN i OEBS-a.¹⁷ Usled nespremnosti NATO-a da uspostavi odnose sa Organizacijom

17 Manuel de la Cámara, “European Security and EU–Russian Relations”, Revista ARI, No.76, Real Instituto Elcano, Madrid, 2009, pp. 1–7.

ugovora o kolektivnoj bezbednosti na čijem je čelu Rusija, na ruskoj strani pojačane su dileme i sumnje da NATO neće priznati ruske zone uticaja i tradicionalnih interesa i da će ojačati svoj uticaj na Kavkazu i u Centralnoj Aziji.

Iako je SAD bio pokretačka snaga širenja NATO-a 1997, 2004 i 2009, a i dalje predstavlja glavnog zagovornika za prijem Gruzije i Ukrajine u ovu organizaciju, stare članice Unije uzdržane su u pogledu dalje ekspanzije Alijanse na istok. Za razliku od njih novije članice EU imaju drugačiji stav i to pitanje posmatraju u kontekstu sopstvene bezbednosti. Prisutan je istorijski animozitet prema bivšem SSSR-u, odnosno Rusiji, a uključivanje zemalja kao što su Ukrajina i Gruzija u NATO, vide kao način da dugoročno ojačaju svoju bezbednost u odnosu na Rusiju.¹⁸ Sa druge strane, Rusija širenje NATO-a i njegovo nastojanje da postane globalna bezbednosna organizacija ocenjuje kao opasnost po nacionalnu bezbednost i vitalne interese zemlje.

Nakon što je decembra 2007. u Rusiji stupio na snagu zakon kojim je suspendovano njeno učešće u Sporazumu o konvencionalnim oružanim snagama u Evropi iz 1990, odnosi NATO-a i EU sa Rusijom ponovo su ušli u fazu uzajamnog nepoverenja i razmimoilaženja. Ovaj Sporazum smatra se značajnim za bezbednost u Evropi, jer je uveden radi ograničenja konvencionalnog naoružanja i oružanih snaga, omogućavanja razmene podataka o opremi i manevrima za obuku, obezbeđenja procedure za uništavanje opreme i dozvole da inspekcije na licu mesta provere poštovanje sporazuma. Rusija je ovaj sporazum suspendovala uz obrazloženje da članice NATO-a nisu ratifikovale njegovu izmenjenu verziju. Za vreme suspenzije Sporazuma Rusija neće biti vezana nikakvim ograničenjima i moći će slobodno da raspoređuje konvencionalno naoružanje u evropskom delu zemlje.

Na NATO samitu u Bukureštu aprila 2008. tadašnji premijer Rusije V. Putin oštro je upozorio Alijansu da ne bi trebalo da predloži Gruziji i Ukrajini akcione planove za članstvo. Posle ozbiljne unutrašnje rasprave NATO je odložio odluku o predlogu pomenutih akcionih planova. Eventualnom pozivu Ukrajine i Gruzije u članstvo najviše su se usprotivile stare članice Unije, pre svega Nemačka i Francuska, koje su veoma zainteresovane za očuvanje dobrih odnosa i saradnje sa Rusijom. Ipak, Rusija je bila nezadovoljna zaključnom izjavom NATO-a kojom je ostavljena mogućnost da Gruzija i Ukrajina u budućnosti postanu članice Alijanse.¹⁹

18 Roger E. Kanet, "Russia and Europe: An Imbalanced Relationship", in: *US–EU–Russia: New Strategic Dynamics after Bush*, ACDIS Occasional Paper, Vol. XVII, No. 1, University of Illinois, Illinois, 2008/9, p. 8.

19 Jim Nichol, *Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests*, op. cit, pp. 52–60.

Odnose EU, Ruske Federacije i NATO komplikuju i različiti načina razmišljanja Rusije i Zapada o bezbednosti, kao i o uzrocima i posledicama ključnih događaja koji su se poslednjih godina zbili na tzv. postsovjetskom prostoru. Razlike u stavovima ispoljene su, između ostalog, tokom obojenih revolucija u Gruziji 2003. i Ukrajini 2004, problema u snabdevanju gasom 2006. i 2009, rusko-gruzijskog rata 2008, a naročito u vezi sa aktuelnom ukrajinskom krizom.

Nakon rusko-gruzijskog rata sastanci Saveta NATO–Rusija su zamrznuti i pokrenuta je nova debata u okviru NATO-a i EU na temu – kakve implikacije po Evropu može imati ono što su mnogi nazvali novom, agresivnijom spoljnom politikom Rusije duž granice sa Evropom. Postoje mišljenja da je rusko-gruzijski rat bio usmeren na obustavu daljeg širenja NATO, a da je cilj krize u Ukrajini da spreči EU da, kroz različite oblike udruživanja, proširi svoj uticaj na istočno susedstvo. U prilog tome navodi se da Rusija danas vojno kontroliše delove teritorija sve tri države koje teže uspostavljanju bližih veza sa Unijom – Gruzije, Ukrajine i Moldavije.²⁰

Konfrontacije Zapada sa Rusijom, uključujući obostrane demonstracije vojne sile, zbog pripajanja Krima i nastojanja Rusije da obezbedi uticaj u istočnoj Ukrajini, uz obrazloženje da želi da obezbedi zaštitu ruskog stanovništva, doveli su odnose dveju strane na najniži nivo posle hladnog rata. Uvođenje sankcija Zapada Rusiji i kontra-sankcije Rusije ozbiljno pogađaju interese obe strane, što ima i dalekosežne negativne posledice po međunarodne ekonomske i političke odnose u celini. Uzajamno poverenje praktično mora da se gradi iz početka.

U svakom slučaju, na Zapadu je ukrajinska kriza prepoznata kao nova bezbednosna realnost koja zahteva jasan i nedvosmislen odgovor NATO i EU. Na dnevni red su došla pitanja budućeg odnosa NATO prema Rusiji i određenih prilagođavanja unutar same Alijanse. Zvaničnici Alijanse ističu da bi snažan NATO, u saradnji sa partnerima, trebalo da utiče da se očuva stabilnost i obezbedi čvrsta veza između SAD i Evrope. U tom kontekstu se naglašava značaj daljeg jačanja transatlantskih veza u nastupu prema Rusiji.²¹ To je izazvalo određene bezbednosne poteze Rusije. U uslovima suprotstavljenih interesa Rusije i Zapada ne nazire se brzi izlaz iz situacije i povratak na saradnju u bezbednosnoj oblasti. Kriza u Ukrajini i vezi sa njom otvorila je čitav niz problema čije rešavanje neće biti ni lako ni brzo.

20 Larsen, H.B.L., 'Great Power Politics and the Ukrainian Crisis: NATO, EU and Russia after 2014', Report, No. 18, 2014, Copenhagen: DIIS, Danish Institute for International Studies, p. 7.

21 "Stoltenberg: Bulking Up NATO Forces in Europe Doesn't Breach Russia Treaty", Internet: <http://www.themoscowtimes.com/article/stoltenberg-bulking-up-nato-forces-in-europe-doesnt-breach-russia-treaty/508528.html>.

2. RUSIJA I STRATEŠKI KONCEPT NATO-a

Članice NATO-a postigle su konsenzus o tome da je strateški koncept Alijanse iz 1999. prevaziđen. Potreba za novim strateškim konceptom posledica je velikih promena u bezbednosnom okruženju, počev od terorističkih napada na SAD, intervencija u Avganistanu i Iraku, rusko-gruzijskog oružanog sukoba i zaoštavanja u vezi sa tzv. zamrznutim konfliktima. Pored toga, došlo je do promena u samom NATO-u. Alijansi se pridružilo dvanaest novih članica, i ove zemlje donele su nove percepcije i stavove, posebno u vezi sa ključnim spoljnopolitičkim partnerom – Rusijom.

Imajući sve to u vidu, na samitu održanom novembra 2010. u Lisabonu usvojen je novi strateški koncept NATO-a koji određuje osnovne principe i smernice daljeg razvoja Alijanse. U novom dokumentu se navode i najvažniji bezbednosni izazovi NATO-a, kao i načini za njihovo prevazilaženje. Lista pitanja koje je NATO uključio u strateški koncept veoma je duga, počev od osnovnog razloga postojanja NATO-a, uloge NATO-a u odbrani teritorija zemalja članica i njegove uloge u drugim delovima sveta, kao i granica njegovog širenja i daljeg razvoja različitih partnerstava sa zemljama ne-članicama i međunarodnim organizacijama. Posebna pažnja posvećena je dugoročnom karakteru odnosa NATO-a sa Rusijom i ulozi NATO-a u borbi protiv dugoročnih bezbednosnih pretnji kao što su terorizam, proliferacija oružja, energetska bezbednost, klimatske promene.²²

Partnerstvo Alijanse sa Rusijom veoma je važan element u novom strateškom konceptu zbog čega je u okviru Lisabonskog samita NATO-a održana i sednica Saveta NATO–Rusija. Tom prilikom dve strane su izrazile spremnost da blisko saraduju na rešavanju brojnih bezbednosnih izazova, kao što su pitanja protivrakatne odbrane, borba protiv terorizma, narkotika i pirata, kao i promovisanje šire međunarodne bezbednosti. I Rusija i NATO takođe su izrazili zainteresovanost za stabilizaciju situaciju u Avganistanu.²³

U zajedničkoj izjavi datoj nakon samita potvrđena je spremnost da se krene u novu fazu saradnje kako bi se postiglo istinsko strateško partnerstvo. Istaknuto je da je bezbednost svih država u evroatlantskoj zajednici nedeljiva, a da je bezbednost NATO-a i Rusije međusobno tesno povezana. Izražena je spremnost da se radi na postizanju „pravog strateškog partnerstva zasnovanog na principima uzajamnog poverenja, transparentnosti i predvidljivosti, kako bi se doprinelo stvaranju zajedničkog prostora mira, bezbednosti i stabilnosti u evroatlantskom regionu”. Članice su se obavezale da, kroz dalji razvoj političkog dijaloga i praktične saradnje,

22 “Euroatlantic security and institutions”, *SIPRI Yearbook 2010, Armaments, Disarmament and International Security*, op. cit., p. 159.

23 Ibidem, p. 15.

rade kao ravnopravni partneri „da bi ispunili ogroman potencijal Saveta NATO–Rusija”. Ističe se značaj Saveta NATO–Rusija kao foruma za politički dijalog o svim pitanjima, uključujući i ona u kojima postoje različita mišljenja. Ukazuje se i na spremnost da se u potpunosti iskoriste predviđeni mehanizmi za konsultacije, postizanje konsenzusa, saradnju, zajedničke odluke i aktivnosti u širokom spektru bezbednosnih pitanja u evroatlantskom regionu. Izražena je snažna podrška revitalizaciji i modernizaciji režima kontrole konvencionalnog naoružanja u Evropi i spremnost da se nastavi dijalog o kontroli naoružanja, razoružanju i pitanjima neproliferacije. Pozdravljeno je potpisivanje novog sporazuma START i data podrška njegovoj ratifikaciji i stupanju na snagu.²⁴

Postignut je i dogovor o razgovorima o saradnji u protivraketoj odbrani, kao i izradi sveobuhvatne zajedničke analize kao okvira za saradnju u ovoj oblasti. Istaknut je i značaj međunarodnih napora u cilju podrške avganistanskoj Vladi i očuvanju regionalnog mira i stabilnosti. Predviđeno je i da Savet NATO–Rusija ojača saradnju u borbi protiv terorizma, koja bi trebalo da uključi i zajednički razvoj tehnologija za otkrivanje eksploziva, sprečavanje terorističkih napada na civilno vazduhoplovstvo i razmenu informacija o terorizmu. S obzirom na to da pirati i oružane pljačke na moru i dalje predstavljaju značajnu pretnju pomorskoj bezbednosti, predviđeno je da se u ovoj oblasti prošire postojeći taktički nivoi saradnje, uključivanjem zajedničke obuke i vežbe. U zajedničkoj izjavi izražena je i spremnost da se odnosi NATO-a i Rusije unaprede, kako bi se lakše rešavala pitanja o kojima postoje različita mišljenja. Dogovoreno je da se unaprede dijalog i praktična saradnja i ojača partnerstvo NATO–Rusija kojim bi se povećala bezbednost u evroatlantskom regionu, a i šire.²⁵

Međutim, iako se u poslednje dve decenije u zvaničnim izjavama i dokumentima NATO isticalo da je Rusija strateški partner sa kojim je neophodno sarađivati, danas je situacija temeljno drugačija zbog ukrajinske krize. U okviru NATO-a vodi se debata na temu u kojem opsegu Rusija predstavlja vojnu pretnju, dok se neke centralnoevropske i istočnoevropske članice zalažu za bolje planove odbrane i pripreme u slučaju opasnosti od Rusije.

Kao odgovor na ukrajinsku krizu, NATO je preduzeo niz vojnih mera kako bi učvrstio svoje pozicije. Da bi ojačao vojno vazduhoplovstvo u istočnoevropskim članicama, NATO je poslao dodatne avione misiji za nadziranje baltičkog vazdušnog prostora (*Baltic Air Policing Mission*) čiji je zadatak da obezbeđuje vazdušni prostor Letonije, Estonije i Litvanije i rasporedio izviđačke avione za

24 “NRC Joint Statement at the meeting of the NATO–Russia Council held In Lisbon on 20 November 2010”, Internet: http://www.nato-russia-council.info/Welcome_Detail.aspx?WelcomeID=1415.

25 Ibidem.

nadzor vazdušnog prostora nad Poljskom i Rumunijom. Pored toga, NATO je povećao pomorsko prisustvo i aktivnosti u vodama Crnog i Baltičkog mora i aktivno radi na premeštanju teške vojne opreme iz SAD u Evropu.²⁶ Sa svoje strane Rusija je preduzela niz vojnih mera u zaštiti odbrane i nacionalnih interesa.

U znak protesta zbog aneksije Krima, NATO je aprila 2014. obustavio svu praktičnu civilnu i vojnu saradnju sa Rusijom. Kada je reč o političkom dijalogu u Savetu NATO–Rusija, stav Alijanse je da se on može nastaviti na nivou ambasadora i, ako je potrebno, na višem nivou kako bi se omogućila da razmena mišljenja, pre svega o krizi u Ukrajini.²⁷

Na NATO konferenciji održanoj 10. juna 2014. u Briselu predstavljen je izveštaj političkih eksperata u kome se, između ostalog, navodi da Rusija vodi politiku prinudne izgradnje sfere ekskluzivnih interesa u post-sovjetskom prostoru što za transatlantsku zajednicu predstavlja rizik bez presedana. Jedan od zaključaka izveštaja je i da ne može biti povratka na „strateško partnerstvo” sve dok ruske akcije budu pretile evropskoj bezbednosti. Međutim, i pored značajno poremećenih međusobnih odnosa, NATO izjavljuje da želi konstruktivan dijalog sa Rusijom. Tako se u izveštaju još jednom ističe neophodnost da se nastavi rad Saveta NATO–Rusija, kako bi dve strane koordinisale odgovore na međunarodne krize i eventualno ponovo izgradile poverenje.²⁸ Ovi sastanci u imaju smisla jer omogućavaju neposredne kontakte i razmenu mišljenja i informacija, posebno o pitanjima o kojima postoje duboke konfrontacije.

Na samitu u NATO-a održanom septembra 2014. u Velsu analizirani su savremeni bezbednosni izazovi, pri čemu je posebna pažnja posvećena krizi u Ukrajini. Na samitu je iznet plan o formiranju novih snaga za brzo reagovanje za istoku Evrope. Prisustvo snaga NATO trebalo bi da bude na „rotacionoj osnovi” i da bude dovoljno fleksibilno kako bi se omogućio brz odgovor u slučaju da dođe do nepovoljnog razvoja bezbednosne situacije. Pored toga, na samitu u Velsu usvojena je i Zajednička izjava zemalja članica NATO-a i Ukrajine o krizi u toj zemlji u kojoj se optužuje Rusija za kršenje ukrajinskog suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nezavisnosti.²⁹

26 “Overhauling transatlantic security thinking”, *Report of the Security & Defence Agenda’s annual conference*, Brussels, 2014, p. 25.

27 “Statement by NATO Foreign Ministers”, April, 2014, Internet: <http://www.nato-russia-council.info/en/articles/20140327-announcement/>.

28 “Collective Defence and Common Security. Twin Pillars of the Atlantic Alliance Group of Policy Experts report to the NATO Secretary General”, Internet: <http://www.iai.it/content.asp?langid=2&contentid=1129>.

29 “NATO Summit in Wales”, *Special Edition Partnership Newsletter*, No. 08, NATO Contact Point Embassy, 2014.

Očigledno je da se tekući razvoj odnosa NATO i Rusije ne podudara sa istinskim interesima jačanja evropske bezbednosti na kolektivnoj osnovi. Naprotiv, on dovodi do veoma negativnih posledica – produbljivanja postojećih i stvaranja novih linija podele i sukoba. U svakom slučaju treba imati u vidu da prekidom saradnje NATO i Rusije slabe potencijali međunarodnih napora u borbi protiv terorizma, trgovine narkoticima, širenja oružja za masovno uništenje, piratstva, regionalne nestabilnost. Reč je, pre svega, o oblastima u kojima su NATO i Rusija godinama uspešno saradivali.³⁰

3. RUSKI PREDLOG NOVOG SPORAZUMA O EVROPSKOJ BEZBEDNOSTI

Rusija smatra da je preispitivanje sistema bezbednosti na evropskom prostoru u celini ključni korak u prevazilaženju hladnoratovskog nasleđa. Pri tome Rusija nastoji da dobije značajniju ulogu koja bi trebalo da se zasniva na principima jednakosti i međusobnog uvažavanja. U tom kontekstu trebalo bi posmatrati i predlog o zaključenju novog sporazuma o bezbednosti u Evropi koji je juna 2008. u Berlinu izložio tadašnji predsednik Rusije D. Medvedev. Godinu dana kasnije objavljena je zvanična ruska verzija nacrtu sporazuma o bezbednosti u Evropi.

Predlogom novog Sporazuma o evropskoj bezbednosti Rusija je pokušala da izrazi nezadovoljstvo činjenicom da u evropskom sistemu bezbednosti i dalje ključnu ulogu ima NATO i da ponudi alternativu koja bi joj omogućila da dobije značajnije mesto prilikom rešavanja bezbednosnih problema na evropskom kontinentu.³¹

U uvodu ruskog nacrtu sporazuma o evropskoj bezbednosti kao smernice za regulisanje bezbednosnih odnosa u Evropi navode se Povelja UN, Helsinški završni akt 1975, Manili deklaracija o mirnom rešavanju međunarodnih sporova iz 1982, i Evropska bezbednosna povelja iz 1999. Predlaže se da se evropska bezbednosna saradnja redefiniše i da se uspostavi nova bezbednosna arhitektura koja bi trebalo da omogući jednaku i opštu bezbednost – što bi stvorilo uslove za rešavanje spornih pitanja koja prete da ugroze mir i stabilnost u Evropi. Sa ruske strane ukazuje se na činjenicu da u osnovi predloga leži nastojanje da se ustanovi jedinstveni prostor u evroatlantskom regionu, u kojem nijedna od država ili organizacija ne bi mogla da jača sopstvenu bezbednost na račun drugih.³²

30 George Bovt, "Russia–NATO: how to upgrade the relations?", Internet: <http://www.eurussiacentre.org/our-publications/column/russia-nato-upgrade-relations.html>.

31 Žarko Petrović, „Ruska vizija bezbednosti u Evropi i Srbija”, *Helsinška povelja*, br. 131–132, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, str. 10–14.

32 “Русија и НАТО: проблеми неразумевања”, *Глас Русије*, Internet izdanje: <http://serbian.ruvr.ru/2010/07/16/12577463.html>.

Pored navoda da su osnovni principi bezbednosti nedeljivi i jednaki za sve zemlje, ruski nacrt ugovora predviđa takođe i da odluke usvojene od strane naroda u okviru saveza, koalicija ili organizacija, ne bi trebalo značajno da utiču na bezbednost ostalih potpisnika ugovora. Predviđeno je da bi oružani napad na pojedinu članicu sporazuma, ostale članice trebalo da smatraju napadom na same sebe, obezbeđujući neophodnu pomoć. Pored toga, nacija na udaru ima mogućnost da sazove vanrednu konferenciju strana potpisnica kako bi bila doneta odluka o mogućim kolektivnim merama. Navodi se takođe da će ugovor biti otvoren za potpisivanje, ne samo za sve države evroatlantskog i evroazijskog prostora (od Vankuvera do Vladivostoka), već i za EU, OEBS, NATO i ZND. Na taj se način priznaje značaj njihove uloge u savremenim međunarodnim odnosima koje karakteriše postepeno smanjenje težine suverenih nacionalnih država, kao pojedinačnih aktera na svetskoj sceni.³³

Realizacija ovog modela zahtevala bi jačanje OEBS-a kao okvira za debate i definisanje nove bezbednosne arhitekture i radikalno restrukturiranje NATO-a, koji se u Rusiji smatra najvećim ostatkom hladnog rata i blokovske politike.³⁴ Međutim, NATO i EU uzdržani su prema predlogu Rusije. Oni ne vide neophodnost formiranja nove bezbednosne arhitekture u Evropi, ali pokazuju zainteresovanost za unapređenje odnosa i saradnje sa Rusijom u ovoj oblasti. Stav EU i NATO-a je da je za bezbednost Evrope mnogo važnija praktična saradnja, od zaključivanja novog sporazuma.³⁵

Iako su zbog rusko-gruzijskog sukoba odnosi NATO-a i Rusije krajem 2008. i početkom 2009. uglavnom bili ograničeni na nivo tehničkih pitanja i diskusija, ubrzo nakon što je predsednik SAD-a B. Obama izjavio da bi SAD trebalo da „resetuje” odnose sa Rusijom, lideri NATO-a su se, uprkos razlikama u stavovima pojedinih saveznika, dogovorili da što je pre moguće ponovo pokrenu aktivnosti Saveta NATO–Rusija.³⁶ Od 2009. odnosi NATO–Rusija dobili su novi ton za koji je izražena politička volja obe strane da izgrade i, ako je moguće, prodube partnerstvo.³⁷ Savet NATO–Rusija nastavio je redovne sastanke na ambadorskom

33 Francisco José Ruiz González “European Union–Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, *The European Security and defence policy (ESDP) after the Entry into Force of the Lisbon Treaty*, No 5/09, Madrid, 2010, p. 193.

34 Ibidem.

35 „Русија и НАТО: проблеми неразумевања”, op. cit.

36 Jim Nichol, *Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests*, op. cit, p. 1.

37 “Euroatlantic security and institutions”, *SIPRI Yearbook 2010, Armaments, Disarmament and International Security*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 2011, p. 158.

nivou krajem aprila 2009. Na sastanku održanom dva meseca kasnije u Ankari, bilo je reči o razvoju zajedničkih programa za obuku avganistanskog i centralnoazijskog osoblja u borbi protiv narkotika. Pozitivni signal predstavljala je spremnost Rusije da, kopnom i preko njenog vazdušnog prostora, dozvoli popunjavanje zaliha međunarodne misije u Avganistanu. Rusija je takođe pristala i da razmotri mogućnost učešća u obuci avganistanskih policijskih snaga i pruži finansijsku pomoć projektima rekonstrukcije u Avganistanu. Nakon stupanja na dužnost avgusta 2009. tadašnji generalni sekretar NATO-a A. F. Rasmussen je u govoru pod nazivom: „NATO i Rusija: novi početak” predstavio svoj koncept partnerstva sa Rusijom koji predviđa praktičnu saradnju, zajednički odgovor na bezbednosne izazove, kao i obnovu Saveta NATO–Rusija.³⁸

Međutim, na slabost partnerstva ukazali su još neki događaji tokom 2009, počev od proterivanja iz sedišta NATO-a ruskih diplomata optuženih za špijunažu nakon čega je usledilo proterivanje diplomata iz informacione kancelarije NATO-a u Moskvi, preko vojnih vežbi NATO-a u Gruziji koje je Rusija ocenila kao provokaciju – do belorusko-ruskih vojnih vežbi u Belorusiji za koje je poljski ministar odbrane rekao da predstavljaju demonstraciju sile.³⁹

Početak februara 2010. Rusija je usvojila novu Vojnu doktrinu, u kojoj se kao osnovna spoljna opasnost navodi NATO. Pre svega se ukazuje na nastojanje NATO-a da preuzme ulogu globalnog policajca, širenje NATO-a i približavanje njegove vojne infrastrukture granicama Rusije. Pored toga, kao opasnost doktrina pominje i širenje vojnih kontingenata stranih država i grupe država na teritorije u neposrednoj blizini Rusije i teritorije njenih saveznika. Manje direktno, ali ipak u vezi sa NATO-om i SAD-om, pominju se pokušaji destabilizacije stanja u različitim državama i regionima i podrivanja strateške stabilnosti, između ostalog, i razmeštanjem elemenata sistema protivrakete odbrane u Evropi.⁴⁰

Izbijanjem krize u Ukrajini odnosi Rusije i NATO duboko su poremećeni. Paket mera usvojen na samitu NATO-a koji održan početkom septembra 2014. u Velsu imaće, po mišljenju ruskih zvaničnika, dugoročne političke posledice. Naime, iako se Osnivačkim aktom NATO-a i Rusije iz 1997. Alijansa obavezala da neće raspoređivati nove vojne snage na trajnoj osnovi, niti uspostavljati svoju

38 Jim Nichol, *Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests*, op. cit, pp. 43–46.

39 „Euroatlantic security and institutions”, *SIPRI Yearbook 2010, Armaments, Disarmament and International Security*, op. cit., p. 159.

40 Patrick Nopens, “A New Security Architecture for ? Russian Proposal and Western Reactions”, *Security Policy Brief*, No.3, The Royal Institute for International Relations, Brussels, 2009, pp. 4–5.

infrastrukturu u istočnoevropskim članicama, mere predstavljene na NATO samitu u Velsu upravo imaju za cilj da ojačaju borbenu gotovost snaga Alijanse i pomere njenu vojnu infrastrukturu ka ruskim granicama. Pomeranje NATO-a ka istoku u Rusiji se vidi kao put ka daljem rastu tenzija koje mogu negativno uticati na regionalnu i evropsku bezbednost u celini.⁴¹ Rusija je, između ostalog, odlučila da ojača svoju Crnomorsku flotu, poveća vojni budžet, kao i da Vojnu doktrinu iz 2010. prilagodi novim okolnostima međunarodnog bezbednosnog okruženja.

4. MOGUĆNOSTI I OGRANIČENJA BEZBEDNOSNE SARADNJE EU, RUSIJE I NATO

I pored brojnih pokušaja da se posle hladnog rata između NATO, EU i Rusije uspostave odnosi zasnovani na međusobnom poverenju i saradnji, oni su i dalje opterećeni različitim, a ponekad i suprotstavljenim stavovima o ključnim međunarodnim problemima. Aktualna kriza u Ukrajini dodatno je pogoršala odnose, pre svega, odnose Zapada i Rusije dovodeći u pitanje dosadašnje mehanizme saradnje. Istovremeno, ona je na površinu izbacila i mnoge šire probleme koji su dokaz postojanja sve jasnijeg strateškog nesklada između EU, SAD i NATO s jedne i Rusije sa druge strane.

Problem predstavlja i činjenica da unutar NATO-a i dalje postoje različiti pogledi na to koji su najbolji načini za saradnju sa Rusijom. Tako države koje Rusiju smatraju potencijalnom opasnošću, često na zasedanjima Saveta Rusija–NATO otvoreno pokazuju svoj negativni stav nastojeći, pre svega, da spreče proširenje kruga pitanja u kojima bi mogla da se ostvari bezbednosna saradnja. Kao prepreka za bližu saradnju sa Rusijom navodi se da, iako je prošla kroz velike promene, u ovoj zemlji još nije izgrađen sistem zasnovan na liberalnim vrednostima koje dele članice NATO-a i Unije. Rusija se vidi kao potencijalni bezbednosni izazov, ne samo zbog „demokratskog deficita” već i činjenice da je pokazala spremnost da u rešavanju problema upotrebi vojnu silu i potkopa suverenitet suseda kako bi ponovo uspostavila svoju sferu uticaja.⁴²

Takođe, ruski zvaničnici i deo društva posmatraju NATO sa određenim sumnjama i dilemama. Veliki broj ruskih analitičara ukazuje da je od kraja hladnog rata NATO preuzeo centralnu ulogu u evropskoj bezbednosti, popunjavajući prazninu

41 „Россия примет все меры, чтобы обеспечить защиту от угроз”, *Коммерсантъ*, Internet izdanje: <http://www.kommersant.ru/doc/2603483>.

42 Jakub M. Godzimirski, Nina Græger and Kristin M. Haugevik, “Towards a NATO à la Carte? Assessing the alliance’s adaptation to new tasks and changing relationships”, *NUPI Report*, Oslo, 2010, p. 15.

nastalu nestankom Varšavskog pakta. Iako je Rusija članica OEBS-a, Saveta Evrope i Saveta bezbednosti UN, ove organizacije i institucije izgubile su nekadašnji uticaj. I pored toga što su bile razvijene veze sa NATO-om kroz Savet NATO–Rusija, i sa Unijom kroz stalne samite i sporazume, to Rusiji nije omogućavalo pravo neke vrste veta na odluke NATO-a i EU i samo je pojačalo njen osećaj isključenosti i izolacije.⁴³ Sa druge strane, u Rusiji su česta mišljenja da je NATO sebe nadživeo, da je izgubio razlog postojanja, da Alijansa nema novih ciljeva, da nije uspela da postane čuvar mira i bezbednosti, a da su njeni jedini preostali problemi u Evropi nesređeni odnosi sa Rusijom. Kao odgovor na ove primedbe, NATO u strateškom konceptu iz 2010. eksplicitno navodi da ne predstavlja vojnu pretnju Rusiji, niti da Rusiju tretira kao neprijatelja, već da želi da sa njom razvije istinsko strateško partnerstvo. Sa druge strane Rusija čvrsto stoji na stanovištu da je približavanje NATO-a i vojne infrastrukture ruskim granicama za nju neprihvatljivo, jer je u direktnoj suprotnosti sa njenim nacionalnim interesima.⁴⁴

Unija već duže vreme nastoji da stvori i efikasne bezbednosno-odbrambene kapacitete, koji bi joj omogućili da uspešno deluje u slučajevima održavanja mira, posredovanja u krizama i pri njihovom rešavanju. Uprkos usvajanju čitavog niza deklaracija, zaključaka i sporazuma u okviru EU koji su postavili osnove razvoja evropskog odbrambenog identiteta, osnovno pitanje je kako će izgledati dalja praktična primena dogovorenog i da li će Unija moći da održi jedinstven nastup na međunarodnoj sceni.⁴⁵ Na osnovu toga može se očekivati da će pitanje eventualnog širenja vojnih kapaciteta Unije van uobičajenih operacija održanja mira i upravljanja krizama biti veoma kontroverzno.⁴⁶

EU je istovremeno i institucionalni partner i rival i akter u NATO-u. Čak 22 zemlje su članice i NATO-a i Unije. Postoji postepeno približavanje ovih organizacija, a traga se i za funkcionalnim mehanizmima saradnje u oblasti bezbednosti. U strateškom konceptu NATO iz 2010. ukazuje i na važnost snažnije i sposobnije evropske odbrane i pozdravlja stupanje na snagu Lisabonskog sporazuma koji predviđa jačanje kapaciteta EU za rešavanje bezbednosnih izazova

43 Oksana Antonenko, "Russia's Proposals for the European Security Treaty: The Way Ahead", *Partnership with Russia in Europe: A fresh look at EU–Russian-Relations*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, 2009, p. 19.

44 Tadeusz A. Olszanski, "Georgia: NATO secretary-general visits Tbilisi", *EAST WEEK*, Analytical Newsletter, Issue 33 (226), Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2010, p. 7.

45 Trevor Salmon, "The European Security and Defense Policy: Built on Rocks or Sand?", *European Foreign Affairs Review*, No. 10, Wolters Kluwer Law & Business, Montreal QC, 2005, pp. 359–379.

46 Steven Everts and Daniel Keohane, "The European Convention and EU Foreign Policy: learning from failure", *Social Science Journal*, 2003, p. 107.

sa kojima se suočavaju obe organizacije. Dve organizacije do sada su imale teškoća da na efikasan način oblikuju saradnju. Postoje razlike u stavovima zemalja članica EU o bezbednosnoj ulozi koju bi Unija trebalo da igra u odnosu na NATO.⁴⁷

U slučaju velikih problema, jake veze između EU i NATO-a i dalje će služiti zapadnim bezbednosnim interesima. Jasno je da Unija još nije u mogućnosti da samostalno, bez podrške NATO-a i SAD-a, rešava svoje bezbednosne izazove. S obzirom da je planiranje odbrane u okviru EU tesno povezano sa NATO-om, može se očekivati da će dalji razvoj zajedničke bezbednosne i odbrambene politike omogućiti Uniji da, ukoliko to smatra potrebnim, rasporedi snage NATO-a na teritoriji svojih država članica. Pri tom se predviđa da bi takva saradnja trebalo da uzme u obzir postojeće sporazume o kontroli naoružanja, kao i bezbednosne mere i mere za izgradnju poverenja. Za razliku od eventualnih vojnih operacija, policijske intervencije – kao sastavni deo civilnih kapaciteta za upravljanje krizama – postale su važan aspekt aktivnosti EU.⁴⁸

S obzirom da je Rusija značajna evroazijska sila sa globalnim interesima i ambicijama, Evropska unija je posmatra kao nezaobilaznog partnera u očuvanju evropske bezbednosti i stabilnosti. Iako je svesna da neke od odluka koje su donete u oblasti bezbednosti i odbrane mogu izazvati negativne reakcije Rusije, Unija ostaje pri stavu da se bezbednost u Evropi i svetu ne može postići bez učešća Rusije, kao značajnog partnera i aktera u međunarodnim odnosima.⁴⁹ Pojedini ruski analitičari navode da je cilj NATO-a i Evropske bezbednosne i odbrambene politike, pre svega, da ujedine države članice i povećaju njihove individualne kapacitete, a ne da ojačaju međunarodnu bezbednost u celini. Pri tom se ukazuje na postojanje institucionalnih ograničenja za ravnopravno učešće Rusije u aktivnostima koje NATO i EU preduzimaju radi suprotstavljanja novim bezbednosnim pretnjama. Ovo je razlog što je saradnja EU, Rusije i NATO-a bila neefikasna i neproaktivna i što je Rusija, pre svega, zainteresovana za bilateralnu saradnju sa SAD-om i pojedinim zemljama članicama EU. Stav Rusije je da će puna bezbednosna saradnja sa Unijom i NATO-om biti moguća tek onda kada bude stvoren mehanizam koji garantuje ravnopravnu poziciju i ulogu Rusije.⁵⁰

47 Jakub M. Godzimirski, Nina Græger and Kristin M. Haugevik, “Towards a NATO à ? Assessing the alliance’s adaptation to new tasks and changing relationships”, op. cit., p. 13.

48 Patrick Nopens, “A New Security Architecture for Europe? Russian Proposal and Western Reactions”, op. cit., p. 5.

49 Manuel de la Cámara, “European Security and EU–Russian Relations”, op. cit, pp. 1–7.

50 Sergey Karaganov and Timofey Bordatchev, “Towards a new Euro-Atlantic Security Architecture”, 2010, Internet: http://www.globalaffairs.ru/docs/Karaganov_eng.pdf.

Dijalog EU i NATO-a sa Rusijom mogao bi da doprinese prevazilaženju ozbiljnih bezbednosnih problema i kriza u odnosima, nagomilanih negativnih iskustava, uzajamnog nepoverenja i konfrontacija. To bi trebalo da obuhvati i energetska bezbednost, nove tehnologije, investicije u rusku infrastrukturu i unapređenje trgovine, kao i da ubedi Rusiju da joj saradnja sa Zapadom može pomoći da lakše realizuje svoje bezbednosne i druge interese.⁵¹

Iako saradnja NATO-a, EU i Rusije u traženju odgovora na savremene bezbednosne pretnje nije stvar izbora, već nužnosti, razlike u stavovima i interesima su, međutim, i dalje velike. Zapad, smatra da se Rusija i dalje drži svojih imperijalnih ciljeva, pre svega, u „bliskom inostranstvu” i da pokušava da povrati uticaj na širem međunarodnom planu. Rusija, pak, ne može da prihvati nastojanja Zapada da ostvari dominantan uticaj na „postsovjetskom prostoru”. Pri tome bi trebalo imati u vidu da je ukrajinska kriza postala ozbiljna prekretnica u odnosima NATO, EU i Rusije. Čak i ako se ona u doglednoj budućnosti reši, neće biti lako prevazići negativne posledice u odnosima Zapada i Rusije. Bilo kakav stvarni napredak u saradnji u oblasti bezbednosti i odbrane zahteva stvaranje klime uzajamnog poverenja i prevazilaženje hladnoratovskih podela i stereotipa. Područje bezbednosti jedno je od oblasti u kojima je to zbog osetljivosti, složenosti i značaja problematike, kao i negativnih nasleđa iz prošlosti – svakako najteže postići.

LITERATURA

- Adam Daniel Rotfeld, “Transforming Foreign and Security Policies”, *American Foreign Policy Interests*, Vol. 29, Issue 1, Routledge, New York, 2007.
- Andrew Monaghan, “The Ukraine crisis and NATO-Russia relations”, *NATO Review*, Internet: [http://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Ukraine-crisis-NA TO-Russia-relations/EN/ index.htm](http://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Ukraine-crisis-NA%20TO-Russia-relations/EN/index.htm).
- Craig Nation, “NATO’s Relations with Russia and Ukraine”, 2000, Internet: <http://www.nato.int/acad/fellow/98-00/nation.pdf>.
- Dmitri Trenin, “Russia–NATO relations: Time to pick up the pieces”, *NATO Review*, Vol. 48, No. 1, 2000.
- Francisco José Ruiz González “European Union–Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, *The European Security and defence policy (ESDP) after the Entry into Force of the Lisbon Treaty*, No 5/09, Madrid, 2010.

51 William Drozdiak, “The Brussels Wall”, *Foreign Affairs*, Vol. 89, No. 3, Council on Foreign Relations, New York, 2010, p. 9.

- Fyodor Lukyanov, Putin's Russia: "The Quest for a New Place", *Social research*, Vol. 76, No. 1, Western Social Science Association, New York, 2009.
- George Bovt, "Russia–NATO: how to upgrade the relations?", Internet: <http://www.eurussiacentre.org/our-publications/column/russia-nato-upgrade-relations.html>.
- Jakub M. Godzimirski, Nina Græger and Kristin M. Haugevik, "Towards a NATO à la Carte? Assessing the alliance's adaptation to new tasks and changing relationships", *NUPI Report*, Oslo, 2010.
- Jim Nichol, Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests, *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, Washington D.C, 2011.
- Larsen, H.B.L., 'Great Power Politics and the Ukrainian Crisis: NATO, EU and Russia after 2014', Report, No.18, 2014, Copenhagen: DIIS, Danish Institute for International Studies.
- Manuel de la Cámara, "European Security and EU–Russian Relations", *Revista ARI*, No.76, Real Instituto Elcano, Madrid, 2009.
- Maurizio Massari, "Russia and Europe After the Cold War: The Unfinished Agenda", *Working Paper Series*, 98/16, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, Massachusetts, 1998.
- Oksana Antonenko, "Russia's Proposals for the European Security Treaty: The Way Ahead", *Partnership with Russia in Europe: A fresh look at EU–Russian-Relations*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, 2009.
- Pál Dunay and Graeme P. Herd, "Redesigning Europe? The Pitfalls and the Promises of the European Security Treaty Initiative", *OSCE Yearbook 2009*, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg, Vol. 15, Baden-Baden, 2010.
- Patrick Nopens, "A New Security Architecture for Europe? Russian Proposal and Western Reactions", *Security Policy Brief*, No. 3, The Royal Institute for International Relations, Brussels, 2009.
- Robert H. Donaldson, Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems Enduring Interests*, Sharpe, Armonk, New York, 1998.
- Roger E. Kanet, "Russia and Europe: An Imbalanced Relationship", in: *US–EU–Russia: New Strategic Dynamics after Bush*, *ACDIS Occasional Paper*, Vol. XVII, No. 1, University of Illinois, Illinois, 2008/9,
- Roy Allison, Margot Light and Stephen White, *Putin's Russia and the Enlarged Europe*, The Royal Institute of International Affairs, Blackwell Publishing, London, 2008.
- Sergey Karaganov and Timofey Bordatchev, "Towards a new Euro-Atlantic Security Architecture", 2010, Internet: http://www.globalaffairs.ru/docs/Karaganov_eng.pdf.
- Steven Everts and Daniel Keohane, "The European Convention and EU Foreign Policy: learning from failure", *Social Science Journal*, 2003.

- Stuart Croft, Jolyon Howorth, Terry Terriff and Mark Webber, “NATO’s triple challenge”, *International Affairs*, Volume 76, Issue 3, Royal Institute of International Affairs, London, 2000.
- Tadeusz A. Olszanski, “Georgia: NATO secretary-general visits Tbilisi”, *EAST WEEK*, Analytical Newsletter, Issue 33 (226), Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2010.
- Trevor Salmon, “The European Security and Defense Policy: Built on Rocks or Sand?”, *European Foreign Affairs Review*, No. 10, Wolters Kluwer Law & Business, Montreal QC, 2005.
- William Drozdiak, “The Brussels Wall”, *Foreign Affairs*, Vol. 89, No.3, Council on Foreign Relations, New York, 2010.
- Žarko Petrović, „Ruska vizija bezbednosti u Evropi i Srbija”, *Helsinkiška povelja*, br. 131–132, Helsinkiški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009.
- Денис Мельянцеv, Отношения Европейского Союза и НАТО в 1990—2000-е гг, *Журнал международного права и международных отношений*, № 3, Минск, 2007, Internet: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1218&Itemid=188.
- Олександра Шаповалова, “Відносини між Росією та Європейським Союзом: нормативні розбіжності чи політичні протиріччя”, *Україна дипломатична*, Випуск XI, Київ, 2010.
- “Collective Defence and Common Security. Twin Pillars of the Atlantic Alliance Group of Policy Experts report to the NATO Secretary General”, Internet: <http://www.iai.it/content.asp?langid=2&contentid=1129>.
- “Stoltenberg: Bulking Up NATO Forces in Europe Doesn’t Breach Russia Treaty”, Internet: <http://www.themoscowtimes.com/article/stoltenberg-bulking-up-nato-forces-in-europe-doesnt-breach-russia-treaty/508528.html>.
- “Overhauling transatlantic security thinking”, *Report of the Security & Defence Agenda’s annual conference*, Brussels, 2014.
- “NATO Summit in Wales”, *Special Edition Partnership Newsletter*, No. 08, NATO Contact Point Embassy, 2014.
- “NRC Joint Statement at the meeting of the NATO–Russia Council held In Lisbon on 20 November 2010”, Internet: http://www.nato-russia-council.info/welcome_etail_spx?ElcomeD=1415.
- “Русија и НАТО: проблеми неразумевања”, *Глас Русује*, Internet izdanje: <http://serbian.ruvr.ru/010/7/12577463.html>.
- “Euroatlantic security and institutions”, *SIPRI Yearbook 2010*, Armaments, Disarmament and International Security, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 2011.
- „Россия примет все меры, чтобы обеспечить защиту от угроз”, *Коммерсантъ*, Internet izdanje: <http://www.kommersant.ru/doc/2603483>.

“Statement by NATO Foreign Ministers”, April 2014, Internet: <http://www.nato-russia-council.info/en/articles/20140327-announcement/>.

Ana JOVIĆ-LAZIĆ, Ph.D.

COOPERATION BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION AND NATO IN THE FIELD OF EUROPEAN SECURITY

ABSTRACT

Preserving stability in the wider region of Europe cannot be achieved without the cooperation of the European Union, the Russian Federation and NATO. Dialogue Union with Russia in the field of security is marked by the fact that the EU wants to build its own security and defence system, with a tendency to mainly rely on NATO operations during the planning and military development. Also, the EU is ready to propose a Russia to get involved in that system, to a certain extent. The goal of NATO is to maintain a key role in ensuring stability and security in Europe and the world. At the same time NATO shows a willingness to cooperate closely with the EU and to periodically consult with Russia through certain organs of NATO. Russia, however, insists that the European security should be provided through of its equal cooperation with NATO and the EU. The current Ukrainian crisis showed as a major challenge for European security since the end of the Cold War. It made clear that relations between Russia, the EU and NATO are increasingly characterized by misunderstanding, mistrust and confrontation, which can have very negative consequences for the preservation of peace and security in Europe.

Key words: the European Union, the Russian Federation, NATO, European security, contemporary international challenges.

ZAŠTITA POSEBNIH KATEGORIJA LICA U ORUŽANIM SUKOBIMA

APSTRAKT

Rat kao način rešavanja sporova između država prisutan je od davnina, odnosno od stvaranja prvih država. Posledice rata pogađaju pripadnike oružanih snaga ali i civilno stanovništvo, možda čak u većoj meri nego pripadnike oružanih snaga. Među civilnim žrtvama najveće posledice rat ostavlja na žene i decu. Zato je neophodno veću pažnju posvetiti upravo ovom kategorijama lica koja su zaštićena u oružanim sukobima. Postojeće međunarodne norme i pravila svakako pokazuju da je određeni stepen zaštite postignut, ali da je u ovoj oblasti stalno unapređivanje neophodno. U radu je izvršena analiza postojećih pravila uz napomene gde bi zaštita mogla da se unapredi. Rad je podeljen u dve celine. Prva se odnosi na posebnu zaštitu žena u oružanim sukobima, dok je druga posvećena zaštiti dece. U oba dela je ukazana pažnja na normativna rešenja kako pisanog međunarodnog humanitarnog prava tako i običajnog. U pogledu pisanih pravila razmatrane su sve četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine kao i Dopunski protokoli uz ove konvencije.

Ključne reči: Civilno stanovništvo, oružani sukobi, posebne kategorije lica, žene, deca.

1. UVODNE NAPOMENE

Oružani sukobi, bez obzira na njihov karakter – jesu li međunarodni ili nemeđunarodni, nesumnjivo obeležavaju istoriju čovečanstva, a svedoci smo porazne činjenice da usled razvoja metoda i sredstava ratovanja oni donose sve veći broj žrtvi, među kojima je najviše nedužnog civilnog stanovništva.

Rat je prisutan i utiče na sve aspekte života. Ratovi svakako nisu fenomen modernog vremena. Kao način rešavanja međudržavnih nesuglasica prisutni su od

1 Miloš Jončić, istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: mjoncic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru naučnog projekta IMPP: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, ev. br. 179029 (ciklus 2011–2015), iz programa osnovnih istraživanja, finansiranog od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

davnina. Ova tendencija i pored dva svetska rata i mnogobrojnih lokalnih, regionalnih i građanskih sukoba nije opala i, na žalost, ne primećuje se tendencija smanjenja njihovog broja.

Međunarodno humanitarno pravo ima upravo za cilj da pokuša da rat, ako već ne može da ga odstrani iz međunarodnih odnosa, onda ga bar učini humanijim.

Oružani sukobi su svakako jedno specifično, neubičajeno stanje. S obzirom da predstavljaju i jednu vrstu vanrednog stanja, oružani sukobi pogađaju sve kategorije civila nastanjenih kako u zonama u kojima se izvode borbena dejstva tako i na onim delovima preko kojih prolaze oružane snage do samih bojišnih prostorija, a svakako i na delovima teritorije koje su potpale pod vlast suprotne strane, okupirane teritorije. Neke kategorije lica u većoj meri pogađaju dejstva oružanih snaga. Ove specifičnosti proizilaze iz subjektivnih osobenosti tih kategorija lica. Upravo iz ovog razloga neophodno je ovim licima obezbediti posebnu zaštitu. Zaštita se mora obezbediti i kroz pisano i kroz običajno međunarodno humanitarno pravo tj. pravo oružanih sukoba. Ova posebna zaštita se mora obezbediti za tri kategorije civilnog stanovništva, za žene, decu i strance koji se nalaze na teritoriji učesnice u sukobu.

Cilj ovog rada je da se pokažu koje su to dodatne mere neophodne da bi se ove kategorije dodatno zaštitile. Zato ne treba steći pogrešnu sliku da se na ova lica primenjuju samo odredbe koje se direktno odnose na njih, već naprotiv u njihovu zaštitu staju prvenstveno pravila koja se odnose na celokupno civilno stanovništvo, a zatim i dodatna pravila, kako pisana tako i običajna, specifična za zaštitu ovih kategorija građanskih lica.

2. ZAŠTITA ŽENA U ORUŽANIM SUKOBIMA

Ako položaj žena u ratu prihvatimo kao položaj grupe koja je jedna od najugroženijih, onda se njihova zaštita mora shvatiti kao svojstven zadatak. Opšte i posebne odredbe o zaštiti žena u oružanim sukobima sadržane su u Ženevskoj konvenciji o zaštiti građanskih lica u oružanim sukobima² i Dopunskim protokolima za zaštitu lica u međunarodnim (u daljem tekstu Protokol I)³ i nemeđunarodnim (u daljem tekstu Protokol II)⁴ oružanim sukobima. Zaštita se odnosi na dva segmenta

2 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija) iz 1949. godine, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovenski crveni krst, Beograd, 1999.

3 Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovenski crveni krst, Beograd, 1999.

4 Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovenski crveni krst, Beograd, 1999.

u toku sukoba, i to na period trajanja neprijateljstava ali i na period okupacije. Potreba za takvom zaštitom je nametnuta iz razloga surovog i diskriminacijskog postupanja prema ženama.⁵ Opšte mišljenje o neophodnosti posebne zaštite žena javilo se početkom XX veka i to 1904. i 1910. godine.⁶ Tada su donete dve konvencije o zabrani trgovine ženama i decom. Ova tendencija je nastavljena donošenjem drugih konvencija koje se tiču zabrane prisilnog rada i zabrane ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse slične ropstvu.⁷

Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2444 donosi nužnost poštovanja osnovnih principa humanosti u svim oružanim sukobima. Među tim principima je onaj da nije naegраниčen izbor sredstava za borbu, i da je zabranjeno usmeravanje borbenih dejstava na civilno stanovništvo. Takođe je navedeno da žene deca stara i nemoćna lica moraju biti tretirana kao posebna grupa lica koja ne učestvuju u ratnim dršavanjima.⁸

Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1820⁹ potvrđuje obavezu eliminisanja svih oblika nasilja nad ženama i devojkama, zaustavljanje nekažnjavanja ovih dela, zaštitu civila, posebno žena i devojaka za vreme i po okončanju oružanih sukoba. Rezolucija uočava da civilno stanovništvo trpi najveće posledice oružanih sukoba. Zatim, da su žene i devojke predmet nasilja po osnovu pola, da su ratne tehnike tehnike ponižavanja i potrebe da se unese strah, a nasilje se nastavlja i po prestanku ratnih operacija. Doprinos ove rezolucije je i u tome da se prvi put akt silovanja žena prepoznaje kao oblik ubistva sa odložnim dejstvom.

Opšta zaštita je prvenstveno ostvarena kroz član 3. Ženevske konvencije, koji ne ističe ženu, ali zahteva opštu zaštitu svih lica koja „ne učestvuju direktno u neprijateljstvima“ bez diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, veri. Takođe je zaštita obezbeđena i Dopunskim protokolom uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih (Protokol II) i to kroz opštu zabranu napada na pojedine civile i civilno stanovništvo ali i kroz obezbeđivanje materijalne egzistencije zaštitom objekata neophodnih za preživljavanje civilnog stanovništva. Važnost člana 3. zajedničkog za sve Ženevske konvencije ogleda se

5 Zoran Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 290.

6 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 252.

7 *Ibid.*

8 Respect for Human Rights in Armed Conflicts. Resolution 2444 (XXIII) of the United Nations General Assembly, 19 December 1968. Rezolucija Generalne skupštine UN 2444/XXIII od 19. decembra 1969. godine.

9 Resolution 1820 (2008), Adopted by the Security Council at its 5916th meeting, on 19 June 2008, United Nations S/RES/1820 (2008).

u tome da predstavlja minimalne garancije i standarde postupanja kojih se moraju pridržavati svi učesnici sukoba. Takođe važno mesto u zaštiti zauzima i De Martensova klauzula koja omogućava da se u svim slučajevima koji nisu obuhvaćeni pisanim pravom, ljudsko biće ostane pod zaštitom principa čovečnosti i zahteva javne svesti. De Martensova klauzula danas predstavlja deo običajnog međunarodnog humanitarnog prava.¹⁰

Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih (Protokol I) sukoba je od značaja za zaštitu žena i zato što je obezbedio zaštitu ženama boricima koje su pale u zarobljeništvo i to na isti način na koji je obezbeđena zaštita žena civila iz razloga što se Dopunski protokol odnosi i na Ženevsku konvenciju o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta. 1949. godine.¹¹ Posebno treba napomenuti zaštitu žena od svakog napada na njenu čast, a naročito protiv silovanja, prinuđivanja na prostituciju i protiv svakog napada na njihovu stidljivost.¹² Takođe žene borci koji padnu pod vlast jedne strane mogu biti disciplinski kažnjavane, ali te mere nikako ne smeju biti strožije od onih koje su predviđene za pripadnice odužanih snaga strane koja ih drži.¹³

Dopunski protokol II ne navodi posebnu zaštitu za žene ali nameće obavezu za one strane u sukobu koje su odgovorne za interniranje ili pritvaranje lica koja su lišena slobode iz razloga u vezi sa oružanim sukobom obezbede da žene budu u odvojenim prostorijama od muškaraca, izuzev ako su članovu iste porodice, kao i da budu pod neposrednim nadzorom žena.¹⁴ Kod ove odredbe treba napomenuti jedan propust koji se tiče izostavljanja da se navedu žene sa maloletnom decom kao licakoj su uključena u zaštitu a to je svakako trebalo učiniti, takođe je ovo pitanje mnogo bolje regulisano kada je reč o zaštiti interniranih žena.¹⁵ Protokol II takođe

10 De Martensova klauzula predstavlja klauzulu uvrštenu u uvod IV Haške konvencije o suvozemnom ratu iz 1899. godine. Ime je dobila po svom predlagачu, ruskom pravniku Frederiku Fromholdu de Martensu. U klauzuli se navodi sledeće: „*Višoke strane ugovornice nalaze za potrebno da konstatuju da u svim slučajevima koji nisu regulisani prihvaćenim odredbama, stanovništvo i zaraćene strane ostaju pod vlašću i zaštitom načela međunarodnog prava, koja proistiću iz običaja ustaljenih između prosvęćenih naroda, zakona čovečnosti i zahteva javne savesti*”.

11 Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999, čl. 76

12 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999, čl. 27 st. 2

13 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 254.

14 *ibid.* čl. 76 st. 4

15 Zoran Vućinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, op. cit., str. 291.

zabranjuje nasilje nad životom, kolektivno kažnjavanje, vređanje ljudskog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje, silovanje, prinudnu prostituciju i svaki oblik nedoličnog ponašanja.

Zaštita žena u posebnim okolnostima obezbeđena je za bremenite žene, majke dece mlađe od sedam godina i žene na porođaju. Tako sama Konvencija navodi obaveznost za strane u sukobu da dopuste slobodan prolaz svakoj pošiljci sa neophodnim životnim namirnicama, odećom i sredstvima za jačanje namenjenih deci do 15 godina, bremenitim ženama ili roditeljima.¹⁶

Sukobljene strane trebaju da zaključe lokalne sporazume za evakuisanje iz opsednute ili opkoljene zone ranjenika, blesnika, nemoćnih, starih, dece i žena na porođaju.¹⁷ Kao što vidimo, neophodno je dislocirati žene na porođaju kako bi bile zaštićene od borbenih dejstava, koja mogu da ostave i fizičke i psihičke posledice i na majku i na dete. Konvencija takođe propisuje da strane u sukobu na svojoj teritoriji ili okupiranoj teritoriji formira sanitetske zone i mesta, kao i mesta i zone bezbednosti kako bi se stavile van domašaja rata „...bremenite žene, majke sa decom mlađom od 7 godina i deca do 15 godina starosti...“.

I pre Drugog svetskog rata javila se praksa korišćenja zaštićenih zona radi zaštite i smeštaja ranjenika i civila u delovima nebranjениh mesta. Ipak tek ih Ženevske konvence od 1949. godine pravno regulišu i obezbeđuju im punu zaštitu i pravila uspostavljanja. Konvencija o zaštiti ranjenika i bolesnika ima u vidu samo sanitetske zone, Četvrta konvencija predviđa još i zone bezbednosti. Dopunski protokol iz 1977. godine proširuje ovaj pojam uvođenjem nebranjениh mesta i demilitarizovanih zona.¹⁸ Sanitetske zone namenjene su zbrinjavanju i smeštaju isključivo ranjenika i bolesnika. Zone bezbednosti su, sa druge strane, mesta u kojima se, osim ranjenika i bolesnika, mogu skloniti nemoćne i stare osobe, deca mlađa od petnaest godina, trudnice i majke sa decom ispod sedam godina. Uspostavljaju se na sopstvenoj ili okupiranoj teritoriji sporazumom strana u sukobu. Moguće je da ih stane odrede još u doba mira ali i nakon izbijanja neprijateljstava. Same zone bi trebale da obuhvate slabo naseljene teritorije, udaljene od vojnih objekata, važnih industrijskih postrojenja ili administrativnih ustanova. One ne smeju ni u kom slučaju biti branjene ili korišćene da bi se stekla vojna prednost, a saobraćaj u njima ne sme služiti za prevoz vojnog osoblja ili materijala. Granice zone moraju biti obeležene znakom crvene kose linije na beloj pozadini.

16 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija) *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999, čl. 23 st. 1.

17 *Ibid.*, čl. 17

18 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), *op. cit.*, čl. 23

Kada je reč o okupiranim teritorijama, neophodno je prvenstveno uspostaviti okupaciju, a za to je potrebno ispunjenje određenih uskova. Primarni uslov za okupaciju, odnosno da bi se jedna strana smatrala okupatorom, jeste da na celoj teritoriji ili jednom njenom delu uspostavi okupacionu vlast i da je efiksano vrši.¹⁹ U momentu kada prestane organizovaniji otpor na određenoj teritoriji, otvara se mogućnost za uspostavljanje okupacije. U slučajevima okupacije, sila koja je drži u vlasti određenu teritoriju ili deo teritorije je dužna da obezbedi uslove za dalji opstanak na toj teritoriji civilnog stanovništva a naročito mora da vodi računa o posebnim kategorijama.

Tako kada je reč o okrivljenim i osuđenim zaštićenim licima, oni će biti u pritvoru ili izdržavati kaznu na okupiranoj teritoriji. Ovde treba istaći da ukoliko je ovde reč o ženama da će one biti smeštene u posebne prostorije i stavljene pod neposredan nadzor žena.²⁰ Takođe okupaciona Sila ima mogućnost ako je to nužno iz neophodnih razloga bezbednosti da zaštićenim licima odredi prinudni boravak ili da ih internira.²¹ Interniranim licima je neophodno obezbediti hranu i i odevanje, a naročito je neophodno da se bremenitim ženama, porođiljama i deci mlađoj od od 15 godina daju dodaci u hrani srazmerno njihovim fiziološkim potrebama. Porođilje i druga bolesna lica čije stanje zahteva posebno lečenje i negu moraju biti primljene u svaku stručnu ustanovu i da nega ne sme biti manja od one koja se ukazuje ostalom stanovništvu.

3. POLOŽAJ DECE U ORUŽANIM SUKOBIMA

U oružanim sukobima se položaj dece štiti opštim i posebnim merama. Deca ni pod kojim uslovima ili predpostavkama ne smeju izgubiti status civilnog lica.²² Osnovni izvori prava zaštite dece u oružanim sukobima su običajno humanitarno pravo, ali i Četvrta ženevska konvencija iz 1949, Dopunski protokoli, Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine, Dopunski protokol o učešću dece u oružanim sukobima 2000. godine, kao i brojne rezolucije UN, akti UNICEF-a, Međunarodnog komiteta crvenog krsta i drugi.

Deca na različite načine mogu da budu uvučena u neprijateljstva. Tako je nakon građanskog rata u Španiji usvojena rezolucija kojom se zahteva od Međunarodnog

19 Zoran Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, op. cit., str. 284.

20 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 76.

21 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 78.

22 Zaključak sa Diplomatske konferencije za potvrdu i progresivni razvoj međunarodnog humanitarnog prava (1974–1977).

komiteta ali i nacionalnih društava Crvenog krsta da se obezbedi zaštita dece i preduzmu sve mere u cilju ove zaštite. Kritično stanje dece u oružanim sukobima utvrđeno je na Drugoj svetskoj konferenciji mira Crvenog krsta i Crvenog polumeseća, održanoj 1984. godine u Stokholmu. Tom prilikom je usvojen dokument „Deca i rat“ kojim je ukazana kritična situacija dece u oružanim sukobima.

Veliki problem u sukobima iz druge polovine XX veka do danas predstavljaju „deca vojnici“ (*child soldier*). UNICEF je usvojio jednu definiciju po kojoj „deca vojnici“ su sva deca, dečaci i devojčice, mlađi od 18 godina koji ulaze u sastav redovnih ili neredovnih oružanih snaga ili grupa i to u bilo kom svojstvu, pa i kao kuvari, nosači, kuriri, kao i druga deca koja su u sklopu takvih grupa koja nisu u prisustvu svojih članova porodice. Kao što definicija i pokazuje ne podrazumeva se samo ono dete koje nosi oružje i koje direktno učestvuje u neprijateljstvima, već i šire učestvovanje u sukobu. Ova definicija je sastavni deo dokumenta donetog u Kejptaunu 1997. godine.²³

Regrutovanje maloletnih vojnika je široko zastupljeno. Deca neprestano služe na ratnim frontovima. Ovakvih slučajeva trenutno ima najmanje deset prema Globalnom izvještaju o deci vojnicima koji je 2004. godine objavila Koalicija za prestanak regrutovanja dece vojnika.

Angažovanje u ratu može imati dugoročne posledice po te mlade ljude time što može ozbiljno naškoditi njihovom psihološkom, fizičkom i društvenom sazrevanju. Ono tako može imati i štetan uticaj na ukupan razvoj, stabilnost, prosperitet i demokratizaciju.

Postoji sve šire prihvaćen međunarodni konsenzus po kome je prisilna ili obavezna regrutacija dece, dečaka i devojčica mlađih od 18 godina i njihovo angažovanje u ratnim dejstvima, nezakonit i predstavlja jedan od najgorih oblika dečijeg rada. Regrutovanje i angažovanje dece mlađe od 15 godina predstavlja ratni zločin. Ovaj konsenzus je izražen kroz sveobuhvatan komplet međunarodnih pravnih instrumenata, kao što su Opcioni Protokol uz Konvenciju o pravima deteta i Rimski statut koji uspostavlja Međunarodni krivični sud, ojačan brojnim rezolucijama Saveta Bezbednosti UN-a.

Humanitarno pravo zabranjuje regrutovanje dece koja nisu navršila 15 godina životai obavezuje dežave da prilikom regrutovanja lica između 15 i 18 godina života prvo regrutuju stariju decu. Povod za ovakvu brigu o deci svakako su dali savremeni

23 Cape Town Principles And Best Practice On The Prevention Of Recruitment Of Children Into The Armed Forces And Demobilization And Social Reintegration Of Child Soldiers In Africa. Internet: <http://www.unicef.org/pathtraining/Documents/Session%20%20International%20Human%20Rights%20Law/Participant%20Manual/2.2%20The%20Capetown%20Principles.doc>. Posećeno 19. 05. 2014.

ratovi u kojima je upotreba dece višestruko porasla a samim tim se povećao i broj dece koja su stradala ili postala invalidi. I dok postoji snažan konsenzus koji definiše prisilno ili obavezno regrutovanje dece kao nelegalno, debata odvija se među političarima, pravnicima i aktivistima oko legitimnosti dobrovoljnog prijavljivanja osoba mlađih od 18 godina u oružane snage. Pravo na slobodan izbor je osnov ovog problema. Kontinuitet prelaska iz uzrasta deteta u odraslu osobu, tako raste i sposobnost pojedinca da donosi sopstvene odluke. Međutim, postoji argument čiji zastupnici tvrde da je bolje uspostaviti norme u vezi dobrovoljnog prijavljivanja koje bi odgovarale definiciji detinjstva do 18. godine, prihvaćenoj u Konvenciji o pravima deteta (1989) i drugim međunarodnim instrumentima. Kritičari ovog mišljenja nastupaju sa pozicije da je ovakav standard donekle proizvoljan. Protivnici ovog shvatanja smatraju da lice koje ima 17 godina potpuno samostalno može da donese odluku o pristupanju oružanim snagama kao i lice koje ima 18 godina. Svakako da ovde ne smemo ispustiti iz vida činjenicu da obrazovanje i uticaj sredine u mnogome utiče na razvoj i sazrevanje dece i mladih.

U savremenim sukobima prisustvo dece u oružanim snagama je mnogo veći, tako je u ranijem periodu preko 200 hiljada dece mlađe od 15 godina ratovalo u vojnim ili paravojnim formacijama. Prema nešto novijim izvorima taj broj je porastao na 250 hiljada u toku 1995. i 1996. godine, a u kasnijem periodu i na 300 hiljada. Kao što vidimo raste prisustvo dece u oružanim sukobima, a sa druge strane starosna granica da se deca obučavaju za vojnike je u opadanju i sada se kreće oko osam godina.²⁴ Sve ovo nas navodi da je zaštita dece neophodna i da joj se mora posvetiti veća pažnja od trenutne. Zabranjeno je direktno učestvovanje dece u vojnim operacijama, njihovo regrutovanje, u slučaju da budu uhapšena, pritvorena ili internirana moraju da budu u prostorijama odvojenim od odraslih osim kada su sa članovima svojih porodica.

Regrutovana u različite vojne formacije deca gube živote ili postaju invalidi. Eksploatacija dece u vojne svrhe karakteristična je uglavnom za Afriku i nešto manje za Aziju. U Iračko – Iranskom ratu granica za regrutaciju spuštena je na 13 godina, a dobrovoljno prijavljivanje je bilo onemogućeno i za mlađu decu. Masovno regrutovanje dece mlađe od 15 godina u Africi bilo je u: Alžiru, Angoli, Burundiju, Džibutiju, Liberiji, Ruandi, Siera Leoneu, Somaliji, Sudanu, Ugandi, Južnoafričkoj Republici. U Aziji je ova pojava primećena u: Avganistanu, Burmi, Kambodži, Indiji (Kašmir), Indoneziji (Istočni Timor), Filipinima, Šri Lanki, Tadžikistanu.

24 Promotion And Protection Of The Rights Of Children, *Impact of armed conflict on children*, Note by the Secretary-General, New York, 1996, p. 28. Dostupno na: http://www.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf, pregled. 03.05. 2014.

Zaštita dece u Ženevskim konvencijama iz 1949. godine

Prvenstveno se zaštita reguliše kroz opšte norme IV Ženevke konvencije, ali ona sadrži i posebne norme koje služe kao *lex specialis* koje se tiču samo dece i njihove zaštite. Konvencijom se reguliše više pitanja, zaštita u sukobima i na okupiranoj teritoriji, u slučaju interniranja, zbrinjavanje dece koja su ostala bez roditelja u sukobima, identifikacija dece i vođenje evidencija o deci sa prostora zahvaćenih sukobom, nenepađenje škola, evakuacija sa područija izloženih napadu, obezbeđivanje neophodnih uslova za život, snabdevanje stvarima neophodnim za život, evakuacija u treće države, sanitetske zone i mesta.

Same Konvencije ne sadrže posebna pravila koja se odnose na regrutovanje i korišćenje dece u oružanim sukobima. Ove odredbe su sadržane u Dopunskom protokolu I. Konvencije, deklaracije i običajna pravila obavezala su države da ne regrutuju i ne uključuju direktno u oružane formacije decu mlađu od 15 godina. Ovako niska granica postavljena je zbog konstantnog odbijanja država da prihvate opštu zabranu regrutovanja, koja je bila predlagana. U ovom odbijanju su prednjačile države koje su u periodu nakon Drugog svetskog rata otpočele antikolonijalnu borbu i narodnooslobodilačke ratove. U ovim sukobima su učestvovala široke mase stanovništva uključujući i decu.²⁵ Razlozi da se deca priključe vojnim formacijama su bili raznovrsni, ali su često bili zloupotrebljeni. Tako su recimo u Liberiji deca bila navedena da veruju da će biti nagrađena za učestvovanje u sukobima, tamilski dečaci su pošli sa vojskom želeći da nauče da voze motocikle, mnogi su sa druge strane u tome videli avanturu ili mogućnost za osvetom. Ženska deca su prihvatala često regrutaciju kako bi izbegla da zbog siromaštva budu udata.

Što se tiče evakuacije dece iz područija ugoženih borbenim operacijama razlikuju se dva vida evakuacije, evakuacija u neutralnu zemlju i evakuacija na teritoriju jedne strane u sukobu. Strane u sukobu preduzeće potrebne mere da deca mlađa od petnaest godina, koja su usled rata ostala siročići ili su odvojena od svoje porodice, ne budu ostavljena sama sebi, i da se, u svakom slučaju, olakša njihovo izdržavanje, vršenje verskih obreda njihove veroispovesti i njihovo obrazovanje. Ovo poslednje će se po mogućstvu poveriti licima iste kulturne tradicije.²⁶

Strane u sukobu će olakšavati prijem te dece u neutralnu zemlju za vreme trajanja sukoba, uz pristanak Sile zaštitnice, ako takva postoji, i ako im je pružena garancija da će načela istaknuta u prvome stavu biti poštovana.²⁷

25 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 256.

26 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 24 st. 1.

27 *Ibid.*, čl. 24, st. 2.

Pored toga, one će se postarati za preduzimanje potrebnih mera da se sva deca mlađa od dvanaest godina mogu identifikovati, time što će nositi pločicu sa oznakom identiteta ili na neki drugi način.²⁸

Izbor da se posebna zaštita zahteva za decu mlađu od 15 godina učinjen je iz razloga što se u tom dobu dostiže stepen razvoja da posebna zaštita nije neophodna više.²⁹

Evakuacija je mera koja se primenjuje ukoliko domaća država nije u mogućnosti da obezbedi neophodne uslove za život. Sila zaštitnica se uključuje ukoliko su ugrožena deca državljanima treće, neutralne države a koja nema predstavništvo kod zaraćenih stranana na čijim se teritorijama deca nalaze. Evakuacija je svakako složen proces i da pritom postoje mnogobrojni rizici po lica koja se sklanjaju i da su ta lica izložena psihičkim traumama zbog promene mesta življenja.³⁰ Pri ovakvim evakuacijama u druge države neophodno je ustanoviti pravila kako deca ne bi bila poslata u zemlje koje nebi mogle da im obezbede egzistenciju i iz kojih bi povratak bio otežan.

Kada je u pitanju evakuacija na teritoriji država u sukobu, tada se deca upućuju u zone i mesta bezbednosti.³¹ Takođe je, kao i u slučaju žena, ostavljena mogućnost da se lokalnim sporazumima utvrdi evakuacija iz opsednutih ili opkoljenih zona i mesta.³² Ovi sporazumi zavise od volje stranaka koje ga zaključuju, i iz tog razloga bi ovo pitanje trebalo da preživi temeljne promene kako bi se strane u sukobu primorale da sprovedu evakuaciju dece iz opsednutih ili opkoljenih mesta i zona.

Kada govorimo o položaju dece na okupiranoj teritoriji, prvenstveno su važne norme koje se odnose na opštu zaštitu civila kada se nađu pod vlašću okupacione sile. Takođe postoje i norme koje se odnose isključivo na zaštitu i poboljšanje položaja dece. Okupaciona Sila je dužna da olakša pravilan rad ustanova namenjenih zbrinjavanju i vaspitavanju dece. Deca koja su ostala bez roditelja moraju biti obezbeđena, a takođe okupaciona Sila mora da im omogući obrazovanje. Ukoliko deca nemaju nikog bliskog, treba težiti da im pomoć pruže lica iste narodnosti, jezika, veroispovesti.³³ Posebnom odeljku Biroa za obaveštenja, ustanovljenog na osnovu odredaba Konvencije, staviće se u dužnost da preduzme

28 *Ibid.*, čl. 24, st. 3.

29 Jean S. Pictet: *Comentary of IV Geneva Convention of 12 August 1949*, Geneva, 1958, pp. 186–188.

30 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 257.

31 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 16.

32 *ibid.*, čl. 17.

33 *ibid.*, čl. 59 st. 3.

sve potrebne mere radi utvrđivanja istovetnosti dece čija je istovetnost (identitet) neizvesna. Podaci koji se eventualno budu dobili o njihovom ocu ili majci ili o drugim bliskim rođacima moraju biti zabeleženi.

Okupaciona Sila ne sme da ukine bilo koje pogodnosti koje su bile date deci mlađoj od 15 godina pre okupacije. Isto se odnosi i na majke sa decom i bremenite žene.³⁴

Zabranjeno je primoravati civile mlađe od 18 godina.³⁵ Takođe je zabranjeno vršiti propagandu u cilju navođenja lica da služe u oružanim ili pomoćnim snagama okupacione sile.³⁶ Takođe licima mlađim od 18 godina ne sme si izreći smrtna kazna za dela koja učine protiv okupacionih snaga.³⁷ Inače kod krivične odgovornosti okupaciona sila mora da primeni poseban režim za maloletna lica, a lica koja su već na izdržavanju kazne imaju pravo da primaju posete delegata Sile zaštitnice i Međunarodnog Komiteta Crvenog Krsta i barem jedan paket pomoći mesečno.

Čim otpočne sukob, i u svim slučajevima okupacije, svaka strana u sukobu ustanoviće jedan službeni Biro za obaveštenja čija će dužnost biti da prima i prenosi obaveštenja o zaštićenim licima koja se nalaze u njenoj vlasti. U najkraćem mogućem roku, svaka od strana u sukobu dostavićetom Birou obaveštenja o merama koje je preduzela protiv svakog uhapšenog zaštićenog lica koje je već duže od dve nedelje uhapšeno, poslano na prinudni boravak ili internirano. Ona će, pored toga, staviti u dužnost svojim raznim zainteresovanim službama da hitno dostave navedenom Birou podatke u vezi sa promenama do kojih je došlo u položaju zaštićenih lica, kao što su premeštaji, oslobođenja, repatriiranja, bekstva, smeštaji u neutralnu zemlju, rođenja i smrti.³⁸

U slučaju interniranja, Sila koja drži lica obezbedi deci i omladini pohađanje škola bilo u mestima interniranja bilo van njih. Deca mlađa od 15 godina su zajedno sa bremenitim ženama i porodicama u situaciji da im Sila koja drži internirana lica obezbedi dodatke u hrani srazmerno njihovim fizičkim potrebama.³⁹ Osim u slučajevima kada potrebe rada, zdravstveni razlozi ili razlozi izdržavanja krivičnih i disciplinskih sankcija, članovi istih porodica a naročito roditelji i deca moraju da budu smešteni na istom mestu u toku interniranja. Na prostoru predviđenom za interniranje mora se obezbedi dovoljno slobodnog prostora za bavljenje fizičkim aktivnostima (bavljenje sportovima i igrama na svežem vazduhu). Ova obaveza se naročito odnosi na obavezu obezbeđivanja ovih uslova za decu i omladinu.

34 *ibid.*, čl. 50 st. 5.

35 *ibid.*, čl. 51 st. 2.

36 *ibid.*, čl. 51.

37 *ibid.*, čl. 68 st. 4.

38 *ibid.*, čl. 136.

39 *ibid.*, čl. 98. st. 5.

Ranije je već pomenuta obaveza da se pošiljke sa neophodnim životnim namirnicama, odećom, sredstvima za jačanje namenjenih deci mlađoj od 15 godina moraju propustiti (čl. 23 st. 1).

Dopunski protokoli uz Ženevske konvencije preciziraju i dopunjuju ova pravila o zaštiti dece. Protokoli po prvi put regulišu i samo učestvovanje dece u oružanim sukobima, uz jedan nedostatak a to je da se ograničava samo na vreme trajanja neprijateljstava što svakako treba izmeniti.⁴⁰ Ženevska pravila ne sadrže ograničenja za učešće dece u oružanim sukobima. Strane u sukobu će preduzeti sve moguće mere da deca koja nisu navršila 15 godina ne učestvuju direktno u neprijateljstvima i one će se, naročito, uzdržavati od njihovog regrutovanja u svoje oružane snage. Prilikom regrutovanja lica koja su navršila 15 godina ali nisu navršila 18 godina života, strane u sukobu će nastojati da daju prioritet onima koji su najstariji. Polemika se vodi oko dobrovoljnog uključivanja dece u oružane borbe bez znanja vlasti njihove zemlje.⁴¹

Ukoliko ipak deca koja nisu navršila 15 godina se nađu u vlasti protivničke strane a pritom su učestvovala u neprijateljstvima ona će i dalje uživati posebnu zaštitu koju pruža ovaj član, bez obzira na to da li su ili nisu ratni zarobljenici.⁴² Ukoliko ova lica budu uhapšena, pritvorena ili internirana iz razloga vezanih za oružani sukob, ona moraju biti smeštena u posebna odeljenja odvojena od odeljenja za odrasle osim kada su smesteni sa ostalim članovima svojih porodica.

Smrtna kazna neće biti izvršena nad licima koja nisu navršila 18 godina života u vreme kada je izvršena povreda u vezi s oružanim sukobom.

Nijedna strana u sukobu neće preuzeti evakuaciju dece u stranu zemlju izuzev sopstvenih građana osim ako je reč o privremenoj evakuaciji kada to zahtevaju zdravstveni razlozi ili razlozi lečenja dece ili ako se nalaze na okupiranoj teritoriji, iz razloga njihove bezbednosti. Ako se roditelji ili zakonski staratelji mogu pronaći, za evakuaciju dece biće potrebna njihova pismena saglasnost. Ako se takve osobe ne mogu pronaći, za evakuaciju će biti potrebna pismena saglasnost lica koja su po zakonu ili običaju prvenstveno odgovorna za brigu o deci. Svaku takvu evakuaciju će nadzirati Sila zaštitnica uz saglasnost zainteresovanih strana – strane koja preduzima evakuaciju, strane koja prima decu i svih strana čiji se građani evakušu, u svakom slučaju sve strane u sukobu preduzeće sve moguće mere predostrožnosti

40 Podaci UNICEF-a sa kraja XX veka pokazuju da je u tom momentu za prethodnih dvadeset godina 12 miliona dece ostalo bez doma, više od milion ostalo bez roditelja, a oko 10 miliona psihološki traumatizovano.

41 Zoran Vučinić, „Međunarodno pravni status deteta u oružanim sukobima“, *Vojno delo*, br. 2/89, str. 109–121.

42 Dopunski protokol I, *op. cit.*, čl. 77.

kako bi se izbeglo da evakuacija bude ugrožena. Strana koja pristupi evakuaciji ima obavezu da to učini uz pismenu saglasnost roditelja ili staratelja ili ako njih nema osobe koja je po zakonu dužna da se brine o toj deci.⁴³ Kad god dođe do evakuacije obezbediće se vaspitanje svakom detetu, uključujući i njegovo versko i moralno vaspitanje, onako kako to roditelji žele sa najvećim mogućim kontinuitetom dok se ono ne vrati.

Da bi se olakšao povratak evakuisane dece svojim porodicama u zemlji, vlasti strane koja organizuje evakuaciju i, kad je to pogodno, vlasti zemlje koja prima ustanoviće za svako dete posebnu vrstu kartona sa fotografijom, koji će poslati Centralnoj agenciji za traženje Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Svaki karton će sadržati, kad god je moguće i kad to ne povlači nikakav rizik ili štetu po dete, sledeće informacije: a) prezime(prezimena) deteta; b) pravo ime(imana) deteta; v) pol deteta; g) mesto i datum rođenja (ili ako taj datum nije poznat približne godine života); d) puno očevo ime; đ) majčino puno ime i njeno devojačko prezime; ž) dečji najbliži rođaci; z) nacionalnost deteta; i) maternji jezik deteta i svi drugi jezici koje ono govori; j) adresa porodice deteta; k) bilo koji broj za identifikaciju deteta; l) zdravstveno stanje deteta; m) krvnu grupu deteta; n) svaki osobeni znak; o) datum kada je i mesto gde je dete nađeno; p) datum kada je i mesto odakle je dete napustilo zemlju; r) veroispovest deteta, ukoliko je ima; s) sadašnju adresu deteta u zemlji koja ga je primila; t) u slučaju da dete umre pre svog povratka, datum, mesto i okolnosti smrti i mesto sahrane.

Kada je u pitanju humanitarna pomoć prioritet kod raspodele će imati lica kao što su deca, trudnice, žene na porođaju, majke dojilje. Protokol I na kraju zahteva od Visokih strana ugovornica i strane u sukobu da olakšaju ponovno okupljanje porodica.

Dopunski protokol uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba potvrđuje i proširuje zaštitu. Do stupanja na snagu Protokola II žrtve sukoba koji nema karakter međunarodnog bile su zaštićene samo zajedničkim članom 3. za sve Ženevske konvencije. Prvenstveni doprinos je u tome da po mišljenju stručnjaka ovaj Protokol donosi viši stepen zaštite od prvog, prvenstveno po pitanju regrutovanja i učešća dece u oružanim snagama. Tumačeći pojedine odredbe dolazimo do zaključka da Protokol II potpuno zabranjuje regrutovanje dece mlađe od 15 godina, takođe zabranjuje ne samo direktno učešće u neprijateljstvima, već svaki vid učešća.⁴⁴

43 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 257.

44 Ann Sheppard. "Child Soldiers: Is the Optional Protocol Evidence of an Emerging 'Straight-18' Consensus?" *International Journal of Children's Rights* 37 41, 8/2000.

4. ZAKLJUČAK

Još pre uspostavljanja prvih država na prostoru Mesopotamije postojala je društvena pojava koja je predstavljala način rešavanja sukoba između grupa ili pojedinaca. U toku samih ratova kroz vekove milioni ljudi su izgubili živote, ali je ništa manji broj ljudi stradao i od posledica koje su za sobom ostavili sami sukobi. Da li se ljudski rod kroz vekove promenio ili je sama vojna potreba povećala prisustvo civilno stanovništvo u oružanim sukobim ostaće pitanje, ali ono što je sigurno jeste svakako povećanje broja stradalih civila, a naročito žena i dece. Ovde smo pokušali da pokažemo razvoj i trenutnu regulativu koja štiti posebne kategorije lica od oružanih sukoba. Na normativnom planu je svakako mnogo učinjeno kako na polju međunarodnog humanitarnog tako i na polju ljudskih prava. Moderni oružani sukobi i svođenje bilansa ovih sukoba nas samo dodatno učvrsti u mišljenju da nije u potpunosti obezbeđena primena načela, odredbi i principa međunarodnog humanitarnog prava. U modernom ratovanju veći je broj unutrašnjih ne međunarodnih sukoba, te se javljaju daleko veći problemi vezani za primenu međunarodnog prava. Jedan od problema je i efikasnost ili preciznije neefikasnost u kažnjavanju učinioca međunarodnih krivičnih dela. Zaključak je svakako da je normativna uređenost dobra, da je naravno uvek moguće unaprediti, ali da je sistem obezbeđenja poštovanja odredbi Konvencija i dopunskih protokola neadekvatan i da na njemu moraju da porade i Ujedinjene nacije ali i ostali činioci u međunarodnim odnosima.

U poslednjim dešavanjima u Siriji, Ukrajini, i sada u pojasu Gaze, dolazi do naročitog kršenja pravila međunarodnog humanitarnog prava koje se odnosi na zaštitu civila. Naravno, oblasti kršenja su različiti u ova tri slučaja. Dok se u Siriji kršenja odnose prvenstveno na položaj dece i učestvovanje dece u sukobima protivno svim pravilima, u druga dva slučaja kršenja se odnose na položaj žena i njihovo stradanje u slučajevima pogrešnog izbora cilja.

Tako je do sada u Ukrajini stradalo ukupno više od 2.000 ljudi, preciznije, kako Ujedinjene nacije (UN) navode da je do sada poginulo 2.086 ljudi, među kojima je najmanje 20 dece. Broj povređenih je narastao na oko 5.000 ljudi. Naravno ovde se govori o ukupnim žrtvama koje obuhvataju i pripadnike ukrajinske vojske, aktiviste koji se zalažu za pravo naroda na smoopredeljenje, ali i civila. Ono što može da izazove još veću humanitarnu katastrofu jeste bombardovanje ciljeva koji se podvode pod objekte od značaja za opstanak civilnog stanovništva, trafostanice, vodovodi, fabrike za proizvodnju ili preradu vode, bolnice itd. Bombardovanje ovih objekata svakako predstavlja grubo kršenje pravila međunarodnog humanitarnog prava.

U Siriji ogroman broj od čak 5,5 miliona dece je ostalo okruženo u oblastima pod opsadom oko kojih se još uvek vode borbe. Prema poslednjim izveštajima

UNICEF-a iz marta meseca 2014. godine, oko 1,2 miliona je u izbegličkim kampovima u susednim državama. U izveštajima se navode i slučajevi dece kojima je neophodan hitna medicinska nega prvenstveno zbog stresa koji su preživeli, te im je potrebna psihološka podrška.

Svi ovi slučajevi još jednom pokazuju da je ugroženost civila a naročito žena i dece u savremenim sukobima porasla. Svireposti savremenih sukoba svakako navode sve više na razmišljanje da li je sadašnji mehanizam zaštite civila u oružanim sukobima na zadovoljavajućem nivou. Svakako je neophodno preduzeti korake za njegovo unapređenje.

LITERATURA

- Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999.
- Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999.
- Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999.
- Jončić, Vladan, *Međunarodno humanitarno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010.
- Pictet, Jean S., *Comentary of IV Geneva Convention of 12. August 1949.*, Geneva, 1958.
- Promotion And Protection Of The Rights Of Childre, *Impact of armed conflict on children*, Note by the Secretary-General, New York, 1996.
- Rezolucije diplomatske konferencije u Ženevi, od 12. avgusta 1949. godine
- Sheppard, Ann, "Child Soldiers: Is the Optional Protocol Evidence of an Emerging 'Straight-18' Consensus?" *International Journal of Children's Rights*, 37 41, 8/2000
- Vučinić, Zoran, „Međunarodno pravni status deteta u oružanim sukobima“, *Vojno delo*, br. 2/89, str. 109–121.
- Vučinić, Zoran, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Zaključak sa Diplomatske konferencije za potvrdu i progresivni razvoj međunarodnog humanitarnog prava (1974–1977).
- Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. Avgusta 1949. (I Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999
- Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru od 12. Avgusta 1949. (II Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949. godine (III Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija) iz 1949. godine, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949. godine (III Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Miloš JONČIĆ

PROTECTION OF SPECIAL CATEGORIES OF PERSONS IN ARMED CONFLICTS

ABSTRACT

War as a method of dispute resolution has been present since ancient times. The consequences of the war affect the civilian population, perhaps even more than members of armed forces. Among civilian victims the war makes the greatest impact on women and children. Therefore, it is necessary to pay more attention to this category of persons who are protected in armed conflicts. The existing international norms and rules clearly indicate that a certain degree of protection is achieved, but in this area of constant improvement is necessary. This paper analyses the existing rules, noting where protection could be improved. The work is divided into two parts. The first relates to the special protection of women in armed conflict, and the other is dedicated to the protection of children. In both parts the attention has been given to the normative solutions in written International Humanitarian Law and international custom law. All four Geneva Conventions of 1949 has been reviewed. Additional protocols to these Conventions have also been a part of the research.

Key words: Civilians, armed conflicts, special categories of persons, women, children.

ULOGA PROPISA O KONTROLI KONCENTRACIJA U SPROVOĐENJU OPTIMALNE POLITIKE ZAŠTITE KONKURENCIJE

APSTRAKT

Svrha *ex ante* kontrole koncentracija jeste očuvanje konkurentnih tržišnih struktura putem kontrole koncentracija između učesnika na tržištu koje mogu značajno narušiti konkurenciju. Sve koncentracije koje prelaze utvrđene finansijske pragove moraju se prijaviti nacionalnom telu za zaštitu konkurencije i ne smeju se realizovati dok se ne dobije odobrenje za njeno sprovođenje. Prilikom ocene efekata koncentracije, telo nadležno za zaštitu konkurencije mora da razmotri moguće negativne efekte koncentracije na konkurenciju i da zabrani koncentraciju ukoliko se proceni da će ona narušiti konkurenciju.

Cilj ovog rada je da ukaže na teškoće utvrđivanja odgovarajućeg institucionalnog okvira u kojem nadležno telo odobrava ili zabranjuje koncentracije. Autor zato analizira neke od osnovnih principa na kojima bi kontrola koncentracija trebalo da se zasniva i naglašava da propisi o kontroli koncentracija imaju veoma važnu ulogu u delotvornom sprovođenju optimalne politike zaštite konkurencije.

Ključne reči: kontrola koncentracija, *ex ante* kontrola, politika zaštite konkurencije, pravo konkurencije.

1. UVOD

U uporednom pravu, kontrola koncentracija predstavlja izuzetno značajan element prava konkurencije – tzv. treći stub politike zaštite konkurencije, jer se primenom propisa o kontroli koncentracija mogu zabraniti one koncentracije kojima se može narušiti konkurencija na tržištu. Kontrolom

1 Mr Ivana Rakić, istraživač saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd, e-mail: ivanarakic12@gmail.com. Rad je deo rezultata istraživanja u okviru naučnog projekta osnovnih istraživanja Instituta za uporedno pravo, Beograd: „Srpsko i evropsko pravo – upoređivanje i usaglašavanje“, ev. broj 179031 (ciklus 2011–2015), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

koncentracija sprečava se stvaranje nepovoljnih tržišnih struktura koje predstavljaju osnove za nekonkurentna tržišna ponašanja (zaključivanje restriktivnih sporazuma i zloupotrebu dominantnog položaja), zbog čega se kontrola koncentracija smatra veoma važnim instrumentom za očuvanje konkurentnih tržišnih struktura koje mogu da generišu povoljne efekte po ekonomsku efikasnost i time po društveno blagostanje.²

To znači da kontrola koncentracija ima preventivan karakter, pa se kontrola, po pravilu, sprovodi pre realizovanja koncentracije kako bi se ova njena osnovna funkcija mogla ostvariti. U uporednom pravu je prihvaćeno da se kontrola koncentracija vrši pre sprovođenja koncentracije, pa učesnici na tržištu koji nameravaju da sprovedu koncentraciju moraju da je prijave telu nadležnom za zaštitu konkurencije i da dobiju odobrenje za njeno sprovođenje, pod uslovom da prijavljena koncentracija podleže kontroli, odnosno da se na nju mogu primeniti propisi o kontroli koncentracija.

Koncentracije se smatraju *a priori* poželjnim aktivnostima na tržištu, jer se sprovođenjem koncentracija ostvaruju brojne koristi za učesnike na tržištu i za privredu. Najvažnija korist od sprovođenja koncentracija jeste uvećanje ekonomske efikasnosti, koja nastaje kao posledica ekonomije obima i ekonomije opsega. Koncentracije otuda predstavljaju naročito značajan činilac privrednog razvoja neke zemlje, s obzirom na to da imaju ključnu ulogu u procesu restrukturiranja privrede i da značajno doprinose jačanju konkurentnosti tržišnih učesnika. Efikasnijim korišćenjem zajedničkih resursa i tehnoloških inovacija, zajedničkim istupanjem na tržištu i pristupanjem novim tržištima, učesnici u koncentraciji ostvaruju dobit kao rezultat sinergijskih efekata. Zato su koncentracije i promena vlasnika ili uprave do koje dolazi usled sprovođenja koncentracije veoma značajne za poboljšanje performansi povezanih tržišnih učesnika. Čak i potencijalna opasnost od preuzimanja kontrole pozitivno deluje na privredno društvo, jer zbog straha od promene kontrole nad društvom, koja povlači i pitanje opstanka uprave, postojeća uprava je podstaknuta na efikasnije poslovanje.

Međutim, uprkos tome što se sprovođenjem koncentracija ostvaruju brojne koristi, koncentracije imaju i određene negativne efekte usled kojih konkurencija može biti značajno narušena. Koncentracijama se utiče na strukturu tržišta smanjivanjem broja tržišnih učesnika, pa se tako olakšava međusobno usaglašavanje

2 Koncentracije se mogu odrediti kao različiti oblici statusnog ili ugovornog objedinjavanja učesnika na tržištu kojima se na trajnoj osnovi menja kontrola nad jednim ili više učesnika na tržištu i kojima se oni dovode pod zajedničku kontrolu, čime se ostvaruje poslovno jedinstvo svih učesnika u koncentraciji koji su do tada bili nezavisni. Pravni oblici koncentracija jesu spajanja privrednih društava, preuzimanja kontrole i određeni oblici zajedničkog ulaganja (*joint venture*).

preostalih konkurenata i zaključivanje restriktivnih sporazuma između njih. Istovremeno, uvećanjem tržišne moći učesnika u koncentraciji i slabljenjem konkurentskih pritisaka sa kojima su suočeni, nastaje opasnost da će povezani učesnici na tržištu zloupotребiti stečenu tržišnu moć. Zbog toga uporedno pravo predviđa da koncentracije učesnika na tržištu, i pored velikih potencijalnih koristi koncentracija, podležu kontroli u postupku pred nadležnim telima za zaštitu konkurencije. Koncentracije dakle nisu *per se* zabranjene, već telo nadležno za zaštitu konkurencije mora da primeni odgovarajući pravni standard prilikom ispitivanja koncentracije i da na osnovu različitih kriterijuma proceni efekte koncentracije na konkurenciju i donese odluku o njenom sprovođenju.

Da bi se obezbedila zaštita konkurencije od narušavanja putem sticanja prevelike tržišne moći učesnika u koncentraciji, kontrola koncentracija bi trebalo da podleže strogim pravilima i procedurama. Primena tih pravila, pri tome, ne sme umanjiti pravnu sigurnost na tržištu, jer neizvesnost u pogledu primene propisa može destimulisati učesnike na tržištu, što se može negativno odraziti na njihova povezivanja i na privredni razvoj zemlje. Učesnici na tržištu, međutim, mogu biti destimulisani i ukoliko zakonodavac propiše previše stroga pravila, pa se može zaključiti da je umeren režim kontrole koncentracija najprimereniji potrebama privrede neke zemlje. Kao što politika zaštite konkurencije mora biti uravnotežena, tako je i kontrolu koncentracija potrebno urediti na način koji omogućava da se zabrane samo one koncentracije koje zaista ugrožavaju konkurenciju, a da se istovremeno ne spreče koncentracije koje uvećavaju ekonomsku efikasnost. Može se otuda zaključiti da se propisima o kontroli koncentracija mora valjano zaštititi konkurencija na tržištu, ali da se njima istovremeno ne smeju destimulisati koncentracije učesnika na tržištu.

Ipak, nije moguće predložiti jedan univerzalni model kontrole koncentracija, jer svaka zemlja utvrđuje pravila o kontroli u skladu sa interesima koje želi da zaštititi. Zakonodavac mora istovremeno da ima u vidu i činjenicu da se efekti izabranog pravnog okvira ne mogu odmah sagledati, budući da sprovođenje kontrole zavisi od (pravilne) primene propisa i od postupanja nadležnog tela u postupku kontrole. Pošto je reč o *ex ante* kontroli, telo nadležno za zaštitu mora da se bavi očekivanjima, odnosno predviđanjima, i da na osnovu tih očekivanja zaključi o uticaju koncentracije na konkurenciju i donese odluku o dozvoljenosti koncentracije.

2. RAZLOZI ZA KONTROLU KONCENTRACIJA

Argumenti koji se navode u prilog kontroli koncentracija zasnivaju se na štetnim efektima koje koncentracije mogu imati na konkurenciju i društveno blagostanje, budući da se razlozi za kontrolu koncentracija i razlozi protiv nje poklapaju se sa

negativnim i pozitivnim efektima koncentracija.³ Pošto koncentracije mogu imati protivrečne efekte na društveno blagostanje (s jedne strane, uvećanje ekonomske efikasnosti i društvenog blagostanja, a s druge strane, narušavanje konkurencije i umanjeње društvenog blagostanja), kontrola koncentracija se pokazuje kao neophodna, kako bi se utvrdilo da li će koncentracija narušiti konkurenciju. Mogući negativni efekti koncentracija na konkurenciju svrstavaju se u dve osnovne grupe – unilateralne i koordinativne efekte.

2.1. Unilateralni efekti

Unilateralni ili nekoordinisani efekti (*unilateral, non-coordinated effects*) javljaju se zbog sticanja, odnosno jačanja tržišne moći učesnika u koncentraciji i slabljenja konkurentskih pritisaka koji su postojali pre koncentracije, budući da nakon koncentracije nestaje značajan konkurent sa tržišta.⁴ Uvećavanjem tržišne moći, učesnici u koncentraciji imaju priliku da npr. povećaju cene svojih proizvoda, što se može negativno odraziti blagostanja potrošača i time na društveno blagostanje.⁵ Naime, uklanjanjem konkurentskih pritisaka nastaje opasnost da će povezani učesnici na tržištu zloupotребiti stečenu tržišnu moć i time narušiti konkurenciju. Prema tome, osnovno pitanje na koje nadležno telo mora da odgovori jeste da li će posle uklanjanja međusobnih konkurentskih pritisaka učesnici u koncentraciji moći samostalno da iskorišćavaju stečenu tržišnu moć (npr. povećaju cene) i na taj način naruše konkurenciju.

Unilateralni efekti su najizraženiji u slučaju horizontalnih koncentracija, jer je slabljenje međusobnih konkurentskih pritisaka posledica direktnog uticaja koncentracije na tržišnu strukturu.⁶ Horizontalne koncentracije smanjuju broj učesnika na tržištu koji su aktivni na relevantnom tržištu i uvećavaju tržišnu

3 Vid. Paul Craig, Gráinne De Búrca, *EU Law: text, cases, and materials*, Oxford University Press, New York, 2008, pp. 1043–1045; George Kenneth, “Do we Need a Merger Policy?”, in: James A. Fairburn, John A. Kay (eds.), *Mergers and Merger Policy*, Oxford University Press, New York, 1989, pp. 281–293.

4 U propisima EU upotrebljava se izraz nekoordinisani efekti (*non-coordinated effects*), a u američkoj praksi izraz unilateralni efekti (*unilateral effects*).

5 Tržišna moć se označava kao sposobnost učesnika na tržištu da utiču na cenu svojih proizvoda, odnosno da održivo podižu cenu iznad graničnih troškova. Vid. William M. Landes, Richard A. Posner, “Market Power in Antitrust Cases”, *Harvard Law Review*, Vol. 94, br. 5/1981, pp. 937, 939; Massimo Motta, *Competition policy – Theory and Practice*, Cambridge University Press, New York, 2009, p. 41.

6 Horizontalnim koncentracijama se povezuju direktni konkurenti na tržištu, odnosno učesnici na tržištu koji nude iste ili zamenljive proizvode na određenom geografskom području. Reč je o koncentracijama između konkurenata, koji posluju na istom nivou lanca proizvodnje ili prometa.

koncentraciju, za razliku od nehorizontalnih koncentracija, koje nemaju ovakav uticaj na tržišnu strukturu.⁷ Učesnici u horizontalnoj koncentraciji su međusobni konkurenti, pa se njihovim povezivanjem mogu neposredno ukloniti važni međusobni konkurentski pritisci koji su postojali pre koncentracije, budući da nakon koncentracije nestaje značajan konkurent sa tržišta. Time se umanjuje konkurencija na tržištu, a učesnici u koncentraciji stiču ili uvećavaju tržišnu moć, što im daje priliku da zloupotrebe svoj položaj (npr. da povećaju cene proizvoda).

Otuda se na horizontalne koncentracije primenjuju stroži kriterijumi od kriterijuma koji se primenjuju na nehorizontalne koncentracije, jer su one najznačajniji uzrok stvaranja nekonkurentnih tržišnih struktura i mogu imati znatno teže posledice po konkurenciju od nehorizontalnih koncentracija. Iako sve vrste koncentracija mogu uticati na nastajanje nekonkurentnih tržišnih struktura, razlikuju se načini na koji takve strukture nastaju, u zavisnosti od toga koja vrsta koncentracija se sprovodi. Horizontalne koncentracije neposredno utiču na stvaranje nekonkurentnih tržišnih struktura, direktnim umanjivanjem konkurencije na tržištu (smanjivanjem broja konkurenata), a vertikalne i konglomeratske koncentracije mogu posredno da utiču na konkurenciju, prvenstveno uspostavljanjem barijera ulasku novim konkurentima, odnosno kontrolom procesa ulaska na tržište.⁸ Zbog toga se vertikalne i konglomeratske koncentracije i svrstavaju u jednu grupu, tzv. nehorizontalne koncentracije, budući da na drugačiji način mogu ugroziti konkurenciju na tržištu od horizontalnih koncentracija.

Vertikalne i konglomeratske koncentracije, dakle, ne uklanjaju direktne konkurentske pritiske i ne vrše direktan uticaj na tržišnu strukturu, ali se konkurencija može narušiti uspostavljanjem barijera ulasku novim konkurentima, odnosno kontrolom procesa ulaska na tržište. Efekat zatvaranja tržišta usled predupređivanja konkurencije (eng. *foreclosure*) javlja se u slučajevima kada je, zbog koncentracije, stvarnim ili potencijalnim konkurentima onemogućen ili otežan

7 U nehorizontalne koncentracije spadaju vertikalne i konglomeratske koncentracije. Vertikalne koncentracije se realizuju između učesnika na tržištu koji posluju na različitim nivoima istog proizvodnog lanca, tako da se na taj način povezuju učesnici na tržištu unutar različitih, sukcesivnih faza poslovne aktivnosti u jednom vertikalnom lancu. Reč je o učesnicima na tržištu koji ne posluju u istoj grani delatnosti i koji nisu direktni konkurenti. Oni se nalaze u odnosu prodavac–kupac. Konglomeratske koncentracije se definišu negativno – kao koncentracije koje nisu ni horizontalne ni vertikalne, pošto su učesnici u konglomeratskoj koncentraciji učesnici na tržištu koji posluju na različitim, međusobno nepovezanim tržištima, između kojih nema horizontalnog ili vertikalnog preklapanja.

8 Boris Begović *et al.*, *Antimonopolska politika u SR Jugoslaviji – Analiza postojećih tržišnih struktura i antimonopolskih institucija*, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2002, str. 126.

pristup tržištu nabavke i prodaje, čime se umanjuje mogućnost ili umanjuju podsticaji tim konkurentima da se nadmeću na tržištu. Usled ovakvog zatvaranja tržišta, učesnici u koncentraciji uvećavaju tržišnu moć, jer imaju mogućnost da profitabilno podižu cene koje naplaćuju potrošačima.

U slučaju vertikalnih koncentracija, konkurencija može biti narušena ograničavanjem pristupa inputima (*input foreclosure*) i ograničavanjem pristupa kupcima (*customer foreclosure*). Ograničavanje pristupa inputima postoji kada se nakon koncentracije povećavaju troškovi konkurenata koji posluju na nizvodnom tržištu usled ograničavanja njihovog pristupa važnom inputu, a ograničavanje pristupa kupcima postoji u slučaju isključenja konkurenata koji posluju na uzvodnom tržištu usled ograničavanja njihovog pristupa kupcima. Analizom ovih efekata utvrđuje se kako isključivanje konkurenata uvećava troškove konkurenata ili smanjuje njihove prihode i kako se ovi negativni efekti mogu štetno odraziti na konkurenciju, odnosno na potrošače i ekonomsku efikasnost.

Efekti konglomeratskih koncentracija ispoljavaju se na različitim tržištima, budući da učesnici u koncentraciji nisu konkurenti, već posluju u različitim privrednim granama, odnosno na nepovezanim tržištima. Učesnici u koncentraciji mogu da naruše konkurenciju zatvaranjem tržišta i isključivanjem konkurenata, budući da bi mogli da prošire dominantan položaj, odnosno da prenesu tržišnu moć sa jednog tržišta na drugo tržište, na štetu potrošača (eng. *leverage, leveraging of market power*). Do isključivanja konkurenata može doći kada učesnik na tržištu koji ima dominantan položaj na jednom tržištu ima priliku da „prenese“ taj položaj na drugo tržište, odnosno da iskoristi svoju tržišnu moć za jačanje položaja na tržištu na kojem nema dominantan položaj i na kojem je izložen konkurenciji i da sa tog tržišta istisne konkurente.

2.2. Koordinativni efekti

Koordinativni ili koordinisani efekti (*coordinated effects*) nastaju usled smanjenja broja tržišnih učesnika, budući da se objedinjavanjem učesnika posle koncentracije umanjuje broj konkurenata na tržištu. Na taj način se olakšava međusobno usaglašavanje preostalih učesnika, pa se, s obzirom na manji broj tržišnih učesnika, povećava verovatnoća zaključivanja restriktivnih sporazuma, odnosno nastanka i održavanja kartela. Nakon koncentracije se povećava verovatnoća nastanka i održavanja bilo kojeg oblika dosluha između učesnika na tržištu (izričitog, prećutnog, usaglašene prakse), jer se smanjuju troškovi njihovog uspostavljanja i nadzora. Narušavanje konkurencije bi u tom slučaju bilo posledica koordinisanih aktivnosti učesnika u koncentraciji sa drugim učesnicima na tržištu, odnosno rezultat usaglašavanja učesnika na tržištu posle koncentracije, jer bi

novonastali tržišni učesnik mogao da donosi poslovne odluke očekujući da će takve odluke doneti i njegovi konkurenti.

Koncentracija može da promeni prirodu tržišnog nadmetanja tako da učesnici na tržištu koji do tada nisu delovali usaglašeno, posle koncentracije mogu lakše da koordiniraju svoje aktivnosti u pogledu povećanja cena ili da na drugi način naruše konkurenciju. Istovremeno, koncentracija može da doprinese lakšem, stabilnijem ili efektivnijem koordinisanju učesnika koji su zajednički delovali i pre koncentracije, čineći koordinisanje snažnijim, ili omogućavanjem učesnicima na tržištu da se usaglašavaju oko još viših cena.

Koordinativni efekti koncentracija mogu nastati kada se nakon koncentracije uvećava verovatnoća usaglašavanja učesnika na tržištu u pogledu povećanja cena, promene obima proizvodnje, podele tržišta i sl., i kada učesnici u koncentraciji nisu u mogućnosti da npr. jednostrano povećaju cene, već to čine u dosluhu za ostalim učesnicima na tržištu. Odluke učesnika u koncentraciji da povećaju cene donete su na osnovu očekivanja da će i njihovi konkurenti povećati cene, što znači da usaglašavanje može biti postignuto i bez zaključivanja izričitih sporazuma ili pribegavanja usaglašenoj (dogovornoj) praksi u smislu pravila o zabrani restriktivnih sporazuma.⁹ Ishod skrivenog dosluha (npr. povećanje cena, ograničavanje obima proizvodnje) isti je kao ishod izričitog dosluha, odnosno kartela, budući da se učesnici skrivenog dosluha ponašaju kao da postoji eksplicitan sporazum. Zato se prilikom analize koordinativnih efekata zapravo utvrđuje kako koncentracija utiče na stvaranje podsticaja za dosluh, tj. za koordinisano ponašanje učesnika na tržištu

2.3. Negativni efekti koncentracija na društveno blagostanje

Realizovanjem koncentracija stvaraju se uslovi za formiranje nekonkurentnih tržišnih struktura koje mogu da generišu izuzetno nepovoljne efekte po ekonomsku efikasnost i time po društveno blagostanje. Ponašanje učesnika u koncentraciji kojim se nakon koncentracije može narušiti konkurencija dovelo bi do preraspodele

9 U kooperativna ponašanja se ubrajaju otvoreni dosluh (kartel) i skriveni dosluh (prećutno usaglašavanje). Skriveni dosluh (*tacit collusion*) ne mora da se odnosi na „dosluh“ u pravnom smislu i posebno ne mora da se odnosi na bilo kakvu komunikaciju između učesnika na tržištu, jer su efekti skrivenog dosluha slični efektima u slučaju kartela. Vid. Marc Ivaldi *et al.*, *The Economics of Tacit Collusion*, Final Report for DG Competition, European Commission, 2003, http://ec.europa.eu/competition/mergers/studies_reports/the_economics_of_tacit_collusion_en.pdf, 28.05.2013, p. 4, fn. 2; Gabriele Stirati, “The Appraisal of Collective Dominance and Efficiency Gains under the Substantive Test of the New EU Merger Regulation”, *Erasmus Law and Economics Review*, Vol. 1, br. 3/2004, p. 258.

blagostanja od potrošača ka učesnicima u koncentraciji, jer se deo potrošačevog viška preraspodeljuje učesnicima u koncentraciji u formi ekonomskog profita. Gubitak blagostanja potrošača zbog nekonkurentnog ponašanja učesnika u koncentraciji dovodi do umanjenja društvenog blagostanja, ali samo pod uslovom da umanjenje blagostanja potrošača nije u potpunosti kompenzovano povećanjem blagostanja učesnika u koncentraciji u vidu ekonomskog profita. Umanjenje društvenog blagostanja, kao posledica nepovoljnih tržišnih struktura, zasniva se na različitim oblicima ekonomske neefikasnosti koji se javljaju usled nekonkurentnog ponašanja učesnika u koncentraciji: alokativna neefikasnost, proizvodna neefikasnost, dinamička neefikasnost i rasipanje rente ili traganje za rentom (eng. *rent-seeking*). Radi se o istim negativnim posledicama monopola (tzv. društveni troškovi monopola).

3. EX ANTE KONTROLA KONCENTRACIJA

Može se zaključiti da postoji dosta razloga za kontrolu koncentracija i da je zbog toga potrebno kontrolisati koncentracije učesnika na tržištu, i ukoliko postoje razlozi, predviđeni zakonom, usloviti ili zabraniti njihovo sprovođenje, iako se koncentracijama mogu ostvariti značajne koristi za učesnike na tržištu i za privredu. Savremena zakonodavstva prihvataju rešenje prema kojem tela nadležna za zaštitu konkurencije vrše kontrolu koncentracija pre sprovođenja koncentracije (*ex ante* kontrola), tako da se kontrola zasniva na obaveznom prijavljivanju koncentracije i dobijanju prethodnog odobrenja tela nadležnog za zaštitu konkurencije. Nakon dobijanja odobrenja za sprovođenje koncentracije, postupak ispitivanja odobrene koncentracije ne može se više ponovo pokrenuti, tako da su učesnici na tržištu sigurni da ne može doći do naknadnog preispitivanja koncentracije. Aktivnosti tela nadležnih za zaštitu konkurencije nakon odobrenja koncentracije mogu biti usmerene samo na kontrolu *ponašanja* učesnika u koncentraciji, u skladu sa pravilima o zabrani restriktivnih sporazuma i zloupotrebe dominantnog položaja.

Obavezu prijave koncentracije imaju samo oni tržišni učesnici koji ispunjavaju uslove u pogledu finansijskih pragova za prijavu (*pragovi notifikacije*), tako da veliki broj koncentracija ne podleže kontroli. Pri tome, u praksi se vrlo malo koncentracija zabrani zbog narušavanja konkurencije, a i kada se utvrdi da će koncentracija imati negativne efekte na konkurenciju i time na društveno blagostanje, neke od negativnih efekata moguće je ublažiti ili sprečiti određenim merama, odnosno uslovnim odobrenjem koncentracije. Izuzetno, upotrebom argumenta ekonomske efikasnosti i argumenta društva u finansijskim teškoćama, mogu se odobriti i koncentracije koje bi mogle narušiti konkurenciju. To pokazuje

da koncentracije imaju veliki značaj za učesnike na tržištu i za privredu, kao i to da bi kontrola koncentracija trebalo u što manjoj meri da „omete“ sprovođenje prijavljenih koncentracija, imajući u vidu da se koncentracija može realizovati tek nakon njenog odobrenja, a pogotovo ne bi trebalo da odvrća učesnike na tržištu od međusobnog povezivanja.

Preventivna (*ex ante*) kontrola koncentracija predstavlja izuzetak od reaktivne (korektivne) politike zaštite konkurencije, jer se kontrola ne bavi posledicama nekonkurentnog ponašanja povezanih učesnika na tržištu, već uzrocima mogućeg narušavanja konkurencije. Zaštita konkurencije na tržištu uglavnom se vrši *ex post*, nakon izvršene i utvrđene povrede konkurencije, jer se smatra da politika zaštite konkurencije treba što manje da se upliće u privredne aktivnosti na tržištu i da preventivna politika zaštite konkurencije zbog toga ne treba da bude široko rasprostranjena. Ona bi trebalo da bude usmerena samo na aktivnosti koje imaju opštu i važnu tendenciju smanjivanja konkurencije, a koncentracije su jedinstvene u pogledu ispunjavanja ovog uslova – po definiciji, koncentracije, bar privremeno, umanjuju broj nezavisnih učesnika na tržištu i to je njihova osnovna svrha, što znači da predstavljaju potencijalnu opasnost za konkurenciju.¹⁰

Iako *ex ante* kontrola koncentracija uvećava administrativno opterećenje tela nadležnih za zaštitu konkurencije i može imati za posledicu odugovlačenje, odnosno zastoj započetih koncentracija, prethodna kontrola koncentracija ipak se može prihvatiti kao optimalno rešenje iz više razloga: 1) prethodna kontrola je efikasna, za razliku od naknadne (*ex post*) kontrole koja se smatra neefikasnom i nedelotvornom (npr. ako telo nadležno za zaštitu konkurencije ima ograničene administrativne resurse da prati ponašanje učesnika na tržištu koji su učestvovali u koncentraciji i da ispita svako njihovo ponašanje koje bi moglo narušiti konkurenciju nakon koncentracije); 2) *ex ante* kontrola sprečava nastanak tržišnih struktura čiji negativni efekti na konkurenciju bi ostali van domašaja prava konkurencije – sprečava se npr. povećanje cena na tržištu usled reakcije konkurenata na tržištu na povećanje cena nakon koncentracije, tj. efekat „cеноvnog kišobrana“ – eng. *price umbrella*); 3) izbegavaju se aktivnosti tela nadležnih za zaštitu konkurencije nakon sprovođenja koncentracije (*ex post* kontrola koncentracija i kontrola ponašanja učesnika na tržištu nakon koncentracije), kao i problemi u vezi sa vraćanjem u pređašnje stanje (dekoncentracija) u slučaju da se u postupku naknadne kontrole utvrde negativni efekti koncentracije; 4) umanjuje se pravna nesigurnost i neizvesnost za učesnike u koncentraciji, budući da se odluka donosi

10 Vid. George J. Stigler, „Mergers and Preventive Antitrust Policy“, *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 104, br. 2/1955, p. 177.

pre sprovođenja koncentracije – na taj način se istovremeno umanjuju transakcioni troškovi i uvećavaju podsticaji za povezivanje učesnika na tržištu.¹¹

Najveći nedostatak kontrole koncentracija je to što se odlučivanje o koncentraciji zasniva na *proceni*, odnosno *projekciji* onoga što će se možda, odnosno verovatno dogoditi, budući da se odluka donosi u vreme kada (pozitivni i negativni) efekti koncentracije još uvek nisu poznati. Telo nadležno za zaštitu konkurencije *procenjuje (predviđa)* kakva će tržišna struktura biti nakon koncentracije, kakvo će biti ponašanje učesnika u koncentraciji nakon koncentracije i kakav će uticaj na konkurenciju imati koncentracija nakon realizovanja, što znači da se odluka o koncentraciji zasniva samo na spekulacijama o (potencijalnim, odnosno budućim) efektima koncentracija. U tom pogledu, naknadna kontrola koncentracija ima veliku prednost, pošto se sprovodi kada su poznati efekti koncentracije, tako da se odluka o koncentraciji zasniva na činjenicama (tačnim informacijama) o tim efektima. Otuda bi koncentraciju trebalo uvek odobriti ako se na osnovu dostupnih podataka i izvršene ocene efekata koncentracije ne može nedvosmisleno zaključiti da će koncentracija narušiti konkurenciju.

Zbog toga se telo nadležno za zaštitu konkurencije suočava sa brojnim problemima prilikom vrednovanja efekata koncentracija, jer je nemoguće unapred znati da li će se i u kojoj meri ispoljiti određeni efekti koncentracija i teško je u potpunosti dokazati kakvi će biti rezultati koncentracije. Radi se o veoma delikatnom zadatku, ne samo zbog toga što moraju da se predvide, odnosno pretpostave efekti koncentracije, već i zato što koncentracija može imati protivrečne efekte na društveno blagostanje (narušavanje konkurencije i uvećanje ekonomske efikasnosti, i posledično umanjeње, odnosno uvećanje društvenog blagostanja). Zato se kontrola koncentracija smatra najkontroverznijim elementom politike zaštite konkurencije. Pored toga, učesnicima u koncentraciji nije u interesu da daju istinitu procenu efekata koncentracije koju su oni izvršili, jer imaju podsticaj da precene pozitivne efekte koncentracije, a da potcene njene negativne efekte. To znači da tela nadležna za zaštitu konkurencije nekada raspolažu i nepotpunim i netačnim podacima, što još više otežava ocenu koncentracija.

Pošto bi kontroli koncentracija trebalo da podležu samo one koncentracije koje zbog svoje veličine mogu negativno uticati na tržišnu strukturu i koje zbog toga predstavljaju moguću opasnost za konkurenciju, neophodno je takve koncentracije

11 Vid. Boris Begović *et al.*, *Nova antimonopolska politika – predlog rešenja*, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2003, str. 47; Giorgio Monti, *EC Competition Law*, Cambridge University Press, New York, 2007, p. 246; Massimo Motta, *op. cit.*, pp. 36–37; Sanja Danković Stepanović, „Odgovorno sprovođenje poslovnih koncentracija – u kaleidoskopu usaglašavanja prava konkurencije RS i EU“, *Pravni život*, godina 60, br. 11/2011, str. 191. i 202.

izdvojiti od koncentracija koje imaju mali značaj za konkurenciju i koje ne bi trebalo kontrolisati. Zato se u propisima o kontroli koncentracija utvrđuju objektivni i lako merljivi (kvantitativni) kriterijumi za prijavu koncentracije, koji bi trebalo da odražavaju snagu učesnika na tržištu koji učestvuju u koncentraciji. U uporednom pravu, kao pragovi notifikacije se koriste tzv. finansijski pragovi, koji polaze od godišnjih prihoda učesnika u koncentraciji. Ovakvi pragovi su opšteprihvaćeni, jer se radi o podacima koji se mogu lako i pouzdano utvrditi, budući da su dostupni i poznati učesnicima na tržištu i ne zahtevaju naknadu proveru koju bi izvršilo nadležno telo.

Utvrđivanjem pragova notifikacije, postavlja se granica između koncentracija koje zavređuju pažnju nadležnih tela (npr. povezivanja velikih i moćnih učesnika na tržištu) i onih koncentracija za koje se smatra da ne zaslužuju pažnju tih tela zbog svog trivijalnog značaja za konkurenciju (tzv. bagatelne koncentracije, kao što je povezivanje malih učesnika na tržištu ili povezivanje izrazito velikog i malog tržišnog učesnika, kada „džin preuzima patuljka“). Zato je neophodno da kriterijumi budu pravilno utvrđeni, jer u suprotnom mogu nastati brojni problemi u praksi. Ukoliko su utvrđeni previsoki kriterijumi, biće prijavljeno manje koncentracija, tako da će se olakšati rad nadležnih tela, ali će istovremeno van domašaja kontrole ostati određene koncentracije koje bi mogle ugroziti konkurenciju i koje bi zato trebalo zabraniti. Ukoliko su, međutim, utvrđeni niski kriterijumi, ne samo što će biti otežan rad nadležnog tela za zaštitu konkurencije usled brojnih prijavi i ograničenog broja zaposlenih, već će zbog njegove preopterećenosti verovatno nastati greške prilikom odlučivanja u postupku kontrole. Pored toga, učesnici na tržištu se time destimulišu i odvrćaju od povezivanja, jer moraju da prijavljuju koncentracije koje ne ugrožavaju konkurenciju i pri tome da plaćaju (visoke) naknade za prijavu koncentracije.

4. OSVRT NA PROPISE O KONTROLI KONCENTRACIJA U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA I EVROPSKOJ UNIJI

U pravu Sjedinjenih Američkih Država, ukрупnjavanje učesnika na tržištu uređuje se pravilima o zaštiti konkurencije još od 1890. godine, kada je Šermanov zakon određenim odredbama zabranio one oblike povezivanja tržišnih učesnika kojima se ograničava trgovina ili koja se vrše u cilju monopolisanja tržišta.¹² Međutim, ove odredbe nisu mogle da obezbede zaštitu konkurencije, budući da su se odnosile na zaključivanje restriktivnih sporazuma, odnosno kartela, i na (pokušaje) monopolisanja tržišta. Zbog toga je 1914. godine, Klejtonovim zakonom,

12 Vid. Sherman Antitrust Act, 15 U.S.C., čl. 1–2.

u čl. 7, uvedena zabrana sprovođenja koncentracija koje značajno umanjuju konkurenciju.¹³

Kontrola koncentracija prvo je obuhvatala samo one oblike povezivanja kojima se kontrola nad drugim učesnikom na tržištu stiče kupovinom akcija, pa su učesnici na tržištu pribegavali kupovini imovine drugog učesnika na tržištu kako bi izbegli primenu pravila o kontroli koncentracija. U praksi je bilo uobičajeno da se kupovinom cele imovine drugog učesnika na tržištu preuzme njegovo poslovanje i stekne kontrola nad njim, a da taj učesnik nastavi da postoji kao pravni subjekt, ali bez imovine. Zato je 1950. godine udvojen Seler-Kifoverov zakon protiv koncentracija (Celler-Kefauver Antimerger Act of 1950), kojim je izmenjen čl. 7. Klejtonovog zakona i kojim je primena pravila o kontroli koncentracija proširena i na koncentracije koje se sprovode kupovinom imovine, a ne samo kupovinom akcija, odnosno udela u drugom učesniku na tržištu. Izmenama Klejtonovog zakona iz 1976 (Hart–Scott–Rodino Antitrust Improvements Act of 1976), godine uvedena je prethodna kontrola koncentracija i obaveza učesnika na tržištu da prijave koncentraciju koja prelazi zakonom utvrđene finansijske pragove. Učesnici u koncentraciji smeju da sprovedu koncentraciju tek kada dobiju odobrenje Savezne trgovinske komisije (*Federal Trade Commission*) i Antimonpolskog odeljenja Ministarstva pravde (*Antitrust Division of Department of Justice*), koji su nadležni za kontrolu koncentracija.

Kriterijumi za ocenu koncentracija bliže su uređeni smernicama za ocenu (horizontalnih) koncentracija koje donose Ministarstvo pravde i Savezna trgovinska komisija. Iako nisu obavezne za Ministarstvo pravde i Saveznu trgovinsku komisiju, smernice o koncentracijama odražavaju praksu ovih organa i utiču na odlučivanje sudova, tako da značajno doprinose pravnoj sigurnosti učesnika na tržištu. Ministarstvo pravde je 1968. godine donelo prve Smernice o koncentracijama (*Merger Guidelines*), a poslednje, Smernice o horizontalnim koncentracijama (*Horizontal Merger Guidelines*) donete su 2010. godine. Smernice iz 2010. godine zajednički su doneli Ministarstvo pravde i Savezna trgovinska komisija, a Smernice su zamenile Smernice iz 1992. godine (sa izmenama iz 1997) koje su takođe zajednički donela ova dva organa.

Nove smernice usvajaju novi pristup koji Ministarstvo pravde i Savezna trgovinska komisija primenjuju u analizi koncentracija. Smernice su usmerene na metode direktne procene efekata koje koncentracije imaju na konkurenciju i zato više ne naglašavaju ulogu koju utvrđivanje relevantnog tržišta ima u ovoj analizi. Takođe je izmenjen test pretpostavljenog monopoliste, iako je test ostao važan metod za utvrđivanje relevantnog tržišta. U literaturi se otuda postavlja pitanje na

13 Vid. Clayton Antitrust Act of 1914.

koji način će sudovi prihvatiti ovaj novi pristup koji usvajaju Smernice, umesto dosadašnje prakse da utvrđuju relevantno tržište, tržišne udele i tržišnu koncentraciju? Istovremeno se ukazuje na to da relevantno tržište ima manju, ali još uvek značajnu ulogu u analizi koncentracije zbog čega će Ministarstvo pravde i Savezna trgovinska komisija ipak nastaviti da utvrđuju relevantno tržište u postupcima ocene horizontalnih koncentracija.¹⁴

U pravu Evropske unije, pravila o zaštiti konkurencije predstavljaju jednu od najstarijih pravnih tekovina EU, budući da je politika zaštite konkurencije utvrđena Rimskim ugovorom, u čl. 85. i 86 (sadašnji čl. 101. i 102. Ugovora o funkcionisanju EU), koji regulišu restriktivne sporazume i zloupotrebu dominantnog položaja. Rimski ugovor nije sadržao odredbe o kontroli koncentracija, tako da je oblast prava konkurencije EU proširena tek 1989. godine, kada je usvojena prva Uredba EU o koncentracijama.¹⁵ Pravila o koncentracijama svesno su izostavljena iz Rimskog ugovora iz dva razloga: zbog tržišne integracije i konkurentnosti evropskih privrednih društava na svetskom tržištu. Prekogrančne koncentracije su omogućavale prevazilaženje nacionalnih barijera, tako da su se koncentracije smatrale jednim od osnovnih instrumenata za uspostavljanje jedinstvenog tržišta EU. Pravo EU je istovremeno favorizovalo koncentracije kao oblik slobode udruživanja učesnika na tržištu, ali i kao način jačanja konkurentnosti evropskih društava u odnosu na vanevropska društva na svetskom tržištu, posebno na velike američke kompanije.¹⁶

Rad na donošenju Uredbe iz 1989. godine trajao je šesnaest godina, a usvojeni tekst Uredbe rezultat je dugih pregovora i kompromisa koji je postignut između zemalja članica. Višegodišnji rad na donošenju Uredbe pratili su brojni problemi zbog suprotstavljenih stavova pojedinih zemalja članica o određenim pitanjima u vezi sa kontrolom, tako da je izgledalo da će usvajanje Uredbe ličiti na komad *Čekajući Godoa*.¹⁷ Dok nisu bila usvojena pravila o kontroli koncentracija, Evropska komisije i Sud pravde su širokim tumačenjem pokušavali da na koncentracije učesnika na tržištu primene odredbe Rimskog ugovora koje regulišu restriktivne sporazume i zloupotrebu dominantnog položaja. Na taj način se dejstvo čl. 85. i 86,

14 Vid. Ivana Rakić, “Relevant market definition and SSNIP test under the 2010 US Horizontal Merger Guidelines”, *Strani pravni život*, br. 3/2012, str. 95. i dalje.

15 Council Regulation (EEC) No 4064/89 of 21 December 1989 on the control of concentrations between undertakings), *O.J.*, br. L. 395/1989 (ispravka u *O.J.*, br. L. 257/1990), izmenjena Uredbom (EZ) br. 1310/97 (Regulation (EC) No 1310/97), *O.J.* br. L. 180/1997 (ispravka u *O.J.*, br. L. 40/1998).

16 Vid. Sanja Graić Stepanović, “Fuzije preduzeća u antimonopolskom pravu Evropske unije”, *Pravo i privreda*, godina 37, br. 1-2/2000, str. 39.

17 Paul Craig, Gráinne De Búrca, *op. cit.*, p. 1042.

pod određenim uslovima, proširivalo i na koncentracije učesnika na tržištu kojima se stiče ili jača dominantan položaj na tržištu. Slučajevi u kojima su ovakvi stavovi izneti jesu slučajevi *Continental Can* iz 1973. godine i *Philip Morris* iz 1987. godine, kada je Sud pravde potvrdio da se sticanjem kontrole nad konkurentom može steći dominantan položaj na jedinstvenom tržištu i da se takav položaj može zloupotrebiti, što predstavlja opasnost od narušavanja konkurencije.

Međutim, navedena tumačenja Suda pravde nisu bila pogodna za sistemsku kontrolu koncentracija, jer je primena čl. 85. i 86. imala veoma ograničeno dejstvo i nije bila dovoljna da se obezbedi zaštita konkurencije. U skladu sa čl. 85, kontrola je bila moguća samo u slučaju zaključivanja ugovora i isključivala je sticanje potpune kontrole, dok je u skladu sa čl. 86, kontrola bila moguća samo kada su učesnici već stekli dominantan položaj, i po pravilu se vršila nakon realizovane koncentracije, što je značilo vršenje *ex post* kontrole i stvaranje visokih troškova u slučaju eventualnog razvrgavanja novonastalih učesnika na tržištu. To je bio jedan od najvažnijih razloga za usvajanje Uredbe iz 1989. godine, iako su na usvajanje Uredbe uticali i drugi činiooci. Cilj Uredbe je bio da se direktnom primenom na koncentracije sa evropskom (komunitarnom) dimenzijom obezbedi njihova kontrola na „jednom mestu“ kako bi se izbeglo višestruko prijavljivanje koncentracije u zemljama članicama, odnosno sukob nadležnosti između Evropske komisije i nacionalnih tela nadležnih za zaštitu konkurencije. U tom cilju su i najvažnije zemlje članice (Nemačka, Francuska i Velika Britanija) vršile pritisak da se Uredba konačno usvoji, kako bi se učesnicima na tržištu olakšalo povezivanje.¹⁸

Uredba EU o koncentracijama iz 2004. godine usvojena je u okviru modernizacije prava konkurencije EU i predstavlja osnovni izvor prava u EU u oblasti kontrole koncentracija.¹⁹ Uredba je zadržala osnovna rešenja na kojima se zasnivala prethodna uredba, a najznačajnijom promenom se smatra uvođenje novog testa za ocenu koncentracija, tj. testa značajnog narušavanja konkurencije (*SIEC test – significant impediment of effective competition test*). Ovaj test predstavlja osnovni materijalno-pravni kriterijum koji se primenjuje prilikom ocene koncentracije na osnovu kojeg Evropska komisija utvrđuje da li može da odobri koncentraciju (bezuslovno ili uslovno) ili mora da je zabrani (*substantive test*), pa će se smatrati kao nespojiva sa jedinstvenim tržištem EU ona koncentracija kojom bi konkurencija na jedinstvenom tržištu ili na njegovom bitnom delu bila značajno narušena, posebno stvaranjem ili jačanjem dominantnog položaja.²⁰

18 Vid. Giorgio Monti, *op. cit.*, pp. 247–248.

19 Council Regulation (EC) No 139/2004 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings, *O. J.*, br. L. 24/2004.

20 Čl. 2(3) Uredbe EU o koncentracijama.

Jedan od važnih razloga za uvođenje *SIEC* testa bio je usklađivanje politike zaštite konkurencije EU sa standardima antimonopolske politike SAD. Približavanjem testova za ocenu koncentracija koji se primenjuju u EU i SAD stvoreni su uslovi za primenu istih kriterijuma u postupku kontrole, čime se izbegavaju situacije u kojima bi povodom iste koncentracije, koja ima uticaj na tržišta SAD i EU, bile donete različite odluke o njenoj dozvoljenosti. Novi test predstavlja svojevrsnu kombinaciju dva testa – tzv. *SLC* testa (testa značajnog umanjenja konkurencije), koji se npr. primenjuje u pravu SAD, Australije, Kanade i Velike Britanije, i tzv. testa dominantnog položaja, koji se u EU primenjivao na osnovu Uredbe EU o koncentracijama iz 1989. godine. Smatra se da je *SIEC* test mnogo bliži *SLC* testu,²¹ jer se zasniva na oceni efekata koje koncentracija ima na konkurenciju (*effects-based approach*) i omogućava ocenu svih koncentracija koje bi mogle narušiti konkurenciju, bez obzira na to da li se koncentracijom stvara ili jača dominantan položaj. Evropska komisija sada može da zabrani koncentraciju i kada se koncentracijom ne stvara ili jača dominantan položaj, mada se postojanje dominantnog položaja i dalje smatra najvažnijim kriterijumom za ocenu koncentracija. To znači da je uvođenjem *SIEC* testa utvrđena restriktivnija politika prema koncentracijama, odnosno stroža kontrola koncentracija, budući da postojanje dominantnog položaja nije više potreban uslov za zabranu koncentracije.

Pored Uredbe o koncentracijama, kao izvori prava EU u oblasti kontrole koncentracija primenjuju se i drugi izvori (uredbe i obaveštenja) kojima su detaljno uređena brojna pitanja predviđena Uredbom EU o koncentracijama, uključujući utvrđivanje relevantnog tržišta. Prilikom ispitivanja koncentracija, Evropska komisija primenjuje i smernice koje samostalno donosi, ali koje nisu pravno obavezujuće. Ipak, smernice su veoma bitne za ocenu koncentracije i za primenu pravila o kontroli koncentracija, budući da se u njima ogleda povratni uticaj prakse Evropske komisije i sudova EU na utvrđivanje kriterijuma za ocenu koncentracija i na donošenje propisa o kontroli koncentracija. Reč je o Smernicama za ocenu horizontalnih koncentracija i Smernicama za ocenu nehorizontalnih koncentracija.²² Smernice za ocenu koncentracija u tom smislu daju važne odgovore na pitanja u vezi sa analizom efekata svih vrsta koncentracija, čime se ostvaruje važna predvidljivost i pravna sigurnost za učesnike na tržištu.

21 Vid. i Alistair Lindsay, *The EC Merger Regulation – substantive issues*, Sweet and Maxwell, London, 2006, p. 54; Kyriakos Fountoukakos, Stephen Ryan, „A New Substantive Test for EU Merger Control“, *European Competition Law Review*, Vol. 26, br. 5/2005, p. 288.

22 Guidelines on the assessment of horizontal mergers under the Council Regulation on the control of concentrations between undertakings (*O.J.*, br. C. 31/2004); Guidelines on the assessment of non-horizontal mergers under the Council Regulation on the control of concentrations between undertakings (*O.J.*, br. C. 265/2008).

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu navedenog izlaganja može se zaključiti da je valjano uređenje kontrole koncentracija od izuzetnog značaja za zaštitu konkurencije na tržištu i za privredni razvoj neke zemlje, budući da previše blag režim kontrole može umanjiti zaštitu konkurencije, a da previše stroga pravila mogu destimulisati učesnike na tržištu da se međusobno povezuju. Kontrolu koncentracija potrebno je urediti tako da se primenom pravila omogući zabranjivanje koncentracija koje zaista narušavaju konkurenciju, a da se istovremeno ne spreče koncentracije koje uvećavaju ekonomsku efikasnost. To znači da bi u propisima o kontroli koncentracija trebalo prihvatiti ona rešenja kojima se obezbeđuje adekvatna zaštita konkurencije na tržištu, a kojima se pri tome stvaraju podsticaji učesnicima na tržištu da se povezuju ili kojima se ti podsticaji bar ne umanjuju. Stvaranje i sprovođenje optimalne politike zaštite konkurencije zavisi, dakle, u velikoj meri od propisa o kontroli koncentracija i od njihove (pravilne) primene.

S obzirom na to da je svrha propisa o kontroli koncentracija sprečavanje stvaranja nepovoljnih tržišnih struktura, kontrola se vrši pre sprovođenja koncentracije, kada se ne znaju efekti koncentracije na konkurenciju, zbog čega je *ex ante* kontrola koncentracija najkontroverzniji element politike zaštite konkurencije. Zato je brojnim (podzakonskim) aktima potrebno bliže urediti mnoga pitanja u postupku kontrole koncentracija, kako bi se uvećala pravna sigurnost i uspostavio sistem kontrole koji omogućava sveobuhvatnu ocenu efekata koncentracija.

LITERATURA

1. Begović, Boris *et al.*, *Antimonopolska politika u SR Jugoslaviji – Analiza postojećih tržišnih struktura i antimonopolskih institucija*, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2002.
2. Begović, Boris *et al.*, *Nova antimonopolska politika – predlog rešenja*, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2003.
3. Craig, Paul, & De Búrca Gráinne, *EU Law: text, cases, and materials*, Oxford University Press, New York, 2008.
4. Danković Stepanović, Sanja, „Odgovorno sprovođenje poslovnih koncentracija – u kaleidoskopu usaglašavanja prava konkurencije RS i EU“, *Pravni život*, godina 60, br. 11/2011.
5. Graić Stepanović, Sanja, „Fuzije preduzeća u antimonopolskom pravu Evropske unije“, *Pravo i privreda*, godina 37, br. 1-2/2000
6. Ivaldi, Marc *et al.*, *The Economics of Tacit Collusion*, Final Report for DG Competition, European Commission, 2003, http://ec.europa.eu/competition/mergers/studies_reports/the_economics_of_tacit_collusion_en.pdf, 28.05.2013, p. 4, fn. 2;

7. Kenneth, George, “Do we Need a Merger Policy?”, in: James A. Fairburn, John A. Kay (eds.), *Mergers and Merger Policy*, Oxford University Press, New York, 1989,
8. Landes William M., Posner Richard A., “Market Power in Antitrust Cases”, *Harvard Law Review*, Vol. 94, br. 5/1981
9. Kyriakos, Fountoukakos, & Stephen Ryan, “A New Substantive Test for EU Merger Control“, *European Competition Law Review*, Vol. 26, br. 5/2005
10. Lindsay, Alistair, *The EC Merger Regulation – substantive issues*, Sweet and Maxwell, London, 2006, p. 54;
11. Monti, Giorgio, *EC Competition Law*, Cambridge University Press, New York, 2007, p. 246;
12. Motta, Massimo, *Competition policy – Theory and Practice*, Cambridge University Press, New York, 2009,
13. Rakić, Ivana, “Relevant market definition and SSNIP test under the 2010 US Horizontal Merger Guidelines”, *Strani pravni život*, br. 3/2012,
14. Stigler, George J., „Mergers and Preventive Antitrust Policy“, *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 104, br. 2/1955
15. Stirati, Gabriele, “The Appraisal of Collective Dominance and Efficiency Gains under the Substantive Test of the New EU Merger Regulation”, *Erasmus Law and Economics Review*, Vol. 1, br. 3/2004.

Ivana RAKIĆ

THE ROLE OF MERGER CONTROL RULES IN THE ENFORCEMENT OF OPTIMAL COMPETITION POLICY

ABSTRACT

The purpose of *ex ante* merger control is to secure and preserve the competitive market structures by controlling concentrations which might significantly impede effective competition. All concentrations exceeding a certain turnover threshold are subject to mandatory notification under national merger control rules and such transactions shall not be implemented prior to clearance decision. In assessing a concentration, the relevant competition authority must consider the likely effects of the concentration on competition, and if the concentration is expected to be anti-competitive, it must be prohibited.

The aim of this article is to explain the difficulties to properly determine the institutional framework in which the competition authority approves or prohibits concentrations. Therefore, the author analyses some of the main principles on which merger control should be based and points out that merger control rules play very important role in achieving effective enforcement of optimal competition policy.

Key words: control of concentrations, merger control, ex ante control, competition policy, competition law.

SAVETODAVNO MIŠLJENJE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE U „SLUČAJU ZID“ U SLUŽBI MOGUĆEG REŠENJA IZRAELSKO-PALESTINSKOG KONFLIKTA

APSTRAKT

Arapsko-izraelski sukob čak i danas predstavlja jedno od najsloženijih problema sa kojima se susreće međunarodna zajednica. Najveću kontroverzu čine različite interpretacije uzroka ovog sukoba koje nude obe strane. Način da se prevaziđe ovaj ćorsokak, je upravo put obraćanja međunarodnim institucijama. Iz tog razloga iznenađuje činjenica da je jedna veoma važna odluka Međunarodnog suda pravde neopravdano ostala zapostavljena, naročito ako se uzme u obzir važnost pitanja kojima se Sud bavio, ali i blagotvoran uticaj koji bi ta odluka mogla da ima u procesu rešavanja konflikta na Bliskom istoku. Verujemo da upravo savetodavno mišljenje o pravnim posledicama izgradnje zida na opkupiranoj palestinskoj teritoriji dato od strane „Svetskog suda“ povodom zahteva „Svetskog parlamenta“, krije u sebi put mogućeg rešenja ovog iscrpljujućeg sukoba. To smatramo i zbog toga, što ova odluka u sebi sadrži pravnu analizu datu od strane autoriteta u čiju objektivnost ne bismo trebali da sumnjamo, baš kao što ne bismo trebali da sumnjamo ni u objektivnost međunarodnog prava. Zbog toga smatramo važnim da se još jednom osvrnemo na ovu odluku, verujući da na taj način možemo bolje razumeti i samu prirodu ovog sukoba, ali i razloge koji ukazuju na njegovo moguće mirno rešenje.

Ključne reči: arapsko-izraelski konflikt, savetodavno mišljenje, Međunarodni sud pravde, izgradnja zida, okupirane palestinske teritorije, pravne posledice, pravo na samoodbranu.

1. KORENI ARAPSKO-IZRAELSKOG SUKOBA

Nakon stravičnih stradanja u Drugom svetskom ratu, jevrejska se zajednica s pravom osećala nesigurnom i imala je potrebu da se na određeni način zaštiti od budućih trauma i stradanja praćenih viševekovnim antisemitizmom. Ne želeći da im se dogodi ono o čemu je razmišljao Santajana kada je rekao da su „oni

1 Dr Senad Ganić, docent na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru, Departman za pravne nauke, e-mail adresa: sganic@np.ac.rs.

koji ignorišu istoriju osuđeni da im se ponovi“;² osnivanje „jevrejskog doma“ bio je i ostao opravdan zahtev. U istorijskom smislu, ništa od te težnje jevrejskog naroda nije bilo sporno ali je postojao jedan problem. Naime, na prostoru na kome je formirana jevrejska država, vekovima je unazad već živeo jedan, na toj teritoriji takođe autohton narod. Bili su tu i ostali Arapi. Narod koji nije snosio odgovornost za proterivanje Jevreja sa tog prostora, obzirom da su to pre par milenijuma bili učinili Rimljani.³ Još manje je ovaj narod bio odgovoran za jevrejsku tragediju u Drugom svetskom ratu. Istina je zapravo, da su najveća stradanja Jevrejima kroz istoriju priređivale evropske, nemuslimanske uprave. Istorija suživota Arapa i Jevreja te ove dve nacionalne i verske zajednice ujedno je, ma koliko to iz sadašnje perspektive delovalo drugačije, i istorija Palestine odnosno Izraela. Istorija netrpeljivosti prema Jevrejima ne pripada periodu duge arapsko-jevrejske kohabitacije. Antisemitizam je pojava koja svoje korene vuče iz Evrope a „počiva na vekovnom učenju o kolektivnoj odgovornosti Jevreja za Hristovu smrt“.⁴ Kao i Jevreji, koji taj prostor smatraju svojim, obzirom da im je dat od samog Boga kako veruju, Arapi, muslimani, Palestinu takođe smatraju svojom „Svetom zemljom“. Verski razlozi koji Palestini daju status „Svete zemlje“ ukorenjeni su i u muslimanskom verovanju, stoga se muslimani oglašuju na biblijski legitimitet argumenata koje daju Jevreji.⁵ Pravo na ovu zemlju na kojoj se susreću tri velike religije sveta polaže se na osnovu verskih ubeđenja. U tom smislu i pitanje koje se postavlja a ono glasi: „može li bilo koja zajednica ljudskih bića nametnuti drugima svoju vlast upravljajući njihovom egzistencijom ako iza nje ne stoji nikakvo drugo svedočanstvo osim verovanja dotične zajednice u vlastitu tradiciju?“.⁶ Sve vere imaju svoje dogme i njihovi sledbenici ih se dosledno drže. Stoga dodatni problem palestinsko-izraelske konfrontacije jeste upravo prisustvo religijskih momenata, jer, prirustvo verskih razloga često znači i odsustvo racionalnih načina rešenja problema.

2. KRATKA HRONOLOGIJA SUKOBA

Simptomi ovog višedecenijskog konflikta mogu se pronaći u odluci da se država Jevreja nakon milenijumskog nepostojanja, ponovo formira na teritoriji koja je u trenutku kada se ta ideja rodila, razvijala i konačno realizovala, pripadala drugom narodu. To su bili Palestinci. Priznajući istorijsko pravo koje Jevreji takođe polažu na

2 Navedeno prema: Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Versal press, Beograd, 1999., str. 739.

3 Amos Oz, *Izrael, Palestina i mir*, Radio B92, Beograd, 1997., str. 40.

4 Boško Jakšić, *Izrael*, Versal press, Beograd, 1998., str. 25.

5 Videti: Martin Lings, *Muhammed*, Connectum, Sarajevo, 2004, str. 141-145.

6 Roger Garaudy, *Slučaj Izrael*, Bemust, Zenica, 1997., str. 81.

tu teritoriju, koja danas nakon formiranja jevrejske države pripada kako Izraelu tako i Palestini, mehanizmima UN-a postignuto je priznanje Izraelske države 14. maja 1948. godine. Međutim, ostavljeno je nerešeno pitanje države palestinskog naroda, koji je do trenutka priznavanja Izraela, unazad više od jednog milenijuma živeo na prostoru nekada jedinstvene palestinske zemlje.⁷ Pre samog proglašenja izraelske nezavisnosti Ujedinjeno Kraljevstvo je 1947. godine obznanilo nameru da želi da se u potpunosti povuče sa teritorije na kojoj je vršilo mandatnu upravu, a ta je evakuacija završena 15. maja 1948. U međuvremenu je Generalna skupština UN-a 29. novembra 1947. godine usvojila rezoluciju 181 (II) o budućoj upravi nad Palestinom, kojom se preporučuje Ujedinjenom Kraljevstvu i svim članicama Ujedinjenih nacija da usvoje i implementiraju „plan o podeli“ teritorije Pelestine, kako je to naznačeno u rezoluciji.⁸ Plan je podrazumevao formiranje dve nezavisne države, jedne arapske i druge jevrejske kao i stvaranje posebnog režima za grad Jerusalim.⁹ Arapske zemlje odbacuju plan o podeli kao neizbalansiran i nepravedan, dok Izrael na bazi navedene rezolucije Generalne skupštine proglašava nezavisnost, nakon čega izbija oružani sukob između Izraela i nekoliko arapskih država. Iz tog razloga, plan o podeli ostaje neimplementiran.¹⁰ Rezolucijom 62 od 16. novembra 1948. godine, Savet bezbednosti je odlučio da je neophodno obustaviti neprijateljstva na svim područjima Palestine i pozvao strane u sukobu da pronađu rešenje kako bi se sukob okončao.¹¹ U skladu s odlukom Saveta bezbednosti UN-a a uz posredovanje Ujedinjenih nacija, 1949. godine je zaključen sporazum o prestanku neprijateljstava između Izraela i susednih zemalja.¹² Na ovom mestu, naročito nas interesuje sporazum koji je potpisan na Rodosu 3. aprila 1949. godine između Izraela i Jordana u kojem se predviđa uspostavljanje demilitarizovane demarkacione ili „zelene linije“ tako nazvane zbog boje kojom je označena na mapama. U skladu sa navedenim Ugovorom, područje kroz koje prolazi zelena linija a koja razdvaja Izrael od palestinskih teritorija nalazi se pod specijalnim režimom i nikakve vojne ili paravojne aktivnosti u bilo koje svrhe nisu dozvoljene, i ta zabrana se odnosi kako na Izrael tako i na arapske snage.¹³

Bez obzira na pokušaje da se pronađe mirno rešenje arapsko-izraelskog konflikta, o čemu svedoče i navedeni mirovni sporazumi, godine koje su usledile

7 O tome: Zlatko Dizdarević i Hido Bišćević, *Vrijeme odluke*, Oslobođenje, Sarajevo, 1988.

8 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 165., para. 71.

9 Ibid.

10 Ibid.

11 Ibid., para. 72.

12 Ibid.

13 Ibid.

donele su seriju ratova i sukoba. Problem koji se gomilao decenijama unazad, mnogo pre proglašenja izraelske nezavisnosti, vremenom je samo kulminirao. Naime, pre nego je jevrejska država i formirana trajao je jedan dug i sistematičan proces. Bio je to proces doseljavanja Jevreja na prostor Bliskog istoka i na taj način stvaranja elementarnih preduslova u vaspostavljanju nove jevrejske države. Jasno je i da taj proces nije mogao teći bez pritisaka na nacionalnu i versku zajednicu koja je na tom prostoru živela. Vremenom, ovo je doseljavanje izmenilo demografsku sliku tog područja.¹⁴ Sva ova dešavanja decenijama su stvarala zaoštrenu atmosferu međusobnih optužbi, nepoverenja i mržnje naroda koji je živeo na tom području i onih koju su tu dolazili sa svih strana. Dalja hronologija zbivanja na ovom prostoru obeležena je ratovima, terorističkim napadima i iznad svega ljudskim tragedijama na obe strane.

Užarena atmosfera koja je stvorena, podržavana je, s jedne strane u vojnom smislu nadmoćnom izraelskom vojskom, a sa druge strane, isfrustriranim i agresivno raspoloženim ali i vojno inferiornim arapskim življem. To je dovelo do čestih akcija kako izraelske vojske tako i, sa druge strane, palestinskih grupa koje su na žalost, u terorističkim akcijama prepoznale legitiman način borbe. Izraelska okupacija palestinskih teritorija koje su im pripale u skladu sa podelom od 1949. godine, samo je dodatno pogoršala stvari. To je dovelo do toga da neki mediji pišu o tome da „na palestinskoj strani na žalost, ne postoji pacifistička struja koja bi se mirnim putem borila protiv izraelske okupacije Zapadne obale i Pojasa Gaze“.¹⁵ Isticalo se i to da „većina palestinskih terorističkih organizacija dele nepomirljive razlike, ali ih ujedinjuje ubeđenje da Izrael oružjem treba baciti u more i interes da ubiju mirovni proces“.¹⁶

Ovakva situacija je vremenom postajala neodrživa. Niti su Palestinci iz takvog načina borbe uspevali da ostvare bilo kakvu korist, a sa druge strane, Izraelska javnost je bivala obuhvaćena osećanjem nesigurnosti života u uslovima stalnog straha od iznenadnih terorističkih napada praćenih religijskom apologetikom i blagoslovom lokalnih samoproklamovanih versko-političkih lidera.

3. IZGRADNJA ZIDA I KONTRAVERZE KOJE SU JE PRATILE

Pod izgovorom zaštite svoje teritorije, Izrael preduzima drastične mere. Sredinom 2002. godine započinje izgradnju zida koji bi trebao da bude trajna zaštita od terorističkih napada s palestinskih teritorija. „Time je započela realizacija projekta koji je idejno započet još krajem XX veka. Projekat je uključivao izgradnju

14 Videti: Boško Jakšić, *Izrael*, op.cit., str. 59–71.

15 <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2004/11/15/>, preuzeto decembra 2005. godine

16 Ibid.

složenog sistema prepreka, nekoliko metara visokih betonskih ploča, bodljikavih žica, protiv-automobilskih rovova praćenih sistemima elektronskog nadzora i kontrole¹⁷. Problem je međutim bio taj, što je sporni zid prelazio tzv. „zelenu liniju“ čime su prekršene odredbe sporazuma sa Rodosa. Ovo tim pre, jer je Zid velikim delom ušao u teritorije koje su prema ovom sporazumu pripale Palestincima a koje je Izrael okupirao 1967. godine za vreme oružanog sukoba sa Jordanom. Ta činjenica po mišljenju Međunarodnog suda pravde Izraelu daje status okupacione sile na tom području.¹⁸

Pravo Izraela da zaštiti svoje građane od terorističkih napada te upada na svojoj teritoriji niti jednog trenutka nije bilo upitno i nešto je što je pravo i obaveza svih država. Statistike uistinu beleže pad terorističkih napada na izraelske ciljeve na mestima gde je zid izgrađen.¹⁹ Ipak, sama činjenica izgradnje složenih barijera na gusto naseljenom (palestinskom) području otvara mnoga politička, pravna, ekonomska pa i moralna pitanja. Najpre zato što je Zid izgrađen najvećim delom unutar područja Zapadne obale a samo svojim manjim delom prolazi Zelenom linijom, linijom razgraničenja nastalom nakon primirja 1949. godine.²⁰ Zid prolazi kroz zemljište koje je najvećim delom u vlasništvu Palestinaca i na mnogim mestima odvaja gradove i obližnja naselja kao i kuće od pripadajućih zemljišta i oranica. Na taj način onemogućuje se normalan protok ljudi i stvara se ogromna ekonomska i sveukupna šteta palestinskoj zajednici koja na tom području živi. Dodatni problem predstavlja uspostavljanje i izgradnja zatvorene zone između Zelene linije i Zida kao i stvaranje enklava koje ograničavaju slobodu kretanja stanovnika u Zapadnoj obali.²¹ Eklatantan primer kakve pogubne posledice Zid ima na život ljudi te teritorije je i grad Kalkila (Qalqilya). Sa svojih 40.000 stanovnika, ovaj je grad sa svih strana okružen zidom a stanovnici mogu ući i izaći samo kroz jedan prolaz (checkpoint) koji je otvoren od 7 sati ujutro do 7 sati poslepodne.²² Ništa nije bolja situacija ni u Jerusalimu gde je došlo i do presecanja hrišćanskih sakralnih objekata.

17 Stjepan Vukas, *Zid u Palestini-politički anakronizam ili Fait accompli pred razgraničenje Izraela i Palestine*, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/10163.pdf>, preuzeto dana 11.01.2010. godine.

18 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 167., para. 78.

19 Stjepan Vukas, *Zid u Palestini-politički anakronizam ili Fait accompli pred razgraničenje Izraela i Palestine*, op.cit.

20 Ibid.

21 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 189., para. 133.

22 Ibid.

U takvoj situaciji, život ljudi koji se tamo nalaze postao je nemoguć. Sve ove činjenice postavile su pitanje održivosti jednog ovakvog stanja, a pre svega pitanje odgovornosti međunarodne zajednice za potpunu indolentnost u vezi sa ovim problemom.

Negodovanje svetske javnosti a posebno debata koja se u vezi sa izgradnjom Zida pokrenula u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, rezultirala je time da se „pitanje Zida“ iznese pred Međunarodni sud pravde.

Osim što je trebalo da se izjasni o samom pitanju, problem izgradnje zida bio je kulminacija jednog stanja koje je usled dubokih nesporazuma i brojnih sukoba, decenijama karakterisalo odnose između Arapa i Jevreja. Ipak, „arapsko-izraelska konfrontacija“ je dugo „bila samo deo globalnog spektra prestrukturiranja odnosa snaga na svetskoj sceni“.²³ Dugo vremena je sudbina ovog područja bila podređena tuđim interesima. To je bio i jedan od razloga za sumnju koju je Izrael ispoljavao po pitanju nadležnosti Suda da u vezi sa ovim pitanjem da svoje mišljenje, smatrajući da je pitanje ispolitizovano, te da je pre političkog negoli pravnog karaktera.

Utvrdivši da ne postoje razlozi da ne da svoje mišljenje u konkretnom slučaju, što je njegovo diskreciono pravo, Sud je naprotiv, odlučio da se suoči sa pitanjem i iznese svoj pravni stav.

4. OSVRT I KRATKA ANALIZA MIŠLJENJA SUDA PO PITANJU „ZIDA“

Sud se najpre osvrnuo na činjenicu da je Generalna skupština Ujedinjenih nacija u skladu sa rezolucijom ES-10/14 usvojenom 8. decembra 2003. godine na njenom desetom hitnom vanrednom zasedanju, donela odluku da zatraži savetodavno mišljenje od Međunarodnog suda pravde. Samo pitanje bilo je postavljeno na sledeći način:

„Kakve pravne posledice proizilaze iz izgradnje zida sagrađenim od strane Izraela, okupacione sile, na okupiranoj palestinskoj teritoriji, uključujući i Istočni Jerusalim i okolinu kao što je opisano u izveštaju Generalnog sekretara, uzimajući u obzir pravila i principe međunarodnog prava, uključujući Četvrtu Ženevsku konvenciju od 1949. godine i relevantne rezolucije Saveta bezbednosti i Generalne skupštine?“²⁴

Izrael je već na početku ovog postupka, osporavajući nadležnost Suda, izneo stav o tome da je Generalna skupština obraćajući se Sudu postupila *ultra vires*. Ovo

23 Zlatko Dizdarević i Hido Biščević, *Vrijeme odluke*, op.cit., str. 21.

24 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 141.

obzirom na to, da je Savetu bezbednosti data aktivna uloga u vezi sa situacijom na Bliskom istoku uključujući i samo palestinsko pitanje. Ta je činjenica prema stavu Izraela bila u suprotnosti sa članom 12. stav 1. Povelje u kojoj se predviđa da:

„Dok Savet bezbednosti obavlja u pogledu bilo koga spora ili situacije zadatke koji su mu povereni ovom Poveljom, Generalna skupština ne daje nikakvu preporuku u vezi s tim sporom ili situacijom, osim ukoliko to ne zatraži Savet bezbednosti“.²⁵

Nakon što je razjasnio da zahtev za savetodavnim mišljenjem nije preporuka u smislu člana 12 Povelje, Sud je naglasio da prema članu 24. Povelje, Savet bezbednosti ima prvenstvenu odgovornost za održavanje međunarodnog mira i bezbednosti. Po mišljenju Suda, značenje člana 12. Povelje vremenom je izmenjeno i postoji jaka tendencija paralelnog delovanja Saveta bezbednosti i Generalne skupštine vezane za očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti. Konačno, Sud je podsetio i na rezoluciju 377 A (V) prema kojoj je i sazvano deseto hitno vanredno zasedanje na kojem je odlučeno da se zatraži mišljenje Suda. Radi se o rezoluciji „Ujedinjeni za mir“, kojoj su Generalnoj skupštini data ovlašćenja koja su imanentna Savetu bezbednosti, a koja se aktiviraju u situaciji kada zbog nedostatka jednoglasnosti Savet bezbednosti propusti da vrši ulogu koja mu je Poveljom poverena. Zaključivši da je ceo postupak kojim je pitanje postavljeno bio u skladu s Poveljom te navedenom rezolucijom, Sud odlučuje da da svoje mišljenje. Smatramo izuzetno važnim i to što je Sud odbacio primedbe o tome da je pitanje koje mu je postavljeno političkog a ne pravnog karaktera istakavši da je:

„...činjenica da pravna pitanja takođe imaju i politički aspekt“.²⁶

Ovo je samo potvrda ranijih stavova Suda po pitanju istih primedbi i još jedan je od dokaza koliko se dosledno drži principa potvrđenih u svojim ranijim odlukama.²⁷ Ovakav stav Suda predstavlja i dokaz da on ne podleže pritiscima kojima mu se želi spočitati politička a ne pravna uloga. Međutim, ovo je i izraz spremnosti Suda da se suoči i sa uistinu ispolitizovanim pitanjem kakvo jeste sve ono što je vezano za problematiku Bliskog istoka. Konačno, nespornosti u međunarodnoj zajednici, najčešće proističu iz nespornosti država, a sama država je, kako ističe ugledni pisac: „politička institucija i sva pitanja koja je dotiču kao celinu, posebno u njenim odnosima sa drugim državama, stoga jesu i politička“.²⁸

25 Ibid., p. 148., para. 24. (Videti i član 12. Povelje Ujedinjenih nacija)

26 Ibid. paras. 13–42.

27 Videti: *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, *ICJ Reports* 1996 (I), str. 234., para. 13.

28 Hersch Lauterpacht, *The Function of Law in the International Community*, Clarendon Press, Oxford, 1933, p. 153.

5. „ODGOVORNOST UJEDINJENIH NACIJA“

U daljoj elaboraciji, Sud odlučno proziva Ujedinjene nacije utvrđujući i odgovornost ove Organizacije za stanje u Palestini. Ova odgovornost svoje poreklo vuče iz rezolucije Generalne skupštine 57/107 od 3. decembra 2002. godine, po kojoj je predviđena permanenta odgovornost Generalne skupštine prema pitanju Palestine sve dok to pitanje ne bude rešeno u svim njegovim aspektima i na zadovoljavajući način a u skladu sa međunarodnim legitimitetom.²⁹ Nemogućnost da spreči izgradnju zida te izvrši pritisak na Izrael da obustavi gradnju, u izvesnom smislu pokazuje nemoć ove Organizacije. Međutim, samo obraćanje Sudu jeste na neki način delovanje u pravcu rešenja problema. Ipak ostaje činjenica da je Sud prozvao Ujedinjene nacije, što ima veću težinu od politikantskih kritika koje Ujedinjene nacije prate od samog osnivanja, obzirom da je Međunarodni sud pravde i sam deo organizacione strukture ove organizacije.

To da su Ujedinjene nacije mogle učiniti i mnogo više kako bi se ublažio arapsko-izraelski konflikt, koji je poslednjih godina kulminirao izgradnjom spornog zida, Sud je istakao na sledeći način:

„U okviru institucionalnog ustrojstva Organizacije, ova odgovornost se manifestovala usvajanjem brojnih rezolucija od strane Saveta bezbednosti i Generalne skupštine, i stvaranjem nekoliko pomoćnih tela specijalno ustanovljenih da pomažu u ostvarivanju neotuđivih prava palestinskog naroda“.³⁰

Ovo možemo tumačiti i kao podsećanje na to, da su Ujedinjene nacije bile dužne da sprovedu u delo i poštuju sopstvene odluke. Rezolucije usvojene u okviru UN-a kao što je rezolucija 57/107 od 3. decembra 2002.,³¹ ali i ustupanja Palestine pod mandat Ujedinjenih nacija, nakon što je to pismeno zatražila Velika Britanija, kojoj je ovaj mandat bio poveren, samo su neki od pokazatelja u tom pravcu.³² Od kada je Palestina stavljena pod zaštitu UN-a „UN će istom britanskom neefikasnošću pokušavati da pronađu rešenje istovremeno prihvatljivo i Jevrejima i Arapima i Palestincima“.³³ To je ispostavilo se, ipak bio težak zadatak.

29 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 159., para. 49.

30 Ibid.

31 http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/57/107&Lang=E, preuzeto dana: 08.04.2014.

32 Videti: Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 165., paras. 70–71.

33 Boško Jakšić, *Izrael*, op. cit., str. 88.

Kritika koju je Sud uputio Ujedinjenim nacijama mnogostruko je interesantna. Ona nam kazuje da se Međunarodni sud pravde, iako jedan od glavnih organa UN-a, nalazi izvan odnosa međusobne hijerarhije organa u okviru ove Organizacije. Takođe, uočavamo intenciju Suda da rezolucijama usvojenim u okviru UN-a, koje inače nemaju obavezujuću snagu prema Povelji, prida veću težinu, sve vreme podsećajući Ujedinjene nacije na odgovornost koju imaju na osnovu njih. U ovom mišljenju je istaknuto i potvrđeno pravo palestinskog naroda na samoopredeljenje. Pravo je potvrđeno i priznato od strane Izraela privremenim izraelsko-palestinskim sporazumom od 28. septembra 1995. godine, kojim se Zapadna Obala i Pojas Gaze ponovo predaju palestinskom narodu.³⁴ Izgradnja Zida stoga po mišljenju Suda, predstavlja kršenje prava na samoopredeljenje Palestinaca.³⁵ Konačno, Sud Ujedinjenim nacijama a posebno Generalnoj skupštini i Savetu bezbednosti nalaže da:

„...razmotre kakve su dalje akcije potrebne da se ova nezakonita situacija koja je rezultirala izgradnjom zida i pratećim režimom privede kraju, uzimajući u obzir postojeće mišljenje“.³⁶

Sud dalje nalaže Ujedinjenim nacijama obavezu da izraelsko-palestinski konflikt privede dugotrajnom miru te da uspostavi nezavisnu palestinsku državu.³⁷

Problem je međutim u tome, što Sud ne daje nikakvu usmeravajuću niti posebnu meru koja bi mogla i trebala biti preduzeta da bi se postigao ovaj rezultat.³⁸ No, bilo kako bilo, ostaje činjenica da je Sud u ovom slučaju jasno naložio Ujedinjenim nacijama da deluju u pravcu konačnog rešavanja ovog problema, što jeste korak napred u pravcu razrešenja ovog konflikta.

6. PITANJE PRAVA NA SAMOODBRANU

Jedno od važnih pitanja kojih se Sud dotakao u savetodavnom mišljenju u „slučaju Zid“ jeste i pravo na samoodbranu. Od samog početka savetodavnog postupka, a i pre, Izrael je izgradnju zida pravdao njegovim pravom na samoodbranu u smislu člana 51. Povelje. U ovom mišljenju međutim, Sud je dao jedno restriktivno tumačenje prava na samoodbranu. To je u skladu sa praksom i stavom Suda o pravu

34 <http://www.refworld.org/docid/3de5ebbc0.html>, preuzeto dana: 08.04.2014.

35 *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 199., paras. 155–156.

36 *Ibid.*, para. 160.

37 *Ibid.*, para. 161.

38 Iain Scobbie, „Unchart(er) Waters?: Consequences of the Advisory Opinion on the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory for the Responsibility of the UN for Palestine“, *European Journal of International Law*, No. 5, 2005., p. 947.

na upotrebu sile koja datira još iz vremena Stalnog suda međunarodne pravde a koja je kasnije samo potvrđivana.³⁹ U slučaju *Krfski kanal*, „Sud je iskoristio priliku da naglasi krajnji domet zabrane upotrebe sile. Suprotno uverenju Ujedinjenog Kraljevstva u tom slučaju, razjasnio je da ta zabrana ne pokriva samo operacije velikih razmera koje prete teritorijalnom integritetu i političkoj nezavisnosti druge države, već i svaki drugi vid korišćenja sile, ukoliko su suprotni načinu koji predviđaju Ujedinjene nacije u smislu člana 2(4) Povelje UN-a“.⁴⁰ Slične primere možemo naći i u nekim drugim presudama Suda kao što je slučaj sa „jednom od najkontraverznijih presuda u slučaju *Nikaragva*“.⁴¹

Uzimajući u obzir ove činjenice onda ne čudi ni krajnje restriktivan stav Suda u slučaju „*Zid*“ kada je u pitanju pravo na samoodbranu. Nakon što je našao da je izgradnja Zida suprotna međunarodnom pravu, i da predstavlja nameru aneksije teritorije koja pripada Palestincima, Sud je zauzeo stav da se član 51. Povelje koji tretira pravo na samoodbranu, ne može primeniti u ovom slučaju.⁴²

„Prema članu 51. Povelje Ujedinjenih nacija:

Ništa u ovoj Povelji ne umanjuje urođeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv člana Ujedinjenih nacija, dok Savet bezbednosti ne preduzme mere potrebne za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti“.⁴³

Međutim, Sud dalje ističe da:

„Član 51. Povelje priznaje postojanje urođenog prava na samoodbranu u slučaju oružanog napada od strane jedne države na drugu. Bilo kako bilo, Izrael i ne tvrdi da su napadi protiv njega učinjeni od neke strane države.

takođe primećuje da Izrael vrši kontrolu na okupiranoj palestinskoj teritoriji i da, kako je Izrael i sam izjavio, pretnja, zbog koje se i sagledava opravdanje izgradnje zida dolazi iz te a ne neke spoljne teritorije...“⁴⁴

Stoga po mišljenju Suda:

„...član 51. Povelje nije relevantan u ovom slučaju“.⁴⁵

39 Christian J. Tams, „Light Treatment of a Complex Problem: The Law of Self-Defence in the Wall Case“, *European Journal of International Law*, No. 5., 2005., p. 964.

40 Ibid., p. 965.

41 Ibid.

42 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 136., paras. 115-137.

43 Ibid., para. 139.

44 Ibid.

45 Ibid.

Zabrana upotrebe sile predstavlja normu *jus cogens* u međunarodnom pravu,⁴⁶ uz izuzetke koji su predviđeni Poveljom UN-a,⁴⁷ koji izuzeci su takođe kogentne prirode. Pravo država na samoodbranu jeste jedan takav izuzetak i još se kaže da „pravo na samoodbranu konstituiše apsolutni izuzetak u odnosu na apsolutno pravilo o zabrani upotrebe sile, te je *ratio* postojanja ovog prava da, u uslovima nedovoljne institucionalne efikasnosti međunarodnog poretka, opravda upotrebu sile, koja je sama po sebi nezakonita, u slučaju ilegalne upotrebe od strane druge države ili država“.⁴⁸ Ipak, zabrana upotrebe sile na način koji je suprotan opisanom, danas se krši na najrazličitije načine. Različiti eufemizmi poput „preventivna samoodbrana“ ili „humanitarna intervencija“, u većini slučajeva su plašt koji skriva prave namere onih koji stoje iza ovih akcija. U isto vreme, traju i pokušaji da se ovakvim, u suštini aktima agresije, da međunarodnopravni legitimitet a u nameri da se „velikim silama priznaju superiorni materijalni kapaciteti“ te „institucionalne privilegije“.⁴⁹ Stoga i ne čudi ideja da se hegemonija velikih sila pretoči iz faktičke pozicije jačeg u pravnu kategoriju. Pa bi prema rečima nekih autora velike sile bile „...sile za koje njihovi lideri i narodi veruju da imaju posebna prava i obaveze, a drugi im to pravo priznaju“.⁵⁰

Svesni smo da jedno mišljenje koje je pritom neobavezujuće ne može sprečiti one koje imaju moć a žele da je upotrebe da to i učine. „Sud ipak može odigrati važnu ulogu u rešavanju sporova vezanih za upotrebu sile te razvoju ove oblasti međunarodnog prava...“⁵¹ Iako, kako se ističe, ideju o tome da Sud može kontrolisati ili čak ukinuti rat, upravljajući svim konfliktima treba „odbaciti kao utopiju...“⁵² njegovu ulogu nikako ne treba potcenjivati. Sama pravila o upotrebi sile od strane država u najvećoj su meri proizvod tumačenja relevantnih odredaba Povelje koje je dao Sud.⁵³ Zato „Slučaj Zid“ može biti još jedan osvrt na ovaj problem.

46 Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012., str. 190.

47 Ti izuzeci se tiču organizovane upotrebe sile na osnovu glave VII Povelje UN-a, te odredaba koje se odnose na pravo na samoodbranu.

48 Milenko Kreća, *Jus cogens u međunarodnom pravu*, Doktorska disertacija, Beograd, 1977., str. 343.

49 Gari Simpson, *Velike sile i odmetničke države*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006., str. 92.

50 Ibid.

51 Christopher Greenwood, “The International Court of Justice and the use of force“, *Fifty years of the International Court of Justice, Essays in honour of Sir Robert Jennings*, (eds. Vaughan Lowe and Malgosia Fitzmaurice), Grotius Publications, Cambridge University Press, Cambridge, 1996., p. 373.

52 Ibid.

53 Christian J. Tams, “Light Treatment of a Complex Problem: The Law of Self-Defence in the Wall Case“, op. cit., p. 964.

7. SAVETODAVNO MIŠLJENJE U „SLUČAJU ZID“ U SLUŽBI MOGUĆEG REŠENJA KONFLIKTA

Kao što smo na početku izlaganja ovog problema nagovestili i kao što je to od strane brojnih učesnika postupka naglašeno:

„...izgradnja zida samo je jedan aspekt izraelsko-palestinskog konflikta...“.⁵⁴

To drugim rečima znači da je „Zid“ posledica jednog kompleksnog problema čiji su uzroci takođe složeni. U tom smislu i odluka Suda po ovom pitanju izuzetno je sadržajna. Mnoštvo je interesantnih pitanja za međunarodno pravo bilo predmetom bavljenja Suda u ovom postupku. Pitanja su takve prirode da ostavljaju prostora za mnoštvo analiza. Na ovom mestu ipak, namera nam je da ukažemo na važnost ovog slučaja za buduće trajno rešenje arapsko-izraelskog konflikta. I ne samo to. Ovaj problem prevazilazi granice prostora iz kojeg derivira i stvara jednu zaoštrenu atmosferu u čitavom svetu. Sukobi na Bliskom istoku u drugoj polovini XX veka ostavili su dubok trag na međunarodne odnose. Od osnivanja jevrejske države pa do danas vođeno je više ratova.⁵⁵ „Svi ti ratovi mogu grubo teorijski da se podele na ratove između Izraela i susednih arapskih država, i na sukobe između Palestinaca i Izraelaca“.⁵⁶ I sam Sud ističe da ovaj predmet nije samo bilateralno pitanje između Palestine i Izraela, već pitanje koje itekao ima značaja za sveukupnu stabilnost i međunarodni mir.⁵⁷ Sa ovim se stavom svakako moramo složiti. Obzirom na jaku političku pozadinu pitanja, svaki stav Suda kao apolitičnog tela bitan je. Ako je u konkretnom slučaju Sud našao da je izgradnja zida protivna međunarodnom pravu, to u izvesnom smislu relaksira odnose suprotstavljenih strana. Najpre zato što je to zaključak Suda, a u njegovu nepristrasnost ne bi trebalo sumnjati, ali i zato što taj Sud primenjuje pravila međunarodnog prava. Ova pravila su takva ili bi barem trebala biti, da su „suprotna subjektivnoj i političkoj volji pojedinačnih država“.⁵⁸ Dok traju velike političke igre, životi malih ljudi koji na tom prostoru žive, izgradnjom Zida dovedeni su do besmisla. Podsećajući na zabrane koje su predviđene u Četvrtoj ženevskoj konvenciji te da:

54 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 160., para. 54.

55 Vladan Jončić, *Treća ženevska konvencija, Praktična primena i uticaj na Protokol I i II, Studija o zaštiti ljudskih prava u oružanim sukobima*, Dosije, Beograd, 2004, str. 159.

56 Ibid.

57 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 160., para. 49.

58 Dencho Georgiev, “Politics or Rule of Law: Deconstruction and Legitimicy in International Law“, *European Journal of International Law*, No. 4., 1993., p. 2.

„...uspostavljanje zatvorenog prostora između Zelene linije i samog zida i stvaranje enklava povrh svega predstavlja suštinsko ograničenje slobode kretanja stanovnika okupirane palestinske teritorije...“⁵⁹

te ostala prava koja su zagarantovana brojnim međunarodnim dokumentima kao što su Pakt o građanskim i političkim pravima,⁶⁰ Sud je skrenuo pažnju javnosti na ono što je zapravo i krucijalni problem, a to su životi ljudi koji tamo žive.

Ostaje da verujemo da će ovo savetodavno mišljenje zaživeti i da će njegovi argumenti koji se često ne iznose u političkim pregovorima koji su odavno započeti,⁶¹ naći svoje mesto u budućem rešavanju izraelsko-palestinskog konflikta. Ustalom, kako se ističe, „pravo je instrument politike, ali se u isto vreme od politike očekuje da se kreće u okvirima prava“.⁶²

LITERATURA

- Cassese, Antonio, “The Israel-PLO Agreement and Self-Determination”, *European Journal of International Law*, No. 4., 1993., pp. 564–571.
- Dizdarević, Zlatko, i Bišćević, Hido, *Vrijeme odluke*, Oslobođenje, Sarajevo, 1988.
- Garaudy, Roger, *Slučaj Izrael*, Bemust, Zenica, 1997.
- Georgiev, Dencho, “Politics or Rule of Law: Deconstruction and Legitimicy in International Law”, *European Journal of International Law*, No. 4., 1993. pp. 1–14.
- Greenwood, Christopher, “The International Court of Justice and the use of force”, *Fifty years of the International Court of Justice, Essays in honour of Sir Robert Jennings*, (eds. Vaughan Lowe and Malgosia Fitzmaurice), Grotius Publications, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Jakšić, Boško, *Izrael*, Verzal press, Beograd, 1998.
- Jončić, Vladan, *Treća ženevska konvencija, Praktična primena i uticaj na Protokol I i II, Studija o zaštiti ljudskih prava u oružanim sukobima, Dosije*, Beograd, 2004.
- Kisindžer, Henri, *Diplomatija*, Versal press, Beograd, 1999.
- Kreća, Milenko, *Jus cogens u međunarodnom pravu*, Doktorska disertacija, Beograd, 1977.

59 Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., p. 189., para. 133.

60 Ibid., paras. 134–138.

61 O političkim pregovorima i različitim pristupima u rešavanju arapsko-izraelskog sukoba videti: Antonio Casese, “The Israel-PLO Agreement and Self-Determination”, *European Journal of International Law*, No. 4, 1993, pp. 564–571.

62 Onuama Yasuaki, „International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society“, *European Journal of International Law*, Vol. 14., No. 1., 2003., p. 108.

- Kreća, Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
- Lauterpacht, Hersch, *The Function of Law in the International Community*, Clarendon Press, Oxford, 1933.
- Legal Cosequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004., pp 136–203.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, *ICJ Reports* 1996., pp. 66–85.
- Lings, Martin, *Muhammed*, Connectum, Sarajevo, 2004.
- Oz, Amos, *Izrael, Palestina i mir*, Radio B92, Beograd, 1997.
- Scobbie, Iain, “Unchart(er) Waters?: Consequences of the Advisory Opinion on the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory for the Responsibility of the UN for Palestine”, *European Journal of International Law*, No.5, 2005., pp. 941–961.
- Simpson, Gari, *Velike sile i odmetničke države*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006.
- Tams, Christian J., “Light Treatmant of a Complex Problem: The Law of Self-Defence in the Wall Case”, *European Journal of International Law*, No. 5., 2005., pp 963–978.
- Vukas, Stjepan, Zid u Palestini-Politički anakronizam ili Fait Accompli pred razgraničenje Izraela i Palestine, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/10163.pdf>, preuzeto dana 11.01.2010. godine.
- Yasuaki, Onuama, “International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society”, *European Journal of International Law*, Vol. 14., No. 1., 2003., pp. 105–139.
- <http://www.refworld.org/docid/3de5ebbc0.html>, preuzeto dana: 08.04.2014.
- http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/57/107&Lang=E, preuzeto dana: 08.04.2014.

Senad GANIĆ

**ADVISORY OPINION OF THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE
IN THE “WALL CASE” IN THE SERVICE OF A POSSIBLE SOLUTION
OF THE ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT**

ABSTRACT

The Arab-Israeli conflict even today represents one of the most complex problems facing the international community. The biggest controversy of the problem lies in the conflicting interpretations of the reasons offered by both sides. The way to overcome this impasse, is precisely the way recourse to international institutions. For this reason, the surprising fact is, that one very important decision of The International Court of Justice, it seems, remained unjustly neglected, especially if we take into account the importance of

the issues which the Court dealt and the beneficial impact that this decision may have in the process of resolving the conflict in the Middle East. We believe that Advisory Opinion on Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory hides the way to a possible solution of this exhausting conflict. To consider because it comes to a legal analysis of the situation, which was given by the authorities in whose objectivity we supposed not to suspect as we supposed not to doubt on the objectivity of international law. Therefore, we consider it important to once again remind the decision, believing that in this way we can help to better understand the nature of this conflict, but also the reasons which indicate its possible peaceful solution.

Key words: Arab-Israeli conflict, Advisory opinion, International Court of Justice, The construction of the wall, occupied Palestinian territory The legal consequences, Right to self-defence.

REGIONALNA SARADNJA NA ZAŠTITI I OČUVANJU KULTURNE BAŠTINE

„Kada bih ponovo počinjao, počeo bih sa kulturom”²
Žan Mone (1888–1979)

APSTRAKT

Pitanje regionalne saradnje na očuvanja i zaštite kulturne baštine je jedan od temeljnih vrednosti tolerancije i mira među narodima regiona i čuvanja nacionalnog identiteta. Poseban značaj dobija u vremenu globalizacije i proklamovane multikulturalnosti. To je ujedno i pitanje (ne)ostvarivanja prava i obaveza države na očuvanju i zaštiti kulturne baštine. Time se brani vlastiti kulturni identitet u koji je uključena i sveobuhvatna kulturna baština (materijalnu i nematerijalnu) van granica svake zemlje i regiona. Generalno možemo definisati-posmatrati kao zaštitu kulturnog identiteta kroz uspostavljanje etničke politike svake države posebno kao i Srbije u regionu.³

Ključne reči: region, država, baština, kultura, očuvanje, zaštita, etnička politika, identitet.

-
- 1 Dr Vidoje Golubović, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: vgolubovic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad predstavlja rezultat rada na naučnom projektu IMPP: *Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, mađunardni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti*, br. 179029 (ciklus 2011–2015), iz programa osnovnih istraživanja, finansiranog od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.
 - 2 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:v1GwnojZP3kJ:www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/KULTURNA_POLITIKA_EVROPSKE_.ppt+&cd=3&hl=sr&ct=clnk&gl=rs 11.05.2014.
 - 3 Autor u radu ne daje etimološko objašnjenje pojma baštine i nasleđa. U ovom radu nema potrebe da se istražuje poreklo, koren i osnovna značenja tih reči. Ravnopravno su prisutna oba pojma, baština i nasleđe.

1. UVOD

Gubitkom svoje države 1459. godine, srpski narod se raselio širom sveta. Obnovom Pečke patrijaršije 1557. godine, Srbi su ponovo vratili svoje duhovno središte, ali je Patrijaršija nasilno ukinuta 1766. i to razdoblje traje do sredine XIX veka.

Danas nema pouzdanih podataka koliko se državljana Srbije nalazi van matične države. Statistiki podaci o broju ljudi u inostranstvu sa ovih prostora su različiti i kreću se od 2 do 4 miliona Srba, da u Turskoj živi poreklom iz Srbije 9 miliona ljudi, a procenjuje se da jezikom države Srbije u inostranstvu govori 17 000 dece.⁴ Zvaničnici Albanije gotovo i ne spominju srpski živalj u toj zemlji. Beleži se da je u vreme seobe za vreme Arsenija III Čarnojevića u današnju Mađarsku naseljeno, po procenama Popovića, između 60 i 70 hiljada Srba.⁵ Francuski istoričari u svom delu *Srbi u Ugarskoj* ukazuju na prisustvo Srba na prostorima Ugarske daleko pre seobe patrijarha Arsenija Čarnojevića.⁶

Migraciona kretanja tokom istorije uticala su da danas u preko 50 zemalja sveta na svim kontinentima, žive Srbi i njihovi potomci.⁷ Tragovi materijalne i duhovne (nematerijalne) kulture sa ovih prostora u svetu su evidentni.⁸ Danas u svetu ima blizu 300 parohija Srpske pravoslavne crkve, u kojima služi oko 200 sveštenih lica, 12 manastira, oko 200 svetovnih objekata – zadužbina i spomen-kuća, škola, oko 300 iseljeničkih organizacija u kojima su i Srbi, oko 500 klubova naših građana na

4 M. Medenica, „PRES“ br. 1177., Nedelja, 5. april 2009, rubrika „Tema nedelje“, naslov teksta „U Turskoj živi 9 miliona Srba“, str. 11.

5 Dušan J. Popović, *Velika seoba Srba 1690*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1954, str. 29.

6 *SRBI U UGARSKOJ njihova povesnica, povlastice, crkva, političko i društveno stanje*, preveo dr Stevan Pavlović, Izdanje knjižare Luke Jocića i drugih, Novi Sad, 1883, str. 387–418.

7 Edita Stojić-Karanović i Slobodan Janković (urs), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, videti tekst Vladimira Grečića, str. 363–379.

8 Nematerijalna kulturna baština kao pojam obuhvata: običaj, tradiciju, predstave, izraze, znanje, veštine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima pojedinci, prihvataju kao deo svoje kulturne baštine. Nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi sa generacije na generaciju, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao reakciju na svoje okruženje, svoje uzajamno delovanje s prirodom i svojom istorijom. Ona im pruža osećaj identiteta i kontinuiteta te tako nastaje poštovanje za kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost.

Nematerijalna kulturna dobra mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva koja se prenose sa generacije na generaciju – predaju - ili na drugi način, a posebno: jezik, dijalekt, govor, toponimi, te usmena književnost svih vrsta, - folklorno stvaralaštvo u području muzike, ples, igra, obred, običaj, kao i druge tradicionalne porodične vrednosti - umeća i događaji.

privremenom radu, oko stotinu biblioteka s literaturom iz zavičaja, izdaje se na desetine listova i časopisa i oko 50 knjiga godišnje na jeziku zemlje useljenja ili srpskom jeziku. Svake godine promovišu se uspesi, dostignuća, nagrade više likovnih, muzičkih, filmskih i drugih umetnika, naučnika, pa i poslovnih ljudi srpskog porekla u zemljama useljenja, odnosno međunarodnim projektima, međunarodnim organizacijama i skupovima. Više desetina nacionalnih institucija ima svoje brojne podružnice, sekcije, redovne godišnje kulturno-umetničke i etničke manifestacije i skupove, više stotina kulturno-umetničkih društava neguje nacionalnu muziku, folklor, običaje.⁹ U 40 zemalja nalazi se 536 spomen-obeležja, kosturnica, grobova i grobalja i drugih obeležja iz prethodnih ratova.¹⁰

Stoga nije nimalo jednostavno govoriti o očuvanju i zaštiti kulturne baštine jednog naroda čija je istorija kontinuitet borbe za opstanak, za život u slobodi. Najkraće, oko petsto godina s naših bogomolja skidani su metalni krovovi, u njima obitavala osvajačka vojska sa svojim kazanima i konjicom. Knjige i druge relikvije su gorele na lomačama, uništavano je sve što ima predznak jednog naroda, pa i sam narod. Posle ustanaka za oslobođenje od Otomanskog Carstva, ušlo se u balkanske ratove, nastavio pogrom u prvom i drugom svetskom ratu. Odošena je važna nacionalna građa, arhiva, umetnička dela, pisane knjige, relikvije, predmeti-eksponati iz muzeja, državnih i javnih objekata, sve ono što se danas kategoriše kao kulturna baština ali i stvarana na prostorima gde se našao srpski narod.

Danas se na svim stranama sveta, nalazi rasejana kultura baština, i zato potreba da se ona očuva i zaštiti, sačuva kulturni nacionalni identitet.

Kako Srbija ima ulogu matice srpskog naroda, ona mora uspostaviti i izgraditi (do sada to nije imala) jedinstvo na planu prvo, „etničke politike“, i drugo, očuvanja i zaštite kulturnog nasleđa. Cilj etničke politike je obezbeđivanje zaštite i očuvanja kulturne baštine i duhovnog jedinstva srpskog naroda kroz definisanje uloge i zadataka države i svih njenih institucija u ovoj oblasti.

Iako je baština (nasleđe) po međunarodnim konvencijama deo sveukupne istorije čovečanstva i kao takva nadnacionalna, međunarodnim pravom svakom narodu je zagwarantovano pravo i dužnost braniti svoj kulturni identitet, koji uključuje jezik i verovanje, običaje, istorijska mesta, spomenike, književnost, umetnička dela, arhive, i dr., sve ono što spada u materijanu i nematerijalnu kulturnu baštinu.¹¹

9 Vladimir Grečić (ur), *Seobe Srba nekad i sad*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1990, str. 327.

10 Republika Srbija, Ministarstvo rada i socijalne politike, Sektor za boračko-invalidsku zaštitu, *Katalog srpskih vojnih memorijala i mesta stradanja od interesa za Republiku Srbiju u inostranstvu*, Beograd, 2009. – radni materijal ne publikovan – trenutni podaci, str. 109.

11 Ugovorom o osnivanju Evropske zajednice iz Amsterdama, iz 1997. godine, u članu 151. reguliše obaveze zajednice u oblasti kulture i očuvanja zajedničkog nasleđa.

Kulturna baština obuhvat široki spektar materijalnog i nematerijalnog stvaralaštva, koji je u svojoj suštini jedan od temelja nacionalnih korena i identiteta i tek prihvaćen kao vrednost u vlastitom okruženju dobija nadnacionalnu dimenziju.

Etnička politika je obezbeđivanje jedinstva srpskog naroda bez obzira na njegov geografski raspored.¹² Etnička politika može se ostvariti ako se posmatra kao jedinstvena i jedna od neotuđivih individualnih i kolektivnih prava.

Zakon o dijaspori i Srbima u regionu pod izrazom „Srbi u regionu” označava pripadnike srpskog naroda koji žive u Republici Sloveniji, Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Republici Makedoniji, Rumuniji, Republici Albaniji i Republici Mađarskoj.¹³

2. NORMATIVNO – PRAVNA REGULATIVA U REGIONALNOJ SARADNJI NA OČUVANJU I ZAŠTITI KULTURNOG NASLEĐA

Ako su Ujedinjene nacije svojom *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima*¹⁴ dale pravo na „svoj sopstveni kulturni život“¹⁵ bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, i druga univerzalna međunarodna prava daju pravo i državama da se bore za očuvanja identiteta ističe se „u onim državama u kojima etničke, verske ili jezičke manjine postoje, osobe koje pripadaju tim i kulturnog nasleđa svuda gde se nalaze njeni građani“.

Dalje, u članu 27. Pakta,¹⁶ kaže se: „manjine neće biti lišene prava da, u zajednici sa ostalim članovima grupe, uživaju sopstvenu kulturu, ispovedaju svoju veru, ili koriste sopstveni jezik. Komitet smatra da ovaj član uspostavlja i priznaje pravo koje se odnosi na pojedince koji pripadaju manjinskim grupama, koje je osobeno i pridodato svim ostalim pravima koja pojedinci, u zajednici sa svim ostalima, već uživaju prema odredbama Pakta“.¹⁷

12 Vladimir Grečić, (ur.), *Seobe Srba nekad i sad*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1990, str. 59.

13 Zakon o dijaspori i Srbima u regionu, usvojen 26. 10. 2009, stupio na snagu 5. 11. 2009, objavljen u „Sl. glasniku RS“, br. 88/2009.

14 Povelja UN je usvojena 26. juna 1945. godine, a stupila na snagu 24. oktobra 1945. UN trenutno imaju 185. članica.

15 Usvojen i otvoren za potpisivanje i ratifikovanje rezolucijom GS UN 2200 A (XXI) od 16. decembra 1966. godine. Stupio je na snagu 23. marta 1976. godine. Do 1. septembra 1996. godine Pakt ima 135 država članica.

16 vidi dokument u fusnoti pod rednim br. 6.

17 Opšti komentar je usvojen 26. aprila 1994. godine.

Malo je složenije pitanje kada se radi o zajednicama-grupama. Navedena dokumenta jesu pokušaj da se sagleda složena problematika ovog pitanja i pokuša naći odgovor o ulozi i zadatku države na zaštiti i očuvanju kulturne baštine na prostorima gde živi (iseljeno-odseljeno) stanovništvo Republike Srbije.¹⁸

Niz međunarodnih konvencija i akata iz oblasti kulture imao je za cilj da zaštititi kulturno blago širom sveta ugroženo ratnim razaranja, tehnološkim napretkom, te društveno-političkim promenama.

Regionalna saradnja odvija se u okvirima definisanim međunarodnim dokumentima koja su potvrđena ili kojima treba pristupiti.¹⁹ Savet Evrope do sada je utvrdio sledeće konvencije: Evropsku konvenciju o kulturi (Pariz, 1954); Konvenciju o zaštiti evropskog arhitektonskog blaga (Granada, 1985); Evropsku konvenciju o prekograničnoj televiziji (Strazbur, 1989); Evropsku konvenciju o zaštiti arheološkog nasleđa (Valeta, 1992); Evropsku konvenciju o kinematografskoj koprodukciji (Strazbur, 1992); i Okvirnu konvenciju Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo (Faro, 2005). UNESCO je takođe utvrdio sledeće konvencije: Konvenciju za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (Hag, 1954); Konvenciju o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara (Pariz, 1970); Konvenciju o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine (Pariz, 1972); Konvenciju o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa (Pariz, 2003); Konvenciju o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza (Pariz, 2005); Evropska konvencija o predelu (Firenca, 2000).

U regionu nisu sve zemlje ratifikovale konvencije koje se odnose na: Konvenciju o ukradenim ili ilegalno izvezenim predmetima od kulturnog značaja UNIDROIT, (Rim, 1995); i Konvencija o zaštiti podvodnog kulturnog nasleđa, (Pariz, 2001).

Vredno je napomenuti i evropske preporuke i dokumenta u oblasti kulturnog nasleđa: Preporuka Rec (2003) 1 o promovisanju turizma u cilju unapređenja kulturnog nasleđa kao faktora održivog razvoja, usvojena od strane Ministarskog komiteta 15. januara 2003. godine na 824. zasedanju zamenika ministara; Helsinšku

18 Danas je poznato da je vekovima seljeno, pomerano stanovništvo sa prostora današnje Republike Srbije na današnje prostore Rusije, Ukrajine, Moldavije, Belorusije, Rumunije, Mađarske, Austrije, Nemačke, Slovačke, Češke, Belgije, Holandije, Norveške, Francuske, Velike Britanije, Italije, Albanije, Grčke, Bugarske, Turske, (i drugih evropskih država), te, SAD, Kanade, Novog Zelanda, Australije, Južno Afričke Republike, i drugim zemljama sveta kao i da je posle događaja nakon 1992 i kasnije deo srpskog stanovništva ostao u Makedoniji, Federaciji Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Slovenije i Hrvatske.

19 Pobrojana dokumenta objavljena su na sajtu Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije: <http://www.kultura.gov.rs/lat/medjunarodna-saradnja/medjunarodna-dokumenta>, 18.05.2014.

deklaraciju o političkoj dimenziji očuvanja kulturnog nasljeđa u Evropi, Rezolucija br. 1 – Kulturno nasljeđe kao faktor izgradnje Evrope i Rezolucija br. 2 – Kulturno nasljeđe kao faktor održivog razvoja sa četvrte evropske konferencije ministara odgovornih za kulturno nasljeđe (Helsinki, 30–31. maj 1996.); Rezolucija br. 1 o ulozi kulturnog nasljeđa i izazovima globalizacije i Deklaracija o ulozi nevladinih organizacija u oblasti kulturnog nasljeđa sa Pete evropske konferencije ministara odgovornih za kulturno nasljeđe (Portorož, Slovenija, 5-7. april 2001); Preporuka br. R (91) 13 komiteta ministara državama članicama o zaštiti arhitektonskog nasljeđa 20. vijeka, (9. septembar 1991); Završna konferencija projekta P.I.S.A. [Integrativno planiranje na arheološkim lokalitetima] Euro-mediteranska povelja o integrativnoj valorizaciji kulturnog nasljeđa [preliminarna verzija] (Rim, 28. februar – 1. mart 2002.); Preporuka M/Rec (2009) 7 Odbora ministara zemljama članicama o nacionalnim filmskim politikama i raznolikosti kulturnih izraza usvojena od strane Odbora ministara 23. septembra 2009. godine na 1066. sjednici zamjenika ministara.²⁰

Važan dokument je i Sporazum o pitanjima sukcesije bivše SFRJ, koji je zaključen u Beču 29. juna 2001. godine, stupio na snagu 2. juna 2004, nakon njegove ratifikacije od strane svih država sukcesora. Sastavni deo Sporazuma je i Aneks “D”, koji reguliše pitanje sukcesije arhivske građe.²¹

Međunarodna zajednica je nizom dokumenata definisala zaštitu i očuvanje kulturne baštine, a koja su značajna kod regionalne saradnje u ovoj oblasti:

- Atinska povelja je prvi važniji međunarodni dokument koji se odnosi na zaštitu spomeničke baštine. Doneo ju je Kongres *International d'architecture Moderne* (CIAM) 1931. g. Ona proklamovala očuvanje arhitektonskog nasleđa, kao dela nasleđa čovečanstva. Povelja teži za kompromisom između prošlosti i sadašnjosti i prilagođavanjem istorijskih objekata i urbanističkih celina savremenim uslovima života.
- Venecijanska povelja – Međunarodna povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i spomeničkih celina usvojena je na Drugom međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara za istorijske spomenike 1964. Venecijanska povelja zahteva sistemsku zaštitu spomenika, zajedničke baštine čovečanstva, u njegovoj punoj autentičnosti, a njegovo uklapanje u savremenu funkciju je dopušteno samo u izvornim okvirima.
- Konzervatorsko-restauratorska načela utvrđuju se na međunarodnoj osnovi, a svaka država pojedinačno je zadužena za njihovo sprovođenje.

20 Dokumenta su objavljena na: http://www.snp.co.me/inc/my_documents/Evropske%20konvencije%20i%20preporuke%20u%20oblasti%20kulturnog%20nasljedja.pdf, 18.05.2014.

21 Zakon o potvrđivanju Sporazuma o pitanjima sukcesije objavljen je u Službenom listu SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/2002.

- Evropsku konvenciju o zaštiti arheološke baštine doneo je Evropski savet u Londonu 1969. Ovom konvencijom arheološka istraživanja se mogu obavljati samo uz dozvolu, primenjujući najstrože naučne metode, a uz zaštitu lokaliteta. Zagovara se i stvaranje slobodnih arheoloških zona za buduće generacije arheologa. Traži se uspostavljanje kontrole prometa arheoloških nalaza i stvaranje nacionalnog pregleda arheoloških nalaza.
- Konvencija o merama za zabranu i sprečavanja, nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara donesena je u Parizu 1970. Konvencija precizno definiše pokretna kulturna dobra, u koja spadaju: marke, film i filmski materijal, vredni predmeti stariji od 100 godina, retke zbirke i primerci flore i faune, delovi spomenika, slike i crteži, etnološki materijal i dr. Zahteva izradu nacionalnog registra kulturnih dobara, kontrolu arheoloških istraživanja i osiguranje konzervacije „*in situ*“ tj. na mestu nalaza, a posebno traži osiguranje proračunskih sredstava u svrhu sprečavanja nedopuštenog izvoza. Nedopuštenim se smatra i izvoz i prenos kulturnih dobara od strane okupatorske sile.
- Splitska deklaracija iz 1971. rezultat je rada Evropskog saveta i Evropske konferencije gradova. Deklaracija daje lokalnim vlastima primarnu ulogu u sprovođenju politike zaštite i korištenja spomeničke baštine. Traži interdisciplinarni pristup s naglaskom na edukaciji i finansijskoj politici, uz obvezu usaglašavanja propisa iz oblasti prostornog planiranja i zaštite spomenika.
- Konvenciju o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine usvojio je UNESCO 1972. u Parizu. Ona se zalaže za podjednaku odgovornost zaštite kulturne baštine na državnom i međunarodnom nivou, jer zajednička baština čovečanstva brzo propada, posebno u siromašnim zemljama. U kulturnu baštinu ulaze spomenici, grupna zdanja i znamenita mesta, kao i arheološka nalazišta. Konvencija je predvidela osnivanje Međunarodnog komiteta za zaštitu svetske kulturne i prirodne baštine, čiji je zadatak donošenje kriterijuma za upis dobara na Listu svetske baštine, te usmeravanje sredstava Fonda za zaštitu svetske kulturne baštine.
- Amsterdamska deklaracija donesena je 1975. na kongresu o zaštiti evropskog arhitektonskog nasleđa, koja je održana pod motom „Budućnost za našu prošlost“. Deklaracija preferira zaštitu urbanih i ruralnih arhitektonskih celina u odnosu na pojedinačan spomenik i naglašava važnost prostornog i urbanističkog planiranja, koje će uključiti konzervaciju arhitektonskog nasleđa i prilagoditi se tom nasleđu i njegovim potrebama, uključujući ga u društveni život.
- Meksička deklaracija iz 1982. donesena je na sednici Konferencije UNESCO-a posvećenoj kulturnim politikama. Ovde je prvi put kulturno nasleđe definisano kao materijalno i nematerijalno stvaralaštvo svih naroda, čiji su jedinstveni kulturni identiteti nasleđe čovečanstva.

- Rostok – Drezdensku deklaraciju usvojio je ICOMOS 1984. Ova deklaracija je osudila razaranje, pljačku i nezakonitu trgovinu kulturnim naslijeđem; istakla ulogu registrovanja i finansiranja, kao instrumenta za očuvanje spomenika i spomeničkih celina i njihovu ulogu u kulturnom identitetu nacije, te prilagođavanje savremene funkcije spomenika, a ne obrnuto.
- Rezolucija iz Rajsamura (Indija) 1991. s druge međunarodne konferencije o miru i nenasilnom delovanju predlaže da se mesta duhovnog okupljanja – hodočašća proglase zonom mira, kao i mesta od kulturno – istorijskog značaja.
- Mostarska deklaracija sa Međunarodne konferencije Ministara odgovornih za kulturu jugoistočne Europe 2004. pozivajući se na Konvenciju za zaštitu kulturnog vlasništva u slučajevima oružanih sukoba iz Haga 1954, Konvenciju za zaštitu svetske prirodne i kulturne baštine 1972., Konvenciju za zaštitu arhitektonske baštine u Europi 1972., Preporuke za osiguranje tradicionalnog folklora 1989., revidiranu Evropsku konvenciju za zaštitu arheološke baštine 1992., Konvenciju za zaštitu podvodnog kulturnog naslijeđa 2001., Konvenciju za osiguranje neopipljive kulturne baštine 2003. i Deklaraciju vezanu za međunarodnu razorenu kulturnu baštinu 2003. naglašava poštovanje kulturnog nasleđa i kulturne različitosti, odbranu od destrukcije baštine, te ulogu kulturne baštine u savremenoj ekonomiji.
- Konvenciju o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza (poznata i kao konvencija FARO 2005), usvojila je Generalna konferencija Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu, u Parizu 3–21. oktobra 2005. godine, na trideset trećem zasedanju. Cilj ove Konvencije jeste da: zaštititi i unapredi raznolikost kulturnih izraza, stvori uslove za napredak i slobodnu interakciju kultura na uzajamno koristan način, podstakne dijalog među kulturama radi obezbeđivanja intenzivnije i uravnoteženije kulturne razmene u svetu u prilog poštovanja među kulturama i kulture mira, neguje interkulturalnost radi razvoja kulturne interakcije u duhu izgradnje mostova među narodima, unapređuje poštovanje raznolikosti kulturnih izraza i širenje svesti o njenoj vrednosti na lokalnom, državnom i međunarodnom nivou, iznova potvrdi važnost povezanosti kulture i razvoja u svim zemljama, naročito u zemljama u razvoju, i da ohrabruje napore preduzete na državnom i međunarodnom planu radi prepoznavanja istinske vrednosti te povezanosti, oda priznanje posebnoj ulozi kulturnih delatnosti, dobara i usluga kao nosiocima identiteta, vrednosti i smisla, iznova potvrdi suvereno pravo država da se pridržavaju, usvajaju i sprovode politike i mere koje smatraju prikladnim za zaštitu i promociju raznolikosti kulturnih izraza na svojim teritorijama, ojača međunarodnu saradnju i solidarnost u duhu partnerstva, naročito zarad uvećanja

sposobnosti zemalja u razvoju u pogledu zaštite i promovisanja raznolikosti kulturnih izraza.²²

- Jedna od regionalnih institucija koja tretira oblast kulturnog nasleđa je i Jadransko-jonska inicijativa. Kako je zapisano, cilj pokretanja Jadransko-jonske inicijative je „unaprijeđenje razvoja i jačanje bezbednosti u jadransko-jonskoj oblasti, intenziviranje saradnje među zemljama regiona i pružanje podsticaja zemalja u tranziciji ka integracionim procesima i približavanju Evropskoj uniji. Jadransko-jonska inicijativa se ostvaruje kroz dva foruma: ona je forum za razmenu političkih mišljenja, a istovremeno i forum za ostvarivanje multilateralne saradnje u više oblasti (saobraćaj, pomorstvo, turizam, obrazovanje, zaštita životne sredine i kulturnog nasleđa, razvoj malih i srednjih preduzeća i borbe protiv svih oblika organizovanog kriminala“.²³
- U prilog razmatranja regionalne saradnje u oblasti kulturnog nasleđa ide i potreba konsultacije usvojenih dokumenta, izveštaja, rezolucije Evropskog parlamenta. Navešćemo Izveštaj o ugroženim evopskim jezicima i jezičnoj raznolikosti u Evopskoj uniji(2013/2007(INI) Odbora za kulturu i obrazovanje Izvjestilac je bio: *François Alfonsi*PREDLOG REZOLUCIJE EVROPSKOG PARLAMENTA o ugroženim evopskim jezicima i jezičnoj raznolikosti u Evopskoj uniji (2013/2007(INI)) donetoj 26.6.2013. godini.²⁴ Evropski parlament je usvojio i Rezoluciju o spoljnoj politici EU-a u svetu kulturnih i verskih razlika (2014/2690(RSP)), nakon izjave *Mariettae Giannakou* u ime Odbora za spoljne poslove i potpredsednice Komisije/Visoke predstavnice Unije za spoljne poslove i bezbednosnu politiku u skladu s člankom 110. stava 2. Poslovnika o spoljnoj politici EU-a u svetu kulturnih i verskih razlika.²⁵

U Zakonu o kulturnim dobrima u Srbiji, unet je sadržaj brojnih međunarodnopravnih instrumenata (konvencija, sporazuma, deklaracija, preporuka i dr.), uređen je sistem zaštite i korišćenja kulturnih dobara i utvrđeni opšti uslovi organizovanja i rada ustanova (zavoda, biblioteka, muzeja i dr.) koje se bave ovom

22 Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza, usvojena na sednici Vlade Republike Srbije u novembru 2006. i upućena na ratifikaciju Skupštini RS i potvrđena na redovnoj sednici 30. maja 2009. godine. <http://209.85.129.132/search?q=cache:JvQ1f1FtGuYJ:www.kultura.gov.rs/%3Fjez%3Dsc%26p%3D43+FARO+2005&cd=12&hl=sr&ct=clnk&lr=lang+sr+31/05/2009>.

23 http://www.mvpei.gov.me/rubrike/multilateralni-odnosi/Regionalne-organizacije/Jadransko-jonska-inicijativa-JJI/Jadransko-jonska_inicijativa_JJI-opste-informacije/ 08.06.2014.

24 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0239+0+DOC+XML+V0//HR 24.04.2014>.

25 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B7-2014-0365+0+DOC+XML+V0//HR 24.04.2014>.

delatnošću.²⁶ Zakon članom 80 definiše zadatak Republičkog zavod za zaštitu spomenika kulture i stavlja mu pored ostalog u nadležnost da vodi evidenciju i dokumentaciju o nepokretnostima od posebnog značaja za istoriju i kulturu Republike, koje se nalaze u zemlji i u inostranstvu i stara se o njihovom očuvanju, da se stara o jedinstvenoj primeni međunarodnih konvencija i drugih međunarodnih akata na teritoriji Republike. Istovremeno u članu 81. Arhivu Srbije stavlja u nadležnost da obavlja delatnost zaštite registraturskog materijala i arhivske građe, u pogledu zaštite i korišćenja registraturskog materijala i arhivske građe, kao i poslove oko istraživanja i kopiranja arhivske građe od posebnog značaja za istoriju Republike Srbije koja se nalazi u inostranstvu. Istim Zakonom u članu 82 definisana je i obaveza Narodnog muzeja. Narodni muzej u Beogradu pored ostalog obavlja poslove zaštite u pogledu umetničko-istorijskih dela, kao i poslove oko staranja o očuvanju umetničko-istorijskih dela od posebnog značaja za istoriju i kulturu Republike Srbije koja se nalaze u inostranstvu. A u članu 83 Narodnoj biblioteci Srbije duato je u obavezu obavljanje delatnosti zaštite stare i retke knjige koje čuva u svojim fondovima i bibliotečke građe koja joj se dostavlja na osnovu ovog zakona i stara se o očuvanju stare i retke knjige od posebnog značaja za istoriju i kulturu Republike Srbije koja se nalazi u inostranstvu.

Danas u Republici ne postoji dokument koji reguliše oblast koja definiše institucionalno organizovanje oblasti zaštite i očuvanja kulturne baštine van granica Republike. Takođe, nema sveobuhvatnog dokumenta – strategije koja tretira temu o kojoj je reč. Novi Zakona o kulturi daje šire i sveobuhvatnije odredbe (u odnosu na sva predhodna zakonska rešenja) kada je u pitanju kulturna baština u inostranstvu-regionu u delu koji tretira *Opšti interes u kulturi* u član 6. u tački 10. predviđa podsticanje međunarodne kulturne saradnje, a u tački 15. izgradnju jedinstvenog informacionog sistema u oblasti zaštite kulturnih dobara.²⁷ Zakon u oblasti ostvarivanja kulturne politike prepoznaje i putem formiranja Nacionalnog saveta za kulturu. Nacionalni savet za kulturu obrazuje se kao stručno-savetodavno telo, radi obezbeđivanja stalne stručne podrške u očuvanju, razvoju i širenju kulture. Pored toga Predlog Zakona u delu koji se odnosi na Strategiju pore ostalog daje osnovne postavke kulturnog razvoja, i to: prioritete međuresorne saradnje (naučnoistraživački rad, edukacija, međunarodna saradnja, itd.) i strateške pravce i instrumente kulturnog razvoja, pored ostalog, kroz zaštitu srpskih kulturnih vrednosti van teritorije Republike Srbije.

26 *Zakon o kulturnim dobrima*, Službeni glasnik RS broj 71/94, http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=286 03/06/2009.

27 Predlog Zakona o kulturi Vlada Srbije usvojila 14. maj 2009. <http://www.emportal.rs/vesti/srbija/88184.html> 02/06/2009.

Ovde treba istaći i odredbe Zakona o dijaspori i Srbima u regionu.²⁸ U članu 14. kaže se da pod organizacijama Srba u regionu, podrazumevaju se dobrovoljni oblici udruživanja pripadnika dijaspore, odnosno Srba u regionu, radi čuvanja i negovanja srpskog kulturnog, verskog i etničkog identiteta, kao i ostvarivanje kulturne, prosvetne, naučne ili sportske saradnje sa matičnom državom sa nedobitnim ciljem, u skladu sa propisima strane države u kojoj živi dijaspora, odnosno Srbi u regionu. Radi ostvarivanja i praćenja definisane uloge predviđa se organizovanje Saveta koji će se starati o saradnji, zaštiti interesa i unapređivanju odnosa Republike Srbije sa Srbima u regionu, a pored osalog stara se o saradnji, zaštiti interesa i unapređivanju odnosa, i utiče na stvaranje i unapređivanje kulturnih, naučnih, prosvetnih veza i veza u odnosima Republike Srbije i Srba u regionu.

3. KULTURNA BAŠTINA I REGIONALNA SARADNJA U PRAKSI

Danas se u regionu nalazi kulturna baština Republike Srbije kao posledica brojnih vekovnih migracija (pomeranja, seljenja) naroda.²⁹ Istakli smo da je baština (nasleđe) po međunarodnim konvencijama deo sveukupne istorije čovečanstva i kao takva nadnacionalna. Međunarodnim pravom svakom narodu je zagantovano pravo i dužnost braniti svoj kulturni identitet, koji uključuje jezik i verovanje, običaje, istorijska mesta, spomenike, književnost, umetnička dela, arhive, i dr.,³⁰ sve ono što spada u materijanu i nematerijalnu kulturnu baštinu.³¹

Kulturna baština obuhvata široki spektar materijalnog i nematerijalnog stvaralaštva, koji je u svojoj suštini jedan od temelja nacionalnih korena i identiteta i tek prihvaćen kao vrednost u vlastitom okruženju dobija nadnacionalnu dimenziju.

29 Migracija (*latinski: migratio*: selidba-pomeranje) predstavlja svaku promjenu mjesta boravka pojedinca ili većih i manjih grupa ljudi. Razlikujemo dve vrste migracija: *Emigracija* - odseljavanje stanovništva i *Imigracija* - doseljavanje stanovništva. Uzroci migracija mogu biti: a) *prirodni* – epidemije, vremenske nepogode, katastrofe; b) *društveni* – ratovi, politička nestabilnost, vjerska netrepeljivost; c) *ekonomski* – glad, siromaštvo, težnja za boljim uslovima života. Vrste migracija: unutrašnje i spoljne; konačne i privremene; dobrovoljne i prisilne; i ekonomske i neekonomske.

30 Ugovorom o osnivanju evropske zajednice iz Amsterdama iz 1997. godine u članu 151 reguliše obaveze zajednice u oblasti kulture i očuvanja zajedničkog nasleđa.

31 Kulturno nasleđe se deli na materijalno i nematerijalno. Materijalno na pokretno i nepokretno. U pokretno kulturno nasleđe spadaju: muzejski eksponati, umetničke slike, grafike, knjige, muzičke ploče, arhiva, fotografije, filmovi arheološki predmeti i broji drugi predmeti; u nepokretno kulturno nasleđe spada: manastiri, crkve, spomenici, groblja, zadužbine, spomen područja, stećci, ostaci ratnih bolnica i druge nepokretne stvari; u nematerijalno kulturno nasleđe spadaju: usmena književnost, jezik, pismo, izrazi, govor, imena, pevanje, folklor.

Po podacima Ministarstva rada i socijalne politike, u Republici Makedoniji postoji 34 srpskih vojnih memorijala i mesta stradanja od interesa za Republiku Srbiju, a po evidenciji Srpsko-Makedonskog društva prijateljasva, samo na prostoru Bitolja evidentirano je 76 vojnih memorijala i mesta stradanja srpskih građana.³² Sve ovo ukazuje da se seljenjem stanovništva sa prostora Srbije ponela imovina, običaji i tradicija, jezik, identitet naroda.

Na prostoru današnje Republike Crne Gore, evidentirano je 58 naselja, na čijim prostorima-grobljima i parcelama je sahranjeno 930 srpskih vojnika. Kolašin, Andrijevića, Podgorica, Berane, Nikšić, Šavnik, Žabljak, su samo neka od naselja gde večno počivaju ratnici.³³

Građevinski odsek Narodne odbrane u Zagrebu, pod brojem 236 od 15. oktobra 1919, izveštava da vojničkih grobalja u Hrvatskoj i Slavoniji ima 580, a da samo u Zagrebu ima preko 3500 grobova u zapuštenom stanju. Na osnovu tih dokumenata na 580 groblja sahranjeno je 23.533 žrtve rata.³⁴

U današnjoj federaciji Bosne i Hercegovine – Republika Srpska se takođe nalaze mesta-vojnička groblja gde su sahranjeni vojnici srpske vojske Prvog svetskog rata. Samo u današnjoj opštini Sokolac na tri lokacije, Žljebovi i dve lokacije u naselju Grbići sahranjeno je 144 lica.³⁵

Prema podacima koji se navode u monografiji Stevana Bugarskog i Ljubomira Stepanova, danas u Ramunskom Banatu ostalo je sačuvano 58 Parohijskih crkava: Arad; Belobreška; Varjaš; Veliki Semikluš; Veliki Sempetar; Venj; Gad; Dežan; Denta; Deta; Divič; Dinjaš; Đir; Zlatica Ivanda; Ketfelj; Keča; Knez; Kraljevac; Leskovic; Lugovet; Lukarevac; Ljupkova; Mali Bečkerek; Mačević; Monoštor; Munara; Nadlak; Načvala; Nemet; Parac; Petrovo Selo; Pečka; Požežena; Radimna; Rešica; Rudna; Saravola; Svinica; Soka; Sokolovac; Srpski Semarton; Stančevo; Stara Moldava; Temišvar; Tolvadija; Tornja; Ulbeč; Fenlak; Čakovo; Čanad; i Čenej. Takođe u Malom Gaju i Ovsenici više ne postoje srpske pravoslavne crkve. Postoji pet manastira: Bazjaš; Bezdin; Zlatica; Kusić; i Sveti Ćurađ. Od znamenitosti sačuvani su: Vladičanski dvor; Spomen-kuća Dositeja Obradovića u Čakovu; Spomen-kuća Save Tekelije u Aradu, te zadužbine: Makrin dom; Skarlatin dom; Crkvenoopštinski dom u Temišvaru Zadužbina Pavla Sterio. Groblja u Rumuniji

32 Republika Srbija, Ministarstvo rada i socijalne politike, Sektor za boračko-invalidsku zaštitu, *Katalog srpskih vojnih memorijala i mesta stradanja od interesa za Republiku Srbiju u inostranstvu*, Beograd, 2009., neobjavljen tekst – radna verzija, str. 109

33 Arhiv Jugoslavije, fond br. 69, fascikla br. 115.

34 Arhiv Jugoslavije, fond br. 69, fascikla br. 114.

35 Arhiv Jugoslavije, fond br. 69, fascikla br. 115.

nikada i niko nije popisivao. Rasuti su tamo gde su Srbi živeli, a njih je nekoliko stotina u Rumunskom Banatu.³⁶

Od školskih ustanova, Srbi u Rumunskom Banatu imaju 15 zabavišta sa 297 polaznika, osnovnih škola od I do IV razreda 14 sa 146 đaka, škole od V do VIII razreda tri sa 97 đaka, škole od IX do XII razreda jednu sa 112 učenika ili ukupno u svim školama 652 učenika. Po dostupnim podacima, pored nabrojanih srpskih škola, u još 20 škola 750 učenika uči srpski jezik.³⁷

U Sloveniji, u Beloj Krajini, već 450 godina žive Srbi. Njihov broj se danas sveo na 103 kuće sa oko 300 stanovnika (popis iz 1996. godine) raspoređene u selima Bojanići, Marindol, Milići, Paunovići, Žunići, Perudina i Adlešići. Jedino mesto očuvanja tradicije, danas je pravoslavna crkva. Do 50-ih godina XX veka sva sela su imale svoje škole, učitelje. Zadnje su prestale sa radom u selima Marindolu, Milićima i Pankovićima 1958. godine. U Marindolu škola je osnovana 1829. godine.³⁸

Na osnovu dokumenata iz Arhiva Jugoslavije br. 9080 od 08. jula 1925. godine, u Nemačkoj je evidentirano 267 ratničkih grobalja. U tom dokumentu, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – Ministarstvo vera, traži da se izvrši inspekciski nadzor svih većih ratničkih grobalja i to u: Landsbergu, Ulmu, Hajlbronu, Parhimu, Šprotau i Keningsbriku a dovedu u red groblja u Darmštatu, Manhajmu i Landshutu.³⁹ Treba istaći da je, po dokumentima Arhiva Jugoslavije do kraja 1926. godine, jedan od čuvara ratničkih grobalja u Nemačkoj bio izvesni Alfred Nej, nemački državljanin. Održavanje i čuvanje ratničkih grobalja obavljao je bez nadoknade i zbog nedostatka sredstava, tada za Božić, položice samo venac na veliki spomenik u Ulmu, kako je u dokumentu A. br. 2988 od 28. decembra 1926. godine navedeno.⁴⁰

Ovo je deo podataka koje autori za različite potrebe navode ili koriste u svojim radovima. Takođe nema pouzdanih podataka o stanju kulturnog nasleđu van granica Srbije. Pojedinačni slučajevi istraživanja, pisanja nisu dovoljni za uspostavljanja celovitog i jedinstvenog sistema na očuvanju i zaštiti kulturne baštine ili definisanja etničke politike Republike. Knjiga Dejana Medakovića *Srbi u Beču* ukazuje na bogatstvo kulturne baštine rasute u svetu, koja se nalazi van granica.⁴¹ Treba imati u vidu da je značajan broj u svetu gradova, arhiva, muzeja, porodica gde su živeli ili i dalje žive ljudi

37 Ljubomir Stepanov, Statistički podaci o Srbima u Rumuniji, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar, 2007.

38 Institut srpskog naroda – Svetska srpska zajednica, *Srbi u Sloveniji*, zbornik radova sa konferencije 8-9. jun 1996. godine, Beograd, 1997. str. 103-111.

39 Arhiv Jugoslavije, fond br. 69, fascikla br. 125, jedinica opisa 181.

40 Isto.

41 Dejan Medaković, *Srbi u Beču*, Prometej, Novi Sad, 1998.

sa ovih prostora. Time i potreba da se uspostavi jedinstven standard pre svega evidencije postojanja i utvrđivanja stanja kulturne baštine Srbije van njenih granica.

Postojeći Zakon o kulturnim dobrima nije jasno definisao i predvideo kako se Republika stara o čuvanju materijalne i nematerijalne baštine od posebnog značaja za istoriju i kulturu Srbije koja se nalaze u inostranstvu, naravno u skladu s međunarodnim univerzalnim i bilateralnim ugovorima. Staranje o kulturnim dobrima i njihova zaštita podrazumeva njihovo evidentiranje (znači prikupljanje podataka, ostvarivanje uvida u stanje i svojstva), fizičko-tehničku i svaku drugu zaštitu od propadanja, i njihov uvid, pod odgovarajućim uslovima, radi naučnog proučavanja i šireg korišćenja i publikovanja, kako bi se ti podaci slili u fond istorije i kulture srpskog naroda i dalje u fond istorije civilizacije.

Zaštita i očuvanje kulturne baštine van granica Republike predstavlja složeno područje međunarodnih odnosa i saradnje. Shodno postojećim međunarodnim konvencijama (Srbija je ratifikovala skoro sve dokumente), ova komunikacija ima svoja već prihvaćena pravila ponašanja. Najpojednostavnije: međunarodna zajednica se zalaže za očuvanje kulturnih dobara koja imaju određene umetničke i estetske vrednosti i određen značaj za istoriju i kulturu svakog naroda, bez obzira na teritoriju na kojoj se nalaze. Ova pravila podrazumevaju obavezu, i to se očekuje, da se države na čijoj se teritoriji nalazi kulturna baština, o njima staraju samoinicijativno u skladu sa svojim propisima (u koja su ugrađena i pravila iz međunarodnih prihvaćenih konvencija), a pravo je države odnosno naroda koji je za njih zainteresovan da taj svoj interes iskaže i po potrebi predloži razmatranje tih pitanja na bilateralnom planu, ali i šire, kako bi se kulturna dobra zaštitila i očuvala. Prema tome, kada se govori o zaštiti i očuvanju kulturne baštine u inostranstvu, treba tragati za rešenjima pre svega u bilateralnoj i univerzalnoj saradnju država i odgovarajućih institucija i organizacija.

Najčešće postoji dobra volja, ali nedostaje spremnost na faktičku saradnju. Razloga ima mnogo, počev od nedostatka sredstava ili stručnih kadrova, kada matična zemlja ima mogućnosti da ponudi i svoju participaciju, do političkih i drugih razloga koji se teže prevazilaze. Nesporno je da kulturna baština spada u red jedne od najmarkantnijih obeležja zaštite i očuvanja nacionalnog identiteta. Prema tome kakav je odnos konkretne države prema ljudskim pravima, odnosno zaštiti i očuvanju nacionalnog identiteta, po pravilu nacionalnih manjina ili migranata u toj zemlji, takav je približno i stav prema zaštiti kulturne baštine te države.

Činjenica je, i to ne treba dokazivati, da je region opterećen istorijski nerešenim međunacionalnim odnosima, čestim ratovima, verskom netolerancijom, stradanjima, uništavanjem kulturne baštine, seobama, prognima.

Treba znati da, nikakve intervencije na nepokretnim kulturnim dobrima, niti korišćenje pokretnih kulturnih dobara (arhivska građa, knjige i dr.) nisu dozvoljene

bez saglasnosti nadležnih organa države na čijoj se teritoriji nalaze. Stoga se veliki značaj pridaje razvoju i obogaćivanju saradnje u oblasti zaštite, očuvanja i korišćenja kulturne baštine, u okviru koje se planiraju i ostvaruju programi od interesa za pojedine narode, odnosno njihovu istoriju i kulturu.

Očuvanje i zaštita srpske kulturne baštine u inostranstvu, regionu je multidisciplinarno pitanje. Ono zahteva angažovanje stručnjaka najrazličitijih profila – za međunarodne odnose i saradnju, međunarodno i unutrašnje pravo, pa nadalje – arheologa, antropologa, istoričara, lingvиста, arhivista, bibliotekara, konzervatora, istoričara umetnosti, kulturologa, sociologa i drugih raznih specijalnosti.

Sagledavajući region, bez obzira na sve međunarodne konvencije, na kulturnu baštinu stavlja se teško breme svih nejasnih društvenih i političkih pitanja, kao što su rešavanje konflikata, povratak izbeglica, uspostavljanje veza među manjinskom i većinskom populacijom u multietničkom društvu, poštovanje zakonitosti, pravičan pristup javnim službama itd. Umesto da kulturna baština bude briga društva-države, ona je stavljena na margine interesovanja. Tome ide u prilog i nepostojeća ili nedovoljno definisana zakonska regulativa, odnosno nepoštivanje ustavnih odredaba o kulturi, te isključivanje ili minimiziranje važnosti lokalne zajednice u brizi oko zaštite i očuvanja kulturne baštine na njenom području. Prisutna je pojava da se pojam nacionalno, u kulturi, izjednačava sa državno, čime se baštini osporava izvorni identitet, i postaje sredstvo manipulacija. Tako se u regionu gube identitet i simbol identifikacije jedne društvene grupe, odnosno skup nasleđenih simbola koji obelžavaju jednu društvenu zajednicu. Temeljni simboli nacionalne identifikacije su jezik, verovanja, spomenici, sve što jednom rečju obuhvata kulturno istorijsku baštinu ili nasleđe.

Jezik je prvi simbol prepoznavanja, i jedan od elemenata identiteta. Očiti su primeri gde se vremenom gubio i time dovodio do asimilacije nacionalne grupe. Očuvanje jezika jeste primarni zadatak države.

U posebnu kategoriju identifikacijskih simbola spadaju spomenici i groblja, kao materijalni izraz ljudskog duha, nacionalnih korena i identiteta, večni su svedoci sudbine jednog naroda. Ubiti taj duh, zanemarivanjem i uništavanjem spomenika i groblja, da bi se stvorila kolektivna amnezija nacionalnih vrednosti univerzalna je politička doktrina i praksa i u ratu i u miru. Zato se u vremenima kada jedna grupa nastoji nametnuti identitet drugoj teži zatiranju upravo spomenika kulture kao objekata nacionalnog sećanja.

Poseban identifikacijski fenomen su toponimi, koji uklopljeni u reljef često najduže odoljevaju asimilacijskim napadima.⁴²

42 Toponimi – jezičko i istorijsko objašnjenje porekla imena pojedinih mesta ili geografskih predela.

Najmanje udara su do sada pretrpeli tradicionalni obredi, međutim svetska uniformna kultura, globalna identifikacija i multikulturalnost dovodi nove obrede bez prepoznatljivog tradicionalnog predznaka. Običaj slavljenja Dana zaljubljenih, novouspostavljenog božićnog i novogodišnjeg praznovanja, te novo uvedenih svatovskih rituala, Noći veštica i sl. zatire nacionalne običaje i tradicije, nacionalnu kulturu, a vremenom preti i zatiranju nacije koja će nestati gubitkom korena.

Danas je sve češća pojava da se, zbog duge procedure donošenja međunarodnih dokumenata u oblasti očuvanja i zaštite kulturnog nasleđa, države okreću potpisivanju bilateralnih dokumenata u regulisanju određenih pitanja međusobne saradnje i rešavanju pitanja od obostranog interesa među državama.

Šta je nacionalni identitet u praksi i koji su to današnji identifikacijski simboli jednog etnosa, odnosno nacije u modernom smislu zahteva opsežna etnološko-kulturološka istraživanja.

Prilikom preuzimanja predsedavanjem Komitetom ministara Saveta Evrope 11. 05. 2007. godine od strane Republike Srbije, istaknuto je sledeće, a što je primarno u oblasti kulturnog nasleđa:⁴³

- Republika Srbija je u potpunosti posvećena jačanju uloge Saveta Evrope, kao i multilateralnog dijaloga među zemljama članicama i narodima, u cilju izgradnje zajedničke Evrope bez podela. Oslanjajući se na opšte vrednosti i zajedničke interese, stremićese ka pronalaženju političkih rešenja koja su u skladu sa evropskim standardima i normama, kao i načelima međunarodnog prava.
- U 21. veku, kulturna raznolikost u Evropi nudi velike mogućnosti. Zaštita, promocija i očuvanje kulturne raznolikosti predstavljaju faktore ljudskog razvoja i manifestaciju ljudske slobode. Treći samit SE je istakao međukulturni dijalog kao glavni prioritet i kao sredstvo kojim se obezbeđuje da različitost evropskih kultura postane izvor zajedničkog bogatstva.
- U skladu sa prethodnim predsedavanjima, kao naročito značajan cilj, Srbija u potpunosti podržava sve aktivnosti usmerene na primenu strategije Saveta Evrope za razvijanje međukulturnog dijaloga, kako u evropskim društvima, tako i između Evrope i susednih regiona, koja je usvojena u Faru, Portugal, oktobra 2005. godine. S tim u vezi, Srbija pridaje poseban značaj finalizaciji i objavljivanju „Belog papira o međukulturnom dijalogu“ kao jedinstvenog dokumenta, prvog koji se ovim specifičnim pitanjem bavi na međunarodnom nivou. Kao multikulturalna, multietnička i multikonfesionalna država, Srbija pridaje poseban značaj radu koji je obavljen prethodnih meseci u vezi sa religioznom dimenzijom međukulturnog dijaloga. Ove aktivnosti stvaraju čvrstu osnovu za buduće aktivnosti Saveta Evrope na ovom polju. Posebna pažnja biće,

43 Preuzeto sa interneta, <http://www.mfa.gov.yu>, 02/03/2009.

stoga, posvećena religioznoj dimenziji međukulturnog dijaloga, sa ciljem da se nastave naponi predsedavanja Rusije i San Marina, u svetlu zaključaka sa konferencija održanih u Nižnji Novgorodu, u septembru 2006. godine i u San Marinu, 23–24. aprila 2007. godine.

- Srbija je bila domaćin neformalne ministarske konferencije, na kojoj je „Beli papir“ bio predstavljen evropskoj javnosti i razmotrena strategija i dugoročna uloga Saveta Evrope u međukulturnom dijalogu,⁴⁴
- Takođe, Srbija je bila domaćin manifestacije „Dani evropskog kulturnog nasleđa 2007“, zajedničkog programa Saveta Evrope i Evropske komisije sa ciljem da se promoviše evropsko kulturno nasleđe koje jača evropski identitet i jedinstvo zasnovano na poštovanju našeg zajedničkog nasleđa i kulturne raznolikosti, 21–22. septembra u Beogradu.
- Posebnu pažnju Srbija je posvetila međukulturnom učenju i predavanjima istorije i u potpunosti podržala Evropski simpozijum „Složene slike – zajedničke sudbine – učenje o istoriji u multikulturalnom društvu“, koja je održan u Strazburu u jesen 2007. godine.
- Na polju zaštite i promocije kulturne raznolikosti, Srbija je istakla veliki značaj koje ima obrazovanje, i u tom kontekstu aktivno podržala Evropsku kampanju mladih za raznolikost, ljudska prava i participaciju „Svi različiti – svi jednaki“. Srbija je, takođe, aktivno podržala događaje koji su sledili kampanju, a koja je otpočela u oktobru 2007. godine. U tom kontekstu, Srbija je podržala donošenje Proširenog parcijalnog sporazuma o sportu, i pristupanjem ovom Sporazumu podstaći i druge da učine isto.
- Republika Srbija je član *ICOM SEE*. Osnovan 2005. godine i definisan kao Radna grupa ICOM-a Evrope za Jugoistočnu Evropu na inicijativu Makedonije, Bugarske, Srbije, i delimično Grčke, prerasta u Nacionalni komitet ICOM-a kao potreba ravnopravnijeg nastupa pred međunarodnom zajednicom i koja će izgraditi snažniji uticaj na kulturnu politiku u nacionalnim i regionalnim okvirima. Tako je avgusta 2007. godine ICOM SEE započeo pripreme za sprovođenje procedure transformacije i prerastanja iz Radne grupe ICOM-a

44 BELA KNJIGA (*White paper - Livre blanc*) Bela knjiga je vrsta dokumenta Evropske komisije koji sadrži predloge budućih aktivnosti Zajednice u pojedinim područjima. Ponekad bela knjiga sledi zelenu knjigu, koju Komisija izdaje kako bi počela savetovanje o nekom pitanju na evropskom nivou. U kontekstu približavanja država srednje i istočne Evrope evropskim integracijama Evropska komisija je 1995. godine izdala „Belu knjigu“ o pripremi zemalja srednje i istočne Evrope za uključivanje u unutrašnje tržište Evropske unije kao vodič pridruženim državama srednje i istočne Evrope u procesu usklađivanja zakonodavstva u području uređenja unutrašnjeg tržišta. Taj dokument obrađuje 22 od ukupno 31-og poglavlja propisa sadržanih u sklopu pravnih tekovina EU.

Evrope u Regionalnu alijansu. Izvršni odbor ICOM-a je na sastanku u junu 2008. godine prihvatio ovaj predlog i ICOM SEE je osnovan kao peta aktivna Regionalna alijansa. U okviru ICOM SEE danas deluje 9 zemalja regiona: Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Albanija, Makedonija, Srbija, Bugarska, Rumunija.⁴⁵

– Beograd je bio domaćin Regionalne konferencije o Preventivnim aktivnostima u očuvanju kulturnog nasleđa na prostorima etničkih tenzija i oružanih sukoba, održane od 10. do 11. maja 2004. godine, a u vezi događaja iz marta 2004. i povodom žrtava i devastacije kulturne baštine, religioznih i stambenih objekata i ostalih dobara. Usvojena je konsenzusom Beogradska deklaracija isključivo na osnovu profesionalne etike i odgovornosti za očuvanjem kulturnog nasleđa kao opšteg dobra. Deklaracijom se pored ostalog ističe:

1. Osuđujemo etničko nasilje koje je prouzrokovalo žrtve i devastaciju dragocenih opipljivih, neopipljivih i moralnih vrednosti koje pripadaju svim zajednicama u regionu.
2. Pozivamo međunarodne i nacionalne institucije da obezbede stalnu i delotvornu zaštitu multikulturnog nasleđa u regionu Jugoistočne Evrope da bi se izbegli mogući tragični događaji u budućnosti.
3. U tom smislu,
 - zahtevamo preduzimanje hitnih mera radi spasavanja oštećenih objekata i sprečavanje njihovog daljeg propadanja;
 - čvrsto preporučujemo hitnu procenu nivoa štete nanete kulturnom nasleđu stručnim pristupom.
4. Izražavamo našu obavezu da uložimo sve napore da bi doprineli da se:
 - pronađe mehanizam za stalno širenje tačnih informacija o aktuelnom stanju kulturnog nasleđa na Kosovu i Metohiji;
 - upućuju informacije organima na svim nivoima odlučivanja;
 - uključi Sekretarijat ICOMOS-a da istraži sve mogućnosti za objedinjavanje aktivnosti Nacionalnih komiteta u Evropi i regionu;
 - ohrabre članovi NVO-a da učestvuju u zajedničkim aktivnostima na zaštiti i obogaćivanju njihovog zajedničkog nasleđa i da pokušaju da to unaprede u budućnosti;
 - unaprede stavovi prema kulturnom nasleđu obrazovanjem i uspostavljanjem multikulturnog društva.⁴⁶

45 <http://www.ccdiana.org.yu/modules/home/content.php?group=2&article=1016> 01.07.2009

46 http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=588 01.07.2009.

- Srbija je tokom predsedavanja u potpunosti podržala usvajanje „Evropske konvencija za zaštitu starih i tradicionalnih zanata“, koji je po prvi put u istoriji Saveta Evrope pripremljen i podnet na usvajanje Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope od strane grupe studenata beogradskog Pravnog fakulteta.
- Saradnja između lokalnih zajednica različitih država i regiona će dodatno i suštinski doprineti daljem društvenom, kulturnom i ekonomskom razvoju. Sa ciljem da se izgradi Evropa bez podela i razvije razumevanje i poverenje između građana, tokom predsedavanja Srbija će podsticati produbljivanje i jačanje prekogranične i pogranične saradnje, kao mehanizma za unapređenje dobrosusedskih odnosa i kao doprinos razvoju oblasti u pograničnom pojasu. U vezi sa tim, Srbija nastoji da:
 - promovise povezivanje i unapređenje partnerstava između regiona, gradova i opština, kao efikasnog načina za izgradnju poverenja i razmenu i iskustava, sa posebnim naglaskom na saradnji u oblasti kulture i ekonomije;
 - obezbeđuje podršku u prenošenju znanja i iskustva u oblasti prekogranične i pogranične saradnje, koristeći usluge Centra za ekspertizu reforme lokalne vlasti.

Bliže gledano, na osnovu gornjeg teksta možemo definisati konkretna prava koja su rezultat postignutih međunarodnih dogovora a koja čine sadržinu negovanja sopstvene kulture i tradicije.

Posebno se mogu istaći:

- pravo na izražavanje i razvoj sopstvene kulture (na razne načine: nošenjem narodnih nošnji, beleženjem, pevanjem, javnim izvođenjem i sl. sopstvenih narodnih pesama i drugim oblicima folklor);
- pravo na upražnjavanje sopstvene vere i verskih obreda, podizanje bogomolja, obuku sveštenika i druge oblike slobode religije;
- pravo na sopstvenu izdavačku delatnost, pozorišta, radio i TV programe i druge oblike umetnosti manjine odnosno na jeziku manjine;
- pravo na upotrebu nacionalnih simbola i njihovo isticanje na javnim mestima;
- pravo na praznovanje praznika nacionalne manjine; i dr.⁴⁷

Kao što se već iz gornjeg vidi, pravo na negovanje sopstvene kulture i tradicije ne svodi se samo na upotrebu maternjeg jezika i održavanje posela na kojima se prepričavaju legende i predanja sopstvenog naroda odnosno igraju narodne igre. Savremeni način života, ali i razvoj demokratije i tolerancije, unose razne nove sadržaje koji čine deo kulture svakog naroda. U meri u kojoj se takvi sadržaji i oblici razvijaju, pojavljuje se i potreba za njihovim priznavanjem manjinama.

47 Boris Krivokapić, *Manjine u međunarodnom pravu*, Prometej, Beograd, 2006, str. 79.

Verska prava u naše vreme shvataju se kao individualna prava. Pravo je svakog pojedinca da sam odluči da li će i kojoj će se religiji prikloniti. I pored toga, očigledno je da mnoge etničke grupe imaju određenu veru kao izraženi elemenat svoje posebnosti. Upravo je verski faktor kod mnogih manjina poslužio kao integrativni činilac i spas od prirodne asimilacije. Iz tih razloga, mada se, u principu verska prava zaista moraju smatrati opštim pravima priznatim pojedincima, ona se takođe nesumnjivo javljaju (bar kod nekih manjina) i kao sredstvo za očuvanje izuzetno važnog dela nacionalne kulture i tradicije.

Jasno je da za očuvanje svesti o pripadnosti manjini, razvoj maternjeg jezika, održavanje kontakata sa drugim pripadnicima manjine i dr. naročiti značaj imaju pozorišta na jezicima manjina, filmovi na tim jezicima, razni zabavni i drugi radio i TV programi (posebno one emisije koje nisu čisto informativnog karaktera).

Samo ove konstatacije su osnova izvora prava gde država i njene institucije nalaze podlogu na zaštiti i očuvanju kulturne baštine van granica Republike.

Danas radi i Mešovita međudržavna srpsko-hrvatska komisije za povraćaj kulturnih dobara. Potpisan je i protokol 2012. godine o povraćaju predmeta (u okviru kog je spisak sa podacima o 1.065 predmeta koji su tema povraćaja). Reč je o predmetima koji imaju duhovnu vrednost za pravoslavne vernike sa područja Hrvatske.

U međuvremenu, posle potpisivanja Protokola, na sastanku Mešovite međudržavne srpsko-hrvatske komisije od 27. novembra 2013. vraćeno je šest ikona iz crkve Svetog velikomučenika Dimitrija u Dalju i četiri duborezna ukrasa sa ikonostasa crkve Svetog Georgija u Boboti. Kako je posle potpisivanja Protokola 2012. navelo hrvatsko Ministarstvo kulture, u ratu 1991-1995. iz Hrvatske je „otuđen, nestao ili opljačkan“ 46.191 predmet iz 45 muzeja ili ustanova kulture. Od 2001. iz Srbije je vraćeno više od 23.600 predmeta.⁴⁸

Regionalnu saradnju opterećuju i nerešena pitanja podele imovine posle raspada SFRJ. Sporazum o pitanjima sukcesije bivše SFRJ, koji je zaključen u Beču 29. juna 2001. godine, stupio je na snagu 2. juna 2004, nakon njegove ratifikacije od strane svih država sukcesora. Sastavni deo Sporazuma je i Aneks “D”, koji reguliše pitanje sukcesije arhivske građe.⁴⁹

Pravila ratovanja nisu poštovana na bivšem jugoslovenskom prostoru. Najteže su bila povređena-kršena prava civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika, ali ništa manje se nisu kršili ni standardi koji su regulisali oblast očuvanja kulturnih dobara.⁵⁰ Podsetimo, ogromna ratna razaranja i štete kulturnom nasleđu mogle su se izbeći

48 <http://www.vaseljenska.com/drustvo/hrvatska-zahteva-jos-1-055-nasih-relikvija/> 22.04.2014.

49 Zakon o potvrđivanju Sporazuma o pitanjima sukcesije objavljen je u Službenom listu SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/2002.

50 http://www.jovandespotovic.com/?page_id=2714 8.05.2014.

da su poštovane UNESCO-ve *Konvencija o zaštiti kulturnih dabara u slučaju oružanih sukoba doneta* u Hagu 1954. godine, *Venecijanska povelja o arhitektonskoj baštini* iz 1964. godine i *Konvencija o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope* iz Granade 1985. Danas posle dvadeset godina okončanja sukoba region opterećuju nerešena pitanja restitucije i sukcesije u oblasti kulturne baštine, održavanje i popravka oštećenih i mnoga druga. Nastala šteta se nemože nadoknaditi, ali kako je i da li moguća saradnja na rešavanju problema koji su ostali nakon sukoba.

Prostor regiona ima brojna spomen obeležja. Sva su gotovo u lošem stanju. Na primer, zgrada Vrhovne Komande u selu Baču, kod Bitolja, u Makedoniji, gde je posle borbi na Kajmakčalanu boravio regent Aleksandar, se urušila. U Rumuniji postoje monumentalni objekti koji nisu ni obeleženi niti ograđeni.⁵¹ Primer, je spomen kosturnica u Medžidiji, sa 8.000 stradalih boraca Prve srpske dobrovoljačke divizije (stradali u borbama između 25. avgusta i 12. septembra 1916. godine). Primer dobre regionalne saradnje u oblasti očuvanja i zaštite kulturnog nasleđa je Zejtinlik u Solunu, Mauzolej na ostrvu Vidu i Srpska kuća, u kojem je stalna postavka koja dokumentuje boravak srpskih trupa na Krfu.

4. ZAKLJUČAK

Kulturna baština predstavlja jedan od oblika međunarodne i regionalne saradnje i njena zaštita i očuvanje jeste najviši domen ostvarivanja čovečanstva. Složeni međunarodni i regionalni odnosi nesmu biti prepreka na iznalaženju rešenja očuvanja i zaštite kulturne baštine. Republika Srbija svoju pažnju treba da usmeri:

1. Upotpunjavanju evidencije kulturne baštine, posebno pokretnih. Neophodna je neposrednija i kontinuirana saradnja svih iseljeničkih sredina s nacionalnim institucijama u Srbiji – pre svega Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture Srbije, Narodnom bibliotekom Srbije, Arhivom Srbije, Narodnim muzejom u Beogradu, te muzejima za istoriju, primenjenu umetnost i etnografiju, Maticom iseljenika Srbije i državnih organa.
2. Izuzetno veliki značaj imaju istraživanje i notiranja svih podataka koji se tiču života i rada stunovništva u svetu koji potiču sa ovih prostora, njihovog doprinosa razvoju sredine u kojoj žive, bez obzira po kojoj osnovi i u kojem svojstvu se van granice nalaze. Iz svih istraživanja trebalo bi da upotpunimo, sada veoma skroman, fond istoriografske, kulturološke i druge naučne literature. To bi bili svojevrsni letopisi stanovništva Republike Srbije jednog područja, unapređenja saradnje zemlje useljenja sa zavičajem, i ukupno s matičnom

51 Republika Srbija, Ministarstvo rada i socijalne politike, Sektor za boračko-invalidsku zaštitu, *Katalog srpskih vojnih memorijala i mesta stradanja od interesa za Republiku Srbiju u inostranstvu*, Beograd, 2009. – radni materijal nepublikovan - trenutni podaci, str. 109.

zemljom. Tako neće izostati ni monografije o nastalim kulturnim dobrima i savremenom stvaralaštvu svih onih koji su van granice Republike.

3. Zajedničko staranje o postojećem fondu kulturne baštine i stvaralaštvu koje nastaje, koje se može ostvariti saradnjom sa sredinom u kojoj žive raseljeni građani Srbije, njihovom međusobnom saradnjom bez obzira na kom su kontinentu, kao i saradnjom sa zavičajem, uključujući i mogućnost formiranja već inicirane institucije Saveta kulture.
4. Formiranje institucije za kulturu sa zadatkom brige o ostvarivanju očuvanja i zaštite kulturne baštine građana Srbije u svetu uz praćenje drugih akcija kao: naučnog istraživanja, donošenje programa, saradnje sa klubovima i drugim institucijama koje okupljaju građane Srbije u inostranstvu, izdavačku delatnost, praćenje rada institucija koje se u Srbiji bave problematikom kulturne baštine u inostranstvu jeste od strateškog interesa Republike Srbije.
5. Usvajanje Strategije je od prvorazrednog značaja. Njome se definiše jedinstvina i održiva politika očuvanja i zaštite kulturne baštine u inostranstvu a posebno u zemljama okruženja i sardnja svih državnih i ostalih institucija u oblasti očuvanja i zaštite kulturne baštine.

5. LITERATURA

- Dimitrijević, Vojin, i Stojanović, Radoslav, *Međunarodni odnosi*, Nolit, Beograd, 1979.
- Đorđević, Đorđe, *Krivičnopravna zaštita kulturnih dobara*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2001.
- Đukanović, Dragan (pr), *Međudržavni forumi u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007.
- Grečić, Vladimir (prir), *Seobe Srba nekad i sad*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1990.
- Grupa autora, *Kulturno nasleđe*, Centar za očuvanje nasleđa Kosova i Metohije, Beograd, 2004.
- Krivokapić, Boris, *Manjine u međunarodnom pravu*, Prometej, Beograd, 2006.
- Lopandić, Duško, (prir.), *Ugovori o Evropskoj uniji*, Međunarodna politika, Beograda. 1999.
- Lopandić, Duško (prir), *Osnivački ugovori Evropske unije*, Kancelarija za pridruživanje SiCG EU, Beograd, 2003.
- Medaković, Dejan, *Srbi u Beču*, Prometej, Novi Sad, 1998.
- Popović, Dušan J., *Velika seoba Srba 1690*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1954.
- Republika Srbija, Sektor za boračko-invalidsku zaštitu, *Katalog srpskih vojnih memorijala i mesta stradanja od interesa za Republiku Srbiju u inostranstvu*, Ministarstvo rada i socijalne politike, Beograd, 2009.
- SRBI U UGARSKOJ njihova povesnica, povlastice, crkva, političko i društveno stanje*, preveo dr Stevan Pavlović, Izdanje knjižare Luke Jocića i drugih, Novi Sad, 1883.

Stojić-Karanović, Edita, *Dunav reka saradnje*, Međunarodni naučni forum „Dunav – reka saradnje“, Beograd, 2005.

Stojić-Karanović, Edita, i Janković, Slobodan (urs), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.

Zakon o kulturnim dobrima, “Službenom glasniku RS”, br. 71/94.
http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=28603/06/2009.

Živković, Nikola, *Pljačka zlata i kulturnih dobara u Jugoslaviji 1941-1945*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1994.

Časopisi:

Evropsko zakonodavstvo, br. 3/03, IMPP, Beograd, 2003,

Evropsko zakonodavstvo, br. 5/03, IMPP, Beograd, 2003,

Dokumenta preuzeta sa interneta:

Zakona o kulturi, <http://www.emportal.rs/vesti/srbija/88184.html> 02.06.2009

Zakon o dijaspori i Srbima u regionu,
http://www.mzd.gov.rs/download/dokumenti/ZAKON_ZOD.pdf, 02/06/2009.

Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza (FARO 2005), (*Pariz, 2005, usvojena na sednici Vlade Republike Srbije u novembru 2006. i upućena na ratifikaciju Skupštini RS i usvojena 30.05.2009. godine na redovnom zasedanju RS*), www.kultura.gov.rs/dokumenti/Konvencija-o-zastiti-i-unapredenju-rznolikosti-kulturnih-izraza.doc, 31/05/2009.

Vidoje GOLUBOVIĆ

**REGIONAL CO-OPERATION IN THE FIELD OF PROTECTION
AND PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE**

ABSTRACT

Regional co-operation in the field of preservation and protection of cultural heritage is one of fundamental values of tolerance and peace among the nations in the region and within maintenance of national identity. It becomes especially significant at the time of globalisation and proclaimed multiculturalism. At the same time, this also includes the question of (non)achievement of rights and obligations of the state in preserving and protecting cultural heritage. In this way, one's own cultural identity is defended, what includes a comprehensive cultural heritage (tangible and non-tangible) beyond every country and the region. Generally, we can define – observe the protection of cultural identity through the establishment of ethnic policy of every state in the region, this including Serbia, too.

Key words: region, state, heritage, culture, preservation, protection, ethnic policy, identity.

PRILAGODAVANJE PRIVREDE SRBIJE REGIONALNIM I EVROPSKIM INTEGRACIJAMA

APSTRAKT

U savremenim međunarodnim odnosima privredne aktivnosti sve više postaju prioritetne u odnosu na političke. Za Srbiju je bitno da ima jasnu strategiju razvoja koja će imati značajne implikacije na sve privredne delatnosti i međunarodnu ekonomsku saradnju, odnosno proces evropskih integracija. U kreiranju strategije razvoja neophodno je da se izaberu oni sektori na kojima se zasniva budući razvoj srpske privrede. To bi omogućilo da se strateški stvore uslovi za zaštitu tih sektora u određenom periodu dok ne budu spremni za međunarodnu konkurenciju. S druge strane, umesto maksimiranja profita, a usled stvaranja i jačanja više relevantnih grupa stejkholdera (menadžera, zaposlenih, kupaca, države, i dr.) o čijim dugoročnim interesima preduzeće mora voditi računa, prevashodnom harmonizacijom njihovih interesa, dolazi do pluralizma i kompleksnosti ciljeva savremenog korporativnog preduzeća. Dostizanje postavljenih ciljeva u radikalno izmenjenim i visokokonkurentnom tržišnom okruženju, zahteva formulisanje strategija, zasnovanih na podrobnoj analizi makroekonomskog i mikroekonomskog okruženja, resursa i drugih poslovnih potencijala. Pri tome treba imati u vidu da su identifikovane tri faze konkurentnosti neke zemlje i to: *factor-driven*, *efficiency-driven* i *innovative-driven* konkurentnost. Svaka zemlja treba da prođe u razvoju od konkurentnosti zasnovane na snabdevenosti faktorima proizvodnje, preko investiciono vođene konkurentnosti, bazirane na efikasnosti korišćenja raspoloživih faktora proizvodnje do inovacijama vođene konkurentnosti.

Ključne reči: Srbija, pozicioniranje, region, evropski integracioni proces, ekonomska politika.

1 Prof. dr Dobrica Vesić, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: dobrica@diplomacy.bg.ac.rs. Ovaj rad je deo rezultata istraživanja u okviru naučnog projekta IMPP, Beograd: *Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i uvrščivanje položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti*, ev. br. 179029, program osnovnih istraživanja, ciklus 2011–2015, finansiranog od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. UVOD

Privreda Srbije intenziviranjem procesa regionalizacije i pridruživanja Evropskoj uniji mora sve više i brže da se prilagođava poslovnom ambijentu i načinu funkcionisanja koji vladaju u zemljama razvijenih tržišnih privreda. U savremenim uslovima Srbija ne može da bira da li će se uključiti u svet globalizovane ekonomije odnosno evropskih integracionih procesa i novih tehnoloških izazova. To znači da nastavak reformi nema alternative. Međutim, Srbija može i treba da bira, tj. da pažljivo trasira strateške koordinate svog privrednog, tehnološkog i socio-kulturnog razvoja, u skladu sa zatečenim okolnostima i potrebama budućih generacija. U procesu pridruživanja Evropskoj uniji zemlje Zapadnog Balkana, pa i Srbija, kao najozbiljniji kandidat za pridruživanje, nalaze se pred brojnim izazovima a oni su, između ostalih, izazvani i promenom odnosa, u pogledu prioriteta, koji se pred njih postavljaju u sadašnjim uslovima. Stabilni ekonomski temelji bi trebalo da omoguće privredama u razvoju da relativno dobro prebrode sadašnju finansijsku odnosno monetarnu turbulenciju. Kada se turbulencija povuče, uticaj na privredi rast bi trebalo da bude u granicama kontrolisanog. Aktivna globalna ekonomija, u spoju sa prevashodno solidnom makroekonomskom politikom i sve većom trgovinskom i finansijskom integracijom, stvorili su aktivnu regionalnu ekonomiju. Stoga je neophodno što sveobuhvatnije i temeljnije ubrzati reformisanje srpske privrede. Posebno je značajno da se privreda blagovremeno adaptira na procese globalizacije, ali i na globalne i finansijske krize. U tom smislu za Srbiju je najprihvatljiviji odnosno najefikasniji model male otvorene privrede. Ekonomska politika kreira javne ekonomske akcije na tri nivoa: vladin tekući izbor, izbor ekonomskih institucija i izbor društvene preferencije. Dobre institucije poseduju tri osnovna obeležja:²

- (1) uspostavljaju i šire svojinska prava u društvu;
 - (2) ograničavaju sve moguće elite koje nastoje da eksploatišu nečiji dobitak ili imovinu, i
 - (3) u najvećoj mogućoj meri obezbeđuju jednake šanse za najšire slojeve društva u domenu zapošljavanja, socijalne sigurnosti i ljudskih prava;
- Institucije mogu biti različite u pogledu uticaja na ekonomski razvoj:
- tržišno narastajuće institucije uspostavljaju i štite svojinska prava, bez kojih tržišta i nema;
 - tržišno regulišuće institucije bave se regulacijom, eksternalijama, ekonomijom obima, nesavršenim informacijama;

2 Pero Petrović, *Savremena poslovna diplomatija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 98.

- tržišno stabilizirajuće institucije umanjuju makroekonomsku nestabilnost i finansijske krize; i
- tržišno legitimizirajuće institucije obezbeđuju socijalnu zaštitu, zdravstveno i penziono osiguranje;

U okruženju zahvaćeno globalizacijom, koje imperativno nameće otvaranje i prilagođavanje međunarodnim standardima, umanjujući samostalnost odlučivanja vlada i država. To razdvajanje javnih institucija koje ostaju nacionalne i privatnih institucija koje postaju globalne postaje izazov za kontrolu javne akcije.³ Stoga, treba imati u vidu da međunarodni sistem više nije međudržavni sistem, već „mreža ugovora“ organizovanih oko središnjih ekonomskih, političkih, socijalnih pitanja odnosno problema savremenog sveta, mreža koja po značaju daleko nadmašuje klasičnu međuzavisnost država, odnosno dovodi do produbljivanja integracionih procesa na regionalnom i globalnom nivou.

2. NOVA EVROPSKA KOMISIJA

U aktuelnoj situaciji kada na dužnost stupa nova Evropska komisija Srbija se našla u poziciji da se studioznije i sistematski prilagođava njenoj, posebno ekonomskoj politici. Međutim, i nova „vlada“ Evropske unije odmah se suočava sa gomilom problema od kojih dominiraju oni koji se tiču ekonomije.⁴ Imajući to u vidu njen predsednik je najavio i svoj prvi potez a to je novi investicioni program od trista milijardi evra. Ovaj program ima osnovni cilj da pokrene privredu Evropske unije pritisnutu stagnacijom, pa i recesijom u pojedinim zemljama članicama. Međutim, iako na taj način Evropska komisija otklanja stav od, do sada, „tvrđog“ insistiranja na štednji (koji je forsirala, pre svih, Nemačka) i okretanje razvojnim podsticajima, Komisija upozorava da predloženi investicioni program ne može da bude finansiran stvaranjem novog duga i da se mora biti pažljiv u korišćenju državnog novca koji se mora upotrebljavati pažljivije u kombinaciji sa privatnim izvorima finansiranja. S druge strane, brojni eksperti ističu da ovaj investicioni program, čak i da se počne odmah sa njegovom realizacijom, neće moći da pokrije sve potrebe Evropske unije za kapitalom koji se procenjuje na oko 800 milijardi evra. Pri tome treba imati u vidu da ogroman problem predstavlja visok nivo nezaposlenosti. Dakle, nove investicije i smanjenje nezaposlenosti su osnovni privredni ciljevi Evropske komisije, a to isto se odnosi i na privredu Srbije. Takođe, za Srbiju je veoma važno da u što kraćem

3 Acocella, N., *Economic Policy in the age of Globalization*, Cambridge University Press, 2005, p. 23.

4 Nova Evropska komisija (EK) pod vođstvom predsednika Žan-Klod Junkera stupila je na dužnost 01.11.2014 godine sa mandatom od pet godina. Odmah je ukazala da za svog mandata neće biti proširenja Evropske unije, odnosno prijema novih zemalja članica.

roku završi pregovore o pridruživanju i da što pre ispuni uslove za punopravno članstvo u Evropskoj uniji. Nova Evropska komisija će zajedno sa srpskim pregovaračkim timom proći proces o svih 35 poglavlja i u tom procesu osnovni zadatak je da Srbiju „pripremi“ za punopravno članstvo. To znači da je za Srbiju od izuzetnog značaja da do kraja mandata nove Evropske komisije završi pregovore i ispuni formalne uslove za članstvo i da spremna dočeka odluku o punopravnom članstvu. To će biti politička odluka svih zemalja članica Evropske unije. Sa novom Evropskom komisijom Srbija će rešavati i politička pitanja primene Briselskog sporazuma, ali i pitanja učešća Srbije u izgradnji gasovoda „Južni tok“ koje treba, pre svega, da bude ekonomsko pitanje. U velikoj meri pozicija Srbije zavisi od dogovora EU – Rusija.⁵ Srbija će zajedno sa novom Evropskom komisijom raditi na primeni „Economic governance“, skupa mera koja treba da omogući da Srbija sprovede potrebne reforme – finansijsku konsolidaciju, reformu javnih preduzeća i državne uprave itd. Osim toga Srbija mora da srednjoročno ispuni stroge uslove koje moraju da imaju zemle članice EU po pitanju makroekonomskih i fiskalnih pokazatelja – visine budžetskog deficita i javnog duga u odnosu na BDP, poreske politike, borbe protiv korupcije i sive ekonomije, itd. Sa duge strane Srbija mora da stvori i uslove da efikasnije koristi sredstva iz pristupnih fondova EU i da kreira mehanizam za jednostavniji pristup tim sredstvima. Sve zajedno to treba da omogući da Srbija, po okončanju pristupnih pregovora, bude u potpunosti spremna da se uključi u zajedničko tržište i jedinstveni ekonomski prostor Evropske unije. Veoma je važno da su visoki predstavnici Evropske komisije veoma pozitivno ocenili paket mera fiskalne konsolidacije Vlade Srbije, kao važnu reformsku meru, značajnu za evropske integracije Srbije. Svakako treba, u narednom periodu, imati u vidu da će EK biti ključni partner, u ovoj fazi evrointegracija, koja bi trebalo, na neki način, da Srbiji „otvori vrata“ Evropske unije.

3. PROCES PREGOVARANJA PRISTUPANJU EVROPSKOJ UNIJI

Srpska privreda se mora „prestrojiti“ kako bi mogla da se suoči sa konkurentskim pritiscima i tržišnim snagama koje postoje u Evropskoj uniji. Za Srbiju, bez sumnje, proces integrisanja u Evropsku uniju biće dug i mukotrpan. Svaka zemlja koja je prihvaćena kao kandidat za prijem u članstvo EU pregovara o ulasku s Evropskom komisijom. Pregovara se o 35 različitih poglavlja ekonomske i druge politike koja su bitna za pristupanje EU. Sadašnja pravila dozvoljavaju svakoj zemlji članici EU, uključujući i najmanju, da blokira proces pregovora u bilo kom trenutku jer je neophodan konsenzus, ne samo za otpočinjanje pregovora o bilo kom poglavlju, već

5 Mada treba imati u vidu da je Mađarska, kao članica EU, početkom novembra 2014 godine prihvatila izgradnju „Južnog toka“.

i njihov završetak. Svaki put zemlja članica EU može da zahteva preko Evropske komisije ustupke od zemlje s kojom se pregovara. Međutim, posle završenih pregovora s Evropskom komisijom, Evropski savet treba da prihvati novu zemlju članicu, ali i tu nije kraj jer svaka zemlja članica EU (sada ih ima 28) bez izuzetka treba da bude saglasna s prijemom nove zemlje u članstvo EU. U pregovorima se mora ispuniti mnoštvo zahteva koje treba ispuniti, pre ulaska, a tiče se *acquis communautaire*.⁶ Pri tome treba imati u vidu da EU ima vrlo široko diskreciono pravo odabira koga, kako i kada će primiti u svoje članstvo. Zemlje koje pristupaju EU moraju prihvatiti i sprovesti *acquis communautaire* u celini i o tome nema pregovora, nego ispunjavanje zadataka. Jedino se može pregovarati o dužini prilagođavanja i moguće finansijske pomoći. Rekonstrukcija unutrašnjeg i spoljnog ekonomskog prostora donela je nove (ili pojačala stare) dileme, suočavanja i zaplete. S druge strane građani Evropske unije neuspesima smatraju izostanak jedinstva među zemljama članicama, ekonomski i socijalni pad, kontrolu nad ilegalnim imigrantima, preteranu birokratizaciju, slabljenje nacionalnog identiteta, te izostanak vizije za budućnost.⁷ Pristup EU se zemljama Zapadnog Balkana objašnjava kao pristup stabilnim i demokratskim evropskim državama. Oštra pravila konkurencije na tržištu EU ograničila bi i snizila stimulacije neefikasnim preduzećima. Pojavila bi se mogućnost suzbijanja monopolista na tržištu i povećanje zaštite potrošača, što bi stvorilo određene mogućnosti za povećanje ulaganja u proizvodnju, a moglo bi doprineti i povećanju zaposlenosti. Vremenom je moguće očekivati davanje manjih regionalnih i agrarnih fondova od EU, poboljšanje kvaliteta životne sredine kao i povećanog uticaja i zaštite grupa koje su na margini društva pod plaštom slobode govora i izražavanja, a studenti bi relativno lako mogli ići na studije u ostale zemlje članice EU, bez restrikcija.⁸ U svakom slučaju članstvo zemalja Zapadnog Balkana zavisi od volje EU i ubrzavanja postupka (kao u slučaju Slovačke), jer je Evropski savet doneo odluku da se ponovo potvrđuje činjenica da je budućnost zemalja Zapadnog Balkana u Evropskoj uniji.⁹ Primer u pogledu sprovođenja odluka na najvišem nivou u Evropi odnosi se na Savet Evrope, koji se kao međudržavna organizacija zalaže prvenstveno za demokratiju, za prava građana, slobodu štampe, medija, zbora i dogovora, vladavinu prava i druge elemente dobro uređenog sistema.

6 Brojni važeći zakoni, propisi, pravni običaji, praksa raznovrsnih politika koje se sprovedu u EU. Obim njegovog pisanog dela procenjuje se na oko 80.000 stranica.

7 European Commission, *The European Citizens and the future of Europe*, Qualitative study in the 30 member status, May, 2011.

8 Vesna Stanković-Pejnović, „Zapadni Balkan i EU – stvarnost i ideologija“, 2013, [www.pdf\(application/pdf, objekat\)](#).

9 Council of the European Union, Presidency Conclusions, 16879/06, Bruxelles, 15.12.2006., str. 3.

U procesu pregovaranja za pristupanje Evropskoj uniji jedno od najvažnijih područja je stanje i perspektive privrede Srbije. Neophodno je uređivati poslovni ambijent u Srbiji, kontinuelno, kako bi se prilagodio poslovanju privrednih subjekata ne samo u Evropskoj uniji nego i prema zemljama u regionu. U sadašnjoj situaciji postoji mnoštvo negativnih uticaja na efikasno poslovanje. Rezultati ankete Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), među hiljadu anketiranih ukazuju da se i tu situacija postepeno menja. U narednom pregledu dati su odgovori privrednika na pitanje: „Kakav uticaj na poslovanje imaju ovi činioci (procenat negativnih odgovora) u periodu 2011, 2012. i 2013. godina.

Pregled br. 1. Negativni uticaji na privredu

Faktori	2011	2012	2013
1. Porezi i doprinosi na zarade	81%	77%	72%
2. Porez na dodatu vrednost	61%	61%	66%
3. Poreska administracija	49%	63%	65%
4. Drugi obavezni neporeski nameti, razne takse i naknade	77%	75%	74%
5. Administrativne procedure	62%	70%	66%
6. Inspeksijski nadzor	43%	43%	25%
7. Vreme i troškovi vezani za procedure plaćanja i novčane transakcije	31%	43%	44%
8. Propisi i procedure vezani za radni odnos	34%	39%	45%
9. Dobijanje dozvole za obavljanje delatnosti	37%	42%	33%
10. Dobijanje građevinskih i povezanih dozvola	38%	44%	48%
11. Vreme i troškovi vezani za sudske procedure	43%	49%	52%
Carine i procedure vezane za spoljnu trgovinu	28%	33%	40%

Izvor: USAID, prema: „Politika“, Beograd, 21.10.2014., str. 9.

Anketa ukazuje da se poslovna klima, malo usporenijim tempom, ipak poboljšava. Polovina ispitanih privrednika izjavila je da korupcija nije uticala na njihovo poslovanje, ali da veze mogu da pomognu u javnim nabavkama. Porezi na zarade, PDV i drugi porezi i parafiskalni nameti imaju najveći negativan uticaj na privredu i na vrhu su činilaca koji nepovoljno utiču na poslovno okruženje. Srpska poslovna zajednica zahteva reforme u oblastima u kojima su приметni zastoji, pa i tamo gde se situacija, vremenom pogoršava (sudski postupci, propisi koji regulišu radne odnose i trgovinu, parafiskalne namete, povećanje stope PDV, administracija naplate poreza, itd.). Poslovnim ljudima najviše odgovara kada su cene i kurs stabilni, jer inflacija, kurs i kamate presudno utiču na konkurentnost. Oporavak srpske privrede očekuje se uvođenjem novih, reformskih, ekonomskih mera ali i

masivnijim prilivom stranih direktnih investicija. Pri tome treba imati u vidu da zemlje, u praksi, koriste četiri vrste podsticaja za priliv stranih direktnih investicija: fiskalne, finansijske, regulatorne i ostale podsticaje.

4. EKONOMSKA KONKURENTNOST

Ekonomska konkurentnost predstavlja glavnu polugu svake efikasne tržišne privrede kojoj i Srbija teži. U kontekstu nacionalnog i evropskog identiteta, u procesu evropskih integracija, zadatak države je da u interesu svog stanovništva izgradi efikasnije institucije tržišne privrede i energično se suprotstavi brojnim oblicima monopolskog i ostalimoblicima privilegovanog položaja što podrazumeva i uvođenje evropskih tržišnih kriterijuma i javno-privatnog partnerstva u infrastrukturne delatnosti koje predstavljaju stožer svake savremene privrede. Međunarodna konkurentnost privrede jedne zemlje predstavlja sposobnost ostvarivanja osnovnih ciljeva ekonomske politike, posebno rasta dohotka i zaposlenosti, bez povećavanja zaduživanja odnosno bez nastanka deficita platnog bilansa. U procesu evropskih integracija konkurentnost se tretira kao sposobnost da se ostvaruje dinamičan ekonomski rast u dugom periodu. Nasuprot tome Srbija beleži dinamičan rast spoljnog duga, pa su kumulirani deficiti zahtevali inostrana sredstva za njihovo pokrivanje. Utvrđeno je da Srbiji nedostaje veća efikasnost tržišta, bolje poslovno okruženje i efikasne institucije.¹⁰ Prilikom konstruisanja indeksa za merenje konkurentnosti u obzir se uzimaju merenja tzv. 12 stubova konkurentnosti. Analizira se institucionalni, pravni i administrativni okvir. U prvom stubu mere se indikatori institucija, a tu spadaju: svojinskih prava, korupcije, nezavisnosti sudstva, neefikasnost države, bezbednost i neformalni pritisci na donosioce odluka, nivo korporativne etike i zaštite investitora. Drugi stub je infrastrukturna osnova koja se meri indikatorima kvaliteta prevoznih puteva i kvalitetom telekomunikacija. Treći stub predstavlja makroekonomski ambijent (budžetski deficit, inflacija, itd.). Četvrti stub se odnosi na zdravstvo i osnovno školovanje. Druga grupa faktora koja bi trebalo da predstavlja jačanja efikasnosti, sastoji se od šest stubova od kojih se svaki meri sa više indikatora. Ti stubovi su: visoko obrazovanje, efikasnost tržišta robe, efikasnost tržišta rada, razvoj finansijskog tržišta, tehnološka spremnost i veličina tržišta. U treću grupu faktora su stubovi inovacija (kapacitet za inovacije, izdaci za istraživanje i razvoj, itd.) i sofisticiranosti vođenja poslova (prisustvo klastera, kvalitet marketinga, itd.). Neosporno, svi ovi faktori utiču na konkurentnost srpske privrede, a brojni od njih su ispod zadovoljavajućeg nivoa, te Srbija treba da uloži ogromne napore kako bi

10 World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2010-2011*, Davos, Indicators on Serbia, str. 294.

se njena privreda prilagodila novom ekonomskom okruženju i dostigla zadovoljavajući nivo konkurentnosti. Stvaranje nove integrisane svetske ekonomije, kao osnovne ideje procesa globalizacije, podrazumeva prelazak sa lokalnog na globalni način poslovanja.¹¹ Međutim, treba imati u vidu da se u ekonomskim odnosima, posebno u finansijskim, između zemalja unutar Evropske unije poslednjih godina pojavljuju se brojni problemi. S druge strane, privredu Srbije i te kako optećuju uzaidno plasirane subvencije, proces restruktuiranja i vrlo loše izveden privatizacioni proces od 2000. godine. Po lakoći poslovanja Srbija se nalazi na 91. mestu u svetu. Naime, prema izveštaju o uslovima poslovanja (Doing biznis) Svetske banke za 2015. godinu to mesto je zauzela u konkurenciji od ukupno 189 zemalja (u odnosu na 2014. godinu beleži se pad zbog revizije podataka i promene metodologije). Srbija nije zabeležila reforme koje se mere u izveštaju i koje olakšavaju regulatorni okvir tokom 2013. i 2014. godine. Pored toga, Srbija je otežala postupak prenosa imovine. Imajući u vidu da je 65 odsto ekonomija globalno sprovelo reforme koje su olakšale poslovanje u 2013. i 2014. godini, druge ekonomije su pretekle Srbiju po lakoći poslovanja.¹² Od 2005. godine Srbija je sprovela ukupno 18 reformi koje olakšavaju poslovnu regulativu – u poređenju sa globalnim prosekom od 12 reformi po ekonomiji u istom vremenskom periodu.¹³ Međutim, u periodu koji posmatra Svetska banka (u svom Izveštaju) Srbija je donela samo jedan reformski zakon i to Zakon o radu. Ostale mere koje se odnose na smanjenje javnog duga i štednju ne mogu se smatrati reformskim tako da Srbiji tek predstoji ozbiljan proces reformisanja privrede.

*Pregled br. 2. Izveštaj o poslovanju Srbije za 2015. godinu
(lakoća poslovanja 91 mesto)*

Kategorije za ocenjivanje:	Ukupna udaljenost od najboljeg rezultata	62,57 (0-100)
1. Osnivanje preduzeća 66 mesto (63 u 2014) – udaljenost od najboljeg rezultata Broj postupaka 6, vreme 12 dana.		88,91
2. Izdavanje građevinske dozvole 186 mesto (184 u 2014) – udalj. od najboljeg rez. Broj postupaka 16, vreme 264 dana.		29,14
3. Dobijanje električne energije 84 mesto (77 u 2014 godini) – udaljenost n.r. Broj postupaka 4, vreme 131 dan.		76,20

11 Pero Petrović, *Međunarodne finansije u novoj arhitekturi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014, str. 185-215.

12 *Izveštaj Svetske banke*, prema: "Politika", Beograd, 20.10.2014., str. 5.

13 Na primer, pre deset godina za osnivanje preduzeća kod nas bilo je potrebno 56 dana. Sada taj proces traje samo 12 dana, što je kraće nego u Finskoj.

Kategorije za ocenjivanje:	Ukupna udaljenost od najboljeg rezultata	62,57 (0-100)
4. Upis imovine 72 mesto (48 u 2014) – udaljenost od najboljeg rezultata Broj postupaka 6, vreme 54 dana.		71,6
5. Dobijanje kredita 52 mesto (45 u 2014) – udaljenost od najboljeg mesta Indeks snage zakonskih prava (0-12):5 Indeks dubine kreditne informacije (0-8) sedam Obuhvat kreditnog biroa 100 Obuhvat kreditnog registra 0		60,0
6. Zaštita manjinskih investitora 32 mesto (32 u 2014) – udaljenost n.r. Indeks stepena regulacije sukoba interesa (0-10) 5,7 Indeks stepena akcionarskog upravljanja (0-10) 7 Indeks snage zaštite manjinskog investitora (0-10) 8,3		63,3
7. Plaćanje poreza 165 mesto (162 u 2014) – udaljenost od n.r. Plaćanje (broj godišnje) 67 Vreme (sati godišnje) 279		48,90
8. Prekogranična trgovina 96 mesto (94. u 2014) – udaljenost od n.rez. Broj dokumenata za izvoz: 6 Potrebno vreme za izvoz: 12 Cena izvoza (dolara po kontejneru) 1.635 Broj dokumenata za uvoz: 7 Potrebno vreme za uvoz: 15 Cena uvoza (dolara po kontejneru) 1.919		72,13
9. Sprovođenje utovara 96 mesto (96 u 2014) – udaljenost od n.r. Broj postupaka 36 Vreme 635 dana		57,59
10. Rešavanje nesolventnosti 48 mesto (47 u 2014) Vreme: dve godine Stopa povratka (centi po dolaru) 29,2 Indeks jačine okvira za rešavanje nesolventnosti (0-16) 13,5		

Izvor: Svetska banka, prema: „Politika“, Beograd, 20.10. 2014.

U smislu poređenja uslova poslovanja u Srbiji i zemalja u okruženju, odnosno regionu, najbolje je plasirana Makedonija na 30. mestu, Crna Gora je na 36, Bugarska na 38, Rumunija na 48, Slovenija na 52, Hrvatska na 65. i Albanija na 68. mestu.

5. POSLEDICE LOŠE PRIVATIZACIJE

Proces privatizacije srpskih preduzeća može se okarakterisati kao vrlo neuspešan, te „država treba da bude spas od loših gazda“ što predstavlja veliki balast u procesu reformisanja srpske privrede. O rezultatima primenjenih modela privatizacije u Srbiji brojke sve govore, a posledice neuspešnih prodaja velikih društvenih preduzeća, padaju na teret države.¹⁴ O tome svedoče podaci o poništenim privatizacijama: 627 raskinutih ugovora (27% od ukupno prodatih), 35 poništenih tendera (27% od ukupnih tendera), 592 propale aukcije (27% od ukupnih aukcija). Potom, treba imati u vidu kako su prodavana srpska preduzeća: ukupno 2.280 ugovora, 125 tendera (5,5%), 2.154 aukcije (94,5%), sa ukupnom prodajnom cenom od 2,3 milijarde evra i sa 1,2 milijardi evra obaveznih investicija. Procenjuje se da prodata imovina vredi 246,2 miliona evra. Ostalo je neprodato 456 preduzeća (u prekidu 208 preduzeća), 157 u restrukturiranju, 32 na tenderu i 267 na aukciji. Međutim, neće sva preduzeća, koja se ne restrukturiraju, ići na stečaj i likvidaciju, naročito tzv. velike firme čija prodaja nije uspela. One su pod posebnim državnim nadzorom. Kompanije kao što su RTB „Bor“, „Prva petoletka“, „Petrohemija“, „Magnohrom“, Željezara Smederevo, poljoprivredna dobra i kombinati (država je uspela da oživi 13 od ukupno 15 poljoprivrednih preduzeća koji su bili upropašćeni aljkavom privatizacijom) i elektroprivreda Srbije, ne mogu se prodati po bilo koju cenu i bilo kome.¹⁵ U pitanju su srpska industrijska preduzeća koja imaju budućnost jer proizvode robu za kojom je tražnja na svetskom tržištu sve veća, a od njihovog opstanka zavisi egzistencija nekoliko opština i regiona.¹⁶ S druge strane, kada su u pitanju javna i komunalna preduzeća od strateškog značaja, prevladao je stav da država mora voditi računa o ceni i sigurnosti isporuka njihovih usluga. U procesu reformisanja privrede i te kako se o ovim problemima mora voditi računa, počevši od radikalnih promena u javnom sektoru i unapređivanja investicionog i poslovnog okruženja da bi se smanjili rizici i troškovi poslovanja. Osim toga moraju se poštovati i fiskalna pravila, promena strukture javne potrošnje, efikasnije javne investicije, otklanjanje administrativnih barijera, poreski sistem koji podstiče zapošljavanje i niz drugih reformskih mera. Dakle, ekonomska politika treba da

-
- 14 Ocenjuje se da je privatizacija društvenog sektora privedena kraju. Krajem 2014. godine ostalo je neprodato oko 450 preduzeća, a za koje se u aktuelnoj krizi ne mogu očekivati ozbiljni kupci, nego da im sledi stečaj i likvidacija.
 - 15 Vlada je odlučila da se o svakoj kompaniji donose individualna rešenja, odnosno posebno odlučuje.
 - 16 Kao primer uspešnog modela privatizacije navodi se da je italijanska modna industrija „Benetton“ je kupila niški „Niteks“ sredinom 2011. godine, po početnoj ceni od tri miliona evra, te se planira da ukupno bude zaposleno 2.770 radnika sa investicijama od 43,2 miliona evra.

podržava proizvodnju razmenljive robe za izvoz, umesto potrošnje i uvoza po svaku cenu. Podsticanje investitora i zapošljavanje moraju da budu stubovi nove ekonomske politike. Fokusirati se na mere štednje i restrikcija (zamrzavanje plata i penzija, njihov ograničeni rast, njihovo umanjenje, solidaran porez, ograničavanje zapošljavanja, povećanje opšte stope PDV, povećanje akciza) ni u drugim zemljama koje su ih primenjivale nisu dale očekivane rezultate, naprotiv, u nekima je ekonomska situacija time samo pogoršavana. Paralelno sa procesom privatizacije imovine ide obrnuti proces socijalizacije raspodele dohodaka. Privatizacioni prihodi su potrošeni radi finansiranja budžetskog deficita, što je podiglo domaću agregatnu tražnju i uvećalo deficit platnog bilansa. Zajedno sa prilivom kapitala u sektor usluga, to se sve odrazilo na razvoj nerazmenljivog sektora privrede.

Oporavak privrede u privatnom sektoru zahteva eliminisanje administrativnih prepreka. Glavne zamerke, koje ističu strani investitori za sadašnju lošu poziciju Srbije, kao destinaciju za ulaganja su:

- (1) prisustvo države u ekonomiji i dalje je veliko a privatni sektor je slab i pravno nezaštićen;
- (2) državna pomoć privredi ne ide na istraživanje i razvoj, već na subvencije i olakšice za poreze;
- (3) budžetska potrošnja je, još, van kontrole i beleži najviši nivo;
- (4) visoki nivo nezaposlenosti;
- (5) loše upravljanje javnim preduzećima;
- (6) delovanje tržišnog mehanizma je ozbiljno narušeno zakonskim nejasnoćama i korupcijom, a siva ekonomija je u narastanju;

Sve ovo upućuje da se srpska privreda mora „prestrojiti“ kako bi mogla da se suoči sa konkurentskim pritiscima i tržišnim snagama koji postoje u Evropskoj uniji. Put ka tome je masivniji priliv stranih direktnih investicija.

Osim toga, u narednom periodu neophodno je rešiti teškoće preduzeća u restrukturiranju. Mnogi eksperti smatraju da se stečajnim postupcima može doći do bolje poslovne klime. Naime, nedavno usvojene izmene i dopune Zakona o stečaju, predstavljaju (uz izmene Zakona o radu) najznačajniji korak u izmeni sistemskih zakona koji za svoj krajnji cilj imaju sveobuhvatno poboljšanje poslovne klime u Srbiji.¹⁷ Kao najznačajnije se mogu istaći tri izmene zakona. Prva se odnosi na položaj povezanih lica sa stečajnim dužnikom, a koja se odnosi na sprečavanje zloupotreba koje su u vezi sa potraživanjima povezanih lica postojala u dosadašnjoj praksi. U tom smislu potraživanja povezanih lica spadaju u novouvedeni četvrti

17 Novi Zakon je usvojio veliki broj sugestija Saveta stranih investitora, a koji bi trebalo da dovedu do ubrzanja stečajnih postupaka i bolje zaštite stečajnih poverilaca.

ispllatni red, a koji se može namiriti tek nakon namirenja svih drugih poverilaca stečajnog dužnika. Isto tako povezana lica ne mogu više biti članovi odbora poverilaca. Druga važna novina je preciznije i bolje regulisanje pravila i procedura unapred pripremljenog plana reorganizacije, koji su u prethodnom periodu često koristili stečajni dužnici kao sredstvo prolongiranja otvaranja stečaja i samim tim kao način ugrožavanja interesa poverilaca¹⁸. Treći, pozitivan pomak, je uvođenje nove kategorije poverilaca – založnih poverilaca, tj. poverilaca koji imaju obezbeđenje na imovini stečajnog dužnika, ali nemaju i novčano potraživanje. Pre izmena zakona ovi poverioci nisu bili prepoznati u zakonu što je predstavljalo problem u praksi, pre svega poslovnih banaka, te je njihovim regulisanjem faktičko stanje usklađeno sa pravnim. Dodatni pozitivan pomak je i propisivanje obaveze poslovnim bankama i javnim registrima da na zahtev stečajnog upravnika dostave sve podatke o imovini i sredstvima stečajnog dužnika koji se vode kod njih, ali i uvođenje dodatnih i preciznijih kriterijuma za izbor stečajnih upravnika. Uopšteno gledano izmene zakona predstavljaju u isto vreme i pozitivan korak u rešavanju materije stečaja, ali isto tako i tek prvi korak u tom smislu.

6. EVROPSKA EKONOMSKA KRIZA I SRBIJA

Od početka ekonomske krize, koja je zahvatila čitav svet pa i Evropsku uniju, negativni efekti prelivaju se i na privredu Srbije. Visok javni dug, povećanje stope nezaposlenosti, usporeni rast društvenog proizvoda i izvoza karakteristika je većine zemačla članica Evropske unije. Kreatori naše ekonomske politike ukazuju da oporavak domaće privrede u velikoj meri zavisi od oporavka ekonomija „evrozone“, ali i zemalja u regionu, povećanja inostrane tražnje i priliva stranog (pre svega evropskog) kapitala, kretanja inostranih kamatnih stopa, uvoznih cena, cena hrane i cena naftnih derivata i gasa. Uticaj svetske ekonomske krize je toliko veliki da je neophodna promena standarda i strategija ekonomskog razvoja. Globalna ekonomska kriza snažno deluje na usporavanje privrednog rasta u svetu usled delovanja smanjene tražnje u razvijenim privredama. Pad tražnje na evropskom tržištu (koje predstavlja najveće izvozno tržište za Srbiju) negativno se odražava na njenu spoljnotrgovinsku razmenu i privredni rast. Smanjenje izvozne tražnje, smanjenje industrijske proizvodnje, nesolventnost preduzeća, smanjenje zarada i rast nezaposlenosti su osnovna obeležja krize koja je zahvatila Srbiju. Srbiji su potrebne strukturne reforme na svim nivoima, kako bi se povećala konkurentnost privrede koja je sada na niskom nivou. U takvim okolnostima svetska ekonomska

18 Uvođenjem novih pravila kao što su ograničenje trajanja mera zabrane izvršenja na imovini stečajnog dužnika, podnošenje novih vanrednih izveštaja revizora stečajnog dužnika i ograničenja na lica koja prate sprovođenje plana, kao posledicu trebalo bi da smanji zloupotrebe.

kriza je pogodila Srbiju i jače nego što je to moralo da se dogodi. Pri tome treba imati u vidu sva bitna obeležja svetske ekonomske krize:¹⁹

1. Smanjenje stope privrednog rasta i pad proizvodnje i investicija, ponekad i hiperprodukcija i otežan plasman i pad potrošnje i životnog standarda stanovništva;
2. Povećanje nezaposlenosti i pad realnih prihoda stanovništva i povećanje troškova života;
3. pad profitne stope, hiperprodukcija i centralizacija i koncentracija kapitala i stvaranje oligopola;
4. monetarno-kreditna kriza, slom kreditnog sistema i prevelika zaduženost stanovništva i privrede;
5. Smanjenje obima međunarodne trgovine, zaoštavanje konkurentске borbe, jačanje protekcionizma i pojava ekonomskog i trgovinskog ratovanja;
6. Mnogobrojni berzanski slomovi i finansijski skandali i špekulacije;
7. Bankrotstvo brojnih industrijskih i drugih preduzeća i banaka;
8. fuzija transnacionalnih korporacija u gigantske megakorporacije i stvaranje oligopola;
9. Povećanje inflacije, snažni monetarno-finansijski poremećaji i deficiti platnih bilansa i slično;

Uticao svetske ekonomske krize na Srbiju ogleda se u znatnoj oskudici stranog kapitala. Pad investicija i pad poverenja u bankarski sistem, ispoljava se kroz povlačenje deviznih sredstava iz finansijskog sistema i smanjenja devizne likvidnosti. Oporavak srpske privrede očekuje se uvođenjem novih, reformskih, ekonomskih mera. Osim smanjenja fiskalnog deficita i štednje očekuje se kreiranje povoljnijeg poslovnog ambijenta za nove investicije odnosno poslovanje. Politička i ekonomska stabilnost predstavlja osnovu za privlačenje stranih direktnih investicija.

7. DOMAĆE INVESTICIJE

Godinama se u Srbiji čekaju strane direktne investicije koje bi doprinele ne samo oporavku njene privrede nego i ubrzale proces prilagođavanja efikasnom tržišnom poslovanju kompatibilnom onima koji egzistiraju u Evropskoj uniji. Međutim postavlja se pitanje šta je sa domaćim investicijama (domaćom akumulacijom), mogu li se one povećati i kako da pozitivno utiču na privredna kretanja²⁰. Danas u Srbiji,

19 Milenko Zorid, Međunarodne krize, *Vojno delo*, Vol. 62, br. 4, 2010, str. 292.

20 Procenjuje se da u periodu od 2000. godine pa do 2014. godine su iznosile od 18-20 odsto, a nekada su dostizale i do 30 odsto.

praktično postoje samo dva osnovna investitora: država (državni fondovi) i strane direktne investicije. Pri tome treba imati u vidu da se ni jedna zemlja u svetu nije razvila samo inostranim kreditima. S druge strane brojni domaći ekonomisti ukazuju da domaće investicije nisu ni potcenjene, jer su godinama višestruko veće od inostranih²¹. Osim što su, po obimu, veće domaće investicije su i kvalitetnije je idu uglavnom u proizvodnju i stvaranje nove vrednosti, a strane idu često u finansije (oko 60% u 2013 godini). U sadašnjoj situaciju srpsku privredu „nose“ 220.000 preduzetnika i oko 170.000 malih i srednjih preduzeća. Međutim, za veći iznos domaćih investicija treba unapređivati poslovni ambijent, koji je sada neodgovarajući. Jedan veliki deo tržišta zaposeli su monopolisti, a siva ekonomija zauzima veliki deo prometa roba i usluga (procenjuje se i do 50 odsto u nekim delatnostima).

Posebno je kriza uticala na porast sive ekonomije u privredi Srbije, tako da na kraju 2013. godine iznosi preko 39% BDP dok je u zapadnoj Evropi ili SAD oko 15 odsto a u zemljama regiona od 22 do 25 procenata.

Tabela br. 1. Obim sive ekonomije u BDP (u %)

R. br.	Zemlja	Procenat BDP
1.	Bugarska	32,3
2.	Srbija	30,1
3.	Rumunija	29,0
4.	Estonija	29,0
5.	Litvanija	29,0
6.	Poljska	25,0
7.	Slovenija	24,0
8.	Mađarska	22,0
9.	Nemačka	18,0
10.	Slovačka	16,0
11.	Češka	15,2

Izvor: USAID (Prema: „Politika“, Beograd, 15.05.2015. str. 11).

Borba protiv „sive ekonomije“ potrebno je da se odvija u nekoliko segmenata: kontrola fiskalizacije, rizičnih industrija i velikih poreskih obveznika.

21 Procenjuje se da su u 2013. godini domaći investitori uložili preko 2,4 milijardi evra, a da će u 2014. godini dostići oko 4 milijarde evra.

8. PRILAGOĐAVANJE PORESKOG AMBIJENTA

U zemljama Evropske unije funkcionišu uređeni poreski sistemi dok Srbiju, u narednom periodu prilagođavanja, tek očekuju reformski potezi u toj oblasti. Kada u ekonomski razvijenim zemljama Evropske unije kontrolori finansijskih transakcija i tokova korporacija, firmi i pojedinaca otkriju da je nekoj u poslovnoj transakciji izbegnuto plaćanje poreza i time pokradena sopstvena država, skandal je neminovan. Tresu se stubovi najvećih kompanija, srozava se ugled ličnosti. Međutim, u Srbiji se potkradanje države ne samo da nije ozbiljan greh nego se često odvija „pod zaštitom države“. Ima mnogo primera koji ukazuju da Srbija mnogo gubi zbog neplaćanja poreza, doprinosa i ostalih zakonskih obaveza. Poreski dug ne može da se naplati zbog toga što su dužnici u restrukturiranju, stečaju, likvidaciji ili je reč o peračima novca, fantomskim firmama. Struktura ukupnih dugovanja državi izgleda ovako: preduzeća duguju više od 45, preduzetnici oko 52, poljoprivrednici 140,6 a građani oko 25 milijardi dinara. Pri tome treba imati u vidu da više od 700.000 radnika radi na crno što prouzrokuje godišnju štetu od oko 1,5 milijardi evra.²² Nema sumnje da je poreska, fiskalna oblast značajna za stabilnost monetarnog sistema, državni budžet i državnu blagajnu. Jednostavno, ako država kroz poreze ima stabilne prihode ona neće navaljivati na centralnu banku i na banke da pod vidom kredita ili prodaje sopstvenih hartija od vrednosti dobije novac za svoje potrebe. Taj odnos je neophodno što pre promeniti. Premda u srpskoj poreskoj upravi rade veoma kvalifikovani i stručno osposobljeni kadrovi, propisi im onemogućavaju da uspešno obavljaju svoje poslove. Stoga je potrebno da se što pre nastavi već započeta reforma poreskog sistema i drugačijeg organizovanja obračuna i naplate svih državnih dadžbina kako bi priliv sredstava bio brži i neuporedivo veći. To znači da se po ugledu na stroge fiskalne sisteme Evropske unije, iz kanala naplate poreza izbace sve proizvolnosti i naklonosti. Plaćanje poreza i ostalog što po zakonima pripada državi u razvijenim ekonomijama je obaveza najvišeg ranga i za građane i za privredne subjekte. Zato je neophodno koristiti iskustva i način rada poreskih organa u zapadnim zemljama, koja su funkcionalna i kod nas lako primenljiva.²³ Neophodno je uvesti poreske savetnike jer je reč o ljudima koji su posebno pripremljeni i školovani za taj posao.²⁴ Praktično, poreski savetnik vrši obračun i visinu plaćanja svih državnih dadžbina i u skladu sa zakonom dostavlja

22 „Politika“, Beograd, 15.oktobar 2014., str. 11.

23 Na primer, treba zakonom urediti da obračun i naplatu poreza, kao što se to radi u Nemačkoj, obavlja poreski savetnik – ličnost koju plaća država i koja predstavlja poverljivog državnog činovnika.

24 Oni su pod sudskom zakletvom i upisani u registar vođenja firmi, i bez njih se ne mogu osnivati nova preduzeća.

podatke. Uvođenjem poreskog savetnika ublažile bi se, ako ne i eliminisale, „stare boljke“ srpske privrede: varanje države i traženje „rupa u zakonu“, fiktivnim bilansima, zapošljavanje na crno, siva ekonomija, primanje zarada a ne plaćanje dadžbina i niz drugih. Sredinom 2014. godine i bankarski sektor u Srbiji tražio je izmene poreskih zakona. Izmene zakona bi se, pre svih, odnosile na porez na dohodak građana i na porez na dobitak pravnih lica, kao i da se nađe rešenje za negativne efekte kursnih razlika. Smatra se da je Srbija u odnosu na zemlje u okruženju najviše izložena negativnim efektima kursnih razlika, tako da to veoma loše utiče na poslovanje privrede. U suprotnom privreda će imati gubitke zbog obaveza da u svom bilansu godišnjeg poslovanja iskaže negativne efekte kursnih razlika, a njih u drugačijim uslovima ne bi imala. Posledično, iskazivanje gubitaka preduzeća imalo bi umanjenu kreditnu sposobnost, neće lako dolaziti do kredita ili će oni biti skuplji. To sve povlači i manje investicija, jer bi bilo manje kreditno sposobnih firmi i uz striktnu primene međunarodnih standarda bilo bi teže poslovati i bankama i privredi.

9. POMOĆ MEĐUNARODNOG MONETARNOG FONDA

U Srbiji je javni dug dostigao gotovo 75 odsto društvenog bruto proizvoda i da je fiskalni deficit iznad osam odsto. Stoga je pomoć MMF-a, krajem 2014. godine, potrebna nego ikad. Pre svega, neophodno je smanjiti javnu potrošnju u cilju stabilizacije finansija. Potrebno je, u naredne tri godine, izvršiti rezove u javnom sektoru i smanjiti subvencije u ukupnoj vrednosti od 1,4 do 1,5 milijardi evra, uz podizanje poreza na transport gasa kroz zemlju, a u cilju spuštanja budžetskog deficita na održivih dva do 2,5 odsto. Da bi smanjila javni dug Srbija će emitovati evroobveznice i iskoristiti oštar pad troškova zaduživanja vlada širom Evrope, budući da su centralne banke, uključujući i Evropsku centralnu banku, snizile kamatne stope. Međutim kresanje javnog duga tek predstoji u 2015. godini. Predviđa se da će deo tog minusa biti pokriven, kao i ranije, emisijom evroobveznica na međunarodnom tržištu. Ukoliko se MMF saglasi sa našim planom (koji sadrži i emitovanje evroobveznica od 2 milijarde evra, sa kamatnom stopom od 4 odsto) usledio bi aranžman iz predostrožnosti kojim bi stavljeno Srbiji na raspolaganje do dve milijarde evra za slučaj nepredviđenih okolnosti.

S druge strane, treba imati u vidu da je spoljni dug, krajem avgusta 2014. godine dostigao 26,08 milijardi evra (što je za oko 835 miliona evra više nego u julu). Tada je privatni sektor dugovao 12,36, od čega su dugoročni i srednjoročni zajmovi dominantni sa 12,20 milijardi evra. (kratkoročni zajmovi bili su svega 148,9 miliona evra). Javni sektor je dugovao ukupno 13,726 milijardi evra na duži i srednji rok. Dug po osnovu evroobveznica iznosio je 3,98 a dug Londonskom klubu 0,29 milijardi.

Država i preduzeća su međunarodnim finansijskim organizacijama, u avgustu 2014 godine, dugovala 7,27 a vladama i vladinim agencijama 3,9 milijardi evra.²⁵

Osnovna pomoć MMF-a sastoji se u fiskalnoj konsolidaciji i strukturnim reformama, uključujući i reformu javnih preduzeća i kompanija u državnom vlasništvu. Srbija će najverovatnije sa MMF sklopiti klasičan stend baj aranžman, oročen na tri godine, s tim što sredstva neće povlačiti, pa u tom smislu je to program iz predostrožnosti. Međutim, s obzirom da Srbija treba da sprovede i strukturne reforme, uz neke makroekonomske ciljeve, koje treba ostvariti, najviše bi odgovarao takozvani extended arrangement, koji upravo uključuje sprovođenje neophodnih reformi u cilju prilagođavanja privrede Srbije evropskim i regionalnim integracijama.

10. ZAKLJUČAK

Interakcija ekonomskih procesa i tehnoloških promena u savremenom svetu dovela je do rastuće povezanosti nacionalnih realnih i finansijskih tržišta. Sve države su u situaciji da traže određeni balans između ekonomske samostalnosti i stepena uključenosti u međunarodnu ekonomiju, odnosno sve je veći broj ekonomskih problema koje nacionalna ekonomija ne može uspešno da rešava. Izloženost međunarodnoj konkurenciji ima za rezultat povećanje produktivnosti rada u nacionalnoj ekonomiji. Profil i struktura domaće proizvodnje, prvenstveno sa stanovišta aktuelne ponude domaće industrijske osnove (tehnološki, programski, ekološki, sa stanovišta kvaliteta, marketing elemenata i energetske efikasnosti), kao i raspoloživost ostalim resursima (savremeno tehnološko i ostalo znanje, kadrovi, poslovni procesi i procedure) daju, uopšteno, vrlo zabrinjavajuću sliku u poređenju sa dinamičkim zahtevima savremenog tržišta. Nizak nivo konkurentnosti srpske privrede posledica je, pre svega, neefikasne antimonopolske politike, pravne nesigurnosti i nedovoljno razvijene fizičke i inovativne infrastrukture. Osnovni scenario razvoja, u narednom periodu, zasnovan je na povećanju udela fiksnih investicija za povećanje BDP-a, smanjenju udela javnih rashoda, povećanju nivoa izvoza roba i usluga, uz smanjenje udela deficita tekućih transakcija u BDP-u i spuštanje inflacije na još niži nivo.

LITERATURA

Annual Report of the EU Commission on the Stabilization and Association Process for Sout East Europe COM (2001), COM (2003) COM (2004) 202/2 final and COM (2005). www.eu.int/com/external_relations/.

25 Narodna banka Srbije, Statistički bilten, prema: „Politika“, Beograd, 01.11.2014., str. 12.

- Acocella, N., *Economic Policy in the age of Globalization*, Cambridge University Press, 2005.
- Council of the European Union, Presidency Conclusions, 16879/06, Bruxelles, 15.12.2006.com
- European Commission, *The European Citizens and the future of Europe*, Qualitative study in the 30 member status, May, 2011.
- Lopandić, Duško, *Regionalne inicijative u jugoistočnoj Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2001.
- Petrović, Pero, *Savremenaposlovna diplomatija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
- Petrović, Pero, *Međunarodne finansije u novoj arhitekturi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014.
- Stanković-Pejnović, Vesna, 2013, „Zapadni Balkan i EU – stvarnost i ideologija“, 2013, www.pdf (application/pdf, objekat).
- Vujović, Dušan, „Korporativno upravljanje u energetsom sektoru“, *Pravo i privreda*, br. 5-8, 2008.
- World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2010-2011*, Davos, Indicators on Serbia, str.294.
- Zorid Milenko, „Međunarodne krize“, *Vojno delo*, Vol.62, br.4, 2010.

Internet izvori

[http:// www.euractiv.com/...europe-gas...russia ...crisis/article-188857](http://www.euractiv.com/...europe-gas...russia...crisis/article-188857);

[http:// www.guardian.co.uk/bussines/2009/...gas-ukraine](http://www.guardian.co.uk/bussines/2009/...gas-ukraine);

Framework agreement on community programmes for the Western Balkan countries, 12/2004. www.eu.int/com/external_relations/.

Dr Dobrica VESIĆ

ADAPTING THE SERBIAN ECONOMY TO REGIONAL AND EUROPEAN INTEGRATION

ABSTRACT

In contemporary international relations, economic activities are becoming increasingly prioritized in relation to political ones. For Serbia, it is important to have a clear strategy of development that will have significant implications for all economic activities and international economic cooperation, i.e. the process of European integration. In creating the development strategy it is necessary to choose the sectors of the economy on which the future development

of the Serbian economy will be based. On the other hand, instead of maximizing profits and due to the creation and strengthening of several relevant groups of stakeholders (managers, employees, customers, the state, etc.) whose long-term interests must be taken into consideration by a company, it is primarily through harmonization of their interests that pluralism and complexity of goals of a contemporary corporate company is achieved. Attaining of the set goals in the radically changed and highly competitive market environment demands to formulate strategies based on a detailed analysis of the macroeconomic and microeconomic environment, resources and other business potentials. It should be noted that there have been identified three phases of competitiveness of a country and these are as follows: factor-driven, efficiency-driven and innovative-driven competitiveness. In its development every country should go through competitiveness based on the supply of factors of production through investment driven competitiveness based on the efficiency of use of available factors of production to innovation driven competitiveness.

Key words: Serbia, positioning, region, European integration process, economic policy.

„IDENTITETSKA PITANJA“ I LINIJE UNUTRAŠNJIH PODELA U CRNOJ GORI

APSTRAKT

Istorija Crne Gore u XX i početkom XXI veka pokazuje da su podele u njoj bile veoma izražene, kako u vremenu nestanka Kraljevine Crne Gore (nakon 1918. godine), tako i u toku Drugog svetskog rata (1941–1945) i to na osnovnoj liniji njenog državno-pravnog položaja. Slične linije podela u crnogorskom društvu postaju ponovo dominantne tokom raspada bivše SFR Jugoslavije (posebno u periodu od 1991. do 2001. godine), kao i neposredno pre i posle referenduma o državnom statusu 2006. godine i to prevashodno vezano za niz tzv. identitetskih pitanja.

U navedena pitanja spadaju izgled i sadržina državnih simbola Crne Gore, pitanje službenog jezika (od 2007. godine – crnogorskog jezika) i status inače kanonski nepriznate Crnogorske pravoslavne crkve. Autor, istovremeno, ukazuje i na razmimoilaženja političkih aktera u Crnoj Gori u vezi sa članstvom zemlje u Severnoatlantskom savezu, što sprečava najširi konsenzus u vezi sa spoljnopolitičkim identitetom i orijentacijom ove zemlje.

Na samom kraju rada autor zaključuje da je neophodno stvaranje šireg unutrašnjeg konsenzusa i traženje kompromisa u Crnoj Gori u vezi sa navedenim krugom identitetskih pitanja kako bi se prevazišla tradicionalna podeljenost društva.

Ključne reči: Crna Gora, identitet, identitetska pitanja, državni simboli, službeni jezik, crkva, spoljna politika.

1. ISTORIJSKA OSNOVA

Sadašnji crnogorski identitet građen je postupno pre i nakon Srednjeg veka i tokom savremene istorije, odnosno XIX i XX veka, kao umnogome zaseban, ali umnogome i oslonjen na saradnju sa drugim južnoslovenskim

1 Dr Dragan Đukanović, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E mail: dragandjuk@yahoo.com. Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. OI 179023 za period 2011–2015. godine.

narodnima.² Posle ukidanja crnogorske državnosti 1918. godine i svrgavanja dinastije Petrović–Njegoš, ideja o crnogorskoj posebnosti značajnije dolazi do izražaja tek tokom Drugog svetskog rata i to u okviru multinacionalnog Narodnooslobodilačkog pokreta.³ Raniji pokušaji „federalističkih” snaga u Crnoj Gori da utiču na redefinisane prve Jugoslavije i osiguranje crnogorske ravnopravnosti u njoj nije dao nikakve rezultate, što je tokom Drugog svetskog rata rezultiralo činjenicom da su neki od lidera ovog predratnog pokreta otvoreno kolaborirali sa okupacionim snagama u ovoj nekadašnjoj jugoslovenskoj republici i to kroz formiranje tzv. Kraljevine Crne Gore na Cetinju 1941. godine.⁴

U posleratnim godinama crnogorski se identitet razvijao u dva pravca. Sa jedne strane na njemu su posebno insistirali antikomunistički disidenti nacionalističke orijentacije, deo crnogorske dijaspore i određeni krugovi crnogorskih intelektualaca.⁵ U okvirima ovih krugova bilo je potrebno ukazivati na jako loša iskustva zajedništva pre svega sa susednom Srbijom i Srbima, koja se smatrala jedinom hegemonističkom silom u Crnoj Gori, a posebno u istorijskom kontekstu nakon 1918. godine. U tom smislu povremeno su se pojavljivale i ideje vezane za redefinisane osnovnih „crta” dotadašnjeg identiteta Crnogoraca. Istovremeno, u okviru redova crnogorskih komunista od 1945. do 1991. godine postojale su dve, uslovno rečeno, „struje.” Prva

-
- 2 Milovan Đilas, „O crnogorskom nacionalnom pitanju”, *Borba*, Beograd, 1. maj 1945. Citat – „Prema tome, svako kolebanje u crnogorskom nacionalnom pitanju – bilo u smislu razdvajanja Srba i Crnogoraca, bilo u smislu brisanja crnogorskog individualiteta – moglo bi da pokoleba narod i narodne mase, da ih skrene sa pravilnog puta borbe za njihova prava i demokratske slobode. Narod, istorija, nikada to ne bi ni zaboravili ni oprostili.” Sa druge strane, pojedini istoričari poput Savića Markovića–Štedimlije (1906–1971), autora knjige *Crvena Hrvatska* (Putovi, Split, 1937) tvrdili su da je crnogorski identitet nastao transformacijom izvorno (crveno)hrvatskog. Ovaj autor je bio izrazito blizak vlastima samoproklamovane Nezavisne Države Hrvatske tokom Drugog svetskog rata.
 - 3 Videti: Dragoljub R. Živojinović, *Kraj Kraljevine Crne Gore: mirovna konferencija i posle 1918–1921*, JP „Službeni list SRJ”, Beograd, 2002, str. 93–112. i Milovan Đilas, „O crnogorskom nacionalnom pitanju”, op. cit.
 - 4 Po dolasku italijanske okupacione vlasti u Crnu Goru bio je formiran tzv. Privremeni administrativni komitet/kasnije Crnogorski sabor, koji je 12. jula 1941. godine proglasio „Nezavisnu Državu Crnu Goru”/„Kraljevinu Crnu Goru”. U radu ovog tela učestvovali su mnogi predratni članovi Crnogorske federalističke stranke na čelu sa Sekulom Drljevićem. Ipak, princ Mihailo Petrović–Njegoš (1908–1986), legitimni naslednik ove dinastije, nije prihvatio „krunu” u ovoj marionetskoj fašističkoj tvorevini. Videti: Slavko Burzanović (priredio), „Crnogorski ustav iz 1941.”, *Matica*, Matica crnogorska, godina XI, broj 44, Cetinje, Podgorica, zima 2010, str. 261–278.
 - 5 Reč je o ostacima separatista (zelenaša) tokom Drugog svetskog rata u inostranstvu, kao i određenom broju intelektualaca (istoričar Dragoje Živković, lingvista Vojislav R. Nikčević, politikolog i istoričar književnosti Radoslav Rotković, književnik Jevrem Brković, itd.).

se zalagala za novo definisanje crnogorskog nacionalnog identiteta i svojevrsno distanciranje u odnosu na druge Južne Slovence, a pre svega Srbe, dok je drugo krilo, na fonu koncepcije crnogorskog nacionalnog korpusa Milovana Đilasa smatralo da postoji zaseban identitet ovog naroda, ali da to *a priori* ne isključuje određenu etničku srodnost sa Srbima.⁶ Čini se, kada se u celini sagleda vremenski period od 1945. do 1991. godine, da je ova druga struja, ipak, bila dominantna u Crnoj Gori.

Veoma složena iskušenja raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije tokom 1991. i 1992. godine nisu zaobišla i njenu tadašnju najmanju republiku – Crnu Goru. U trenutku disolucije nekadašnje Jugoslavije Crna Gora je, nakon održanog referenduma 1. marta 1992. godine, sa oko 96% glasova izašlih građana odlučila da ostane u jugoslovenskoj federaciji sa „drugim republikama koje to žele.“⁷ Konstituisanje Savezne Republike Jugoslavije krajem aprila iste godine, a koju su činile Republika Srbija i Republika Crna Gora, već se nakon nekoliko godina pokazalo kao nefunkcionalan model rešavanja njihovih odnosa.⁸

Prvo drastičnije razmimoilaženje između vlasti Crne Gore i Srbije počinje nakon raspada nekada monolitne Demokratske partije socijalista (DPS) tokom 1997. godine, kada je faktički utrt put i za dubinsku podelu crnogorskog društva na kasnije suvereniste (independiste, odnosno ojačanu nacionalnu struju) i pristalice zajedničke države sa Srbijom. Ovim se ponovo pojavila i „otvorila“ tradicionalna crnogorska podela nakon 1918. godine o odnosu prema Srbiji – od beskritičkog prihvatanja ujedinjenja (ranije „bjelaši“) do određene forme drastičnog otklona u odnosu na Srbiju (nekada „zelenashi“). Ovi prvi neretko su bili nazvani „prosrpskom opozicijom“⁹ i uistinu su dugo bili pod nesumnjivim uticajem zvaničnog Beograda. U trenutku raspada, dominantno krilo partije koje je zadržalo naziv i kontinuitet Demokratske partije socijalista Crne Gore nastavlja sa „projugoslovenskom“ politikom, koja podrazumeva očuvanje zajedničke države sa Srbijom što traje do kraja iste decenije.

6 Milovan Đilas, „O crnogorskom nacionalnom pitanju”, op. cit. Citati – „Crnogorci, nesumnjivo, pripadaju srpskoj grani južnoslovenskih plemena i naroda.“ i „Proces formiranja crnogorske nacije i dan-danas traje, a u ovome ratu posebna crnogorska individualnost, ispoljavanje nacionalne svijesti i nacionalne osobitosti, najoštrije su došli do izraza.“

7 „Referendum o državnosti Crne Gore 1992“, *Wikipedia*, Internet, http://hr.wikipedia.org/wiki/Referendum_o_dr%C5%BEavnosti_Crne_Gore_1992. 15/08/2014. Rezultate ovog referenduma i njegovu legitimnost su osporavali široki krugovi suverenista u Crnoj Gori.

8 Videti više u: Aleksandar Fira, *Enciklopedija ustavnog prava bivših jugoslovenskih zemalja*, tom I, Srpska akademija nauka i umetnosti, Agencija MIR, Novi Sad, 1993, str. 251–255.

9 Reč je o Socijalističkoj narodnoj partiji, koja je nastala zahvaljujući podeli u Demokratskoj partiji socijalista, Narodnoj stranci Crne Gore, Demokratskoj srpskoj stranci, Srpskoj narodnoj stranci, itd.

Sa druge strane, jedine dve političke partije, koje su osporavale ovakvu politiku Demokratske partije socijalista u crnogorskom parlamentu bile su Liberalni savez Crne Gore i Socijaldemokratska partija Crne Gore (raniji naziv Socijaldemokratska partija reformista).¹⁰ Upravo ove dve navedene političke partije su tokom 90-ih godina XX veka zagovarale izmenu „Ustava Republike Crne Gore“ iz 1992. godine¹¹ u kontekstu napuštanja dvojne Savezne Republike Jugoslavije, uvođenja crnogorskog jezika, umesto ranije ustavno definisanog zvaničnog jezika – „srpskog jezika ijekavskog izgovora“ i promene republičkih simbola. Ove partije su se zalagale da se trobojka kao zastava Crne Gore (crveno–plavetno–belo) ukloni, i da se uvede himna koja zapravo predstavlja svojevrсни prepev tradicionalne crnogorske narodne pesme „Oj svijetla majska zoro.“ U ovim političkim aktivnostima LSCG i SDP CG imale su podršku brojnih nevladinih organizacija, koje u tom trenutku, odnosno sve do početka 2000-ih nisu bile podržane od strane Demokratske partije socijalista, tj. nakon transformacije Saveza komunista Crne Gore. „nesmenjive“ vlasti u Crnoj Gori još od 1988. godine (Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Matica crnogorska, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Crnogorska pravoslavna crkva, itd.).

Međutim, Liberalni savez Crne Gore, kao izvorno crnogorska suverenistička partija, postepeno je gubila podršku u biračkom telu, a ključne postulate njene orijentacije vezane upravo za niz „identitetskih pitanja“ (državni simboli, crnogorski jezik i osnivanje Crnogorske pravoslavne crkve) postepeno preuzimaju vladajuća Demokratska partija socijalista i Socijaldemokratska partija Crne Gore.¹² Dakle, već 1998. godine u jeku jačanja sukoba između vlasti u Podgorici, sa jedne, i federalnih i vlasti Srbije, sa druge strane, Socijaldemokratska partija Crne Gore postaje koalicioni partner Demokratske partije socijalista. Upravo ovo možemo smatrati prekretnicom u političkom kursu Demokratske partije socijalista, koja u tom trenutku postepeno napušta raniju koaliciju sa evidentno prosrpskom Narodnom strankom Crne Gore.

10 Socijaldemokratska partija Crne Gore nastala je 1993. godine objedinjavanjem dela nekadašnjeg Saveza reformskih snaga Jugoslavije za Crnu Goru saveznog premijera Ante Markovića za Crnu Goru i Socijalističke partije Crne Gore. U tom smislu ona je prevashodno imala jugoslovensku orijentaciju, za razliku od Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG), koji je od osnivanja 1990. godine bio suverenistička stranka. Ipak, bitno je napomenuti da je, uoči raspada SFRJ, LSCG podržavao formiranje saveza nezavisnih država na ovom području.

11 Videti: „Ustav Republike Crne Gore“, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 48/1992.

12 Videti ikonografiju političkih skupova u organizaciji Liberalnog saveza Crne Gore početkom i tokom 90-ih godina XX veka (zastave, grbove, himnu...).

Kako je dolazilo do snaženja i intenziviranja sporova sa vlastima u Beogradu vladajuća koalicija u Crnoj Gori – DPS–SDP ojačavala je ideje za odvajanjem od Srbije, odnosno disolucijom Savezne Republike Jugoslavije i formiranjem nezavisne i međunarodno priznate Crne Gore. I po okončanju promene vlasti u Beogradu 5. oktobra 2000. godine vlasti u Crnoj Gori permanentno ukazuju na neravnopravni status svoje republike, i postepeno se okreću snaženju težnji za redefinisanjem dotadašnjeg crnogorskog identiteta i gradnju posve novog, što je trebalo da rezultira, odnosno da bude krunisano i proglašenjem nezavisnosti. U izgradnji takvog nacionalnog identiteta bilo je bitno (pre)naglašavati crnogorsku nacionalnu posebnost u odnosu na susedne južnoslovenske narode, a pre svega Srbe. Zato je nužno bilo i izmeniti državne simbole, promovisati crnogorski, umesto do tada ustavom definisanog srpskog jezika ijekavskog izgovora i postupno jačati ulogu kanonski nepriznate Crnogorsku pravoslavnu crkvu. Stanovišta po kojima svaka suverena država treba da ima svoju etničku naciju, zaseban jezik i posebnu crkvu, što je bilo karakteristično za Evropu polovinom XIX veka, ponovo su postala aktuelna u Crnoj Gori krajem proteklog i početkom XXI veka.¹³

Ipak, nakon latentnih protivljenja pre svega Evropske unije da se naglo raspadne bivša Savezna Republika Jugoslavija, čije ni samo osnivanje 1992. godine ona nije podržala, došlo je do konstituisanja privremenog aranžmana pod nazivom „državna zajednica Srbija i Crna Gora“ 2003. godine.¹⁴ Evropska unija je upravo u strahu od dubine ponovnih unutrašnjih podela u Crnoj Gori bila za očuvanje barem i svedene forme zajedništva između Srbije i Crne Gore, uz očuvanje crnogorskih posebnosti i ravnopravnosti. U tom smislu Evropska unija je tražeći modalitete da i ukoliko dođe do odvajanja dveju država članica budu izbegnuti određeni bezbednosni problemi u smislu potencijalnih unutrašnjih sukoba u tom trenutku duboko podeljenom crnogorskom društvu. Zato je tokom 2005. godine bila ponuđena formula da se na referendumu o nezavisnosti Crne Gore najmanje 55% građana mora izjasniti za nezavisnost, a kako bi ona potom postala i međunarodno priznata. Navedenim je osiguran širi legitimitet za donošenje odluke o nezavisnosti tadašnje Republike Crne Gore.¹⁵

Sve postojeće ranije podela unutar crnogorskog društva, koje su dominirale u drugoj polovini 90-ih godina prošlog veka i tokom protekle decenije vezano za

13 Videti: Boro Tramošljanin, „Nacija, nacionalizam i nacionalni identitet“, *Sociolog*, br. 3, Banja Luka, 2010, str. 283–301.

14 „Ustavna povelja države zajednica Srbija i Crna Gora“, *Službeni list SCG*, Beograd, br. 1/2003.

15 Za nezavisnost Crne Gore na referendumu održanom 21. maja 2006. godine glasalo je 55,5% građana od ukupno 86,49% izašlih glasača. Videti: „Objavljeni konačni rezultati referenduma u Crnoj Gori“, *Glas Amerike*, Vašington, 31. maj 2006, Internet, <http://ba.voanews.com/content/a-29-2006-05-31-voa8-85891017/668568.html>, 12/08/2014.

državnopravni status ove nekadašnje jugoslovenske republike, ostale su duboke i nakon proglašenja nezavisnosti. Štaviše, one su u pojedinim periodima posle 2006. godine postajale još dublje i, činilo se, nepremostivije, što zasigurno ne doprinosi unutrašnjoj demokratskoj konsolidaciji zemlje. U tom smislu pored pitanja vezanih za državne simbole, službeni jezik, ali i ostalih pitanja poput najbitnijih odrednica spoljnopolitičke orijentacije ili položaja Crnogorske pravoslavne crkve samo su dodatno podsticala navedene rasepe.

Naravno da polazeći od činjenice da je savremeno liberalno društvo zasnovano na priznavanju i uvažavanju svih različitosti, uključujući i etnonacionalne, jezičke, verske i sl., treba uvažiti i činjenično stanje u Crnoj Gori i u tom smislu tekovine dosadašnje „(re)izgradnje identiteta“, a pre svega u vezi sa crnogorskim jezikom. Kada su u pitanju državni simboli bila bi neophodna šira društvena saglasnost, kako bi se otelotvorila dublja veza između pripadnika različitih, pre svega etničkih, skupina u Crnoj Gori u odnosu prema nespornoj činjenici njene državnosti. Naravno, to podrazumeva prevashodno i nužnost priznavanja ustavom definisanih državnih simbola od strane svih segmenata društva, ali i mogućnost da se oni kroz eventualne izmene i dopune organskog zakona¹⁶ prošire recimo narodnom i predsedničkom zastavom, manjim i/ili većim grbom i sl.

2. IDENTITETSKA PITANJA I UOČI I NAKON STICANJA NEZAVISNOSTI CRNE GORE

U okviru predreferendumskih godina vlasti u Crnoj Gori, oličene i danas u deceniju i po dugoj koaliciji DPS–SDP, postupno su stvarale uslove za redefinisanjem osnovnih okvira i standarda dotadašnjeg identiteta. Iako je Crna Gora još prema Ustavu iz 1992. godine bila definisana kao građanska država postepeno je nakon 2000. godine došlo do jačanja etnonacionalne komponente.¹⁷ Tako su polovinom 2004. godine bili promovisani novi državni simboli¹⁸ (zastava, himna i grb), što je bio prvi vid „preoblikovanja“ dotadašnjeg identiteta, koji se prema odredbama zakona¹⁹ iz 1993. godine suštinski u većoj meri nadovezivao na nekadašnju Knjaževinu i Kraljevinu Crnu Goru (Ustav iz 1905).²⁰

16 „Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Republike Crne Gore“, *Službeni list Republike Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2004.

17 Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, „Konceptija ‘ustavnog nacionalizma’ u konsitutivnom aktu Republike Crne Gore“, *Teme*, Univerzitet u Nišu, vol. XXXIV, br. 1, Niš, 2010, str. 289–298.

18 „Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Republike Crne Gore“, op. cit.

19 „Zakon o grbu i zastavi Republike Crne Gore“, *Službeni list RCG*, Podgorica, br. 56/93.

20 Videti: „Ustav za Knjaževinu Crnu Goru“, u: Momčilo Vujošević (prir.), *Crnogorski ustavi 1905–2005*, NIU „Službeni list Republike Crne Gore“, Podgorica, 2005, str. 9–36.

Kada je reč o ostalim identitetskim pitanjima ona su postepeno dolazila na agendu crnogorske političke elite tek u postreferendumskom periodu, odnosno nakon 2006. godine. U toku javne rasprave o Nacrtu Ustavu Crne Gore 2007. godine postepeno se nameću i druga pitanja – naziv službenog jezika, potom se ponovo vodi diskurs o državnim simbolima, ali se povremeno pojavljivalo i pitanje regulisanja statusa kanonski nepriznate Crnogorke pravoslavne crkve. Na navedenim pitanjima više je u određenim momentima, a posebno o Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi, insistirao neretko nazvani „manji koalicioni partner“ u crnogorskoj vlasti – Socijaldemokratska partija Crne Gore, dok je Demokratska partija socijalista u određenim fazama bila i prilično kolebljiva.

Prva, izvorna i autohtona crnogorska independistička partija Liberalni savez Crne Gore je krajem marta 2005. godine donela odluku o „samoraspuštanju“, nakon medijskih natpisa o učešću njenih visokih funkcionera u određenim korupcionaškim aferama na Crnogorskom primorju. To je zapravo bila svojevrsna pobeda Demokratske partije socijalista i Socijaldemokratske partije Crne Gore nakon čega je usledilo „preslikavanje“, odnosno preuzimanje vodećih ideja Liberalnog saveza CG, a vezano za korpus identitetskih pitanja – jezik, simbole, Crnogorsku pravoslavnu crkvu i sl.²¹ U ovome vlast dobija i nedvosmisleni podršku od širokog spektra procnogorskih nevladinih organizacija.

Državni simboli Crne Gore – može li se postići konsenzus?

Za razliku od većine postjugoslovenskih država u kojima pitanje određivanja nacionalnih ili državnih simbola nije izazvalo značajnije rasprave, u Crnoj Gori je upravo ovo pitanje i dalje jedno od osnovnih linija razdora između dva segmenta društva („etnonacionalno–crnogorskog“ i drugog koje je oslonjeno na raniji crnogorski identitet i kontinuitet).²² Rasprava o državnim simbolima Crne Gore se, s vremena na vreme, ponovo pojavljuje u javnom diskursu i izaziva prilično burne reakcije i različita viđenja.

21 Videti intervju Slavka Perovića, nekadašnjeg lidera Liberalnog saveza Crne Gore – „Novogodišnji intervju Slavka Perovića za *DayLine*“, razgovor vodio Blažo Davidović, 31. decembar 2010, Internet, <http://javniservis.me/2010/12/31/novogodisnji-intervju-sa-slavkom-perovicem-za-dayline-info/>, 12/08/2014. Citat – „Mi smo Crnogorcima oči otvorili što se prošlosti tiče ... mi smo im, ja lično, obnovili autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve, nazvali jezik crnogorskim, iznijeli na svetlost dana slavne crnogorke zastave i autentični crnogorski grb i još uradili mnogo, mnogo toga.“ U istom intervjuu Perović opisuje atmosferu sa osnivačkog skupa LSCG i dodaje da su okupljeni „zapjevali današnju crnogorsku himnu ‘Oj svijetla majska zoro’ svečanu pjesmu koja je statutarno proglašena himnom LSCG, našom svetom himnom.“

22 Izuzetak predstavlja Republika Makedonija, čiji je grb i dalje vezan za period nekadašnje jugoslovenske federacije, odnosno grb Socijalističke Republike Makedonije. Slično je uradila i Slovenija zadržavajući osnovu grba iz jugoslovenskog perioda.

Kada je u pitanju *državna zastava* Crne Gore, današnje rešenje je plod konsenzusa u okviru vladajuće koalicije DPS–SDP i o njemu nije bio postignut širi dogovor sa svim političkim subjektima polovinom 2004. godine. Naime, u periodu nakon 1945. godine Crna Gora je u jugoslovenskoj zajednici imala zastavu trobojku (vodoravno poslagane boje – crvena–plava–bela i zvezdu petokraku na sredini).²³ Po raspadu SFR Jugoslavije u Ustavu Republike Crne Gore iz 1992. godine nije bilo definisano kako izgleda njena zastava. Međutim, zakonom iz 1993. godine je utvrđeno da je zastava ove republike gotovo identična prethodnoj, ali sa malom modifikacijom da se umesto plave koristi plavetna (svetlo plava) boja i bez ideološkog simbola crvene zvezde.²⁴ Kontinuitet je tražen sa nekadašnjom Knjaževinom i Kraljevinom Crnom Gorom u čijem je Ustavu iz 1905. godine bilo definisano da upravo takva zastava čini „narodne ... boje“.²⁵ (Videti pregled br. 1)

Pregled br. 1: Zastave Crne Gore u XX veku²⁶

1) Zastava Kraljevine Crne Gore (1910–1918), 2) Zastava Narodne Republike Crne Gore (1947–1963) i zastava Socijalističke Republike Crne Gore (1963–1991)”; 3) Zastava Republike Crne Gore (1993–2004); 4) Zastava Republike Crne Gore (2004–2007) i Crne Gore (2007–)

23 Crnogorska trobojka bila je zabranjena i van upotrebe za vreme Austrijske okupacije (1917–1918. godine), kao i za vreme marionetske „Kraljevine Crne Gore“ (1941–1945). Videti: „Crvene vojne zastave umjesto državno-narodnih crveno-plavo-bjelih“, Internet, <http://www.njegos.org/symbols/17-41-04.htm>, 12/07/2014. Videti još i: Član 2. „Ustava Crne Gore“ (1941) u: Slavko Burzanović (priredio), „Crnogorski ustav iz 1941.“, *Matica*, Matica cmogorska, godina XI, broj 44, Cetinje, Podgorica, zima 2010, str. 261–278.; Član 5. „Ustava Narodne Republike Crne Gore” *Službeni list NR Crne Gore*, Titograd, broj 2/1947.; član 8. „Ustava Socijalističke Republike Crne Gore”, *Službeni list SR Crne Gore*, Titograd, br. 14/63. i član 7. „Ustava Socijalističke Republike Crne Gore”, *Službeni list SR Crne Gore*, Titograd, br. 5/74. Videti: Član 2. „Ustava Crne Gore“ (1941) u: Slavko Burzanović (priredio), „Crnogorski ustav iz 1941.“, *Matica*, Matica cmogorska, godina XI, broj 44, Cetinje, Podgorica, zima 2010, str. 261–278.

24 Član 2. „Zakona o grbu i zastavi Republike Crne Gore“, op. cit.

25 Član 39. „Ustava za Knjaževinu Crnu Goru“, op. cit.

26 Izvori za pregled: Internet, <https://encryptedtbn2.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRlKtrPuNgW3vFCCyorQ6XzXmN7luoVoJZ47u8Ep3GecnfYuUg>, 15/07/2014; <http://zeljkoheimer-fame.from.hr/hrvat/you-sfrjr.html>, http://www.montenegro.citymax.com/i/cs-cg_93.gif, 15/07/2014. i <http://www.ambrus.me/me-symbols-me/>, 15/07/2014.

Smatrajući da ovakva, trobojna zastava Crne Gore umnogome, prema rasporedu boja, podseća na zastavu Srbije, a premda je nedvosmisleno reč o panslovenskim bojama,²⁷ crnogorski suverenisti su još tokom 90-ih godina XX veka koristili kao nacionalnu zastavu zapravo dvorsku zastavu dinastije Petrović–Njegoš, koja je od XVIII do početka XX veka vladala Crnom Gorom.²⁸ Na njoj se nalazio i dvoglavi beli orao sa zlatnim lavom u hodu.²⁹

Pod uticajem velikog broja crnogorskih intelektualaca, koji su u što „oštrijem“ etnonacionalnom razgraničenju između Crnogoraca i Srba težili da grade novi identitet crnogorske nacije, ali i države Crne Gore, navedena zastava je bila 2004. godine stilski redefinisana i priznata za državnu. Nju čini crvena pozadina sa zlatnim obrubom, te grbom Crne Gore na sredini – zlatni dvoglavi orao.³⁰

Tokom protekle decenije vodeća opoziciona Socijalistička narodna partija, ali i političke partije prosrpske orijentacije nisu prihvatale ovako definisanu državnu zastavu Crne Gore. Tokom javne rasprave o Nacrtu Ustava Crne Gore tokom 2007. godine Srpska lista i Socijalistička narodna partija su zapravo gotovo istovetnim amandmanima predlagale uvođenje trobojke sa ili bez crnogorskog grba, ali srebrnim umesto zlatnim dvoglavim orlom.³¹ Navedeno rešenje, međutim nije bilo prihvaćeno, a Socijalistička narodna partija Crne Gore je predlagala postojanje kako državne, tako i narodne i predsedničke zastave.³² Narodna bi zastava Crne Gore tako bila crveno–plavetno–belo, odnosno trobojka, državna bi bila identična narodnoj s tim što bi na sredini imala grb (sa srebrnim dvoglavim orlom), dok bi predsednička bila crvena sa zlatnim obrubom i grbom države u sredini.³³

27 „Crnogorska zastava – zablude i fakti”, Internet, http://www.montenegro-canada.com/albums/album_image/7820477/7078215.htm, 12/08/2014.

28 Ovo je posebno bilo evidentno na mitinzima Liberalnog saveza Crne Gore nakon 1990. godine.

29 Veoma slična zastava sa belim ili zlatnim obrubom koristila se i kao ratna zastava Crne Gore krajem XIX veka, odnosno u vreme vladavine kneza, a potom i kralja Nikole I Petrovića–Njegoša (crnogorski knjaz – 1860–1910/ kralj – 1910–1918).

30 Član 5. „Zakona o državnim simbolima i Danu državnosti Republike Crne Gore”, op. cit. Sa druge strane, Slavko Perović, nekadašnji lider LSCG tvrdi da „orao nikad u Crnoj Gori zlatan ne bijaše, nego vazda ponosno bijel”. Videti njegov blog – <http://slavkonotebook.wordpress.com/2011/09/12/12-09-2011-g/>, 12/08/2014.

31 Videti: Amandmani na član 4. (*Državni simboli*) „Ustava Crne Gore” – „Nacrt Ustava Crne Gore sa amandmanima poslaničkih grupa“, Podgorica, 2007, Internet, <http://media.cgo-cce.org/2013/06/Nacrt-Ustava-Republike-Crne-Gore.pdf>, 15/08/2014.

32 Videti: „Državni simboli koje predlaže SNP“, *web site* Socijalističke narodne partije CG, Internet, <http://www.snp.co.me/strana.asp?kat=1&id=575>, 12/07/2014.

33 Ibidem.

U jeku rasprava o izmeni važećeg „Ustava Crne Gore“ iz 2007. godine, upravo vezano za državne simbole, crnogorski premijer dr Igor Lukšić, je 2011. godine predložio opoziciji „povratak“ trobojke sa crnogorskim grbom u sredini i zlatnim obrubom, i to kao predsedničke zastave.³⁴ Ovo nije bilo prihvaćeno od strane opozicije, a pratili su to i protesti koalicionih partnera, odnosno Socijaldemokratske partije Crne Gore, kao i procrnogorskog dela nevladinog sektora.

U periodu od 1993. do 2004. godine *grb* Republike Crne Gore umnogome se podudara sa ranijim grbom Knjaževine/Kraljevine Crne Gore iz 1905. godine.³⁵ Sa druge strane, socijalistički grbovi Crne Gore, koji su se postupno menjali u pojedinim detaljima, ali ne i celini, odudarali su od 1947. do 1993. godine od heraldičke tradicije i nasleđa Crne Gore. (Videti pregled br. 2)

Široke rasprave u Crnoj Gori se vode *de facto* ne o izgledu, već o boji dvoglavog orla na grbu zemlje. Vladajuće partije insistiraju na zlatnoj boji, koja umnogome podseća na grb današnje Ruske Federacije i ima izvesno uporište u heraldici srednjovekovne crnogorske dinastije Crnojević.³⁶ Sa druge strane, političke partije opozicije – a pre svega Socijalistička narodna partija insistiraju na srebrnoj boji, i to veoma slično grbu prema Ustavu Knjaževine/Kraljevine Crne Gore iz 1905. godine.³⁷ Zato su predlozi amandmana na Ustav Crne Gore podneti od strane SNP i Srpske liste, koja je deo današnjeg Demokratskog fronta, 2007. godine bili gotovo istovetni – srebrni umesto zlatnog dvoglavog orla, dok je opis gotovo identičan postojećem članu 4. „Zakona o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore.“³⁸ Bošnjačka stranka, koja na izborima dobija značajan broj glasova bošnjačke zajednice protestovala je protiv religijskih obeležja na grbu Crne Gore, odnosno krsta na kruni, šāru i skiptaru.³⁹ Takođe, ova je partija ukazala da su državni simboli Crne Gore u osnovi monarhistički i da su posve različiti od njenog aktuelnog republikanskog uređenja.⁴⁰

34 „Lukšić: Mislím da je ponuda fer“, *Vijesti*, Podgorica, 18. maj 2012, Internet, <http://www.vijesti.me/vijesti/luksic-mislím-da-je-ponuda-fer-clanak-74233>, 15/07/2014.

35 Videti član 38. „Ustava za Knjaževinu Crnu Goru“, op. cit.

36 Aleksandar Saša Samardžić, „Dosadašnji izvori o grbovima Crnojevića“, *Matica*, Matica crnogorska, godina XI, broj 44, Cetinje, Podgorica, zima 2010, str. 755–766.

37 Član 38. „Ustava za Knjaževinu Crnu Goru“, op. cit.

38 Član 4. „Zakona o državnim simbolima i Danu državnosti Republike Crne Gore“, op. cit

39 „Državni simboli“ u: „Program Bošnjačke stranke“, Drugi kongres Bošnjačke stranke, 18. jun 2011, Podgorica, Internet, <http://www.bscg.me/program-bosnjacke-stranke/>, 15/08/2014, Videti i: Amandman Bošnjačke stranke na član 4. Ustava Crne Gore – „Nacr. Ustava Crne Gore sa amandmanima poslaničkih grupa“, Podgorica, 2007, op. cit.

40 Ibidem.

Pregled br. 2: Grbovi Crne Gore u XX veku⁴¹

1)

2)

3)

4)

1) Grb Kraljevine Crne Gore (1910–1918); 2) Grb Narodne Republike Crne Gore (1947–1963) i Socijalističke Federativne Republike Crne Gore (1974–1993); 3) Grb Republike Crne Gore (1993–2004); 4) Grb Republike Crne Gore (2004–2006) i Crne Gore (2004–)

Treće pitanje oko kojeg se gotovo duže od decenije ne slažu vlasti i opozicija u Crnoj Gori jeste *tekst njene himne*. Crna Gora posle raspada socijalističke Jugoslavije nije imala ustavno i zakonski regulisanu himnu. Ipak, 2004. godine za himnu je usvojena pesma „Oj svijetla majska zoro“ i to sa prva dva stiha koja pripadaju narodnom stvaralaštvu i druga dva za koje se tvrdi da je autor dr Sekula Drljević (1884–1945), izrazito kontroverzni crnogorski političar između dva svetska i tokom Drugog svetskog rata i saradnik sa italijanskim okupacionim vlastima i vlastima susedne tzv. Nezavisne Države Hrvatske.⁴²

Tokom ponovo oživljene rasprave o himni, a u okviru amandmana na Nacrt Ustava Crne Gore, koja se odvijala 2007. godine, bilo je nekoliko predloga:

41 Izvori za pregled: Internet, http://www.mycity-military.com/imgs2/164346_49302462_Kraljevina%20Crna%20Gora.png, 15/07/2014, http://www.google.rs/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&docid=rx-KJunsaqWncM&tbnid=htsgWBVhBHW2IM:&ved=0CAUQjRw&url=http%3A%2F%2Fpovijest.net%2Fv5%2F20-stoljece%2Fsfrj%2F2006%2Fsfrj-i-republike-zastave-i-grbovi%2F&ei=WxLpU4mJOY324QS-koCICw&bvm=bv.72676100,d.bGE&psig=AFQjCNFyO8llItIWC82SvCnGcXRsxQ5c_A&ust=1407869909229143, 15/07/2014, http://postjugo.filg.uj.edu.pl/you_symbol.htm, 15/07/2014, <http://www.ambrus.me/me-symbols-me/>, 15/07/2014.

42 Videti poređenje zvanične himne Crne Gore iz 2004. godine sa tekstovima pesme „Vječna naša Crna Gorol!“, koje je Sekula Drljević objavio u knjizi *Balkanski sukobi 1905.–1941.* u Zagrebu 1944. godine (Naklada „Putovi“). Prethodno je istoimenu pesmu objavio Savić Marković-Štedimlja u knjizi *Crvena Hrvatska* u Splitu 1937. godine – http://hr.wikisource.org/wiki/Oj_svijetla_majska_zoro. Videti dodatno i: Borisav Cimeša, „O crnogorskoj himni“, Udruženje Crnogoraca Australije, Internet, http://www.montenegro.org.au/o-crnogorskoj_himni.html, 15/08/2014. i Borisav Cimeša, „Dr Sekula Drljević o osnovama za filozofiju Montenegrinae“, *Crnogorski anali*, god. 1, br. 1, Cetinje, 2013, str. 153–198.

1. i tada aktuelna crnogorska himna iz 2004. – „Oj svijetla majska zoro“ (DPS-SDP),⁴³
2. „narodna pjesma ‘Oj svijetla majska zoro’“ (predlog Socijalističke narodne partija Crne Gore bez navođenja stihova himne),
3. „Onamo, ‘namo“, predlog Srpske liste i
4. „Ubavoj nam Crnoj Gori“ (Demokratska srpska stranka i Narodna stranka).⁴⁴

Kompromis, koji je dr Igor Lukšić tokom 2011. i 2012. godine u više navrata predlagao opoziciji da se iz teksta državne himne isključe poslednje dve sporne strofe i da se one ne intoniraju, nije, međutim, bio prihvaćen.⁴⁵ Treba, takođe, napomenuti da je Filip Vujanović, predsednik Crne Gore, često bio napadan zbog toga što je ukazao da mu nije lagodno da sluša poslednje dve strofe državne himne i to zato što njihov autor (dr Sekula Drljević) nije čovek koji pripada nesumnjivim živim antifašističkim tradicijama i nasleđu zemlje.⁴⁶ Takođe, on je često napominjao, upravo u navedenom kontekstu himne, da nikada nije verovao „da Crna Gora budućnost može graditi na antisrpsstvu.“⁴⁷ Nakon ove i sličnih izjava crnogorski predsednik Vujanović našao se na meti, kako Socijaldemokratske partije, koja nije podržala njegovu ponovnu kandidaturu za predsednika Crne Gore 2013. godine, tako i Crnogorske pravoslavne crkve i Dukljanske akademije nauka i umjetnosti.⁴⁸

Vladajuće Demokratska partija socijalista i Socijaldemokratska partija Crne Gore su, prema brojnim izjavama njihovih zvaničnika, trenutno protiv bilo kakve modifikacije državnih simbola. Sličnog stava je i opoziciona Pozitivna Crna Gora. DPS je, ipak, svojevremeno nudio da se trobojka sa grbom uvede kao predsednička zastava i da se javno izvode samo prve dve strofe himne „Oj svijetla majska zoro“. Sa druge strane, Socijalistička narodna partija Crne Gore insistira na povratku

43 Član 6. „Zakona o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore”, op.cit.

44 Amandmani na član 4. Ustava Crne Gore – „Nacrt Ustava Crne Gore sa amandmanima poslaničkih grupa“, Podgorica, 2007, Internet, <http://media.cgo-cce.org/2013/06/Nacrt-Ustava-Republike-Crne-Gore.pdf>, 15/08/2014.

45 „Lukšić nudi opoziciji novu zastavu i himnu“, *Aljazeera Balkans*, Sarajevo, 18. maj 2012, Internet, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/luksic-nudi-opoziciji-novu-zastavu-i-himnu>, 15/08/2014.

46 „Vujanović: Pola himne slušam sa zadovoljstvom, a pola jer sam obavezan“, *Vijesti*, Podgorica, 18. septembar 2011, Internet, <http://www.vijesti.me/vijesti/vujanovic-pola-himne-slusam-sa-zadovoljstvom-a-pola-jer-sam-obavezan-clanak-38440>, 15/08/2014.

47 Ibidem. Citat – „Kao što sam ubijeđen da Srbija ne može imati budućnost ako afirmiše anticrnogorstvo.“

48 „CPC, DANU, P.E.N. traže smenu Vujanovića“, *Radio Slobodna Evropa – Regionalni servis*, Prag, 14. februar 2010, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/archive/news/20100214/500/500.html?id=1957738>, 12/08/2014.

trobojke sa grbom u sredini, srebrnom orlu i narodnoj pesmi „Oj svitla majska zoro“, bez preciziranja njenog teksta.⁴⁹ Demokratski front, kao trenutno vodeća opoziciona snaga u Crnoj Gori zalaže se za uvođenje narodne zastave (trobojke) pored postojeće državne, ali i za skraćivanje himne za poslednje dve strofe.⁵⁰ Uvođenje narodne zastave (trobojke) svakako bi predstavljalo svojevrsni odraz državotvorne tradicije Crne Gore i njenog ustavnog kontinuiteta, smatraju u Demokratskom frontu.⁵¹

Imajući u vidu navedene stavove vodećih političkih partija u Crnoj Gori teško se može doći do kompromisa u vezi sa izmenama „Ustava Crne Gore“, odnosno njegovog člana 4. vezanog za državne simbole. U tom smislu treba imati na umu i da bi se usvojila inicijativa za promenu „Ustava Crne Gore“ o državnim simbolima na referendumu mora glasati najmanje 3/5 upisanih birača, što imajući u vidu trenutni raspored političkih snaga i činilaca svakako nije moguće.⁵² Međutim, postoji mogućnost da se u okviru Zakona o državnim simbolima Crne Gore izvrše određene izmene i to kroz uvođenje tzv. narodne zastave (trobojke), kao i da se poslednja dva stiha iz himne „Oj svijetla majska zoro“ uklone. Veoma slični stavovi su o identitetskom setu pitanja bili izneti i u „Deklaraciji o pomirenju crnogorskih intelektualaca“ iz maja 2012. godine.⁵³ U okviru ovog dokumenta bilo je posebno reči o prevazilaženju podela između crnogorskog i srpskog dela tamošnje javnosti.

Naziv službenog jezika u Crnoj Gori – nove linije unutrašnje podele

U Crnoj Gori je nakon 1945. godine u zvaničnoj upotrebi bio najpre srpski (1946), potom srpskohrvatski jezik (1963), a zatim i srpskohrvatski jezik ijekavskog izgovora (1974). Ustavom Republike Crne Gore iz 1992. godine bilo je istaknuto da je službeni jezik u Crnoj Gori „srpski jezik ijekavskog izgovora“. (Videti tabelu br. 1). Svi crnogorski ustavi nakon 1974. predviđali su i ravnopravnost upotrebe ćiriličnog i latiničnog pisma.

49 „Državni simboli koje predlaže SNP“, op. cit.

50 Videti: „Nametnute podjele“, Demokratski front, Podgorica, 31. avgust 2012, Internet, <http://www.demokratskifront.me/index.php/2012-08-25-20-12-55/podjele> i „XXXI. Državni i nacionalni simboli i međunacionalno pomirenje“, u: *Program 595 mjera Demokratskog fronta*, Internet, <http://www.demokratskifront.me/index.php/program>, 14/08/2014.

51 „Nametnute podjele“, Demokratski forum, op. cit.

52 Član 157. „Ustava Crne Gore“, op. cit.

53 O „Deklaraciji o pomirenju“ iz 2012. godine videti izvode u: „Propao pokušaj suvlasnika ‘Vijesti’ da ‘pomire’ Crnogorce i Srbe“, *Pobjeda*, Podgorica, 1. maj 2012, Internet, <http://www.pobjeda.me/2012/05/01/propao-pokusaj-suvlasnika-vijesti-da-%E2%80%9Epomire-%E2%80%9Ccrnogorce-i-srbe/#.U-gQcQP-67p>, 13/08/2014.

Tabela br. 1: Upporedni pregled naziva službenog jezika u Crnoj Gori od 1905. godine (prema ustavnim aktima)

<i>Ustav Knjaževine i Kraljevine Crne Gore iz 1905. godine</i>	nema odredaba o službenom jeziku
<i>Ustav „Kraljevine Crne Gore“ iz 1941. godine (član 3)</i>	crnogorski i italijanski („Službeni jezici države su crnogorski i italijanski.“)
<i>Ustav Narodne Republike Crne Gore iz 1947. (član 113)</i>	srpski jezik „Postupak pred sudovima vodi se na srpskom jeziku.“)
<i>Ustav Socijalističke Republike Crne Gore iz 1963. godine (član 217, stav 1)</i>	srpskohrvatski jezik („Državni organi i organizacije koje vrše poslove od javnog interesa vode postupak na srpskohrvatskom jeziku.“)
<i>Ustav Socijalističke Republike Crne Gore iz 1974. godine (član 172)</i>	srpskohrvatski jezik ijekavskog izgovora („U Socijalističkoj Republici Crnoj Gori u službenoj je upotrebi srpskohrvatski jezik ijekavskog izgovora.“)
<i>Ustav Republike Crne Gore iz 1992. godine (član 9)</i>	srpski jezik ijekavskog izgovora („U Crnoj Gori u službenoj je upotrebi srpski jezik ijekavskog izgovora.“)
<i>Ustav Crne Gore iz 2007. godine (član 13, stav 1. i 3)</i>	crnogorski jezik („Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik... U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik.“)

Izvori: „Ustav za Knjaževinu Crnu Goru“, u: Momčilo Vujošević, *Crnogorski ustavi 1905–2005*, NIU „Službeni list Republike Crne Gore“, Podgorica, 2005, str. 9–36.; „Ustav Crne Gore“ (1941) u: Slavko Burzanović (priredio), „Crnogorski ustav iz 1941.“, *Matica*, Matica crnogorska, godina XI, broj 44, Cetinje, Podgorica, zima 2010, str. 261–278.; „Ustav Narodne Republike Crne Gore” *Službeni list NR Crne Gore*, Titograd, broj 2/1947.; „Ustav Socijalističke Republike Crne Gore”, *Službeni list SR Crne Gore*, Titograd, br. 14/1963.; „Ustav Socijalističke Republike Crne Gore”, *Službeni list SR Crne Gore*, Titograd, br. 5/1974. i „Ustav Republike Crne Gore“, *Službeni list Republike Crne Gore*, Podgorica, br. 48/1992.

Do raspada SFR Jugoslavije, a i prema popisu stanovništva u Crnoj Gori iz 1991. godine, oko 83% građana ove nekadašnje jugoslovenske republike se izjasnilo da govori srpskohrvatski, tj. hrvatskosrpski, nešto više od 7% albanski, dok je broj onih koji su odgovorili da govore bošnjačkim ili bosanskim jezikom bio izrazito mali.⁵⁴ U okviru poslednja dva održana popisa stanovništva u Crnoj Gori tokom 2003. i 2011. godine evidentan je porast građana koji se izjašnjavaju da govore crnogorski jezik, dok se smanjio broj onih koji tvrde da je srpski jezik njihov

54 „Demografija Crne Gore – popis stanovništva 1991“, *Wikipedia*, Internet, http://sh.wikipedia.org/wiki/Demografija_Crne_Gore#Popis_stanovni.C5.A1tva_1991._godine, 16/08/2014.

maternji.⁵⁵ Istovremeno postoji konstanta kada se govori o upotrebi albanskog i hrvatskog jezika, dok je došlo do „prirodne“ simbioze „bošnjačkog“ u bosanski jezik, koji zapravo i predstavlja jezik Bošnjaka u njihovoj matici Bosni i Hercegovini i u ostalim državama nastalim na području bivše Jugoslavije. (Videti tabelu br. 2)

Vidljivo je u okviru rezultata poslednja dva objavljena popisa da postoji izvesno kolebanje kod određenih građana Crne Gore, a koji su svoj jezik označili kao „maternji“, „srpskohrvatski“, „srpskocrnogorski“, „crnogorskosrpski“, itd.⁵⁶ Navedeno je verovatno rezultat njihovog ne pristajanja na prilično jake uticaje dve dominantne struje u Crnoj Gori da svoj jezik označe ili kao crnogorski, ili kao srpski.

Tabela br. 2: Rezultati popisa stanovništva u Crnoj Gori 2003. i 2011. godine – izjašnjavanje građana prema maternjem jeziku

Naziv jezika	Rezultati popisa 2003. godine	Rezultati popisa 2011. godine
Srpski	393 740 (63,49%)	265 895 (42,88%)
Crnogorski	136 208 (21,96%)	229 251 (36,97%)
Albanski	32 603 (5,26%)	32 671 (5,27%)
Bošnjački	19 906 (3,21%)	3 662 (0,59%)
Bosanski	14 172 (2,29%)	33 077 (5,33%)
Hrvatski	2 791 (0,45%)	2 791 (0,45)
Romski	2 602 (0,42%)	5 169 (0,83%)

Izvor: „Stanovništvo prema vjeroispovjesti, maternjem jeziku, nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu“, *Saopštenje br. 60*, Zavod za statistiku Republike Crne Gore – Monstat, Podgorica, 10. decembar 2004, Internet, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje60.pdf>, 12/08/2014, „Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovjesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori“, *Saopštenje br. 83*, Zavod za statistiku Crne Gore – Monstat, Podgorica, 12. jul 2011, Internet, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>, 12/08/2014.

55 Videti: „Stanovništvo prema vjeroispovijesti, maternjem jeziku, nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu“, *Saopštenje br. 60*, Zavod za statistiku Republike Crne Gore – Monstat, Podgorica, 10. decembar 2004, Internet, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje60.pdf>, 12/08/2014. i „Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori“, *Saopštenje 83*, Zavod za statistiku Crne Gore – Monstat, Podgorica, 12. jul 2011, Internet, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>, 12/08/2014.

56 Ibidem.

Tokom i nakon disolucije bivše Jugoslavije pojavljuje se u Crnoj Gori i određeni broj filologa okupljenih oko prof. dr Vojislava P. Nikčevića (1935–2007), koji su se zalagali za standardizaciju crnogorskog jezika, kao posebnog u odnosu na ostale južnoslovenske jezike (a pre svega srpski i raniji srpskohrvatski). Ovaj projekat imao je u početku samo podršku Liberalnog saveza Crne Gore i Socijaldemokratske partije CG, kao i određenog broja manjih independentističkih partija i nevladinih organizacija.

Nakon proglašenja nezavisnosti Crne Gore polovinom 2006. godine vladajuće političke elite, oličene u koaliciji Demokratske partije socijalista i Socijaldemokratske partije Crne Gore podržale su ideju da se zvanični jezik u Crnoj Gori nazove crnogorskim. Tako je u članu 13. „Ustava Crne Gore“ iz 2007. godine navedeno da je zvanični jezik u ovoj nekadašnjoj jugoslovenskoj republici crnogorski, ali da su u službenoj upotrebi „i srpski, bosanski, albanski i hrvatski.“⁵⁷ Prosrpski politički faktori u Crnoj Gori su, tokom rasprave o ustavnim rešenjima vezanim za jezik, insistirali na „srpskom jeziku ijekavskog izgovora“,⁵⁸ kao jedinom službenom. Sa druge strane, Bošnjačka stranka u vreme pre donošenja aktuelnog ustava predlagala da zvanični jezici Crne Gore budu „crnogorski, srpski i bosanski.“⁵⁹

Tokom 2008. godine Vlada Crne Gore je oformila poseban Savet za standardizaciju crnogorskog jezika, ali pošto on nije uspeo da donese određene zaključke o standardizaciji i posle više od godinu rada bio je raspušten.⁶⁰ Potom je formirana i Ekspertska grupa, koja je pristupila izradi „Pravopisa crnogorskog jezika“ (crnogorski lingvista Adnan Čirgić i dvojica hrvatskih lingvista – Josip Silić i Ivo Pranjović).⁶¹ Već tokom naredne, odnosno 2010. godine Vlada Crne Gore donela je „Odluku o osnivanju Instituta za crnogorski jezik i književnost“, potom „Rešenje o Pravopisu crnogorskog jezika“ i „Rečniku crnogorskog jezika“, kao i „Gramatiku crnogorskog jezika“.⁶² Tokom tekuće, 2014. godine pokrenuta je inicijativa da se u crnogorskoj prestonici – Cetinju osnuje Fakultet za crnogorski jezik i književnost.⁶³

57 Član 13, stav 1. i 3. „Ustava Crne Gore“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 1/2007.

58 Amandmani na član 13. Ustava Crne Gore — „Nacrt Ustava Crne Gore sa amandmanima poslaničkih grupa“, op. cit.

59 Ibidem.

60 Videti o istorijatu crnogorskog jezika na *web site* Instituta za crnogorski jezik i književnost — http://www.icjk.me/crnogorski_jezik3/index.php.

61 Ibidem.

62 Videti sledeće dokumente: „Odluka o osnivanju Instituta za crnogorski jezik i književnost“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 56/2010, „Rješenje o Pravopisu crnogorskog jezika i Rječniku crnogorskog jezika (pravopisni rječnik)“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2010, „Rješenje o gramatici crnogorskog jezika“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2010.

63 Videti sledeće dokumente: „Odluka o osnivanju Instituta za crnogorski jezik i književnost“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 56/2010, „Rješenje o Pravopisu crnogorskog jezika

Nova lingvistička pravila crnogorskog jezika su promovisala načelo dvojnosti pisanja određenih reči i to kroz uvođenje dva nova slova („ž“/zj i „š“/sj), koja nisu tipična za ostale južnoslovenske jezike (bosanski, srpski i hrvatski), mada slična slova postoje u poljskom jeziku.⁶⁴ Ipak, crnogorski jezik sada treba smatrati odrazom volje više od 35% građana i legitimnom težnjom određenog broja građana Crne Gore. To zahteva i njegovo potpuno uvažavanje i pored različitih rasprava i povremenih osporavanja među lingvistima u samoj Crnoj Gori, ali i u pojedinim državama regiona Zapadnog Balkana.

U ovom trenutku vodeći opozicioni Demokratski front zahteva promenu „Ustava Crne Gore“ u članu 13, stav 1, a u kojem bi se navelo da su u službenoj upotrebi u ovoj državi crnogorski jezik i srpski jezik ijekavskog izgovora.⁶⁵ Na ovaj način poštovala bi se i prava oko 40% građana u Crnoj Gori koji su srpski jezik označili ili naveli kao maternji, a bez suspenzije prava i onim građanima koji smatraju da je crnogorski zapravo njihov jezik. Tako bi, svakako, uvažena prava jedne značajne, odnosno još uvek najbrojnije jezičke grupacije. Takođe, veoma je bitno očuvati stav 3. istog člana „Ustava Crne Gore“ u kojem se pominju bosanski, hrvatski i albanski jezik koji su, takođe, „u službenoj upotrebi.“ Na ovaj način potvrđice se suština multietničkog i multilingvalnog crnogorskog državnog habitusa i ravnopravnost gotovo svih tamošnjih jezičkih zajednica i grupa.

Nešto manju meru kompromisa pokazuje Socijalistička narodna partija koja je za navođenje isključivo srpskog jezika, kao zvaničnog, u Ustavu Crne Gore.⁶⁶ Zanimljiv je tokom rasprave o Nacrtu Ustava Crne Gore bio i predlog Pokreta za promjene (danas predstavlja deo opozicionog Demokratskog fronta), koji je nudio svojevrсно kompromisno rešenje. Prema ovoj partiji službeni jezik u Crnoj Gori bi trebao da bude „jedinstveni jezik, koji građani nazivaju srpski, crnogorski.“⁶⁷

Brojne rasprave o nazivu nastavnog predmeta koji je tokom 2003. godine zamenio srpski jezik i književnost, a bio je označavan kao „maternji“, definisan je

i Rječniku crnogorskog jezika (pravopisni rječnik)“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2010, „Rješenje o gramatici crnogorskog jezika“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2010.

64 Videti: Adnan Čirgić, „Povodom standardizacije crnogorskog jezika“, *Matica*, Matica crnogorska, godina XI, br. 43, Podgorica, Cetinje, jesen 2010, str. 7–47.

65 Videti: Tačku 382. *Programa 595 mjera Demokratskog fronta*, op. cit., Citat — „Pokrenuti dopunu Ustava Crne Gore kojim treba obezbijediti da uz crnogorski jezik i srpski jezik ijekavskog izgovora dobije status službenog, jer njime govori najveći broj građana.

66 Amandmani na član 13. Ustava Crne Gore — „Nacrt Ustava Crne Gore sa amandmanima poslaničkih grupa“, op. cit.

67 Ibidem.

novim nazivom 2011. godine – „Crnogorski – srpski, bosanski i hrvatski jezik i književnost.”⁶⁸ Međutim, Matica crnogorska je Ustavnom sudu Crne Gore podnela prigovor oko ovog naziva nastavnog predmeta, jer on ne prati rešenje navedena u konstitutivnom aktu Crne Gore.⁶⁹ Ovakav naziv nastavnog predmeta bio je rezultat višemesečnih pregovora vlasti i opozicije u Crnoj Gori a u vezi sa usvajanjem seta izbornih zakona za čije usvajanje je bila neophodna podrška velikog broja poslanika u Skupštini Crne Gore. Ostaje da se vidi kako će vladajuće političke partije, a pre svega Demokratska partija socijalista Crne Gore, da se izjasne o pojedinim sve glasnim potenciranjima u vezi sa isključivom ili ekskluzivnom upotrebom crnogorskog jezika u narednom periodu.

Pitanje crkve u Crnoj Gori – „tinjajuća” podela društva

Borci za suverenost Crne Gore još su se pre decenije zalagali za, kako su navodili, ponovno uspostavljanje autokefalne pravoslavne crkve u ovoj republici i to na način kako je ona funkcionisala do ujedinjenja u Srpsku pravoslavnu crkvu 1920. godine.⁷⁰ Istorijska potpora za ovakve stavove nalažena je u Ustavu za Knjaževinu/Kraljevinu Crnu Goru u kojem je bilo navedeno da je „Crnogorska crkva ... autokefalna.”⁷¹ Tako je 1993. godine na Cetinju bila registrovana Crnogorska pravoslavna crkva (CPC), u svojstvu ponajpre nevladine organizacije, a tek 2000. godine uz postupnu podršku vladajuće partije Demokratske partije socijalista i njene koalicione Socijaldemokratske partije upisuju se u registar verskih zajednica.

Crnogorska pravoslavna crkva, međutim, u Crnoj Gori trenutno nema veliki broj vernika, kao i verskih objekata, a njene aktivnosti su sporadične i više se tiču javnih iznošenja stavova kritike prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi. U tom smislu tokom proteklih dvadeset godina bilo je više incidenata između vernika ovih dveju verskih zajednica u povodu određenih verskih praznika (Banji dan na Cetinju), kao i sukoba oko imovine koja je trenutno u vlasništvu Srpske pravoslavne crkve. Oko pitanja Crnogorske pravoslavne crkve postoje najviši stupnjevi razmimoilaženja između kako partija na vlasti, tako i u odnosu na partije opozicije u Crnoj Gori.

68 „Crnogorski — srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost“, *Vijesti*, Podgorica, 8. septembar 2011, Internet, <http://aktuelno.me/crna-gora/crnogorski-srpski-bosanski-hrvatski-jezik-i-knjizevnost>, 14/08/2014.

69 Videti detaljnije u: Jelica Stojanović, „Jezik u Crnoj Gori u raljama ogoljene politike“, *Srpske novine — CG*, 30. jun 2014, Internet, <http://www.srpskenovinecg.com/stav/27423-jelica-stojanovic>, 14/08/2014.

70 Videti u: Novak Adžić, „Crnogorska pravoslavna crkva u doba dinastije Petrović–Njegoš (1667–1921)“, *Vijesti*, Podgorica, 3. decembar 2002.

71 Član 40, stav 2. „Ustava za Knjaževinu Crnu Goru“, op. cit., član 40, stav 2.

Socijaldemokratska partija Crne Gore podržava delovanje jedino Crnogorske pravoslavne crkve, dok je Demokratska partija socijalista imala različite periode odnosa kao prema Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi, tako i prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Naime, ona u zavisnosti od pragmatizma određenog političkog trenutka bliže saraduje sa jednom od dveju verskih zajednica. Premijer Vlade Crne Gore, Milo Đukanović se u više navrata založio za objedinjavanje pravoslavlja u ovoj državi (nazvao je „Pravoslavna crkva u Crnoj Gori”).⁷² Ipak, i SPC i CPC su rezolutno odbile navedenu mogućnost ujedinjenja. Pored navedenog Crnogorska pravoslavna crkva povremeno optužuje trenutne vlasti u Crnoj Gori da imaju „maćehinski odnos” spram nje, a žalila se i Evropskom sudu za ljudska prava (2009) i Ujedinjenim nacijama (2014) zbog ovakvog tretmana. Posebno se to odnosi na nerešenost, kako navode u CPC, imovinsko-pravnih pitanja.

U pokušaju objedinjavanja dve pravoslavne crkve u Crnoj Gori, premijer Milo Đukanović dobio je i podršku potpredsednika Demokratske partije socijalista, Svetozara Marovića. On je krajem 2013. godine istakao nužnost postojanja jedinstvene pravoslavne crkve u Crnoj Gori zbog „identiteta moderne države.”⁷³ Ova bi crkva, čije bi se sedište i nalazilo u Crnoj Gori, trebala bi da bude činilac pomirenja, a ne da proizvodi podele među vernicima, ocenio je Marović.⁷⁴

Treba napomenuti da navedene izjave državnih zvaničnika Crne Gore, a koje se tiču statusa verskih zajednica i njihove organizacije, nisu u skladu ni sa aktuelnim „Ustavom Crne Gore.” Naime u članu 14. „Ustava Crne Gore” navedeno je da su verske zajednice odvojene od države i da su samostalne u vezi sa svojim delovanjem i unutrašnjom organizacijom.⁷⁵ To je bio i dobar i najadekvatniji način da se uvođenjem ovako izrazito sekularističkog pristupa smanje sukobi i rasprave u javnosti oko položaja pre svega Srpske pravoslavne crkve i Crnogorske pravoslavne crkve. Štaviše, i pored pomirljivih tonova državnih zvaničnika u Crnoj Gori i visokih funkcionera vladajućeg DPS o

72 Petar Komnenić, „Đukanović predlaže objedinjavanje SPC i CPC”, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 17. maj 2011, Internet, http://www.slobodnaevropa.org/content/djukanovic_se_zalozio_za_objedinjavanje_spc_i_cpc/24177582.html, 12/08/2014. i „Đukanović za priznanje Crnogorske pravoslavne crkve”, *Blic*, 23. maj 2014, Internet, <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/468053/Djukanovic-za-priznanje-Crnogorske-pravoslavne-crkve>, 12/08/2014.

73 „Marović: Treba nam pravoslavna crkva sa sjedištem u Crnoj Gori”, *Antena M*, Podgorica, 21. decembar 2013, Internet, <http://antenam.net/web/index.php/politika/3968-marovic-treba-nam-pravoslavna-crkva-sa-sjedistem-u-cg>, 12/08/2014.

74 „Marović: Crnoj Gori je neophodna crkva koja ne deli”, *Blic*, Beograd, 21. decembar 2013, Internet, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/429171/Marovic-Crnj-Gori-potrebna-crkva-koja-ne-deli>, 12/08/2014.

75 Član 14. „Ustava Crne Gore”, op. cit.

nužnosti pomirenja pravoslavnih vernika i smanjenju tenzija među njima, ovu sferu javnog života ipak treba držati van uticaja države, ali i politike.

Sa druge strane, shvatanje političkih elita da dodatna potvrda suverenosti jedne političke zajednice ili identiteta određene etničke zajednice zavisi od ustanovljenja određene verske zajednice koja bi pokazala unutrašnju homogenost i monolitnost ne korespondiraju sa izrazito složenim stanjem u Crnoj Gori. Ovo se posebno odnosi na postojeće odnose na relaciji CPC–SPC. Dakle, u ovom trenutku evidentno je da DPS pokušava da se približi Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi, ali i da u određenim trenucima uspostavlja veoma bliske odnose sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Sa druge strane, jasno je da je Socijaldemokratska partija Crne Gore isključivi „promoter“ Crnogorske pravoslavne crkve, dok SPC, što direktno, što indirektno podržavaju opozicioni Demokratski front i Socijalistička narodna partija Crne Gore.

Hrvatska građanska inicijativa nudila je kompromisno rešenje da se u Ustavu Crne Gore „Crnogorska pravoslavna crkva, Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Islamska zajednica“⁷⁶ taksativno pobroje. Srpska lista je, takođe, imala amandman na Ustav kojim je predlagala da su „Pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva i Islamska vjerska zajednica i ostale vjerske zajednice ... ravnopravne i odvojene od države.“⁷⁷ Potom se navodila i samostalnost verskih zajednica u smislu vlastite samoorganizacije, organizovanja dobrotvornog rada, škola, i sl.⁷⁸ Čini se da je na ovaj način Srpska lista pokušala da zaštiti i očuva trenutni položaj Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori.

Predstavnici Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, a pre svega mitropolit Amfilohije oštro se suprotstavljaju bilo kakvoj promeni statusa ove verske zajednice u Crnoj Gori. U jednoj izjava on je, međutim, ostavio mogućnost da u slučaju restauracije monarhije u Crnoj Gori dođe do uspostavljanja i autokefalnosti crkve.⁷⁹ Preduslov za to je i da pravoslavlje, po uzoru na nekadašnju Knjaževinu i Kraljevinu Crnu Goru postane državna religija.⁸⁰ Ipak, imajući u vidu da monarhisti u Crnoj Gori ne predstavljaju značajniju političku snagu, kao i da su gotovo sve parlamentarne političke partije u ovoj zemlji protiv uvođenja državne religije, čini se i da ove ideje mitropolita Amfilohija nemaju realno uporište.

76 Amandmani na član 13. Ustava Crne Gore — „Nacrt Ustava Crne Gore sa amandmanima poslaničkih grupa“, op. cit.

77 Ibidem.

78 Ibidem.

79 „Amfilohije: Kad CG bude kraljevina biće i autokefalne crkve“, *Vesti*, Frankfurt, 18. jun 2010, Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/61492/Amfilohije-Kad-CG-bude-kraljevina-bice-i-autokefalne-crkve>, 15/08/2014.

80 Član 40, stav 1, „Ustava za Knjaževinu Crnu Goru“, op. cit.

Pitanja „spoljnopolitičkog identiteta” Crne Gore – podele oko članstva u NATO

Za razliku od većine država nastalih na tlu bivše Jugoslavije, „Ustav Crne Gore“ u preambuli sadrži pozivanje na „privrženost ravnopravnoj saradnji sa drugim narodima i državama i evro-atlantskim integracijama.”⁸¹ U „Osnovnim odredbama“ Ustava, odnosno u članu 15, govori se i o odnosu Crne Gore sa drugim državama i međunarodnim organizacijama. U skladu sa navedenim, Crna Gora vođena „principima i pravilima međunarodnog prava”⁸² uspostavlja saradnju sa drugim državama i međunarodnim organizacijama. Kada je reč o pristupanju Evropskoj uniji u „Ustavu Crne Gore“ je napomenuto da odluku o načinu okončanja ovog procesa donosi Skupština, i istovremeno se podvlači da država ne može ući u bilo kakve saveze sa drugim državama, a kojim se „gubi nezavisnost i puni međunarodni subjektivitet.”⁸³

Definisanje prioriteta spoljne politike Crne Gore usledilo je odmah po proglašenju njene nezavisnosti i to krajem 2006. godine u okviru dokumenta „Spoljnopolitički prioriteti.”⁸⁴ U okviru navedenog dokumenta, koji je donet godinu dana pre aktuelnog ustava, napomenuto je da su pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji i Severnoatlantskom savezu (NATO), kao i unapređenje dobrih odnosa sa susedima u regionu Jugoistočne Evrope, ali i razvijanje kvalitetnih bilateralnih i multilateralnih odnosa i saradnje najbitniji ciljevi ove zemlje na međunarodnom planu.⁸⁵ Generalno gledano niti jedan od navedenih spoljnopolitičkih prioriteta Crne Gore, izuzimajući članstvo u NATO, nije sporan za postizanje šireg konsenzusa.

Ipak, „Ustav Crne Gore“ iz 2007. godine samo je, dodatno, osnažio evroatlantske intencije zemlje uvodeći ih u preambularni deo. Međutim, jasno je da ovu opciju pridruživanja Crne Gore Severnoatlantskom savezu (NATO) podržavaju vladajuća Demokratska partija socijalista, Socijaldemokratska partija Crne Gore i opoziciona Pozitivna Crna Gora.⁸⁶ Demokratski front i Socijalistička narodna partija ovim povodom očekuju raspisivanje referenduma, na kojem bi se građani izjasnili o pristupanju ove države NATO.⁸⁷

81 Preambula, alineja 5, „Ustava Crne Gore“, op. cit.

82 Ibidem, član 15, stav 1.

83 Ibidem, član 15, stav 5.

84 „Spoljnopolitički prioriteti Crne Gore“, Ministarstvo vanjskih i evropskih poslova Crne Gore, Podgorica, 2006, Internet, <http://www.mvpei.gov.me/ministarstvo/spoljno-politicki-prioriteti>, 10/07/2014.

85 Ibidem.

86 Srđan Janković, „NATO protokol podijelio poslanike“, *Radio Slobodna Evropa – Regionalni servis*, Prag, 17. jun 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/nato-protokol-podijelio-crnogorske-poslanike/25425439.html>, 12/08/2014.

87 *Program 595 mjera Demokratskog fronta*, op. cit. — „Građanima se mora obezbijediti da na posebno organizovanom referendumu odluče o pristupanju ili nepristupanju Crne Gore

Istraživanja javnog mnjenja u Crnoj Gori, istovremeno pokazuju da se tokom 2013. i 2014. godine broj građana Crne Gore koji su za njeno članstvo u NATO kretao od 38 do 46%.⁸⁸ Dakle, čini se da će u narednom periodu veoma teško biti postignut izrazito široki konsenzus oko navedenog pitanja, odnosno da bude osigurana veća privrženost građana ideji članstva Crne Gore u NATO.⁸⁹

ZAKLJUČAK

Duboka podeljenost crnogorskog društva tokom prve polovine proteklog veka, ponovo je došla do izražaja posebno u protekloj deceniji. U tom smislu set identitetskih pitanja ostao je evidentno otvorena tema i danas. Rasprave o ovim pitanjima zapravo pokazuju izrazito širok kolorit crnogorskog identiteta, gde nije moguće njegovo svođenje i nametanje rešenja, a koja ne mogu obezbediti širi konsenzus. Ipak, za razliku od perioda do proglašenja nezavisnosti ove države 2006. bitno je podvući da je za sve vodeće činioce, kako vlasti, tako i opozicije u Crnoj Gori neupitna njena državna nezavisnost.

U toku donošenja aktuelnog „Ustava Crne Gore“ (2007), i javne rasprave koja mu je prethodila, bila je evidentna intencija vladajuće koalicije DPS–SDP da se većina temeljnih odredbi, a koje su vezane za upravo identitet „osiguraju“ neophodnim prethodnim izjašnjavanjem više od 3/5 ukupno upisanih birača na referendumu.⁹⁰ To su odredbe, odnosno članovi vezani za definisanje države (čl. 1), određivanje nosilaca suvereniteta (čl. 2), odredbu o teritoriji (čl. 3), državne simbole (čl. 4), državljanstvo (čl. 12), jezik i pismo (čl. 13) i odnos sa drugim državama i organizacijama (čl. 15).⁹¹ Dakle, segmentu navedenih pitanja od kojih su državni simboli i službeni (crnogorski) jezik svakako najbitniji „Ustav Crne Gore“ je izrazito

u NATO. Nova Vlada neće dovoditi u pitanje poštovanje svih dosadašnjih međunarodnih sporazuma u oblasti bezbjednosti.“; Bojana Komnenić, „NATO iz ugla partija: većina za članstvo zbog benefita, SNP insistira na referendumu“, CDM, 30. mart 2014, Internet, <http://www.cdm.me/politika/nato-iz-ugla-partija-vecina-za-clanstvo-zbog-benefita-snp-insistira-na-referendumu>, 12/08/2014.

88 Videti dva istraživanja javnog mnjenja o stavovima građana Crne Gore povodom članstva države u NATO — „CEDEM: Za NATO 38 odsto građana“, Podgorica, 10. decembar 2013, Internet, <http://www.kodex.me/clanak/36684/cedem-za-nato-38-odsto-gradana>, 12/08/2014. i „46% građana za NATO“, Podgorica, 26. mart 2014, Internet, <http://refleksija.me/vijesti/drustvo/2014/03/28/46-gradana-za-ulazak-u-nato/83766/>, 12/08/2014.

89 Esad Krčić, „Opozicija: Vlast hoće u NATO bez referenduma“, *Radio Slobodna Evropa – Regionalni servis*, Prag, 16. jun 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/opozicija-vlast-ho%C4%87e-u-nato-bez-referenduma/25423922.html>, 12/08/2014.

90 Član 157. „Ustava Crne Gore“, op. cit.

91 Ibidem.

„čvrst“, što ne ostavlja realnu mogućnost da do njegove promene dođe, odnosno da se prethodno postigne izrazito široka podrška mogućim ustavnim reformama.

Jedina realna mogućnost da se navedene podele prevaziđu na određeni način jeste da se započne istinski dijalog parlamentarnih političkih partija, i to ne podstaknut dnevnopolitičkim potrebama vladajuće partije u Crnoj Gori, kako je to bilo do sada. Naime, razlozi za to su, tokom proteklih nekoliko godina, bili vezani za reformu pravosuđa, donošenje izbornih zakona, i sl. Pronalaženje bazičnog kompromisa bilo bi veoma bitno kako bi se prevazišla dosadašnja višestruka podeljenost crnogorskog društva. Dosadašnje insistiranje na pronalaženju razlika između etničkih i jezičkih grupacija u Crnoj Gori i promovisanje novog talasa etnonacionalizma može dovesti do nepotrebnih tenzija između etničkih i jezičkih grupacija, koje su inače veoma srodne.

Mogući dogovor o državnim simbolima kroz uvođenje „narodne“ i/ili predsedničke zastave uz istovremeno uvažavanje postojeće državne zastave od strane svih činilaca opozicije u Crnoj Gori bio bi veoma dobro rešenje. Kada je reč o grbu iako nije sporan njegov sadržaj i oblik, čini se da će se rasprave o boji dvoglavih orlova – zlatnoj ili srebrnoj nastaviti, te da u tom segmentu neće biti lako doći do usaglašavanja stavova. Eventualno skraćivanje državne himne „Oj svijetla majska zoro“ za poslednje dve strofe moglo bi, imajući u vidu sugestije predstavnika opozicije, ali i predsednika države Filipa Vujanovića, da doprinese značajnijem usaglašavanju ključnih političkih aktera u zemlji.

Učestale rasprave o ustavnom izjednačavanju službenosti crnogorskog i srpskog jezika ijekavskog izgovora može biti dobra potka za daljni kompromis. Naravno, uz izvesni nastavak da „u službenoj upotrebi“, kao u stavu 3, člana 13 Ustava stoji, ostanu i bosanski, hrvatski i albanski jezici. Izbegavanje daljih podela u Crnoj Gori moglo bi biti zaobiđeno i stvarnim ne mešanjem države u religijsku sferu, odnosno organizaciju i delovanje tamošnjih verskih zajednica. Takođe, to bi podrazumevao i obrnut proces.

Kada je pak reč o članstvu Crne Gore u NATO zasigurno će se i ubuduće voditi rasprave o eventualnom raspisivanju referenduma o ovom pitanju, ali i da će to ostati tema političkih rasprava u njenom parlamentu.⁹²

Izostanak novih talasa nacionalizama u Crnoj Gori, koji su posebno bili uočljivi uoči referenduma i nekoliko godina posle njega u ovoj državi, kao i potpuno prihvatanje identiteta brojnijeg naroda od strane nedominantnih etničkih zajednica bio bi veoma dobar signal. To podrazumeva i odsustvo povremeno iniciranih ideja o tzv. konstitutivnosti naroda, kao supstituta za postojeći građanski ustroj države, kao i ideja o nekakvim teritorijalnim autonomijama.⁹³

92 Esad Krcić, „Opozicija: Vlast hoće u NATO bez referenduma“, op. cit.

93 Ideje o takozvanoj teritorijalnoj autonomiji Srba ili njihovoj konstitutivnosti u Crnoj Gori nisu u saglasnosti sa članom 1. Ustava. Međutim, one su se nekoliko puta pojavljivale u javnosti. Videti: „Brajković: Teritorijalna autonomija Srba u Crnoj Gori“, 26. novembar

Čini se da u trenutnoj fazi razvoja političkih odnosa između crnogorskog i tzv. prosrpskog dela javnosti u Crnoj Gori postoji izražena i potpuna identifikacija vladajuće Demokratske partije socijalista sa ekskluzivnim „čuvarem državnosti.” Naime, u tom smislu su krajem jula 2014. godine bila objavljena saopštenja ove partije sa indirektnim osudama njihovih, na nivou države, još uvek aktuelnih koalicionih partnera — Socijaldemokratske partije i to zbog „skretanja sa puta“. Povod za ovakve napade bio je pokušaj SDP CG da sa opozicijom pregovara o formiranju vlasti u više jedinica lokalne samouprave (Podgorica, Bijelo Polje, Bar i Kolašin).⁹⁴ U tom kontekstu Demokratska partija socijalista CG navodi u saopštenju od 29. jula 2014. godine da su principi za zaključenje vlasti u opštinama sa Socijaldemokratskom partijom CG „podrazumijevali dosljednu i iskrenu privrženost: državno-pravnom statusu Crne Gore, zaštiti ustavom određenih državnih simbola, afirmaciji službenog crnogorskog jezika, kao i punoj opredijeljenosti evropskim i NATO integracijama.”⁹⁵ Nije sasvim jasno zbog čega ova pitanja imaju uticaj na formiranje lokalnih vlasti jer se ona ne odnose na nadležnosti lokalnih samouprava, već isključivo na državni nivo vlasti. Sa druge strane, ostaju i određene nedoumice oko toga zbog čega Socijaldemokratska partija CG napušta više od deceniju i po dugu koaliciju sa Demokratskom partijom socijalista na lokalnom nivou, znajući pritom da je to samo priprema i za državni.

LITERATURA

- Adžić, Novak, „Crnogorska pravoslavna crkva u doba dinastije Petrović–Njegoš (1667–1921)“, *Vijesti*, Podgorica, 3. decembar 2002.
- „Amfilohije: Kad CG bude kraljevina biće i autokefalne crkve“, *Vesti*, Frankfurt, 18. jun 2010, Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/61492/Amfilohije-Kad-CG-bude-kraljevina-bice-i-autokefalne-crkve>, 15/08/2014.
- „CEDEM: Za NATO 38 odsto građana“, Podgorica, 10. decembar 2013, Internet, <http://www.kodex.me/clanak/36684/cedem-za-nato-38-odsto-gradana>, 12/08/2014.
- Cimeša, Borisav, „Dr Sekula Drljević o osnovama za filozofiju Montenegrinae“, *Crnogorski anali*, br. 1, god. 1, Cetinje, 2013, str. 153–198.

2013, Internet, <http://www.vaseljenska.com/vesti-dana/brajkovic-trazimo-autonomiju-za-srbe-u-crnoj-gori/>, 12/08/2014.; „Srbija hoće da promjeni poredak Crne Gore“, *Vijesti*, Podgorica, 10. mart 2011, Internet, <http://www.vijesti.me/vijesti/srbija-hoce-da-promijeni-ustavni-poredak-crne-gore-clanak-10212>, 15/08/2014.

94 Videti: „Saopštenje nakon održane sjednice Predsjedništva DPS“, Demokratska partija socijalista CG, Podgorica, 29. jul 2014, Internet, <http://www.dps.me/vijesti/4882-saopstenje-nakon-odrzane-sjednice-predsjednistva-dps>, 12/08/2014.

95 Ibidem.

- Cimeša, Borisav, „O crnogorskoj himni“, Udruženje Crnogoraca Australije, Internet, http://www.montenegro.org.au/o_crnogorskoj_himni.html, 15/08/2014.
- „Crnogorski – srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost“, *Vijesti*, Podgorica, 8. septembar 2011, Internet, <http://aktuelno.me/crna-gora/crnogorski-srpski-bosanski-hrvatski-jezik-i-književnost>, 14/08/2014.
- „Crvene vojne zastave umjesto državno-narodnih crveno-plavo-bjelih“, Internet, <http://www.njegos.org/symbols/17-41-04.htm>, 12/07/2014.
- „46% građana za NATO“, Podgorica, 26. mart 2014, Internet, <http://refleksija.me/vijesti/drustvo/2014/03/28/46-gradana-za-ulazak-u-nato/83766/>, 12/08/2014.
- Čirgić, Adnan, „Povodom standardizacije crnogorskog jezika“, *Matica*, Matica crnogorska, godina XI, br. 43, Podgorica, Cetinje, jesen 2010, str. 7–47.
- „Demografija Crne Gore – popis stanovništva 1991“, *Wikipedia*, Internet, http://sh.wikipedia.org/wiki/Demografija_Crne_Gore#Popis_stanovni.C5.A1tva_1991._godine, 16/08/2014.
- „Državni simboli koje predlaže SNP“, *web site* Socijalističke narodne partije CG, Internet, <http://www.snp.co.me/strana.asp?kat=1&id=575>, 12/07/2014.
- „Đilas, Milovan, „O crnogorskom nacionalnom pitanju“, *Borba*, Beograd, 1. maj 1945. Živojinović, Dragoljub R., *Kraj Kraljevine Crne Gore: mirovna konferencija i posle 1918–1921*, JP „Službeni list SRJ“, Beograd, 2002.
- Đukanović, Dragan i Lađevac, Ivona, „Konceptija ‘ustavnog nacionalizma’ u konsitutivnom aktu Republike Crne Gore“, *Teme*, Univerzitet u Nišu, vol. XXXIV, br. 1, Niš, 2010, str. 289–298.
- „Đukanović za priznanje Crnogorske pravoslavne crkve“, *Blic*, 23. maj 2014, Internet, <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/468053/Djukanovic-za-priznanje-Crnogorske-pravoslavne-crkve>, 12/08/2014.
- Fira, Aleksandar, *Enciklopedija ustavnog prava bivših jugoslovenskih zemalja*, tom I, Srpska akademija nauka i umetnosti, Agencija MIR, Novi Sad, 1993, str. 251–255.
- Janković, Srđan, „NATO protokol podijelio poslanike“, *Radio Slobodna Evropa – Regionalni servis*, Prag, 17. jun 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/nato-protokol-podijelio-crnogorske-poslanike/25425439.html>, 12/08/2014.
- Komnenić, Bojana, „NATO iz ugla partija: većina za članstvo zbog benefita, SNP insistira na referendumu“, *CDM*, 30. mart 2014, Internet, <http://www.cdm.me/politika/nato-iz-ugla-partija-vecina-za-clanstvo-zbog-benefita-snp-insistira-na-referendumu>, 12/08/2014.
- Komnenić, Petar, „Đukanović predlaže objedinjavanje SPC i CPC“, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 17. maj 2011, Internet, http://www.slobodnaevropa.org/content/djukanovic_se_zalozio_za_objedinjavanje_spc_i_cpc/24177582.html, 12/08/2014.
- Krcić, Esad, „Opozicija: Vlast hoće u NATO bez referenduma“, *Radio Slobodna Evropa – Regionalni servis*, Prag, 16. jun 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/opozicija-vlast-ho%C4%87e-u-nato-bez-referenduma/25423922.html>, 12/08/2014.

- „Lukšić nudi opoziciji novu zastavu i himnu“, *Aljazeera Balkans*, Sarajevo, 18. maj 2012, Internet, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/luksic-nudi-opoziciji-novu-zastavu-i-himnu>, 15/08/2014.
- „Lukšić: Mislim da je ponuda fer“, *Vijesti*, Podgorica, 18. maj 2012, Internet, <http://www.vijesti.me/vijesti/luksic-mislim-da-je-ponuda-fer-clanak-74233>, 15/07/2014.
- „Marović: Crnoj Gori je neophodna crkva koja ne deli“, *Blic*, Beograd, 21. decembar 2013, Internet, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/429171/Marovic-Crnoj-Gori-potrebna-crkva-koja-ne-deli>, 12/08/2014.
- „Marović: Treba nam pravoslavna crkva sa sjedištem u Crnoj Gori“, *Antena M*, Podgorica, 21. decembar 2013, Internet, <http://antenam.net/web/index.php/politika/3968-marovic-treba-nam-pravoslavna-crkva-sa-sjedistem-u-cg>, 12/08/2014.
- „Nacrt Ustava Crne Gore sa amandmanima poslaničkih grupa“, Podgorica, 2007, Internet, <http://media.cgo-cce.org/2013/06/Nacrt-Ustava-Republike-Crne-Gore.pdf>, 15/08/2014.
- „Nametnute podjele“, Demokratski front, Podgorica, 31. avgust 2012, Internet, <http://www.demokratskifront.me/index.php/2012-08-25-20-12-55/podjele>, 12/08/2014.
- „Objavljeni konačni rezultati referenduma u Crnoj Gori“, *Glas Amerike*, Vašington, 31. maj 2006, Internet, <http://ba.voanews.com/content/a-29-2006-05-31-voa885891017/668568.html>, 12/08/2014.
- „Odluka o osnivanju Instituta za crnogorski jezik i književnost“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 56/2010.
- Program 595 mjera Demokratskog fronta*, Internet, <http://www.demokratskifront.me/index.php/program>, 14/08/2014.
- „Program Bošnjačke stranke“, Državni simboli, II kongres Bošnjačke stranke, 18. jun 2011, Podgorica, Internet, <http://www.bscg.me/program-bosnjacke-stranke/>, 15/08/2014, Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905.–1941.*, Zagreb 1944.
- „Propao pokušaj suvlasnika Vijesti da ‘pomire’ Crnogorce i Srbe“, *Pobjeda*, Podgorica, 1. maj 2012, Internet, <http://www.pobjeda.me/2012/05/01/propao-pokusaj-suvlasnika-vijesti-da-%E2%80%9Epomire%E2%80%9C-crnogorce-i-srbe/#.U-gQcqP-67p>, 13/08/2014.
- „Referendum o državnosti Crne Gore 1992“, *Wikipedia*, Internet, http://hr.wikipedia.org/wiki/Referendum_o_dr%C5%BEavnosti_Crne_Gore_1992, 15/08/2014.
- „Rješenje o gramatici crnogorskog jezika“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2010.
- „Rješenje o Pravopisu crnogorskog jezika i Rječniku crnogorskog jezika (pravopisni rječnik)“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2010.
- „Saopštenje nakon održane sjednice Predsjedništva DPS“, Demokratska partija socijalista CG, Podgorica, 29. jul 2014, Internet, <http://www.dps.me/vijesti/4882-saopstenje-nakon-odrzane-sjednice-predsjednistva-dps>, 12/08/2014.
- „Spoljnopolitički prioriteti Crne Gore“, Ministarstvo vanjskih i evropskih poslova Crne Gore, Podgorica, 2006, Internet, <http://www.mvpei.gov.me/ministarstvo/spoljno-politicki-prioriteti>, 10/07/2014.

- „Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovjesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori“, *Saopštenje 83*, Zavod za statistiku Crne Gore – Monstat, Podgorica, 12. jul 2011, Internet, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>, 12/08/2014.
- „Stanovništvo prema vjerosipovjesti, maternjem jeziku, nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu“, *Saopštenje br. 60*, Zavod za statistiku Republike Crne Gore – Monstat, Podgorica, 10. decembar 2004, Internet, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje60.pdf>, 12/08/2014.
- Samardžić, Aleksandar Saša, „Dosadašnji izvori o grbovima Crnojevića”, *Matica*, Matica crnogorska, godina XI, broj 44, Cetinje, Podgorica, zima 2010, str. 755–766.
- Stojanović, Jelica, „Jezik u Crnoj Gori u raljama ogoljene politike“, *Srpske novine – CG*, 30. jun 2014, Internet, <http://www.srpskenovinecg.com/stav/27423-jelica-stojanovic>, 14/08/2014.
- Tramošljanin, Boro, „Nacija, nacionalizam i nacionalni identitet“, *Sociolog*, br. 3, Banja Luka, 2010, str. 283–301.
- „Ustav Crne Gore“ (1941) u: Slavko Burzanović (priredio), „Crnogorski ustav iz 1941.“, *Matica*, Matica crnogorska, godina XI, broj 44, Cetinje, Podgorica, zima 2010, str. 261–278.
- „Ustav Crne Gore“, *Službeni list Crne Gore*, Podgorica, br. 1/2007.
- „Ustav Narodne Republike Crne Gore” *Službeni list NR Crne Gore*, Titograd, broj 2/1947,
- „Ustav Republike Crne Gore“, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 48/1992.
- „Ustav Socijalističke Republike Crne Gore”, *Službeni list SR Crne Gore*, Titograd, br. 14/63. i član 7.
- “Ustav za Knjaževinu Crnu Goru“, u: Momčilo Vujošević, *Crnogorski ustavi 1905–2005*, NIU „Službeni list Republike Crne Gore”, Podgorica, 2005, str. 9–36.
- „Ustav Socijalističke Republike Crne Gore”, *Službeni list SR Crne Gore*, Titograd, br. 5/74.
- „Vujanović: Pola himne slušam sa zadovoljstvom, a pola jer sam obavezan“, *Vijesti*, Podgorica, 18. septembar 2011, Internet, <http://www.vijesti.me/vijesti/vujanovic-pola-himne-slusam-sa-zadovoljstvom-a-pola-jer-sam-obavezan-clanak-38440>, 15/08/2014.
- „Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Republike Crne Gore“, *Službeni list Republike Crne Gore*, Podgorica, br. 47/2004.
- „Zakon o grbu i zastavi Republike Crne Gore“, *Službeni list RCG*, Podgorica, br. 56/93.

Dragan ĐUKANOVIĆ

**“IDENTITY ISSUES” AND LINES OF INTERNAL DIVISIONS
IN MONTENEGRO**

ABSTRACT

The history of Montenegro in the 20th and the early 21st century shows that the divisions were very prominent, these including the moment when the Kingdom of Montenegro had been created (after 1918), the period during World War II (1941–1945) as well as the time when its state and legal position was to be resolved. Similar lines of divisions in the Montenegrin society became dominant again during the dissolution of former SFR Yugoslavia (1991–1999) as well as immediately before and after the referendum on the status of the state in 2006 concerning primarily the set of the so-called identity issues.

Those issues include the images and contents of Montenegro’s state symbols, the official language (the Montenegrin language since 2007) and the status of the canonically unrecognised Montenegrin Orthodox Church. At the same time, the author points to the disagreements of political actors in Montenegro regarding its membership in the NATO. This prevents the possibility of achieving as broad as possible consensus on the foreign policy identity and orientation of this country.

Finally, the author concludes that it is necessary to achieve a broad internal consensus and make a compromise in Montenegro concerning the set of identity issues mentioned above in order to prevent the traditional division in the society.

Key words: Montenegro, identity, identity issues, state symbols, official language, church, foreign policy.

MAKEDONIJA: FAKTOR STABILNOSTI ILI NESTABILNOSTI U REGIONALNOM PODKOMPLEKSU ZAPADNI BALKAN?

APSTRAKT

U studijama bezbednosti dugi niz godina, a pogotovu u periodu Hladnog rata, dominirale su teorije koje su bezbednost objašnjavale oslanjajući se pretežno na vojno-političke aspekte, uz često preneglašavanje nesumnjivog značaja i uticaja velikih sila na bezbednosnu dinamiku različitih regiona i gotovo potpuno zanemarivanje lokalnih aktera i načina na koji oni oblikuju isti region. Upravo Teorija regionalnih bezbednosnih kompleksa (TRBK) predstavlja značajan iskorak u dosadašnjem proučavanju međunarodne bezbednosti, jer kao objekte bezbednosne analize postavlja regionalne podsisteme (komplekse).

U ovom radu biće analizirani bezbednosni problemi sa kojima se suočava Makedonija unutar regionalnog bezbednosnog podkompleksa Zapadni Balkan (RBPkZB). Međutim, cilj ovog istraživanja neće biti samo identifikacija, deskripcija i mapiranje problema koji su prisutni u ovom podkompleksu, a koji utiču na bezbednost Makedonije, već će biti problematizovan njen položaj unutar ovog podkompleksa, gde će se metodom scenarija predstavljati mogući putevi kretanja Makedonije koji će u velikoj meri opredeliti da li će ona biti posmatrana kao faktor stabilnosti ili faktor nestabilnosti u podkompleksu Zapadni Balkan. Na kraju istraživanje će obuhvatiti održivost ideje o Zapadnom Balkanu kao trajnom regionalnom bezbednosnom podkompleksu, imajući u vidu složenost odnosa Makedonije sa Grčkom koja nije deo RBPkZB.

Ključne reči: Makedonija, teorija regionalnih bezbednosnih kompleksa, regionalni bezbednosni podkompleks Zapadni Balkan, velike sile, neorealizam, konstruktivizam.

-
- 1 Sandra Vučić, Ministarstvo odbrane R. Srbije, doktorand na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu. E-mail: sandra.vucic@gmail.com.
 - 2 Miloš Milenković, doktorand na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu. E-mail: milos.d.milenkovic@gmail.com.

1. UVOD

Promena globalne bezbednosne konstelacije izazvana slomom Sovjetskog saveza značajno je doprinela preispitivanju tadašnjeg teorijskog okvira za analizu međunarodne bezbednosti. Uočeni teorijski nedostaci i neadekvatnost tadašnjeg konceptualnog aparata predstavljali su epistemološki preduslov za razvijanje novih pristupa u proučavanju međunarodne bezbednosti, koji uvažavaju promene nastale nakon Hladnog rata.³ Jedan od tih pristupa jeste Teorija regionalnih bezbednosnih kompleksa (dalje: TRBK), koju su razvili Ule Vejver i Beri Buzen sa ciljem da neutrališu tendenciju (neo)realista da umanje značaj regionalnog nivoa u bezbednosnoj analizi, ali i tendenciju zagovornika deteritorijalizacije, odnosno globalista, da ovaj nivo neutrališu.⁴

Buzen i Vejver u knjizi *Regions and powers*⁵ uočavaju da se na „sistemskom“ nivou razlikuju globalne i velike sile, odnosno jedna globalna (SAD) i četiri velike sile (EU, Rusija, Kina, Japan)⁶ i regionalni bezbednosni kompleksi.⁷ Osnovna ideja ovog teorijskog pristupa je postavljanje regionalnih podsistema (kompleksa) kao objekata bezbednosne analize.⁸ Ističući relativnu autonomiju proučavanog regionalnog

- 3 U okviru Savremenih studija bezbednosti su razvijani teorijski pristupi sa čisto bezbednosnim predznakom, a koji su uobličeni u tri teorijske škole: Kopenhaška, Velška i Pariska škola. Ključni predstavnici Kopenhaške škole su Beri Buzen (*Barry Buzan*) i Ule Vejver (*Ole Waever*). Njihov teorijski doprinos u proučavanju bezbednosti ogleda se u razvijanju teorije sekuritizacije, sektorske analize i teorije regionalnih bezbednosnih kompleksa.
- 4 U neorealizmu se pretpostavlja da je globalno jednako sistemskom i, ako su različiti i jaki podsistemi dopušteni, sistem ne može biti dovoljan sistem. Kao što je primetio Volc, „podsistemsko dominantan sistem nije uopšte sistem“. Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno – vojne odnose, Beograd, 2008, str. 68.
- 5 Barry Buzan, Ole Waever, *Regions and powers: The structure of international security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- 6 Buzen i Vejver u knjizi *Regions and Powers* pišu o proučavanju interakcija između „jedinica“ kao načina razumevanja bezbednosti na sistemskom (globalnom) nivou. Imajući u vidu da EU vide kao „veliku silu“, pojam države kao ključnog aktera međunarodne bezbednosti, zamenjen je pojmom „jedinice“ koji obuhvata i ovu međuvladinu nadnacionalnu uniju 27 država.
- 7 Kada je knjiga pisana, autori su uočili postojanje 11 regiona. Međutim, imajući u vidu da postojanje RBK zavisi od bezbednosne dinamike koju stvaraju jedinice na na osnovu (de)sekuritizacije i konstrukcije odnosa prijatelj-neprijatelj sa drugim jedinicama, moguće je da će se oni povećavati ili smanjivati, kao i da će se njihov ukupan broj menjati. RBK su „pre trajni nego nepromenljivi modeli“. Ipak, kompleksi će uvek biti podsistemi sistemskog nivoa, ali neće uvek biti istog sastava zbog mogućnosti transformacije. Barry Buzan, Ole Waever, *Regions and powers: The structure of international security*, op. cit., p. 50.
- 8 Buzen i Vejver pod „sistemskim nivoom“ analize bezbednosti podrazumevaju globalni nivo, pod „podsistemskim“ regionalni, odnosno nivo kompleksa, a pod „jedinicama“ podrazumevaju pojedinačne aktere (države, ali i druge aktere: EU...).

kompleksa i njegovu bezbednosnu dinamiku (u odnosu na jedinice koje nisu deo tog kompleksa), autori zastupaju ideju da jedinice same grade kompleks čiji su sastavni deo. Ovo je dijametralno suprotan pristup u odnosu na hladnoratovsku bezbednosnu paradigmu u okviru koje su dve super sile, nekad sa manje, a nekad sa više konfrontacije, određivale svoje interesne sfere i stvarale regione „odozgo-nadole“.

Jedan od prvih pokušaja definisanja regionalnog bezbednosnog kompleksa potekao je od Buzena, koji pod njim podrazumeva „grupu država čija je primarna bezbednosna zabrinutost toliko usko povezana da se njihova nacionalna bezbednost ne može razložno razmatrati odvojeno“.⁹ Uviđajući mogućnost postojanja i drugih aktera, kao i isticanjem više sektora bezbednosti, nekoliko godina kasnije, Buzen i Vejver preoblikuju postojeću definiciju i regionalni bezbednosni kompleks određuju kao „skup jedinica čiji su glavni procesi sekuritizacije i/ili desekuritizacije toliko povezani da se njihovi bezbednosni problemi ne mogu razložno analizirati ili rešavati odvojeno“.¹⁰ Na ovaj način autori su postojeću definiciju RBK obogatili sa svojim kompletnim teorijskim doprinosom u Savremenim studijama bezbednosti.

Teorija regionalnih bezbednosnih kompleksa naglašava dualnu prirodu socijalnih struktura, jer regionalne podsisteme posmatra i kao subjekte koji često mogu oblikovati kompletan međunarodni sistem. Time nudi analitički okvir za proučavanje bezbednosnih dinamika u njima, ali istovremeno i za analizu unutrašnje bezbednosti država u širem kontekstu, koji podrazumeva uticaje bezbednosnih dinamika država koje čine određeni kompleks, uključujući i uticaje velikih sila i globalne sile.

U pokušajima davanja odgovora na pitanje zašto nastaju regioni kao poseban tip teritorijalnog podsistema, treba poći od proste, ali retko razmatrane činjenice, na koju podseća Hans Muritzen, da su jedinice (države) pre fiksirane (nepokretne) nego mobilne (pokretne).¹¹ U savremenoj teoriji međunarodnih odnosa lako se uzima da glavne političke jedinice nisu mobilne, ali to nije uvek bilo tako, posebno ne u vreme varvarskih plemena.¹² Polazeći od toga da su države fiksirane za dati prostor, one su primorane da imaju određene odnose sa svojim susedima. Ti odnosi mogu biti veoma različiti. Bjuzen i Vejver ih grupišu u modele prijateljstva i neprijateljstva. Time pokazuju da su regioni socijalno konstruisani od strane njegovih članova, i unose konstruktivistički element u TRBK, što je čini različitom od drugih teorija.

9 Barry Buzan, *People, states, and fear: The national security problem in international relations*, Wheatsheaf Books, Brighton, 1983, p. 106.

10 Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde, *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder, Colorado-USA, 1998, p. 201.

11 Hans Mouritzen, *The Future of International Relations*, Routledge, London, 1997, pp. 66–89.

12 Do 15. veka, varvarska plemena su bila glavna funkcija međunarodnog sistema. Ova plemena su bila u stalnom pokretu i bila su u stanju da savladaju velike udaljenosti.

Kada je reč o Zapadnom Balkanu, koncept podkompleksa postaje centralna kategorija u TRBK-u. Regionalni bezbednosni podkompleks ima svojstvo relativno jasnih granica, unutar kojih su većina bezbednosnih interakcija orjentisane ka unutra, ali, za razliku od „pravog RBK-a“, podkompleks čini deo većeg kompleksa van koga on ne može biti shvaćen. U nastavku rada biće analiziran položaj Makedonije u regionalnom podkompleksu Zapadni Balkan sa ciljem utvrđivanja na koji način unutrašnja situacija, odnosi sa susedima i uticaj velikih sila na prostoru Makedonije utiču na njegovo oblikovanje i stabilnost.

Za ovako postavljen cilj, analitički okvir neorealističke teorije studija bezbednosti nameće se kao najpogodniji. Pored toga, kroz prizmu socijalnog konstruktivizma, biće razmatrani uspostavljeni odnosi „prijatelj-neprijatelj“ i njihov uticaj na procese sekuritizacije na prostoru Zapadnog Balkana.

2. ZAPADNI BALKAN KAO DEO EVROPSKOG REGIONALNOG BEZBEDNOSNOG KOMPLEKSA

Balkan zavrednjuje posebnu pažnju TRBK-a, zato što je tokom 90-ih postojala mogućnost da oformi poseban RBK zbog svih specifičnosti, koje su se tada dešavale. U tom periodu region Balkana je bio relativno odvojen od Evropskog regionalnog bezbednosnog kompleksa (ERBK), jer su bezbednosne dinamike bile intenzivnije unutar nego preko granica bivše Jugoslavije, ali i različite, u smislu da su ovde poprimile drugačiji oblik (dehumanizacija, rat, etničko čišćenje) nego u ostatku Evrope u tom trenutku. Sa druge strane, pojedini autori odbijaju bilo kakvu generalizaciju, ističući da Balkanci ni u kom slučaju nemaju monopol na varvarstvo.¹³ Bilo kako bilo, ishod se sada čini gotovo izvesnim: (Zapadni) Balkan neće biti ostavljen sam sebi. Zapad je preuzeo upravljanje daljim razvojem Balkana.

Spoljašnji akteri su bili od ključnog značaja za razvoj Zapadnog Balkana, a može se reći da su i sada. Razlike u moći, u kombinaciji sa geografskom blizinom,

13 Marija Todorova upozorava da se na Balkanu ljudi ubijaju zbog nečeg što se dogodilo pre petsto godina, a u Evropi, koja ima duže civilizacijsko pamćenje, ubijaju se zbog nečeg što se dogodilo pre dve hiljade godina. Ona dodaje da je čovek sklon da se zapita da li je Holokaust posledica „prekomerno“ ili „umereno“ preovlađujućeg varvarstva. On se odigrao pre celih 70 godina, dok su se Balkanski ratovi odigrali još ranije. Uporedo sa ratom na prostoru SFRJ sprovodile su se „uredne i čiste“ operacije u Zalivskom ratu, u kome je američka tehnologija za sedamnaest dana uspela da pobije bar polovinu ukupnog broja ljudskih žrtava na svim zaraćenim stranama u toku dva Balkanska rata. Ako nam je to previše blizu, zaključuje Todorova, „setimo se rata u Vijetnamu“. Zbog lakoće sa kojom američki novinari izriču optužbe za genocid u Bosni, gde se brojke o ljudskim žrtvama kreću od 25 hiljada do 250 hiljada, bilo bi zanimljivo znati koji bi izraz oni upotreбили za preko tri miliona mrtvih Vijetnamaca. Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999, str. 21.

omogućuju spoljašnjim akterima da oblikuju ovaj prostor. Upravo ovo određuje Zapadni Balkan kao potencijalni deo ERBK-a. U ovom trenutku, može biti razmatrano da li Zapadni Balkan treba biti definisan kao podkompleks unutar Evropskog regionalnog bezbednosnog kompleksa ili kao primer prekrivanja (*overlay*). Ako se pođe od pretpostavke da je Zapadni Balkan pod prekrivačem (*overlay-om*), onda bi to podrazumevalo da strano prisustvo neke sile u potpunosti guši regionalne bezbednosne dinamike. I pored prisustva snaga spoljašnjih sila na ovom prostoru, za koje se može reći da su u opadanju¹⁴, ne može se govoriti da postoji prekrivanje zato što su još uvek jako izražene regionalne bezbednosne dinamike.

Zapadni Balkan se može posmatrati u ovom trenutku kao podkompleks ERBK-a. Ovaj region se u EU često pominje u kontekstu brige za bezbednost i stabilnost regiona, ali ne samo za njegovu unutrašnju bezbednost već i za celokupnu bezbednost Evrope, budući da bi eventualna nebezbednost na Balkanu imala implikacije i na širu evropsku bezbednost. Stoga, može se reći da je bezbednost na Zapadnom Balkanu nedeljiva. Bez obzira koliko se zemlje razlikuju u ekonomiji, kulturi, one imaju bezbednost kao njihov zajednički imenilac. To donekle uzrokuje sam geografski položaj Zapadnog Balkana, ali i regionalna saradnja. Da bi države opstale i promenile shvatanja i sliku o regionu, one moraju da regionalno sarađuju počev od ekonomske pa do bezbednosne saradnje. Sama mogućnost članstva u EU i NATO, ovim zemljama obećava da će biti uključene i u neke bezbednosne elemente koji će pomoći stvaranju stabilnosti u regionu. Kako će se dalje uopšte razvijati događaji i odnosi na tom polju zavisi od odlučnosti Evropske unije da napravi strateške iskorake ka Zapadnom Balkanu. Do sada učinjeni koraci dovoljno pokazuju da Evropska unija nastoji da uključi i pomogne ovom regionu u daljim integracijama.

Sa druge strane, postojala je mogućnost da se te iste sile, koje sada guraju Zapadni Balkan ka Evropskom kompleksu, ograde od Balkana, odvoje i napuste ga kako bi njegove tradicionalne bezbednosne probleme zadržale izvan Evrope. Postojala je čak i ideološka osnova za ovo u pogledu dostupnosti diskursa „balkanizacije“. Uopšteno, „balkanizacija“ je označavala ne samo usitnjavanje velikih i snažnih političkih jedinica, već je postala sinonim za povratak plemenskom, zaostalom, primitivnom i varvarskom.¹⁵

14 Sredinom 90-tih bezbednost na ovim prostorima je uspostavljena uz delovanje evropskih sila u različitim formama. Tako, u BiH je stacioniran UNPROFOR, SFOR, Međunarodne policijske snage UN. U Makedoniji su to bile vojne misije NATO-a, koje su 2003 godine zamenile evropske snage (EUFOR), a na Kosovu je i dalje KFOR. Postoji tendencija da se sve te misije smanjuju, tačnije da vojne misije zamenjuju civilne ili da se vojne smanjuju.

15 Marija Todorova ističe da je ono što se naziva „balkanizacijom“ stvarano postepeno tokom dva veka i kristalizovano u poseban diskurs u vreme Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata. U sledećim decenijama, taj diskurs je dobio dodatne karakteristike, ali one su se uglavnom ticale detalja, a ne suštine. Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, op. cit., str. 42.

Ipak, Zapadni Balkan nije postao odvojeni RBK, ali postavlja se pitanje kakav će trajniji oblik poprimiti: da li će i dalje biti podregion ili će biti u potpunosti pripojen Evropi? Da li je integracija nužno nepovratna? Šta ako se Zapadne sile zasite albanske mafije, crnogorske korupcije, stalnog lokalnog nasilja na Kosovu i etničke napetosti u Makedoniji? Da li se odluka može preokrenuti i Zapadni Balkan prepusti sam sebi? Malo je verovatno, jer to bi bio neuspeh za Zapad. A uz to, većina zemalja Zapadnog Balkana je konsolidovala pravne, političke i ekonomske promene u toj meri da su one postale nepovratne. Nalazi se na putu koji će ga na kraju transformisati u sastavni deo Evrope i to ne kao deo bez problema, već sa, kako predviđaju Buzen i Vejver, „normalnijim istočno-centralnoevropskim problemima“. Posmatrano na srednji rok, Zapadni Balkan predstavlja podkompleks, a ne prekrivanje (*overlay*). Dugoročno, može se pripojiti ERBK. U kojoj meri će dinamike karakteristične za ERBK (integracija, proširenje, desekuritizacija) biti proširene na Zapadni Balkan, biće odlučeno u zavisnosti od unutrašnjih politika u zapadnobalkanskim zemljama.

3. BEZBEDNOSNE DINAMIKE U REGIONALNOM BEZBEDNOSNOM PODKOMPLEKSU ZAPADNI BALKAN (RBPKBZB)

Nakon ratova koji su doveli do raspada Jugoslavije, postavlja se pitanje koji bezbednosni problemi preovlađuju na Zapadnom Balkanu na početku XXI veka. Na unutrašnjem nivou, naravno, problem predstavlja priroda države. Države Zapadnog Balkana i dalje se suočavaju sa mnogim problemima koji sprečavaju demokratizaciju. Na čelu te liste je nedostatak konsenzusa o osnovnim načelima, vrednostima i prioritetima političkog i ekonomskog sistema, kao i budućeg mesta u evroatlantskim integracijama. Društva su, i dalje, suštinski podeljena na razne načine, što je prepreka ubedljivijoj konsolidaciji demokratije, ali i normalnom funkcionisanju institucija. Religiozna i etnička heterogenost utiču na privredni razvoj ovih zemalja, posebno onih koji imaju složenu versku strukturu, pre svega BiH, Makedonija, Srbija, Crna Gora.¹⁶ Građansko društvo je nejkako i gotovo pod potpunim monopolom političkih partija u političkom organizovanju i predstavljanju. Sloboda medija ugrožava se i od strane vlada i od strane jakih ekonomskih i političkih grupacija, koje na ovaj način pokušavaju da dovrše proces „otimanja“ ili potčinjavanja države.

16 Kada je reč o Makedoniji, Ohridskim sporazumom je predviđena decentralizacija zemlje, a time i preusmeravanje znatnijeg dela javne potrošnje na lokalni nivo u cilju delimičnog zadovoljavanja interesa Albanaca. Ipak etnička heterogenost utiče na privredni razvoj na taj način što postoji daleko manji broj i obim ekonomskih transakcija između preduzeća čiji su vlasnici pripadnici različitih etničkih grupa od državnog proseka. Videti: Goran Nikolić, „Da li je etnička i kulturološko-religiozna različitost prepreka ekonomskom razvoju“, *Međunarodni problemi*, vol. 62, br. 2, 2010, str. 329–347.

Političke, pravne i ekonomske institucije su daleko od moderne normalnosti kojoj teže. One ne obavljaju dobro svoje osnovne funkcije i stiče se utisak da su javne funkcije i državna imovina kojom raspolažu eksploatisane kao izvor moći i zaštite. Ovo podupire brojne međunarodne bezbednosne probleme kao što su organizovani kriminal i korupcija koji, u sve većoj meri, postaju glavna prepreka za ekonomski razvoj onda kada je verovatnoća vojnih konflikata umanjena. Ove anomalije prete da ponište sve pozitivne učinke „nedovršenog mira“. Savezi kriminala i državnih struktura operišu bez obzira na granice, zbog čega je ova pretnja regionalna po svom karakteru.

Države Zapadnog Balkana su istovremeno skupe, ali i neefikasne i slabe, odnosno nisu u stanju da građanima obezbede ni najvažnija javna dobra. Jedno od najznačajnijih takvih javnih dobara je i vladavina prava, koja hronično nedostaje na Zapadnom Balkanu. Parlamenti su spori u donošenju dobrih zakona, vlade u njihovom sprovođenju, a sudstvo je i dalje uglavnom nereformisano i veoma daleko od projektovane nezavisnosti u odnosu na druge grane vlasti i moćne nedržavne aktere.

Različiti sektori predstavljaju izvore sekuritizacija, ali socijetalni sektor preovladava, jer pitanja o nacionalnom identitetu najčešće postaju organizacioni faktor borbe i straha. Na površinu izbija religija, koja predstavlja i postavlja liniju razgraničenja (Hrvati/Srbi, tri entiteta u BiH, kosovski Albanci/kosovski Srbi, pravoslavni Makedonci/Albanci), ali ona nije sekuritizovana kao takva, već predstavlja najvažniji element u definisanju nacionalnog identiteta.

Na Zapadnom Balkanu, brojna sporna pitanja smeštena su na preseku socijetalnog i političkog sektora. Da li će Bosna i Hercegovina ostati kakva jeste ili će doći od podele na dve ili tri države; da li će Kosovo u budućnosti biti nezavisno, deo Srbije ili eventualno deo Velike Albanije; položaj Albanaca u Južnoj Srbiji; odnos između velike albanske manjine i slovenske većine u Makedoniji, koji je prouzrokovao otvoreno nasilje početkom 2001. godine.

Albanija je, pre svih, izvor nestabilnosti, jer, zajedno sa Nemačkom, Mađarskom, Rusijom i Srbijom, predstavlja najbolji primer države koja je „gurnuta“ u mnogo manji prostor nego što je njen etnički raspon. Dokaz ovome su velike albanske manjine u Srbiji (na Kosovu i drugim oblastima), u Makedoniji (blizu 40% populacije) i manji broj u Grčkoj. Ovo vodi ka glavnoj regionalnoj bezbednosnoj implikaciji, a to je da njena slaba državna struktura i jaki „klanovi“ stvaraju prostor za delovanje transnacionalne mreže organizovanog kriminala.

Na Zapadnom Balkanu, političko i etničko tlo još uvek nije prestalo da podrhtava, jer se, suprotno ostalim delovima Evrope, smatra da nisu završeni procesi izgradnje nacionalnih država pokrenuti raspadom socijalističke Jugoslavije. Kosovo i Metohija i Bosna i Hercegovina predstavljaju dve fokalne tačke koje ovom regionu daju karakter regionalnog bezbednosnog podkompleksa. Nije teško zaključiti da je održivost trenutnog

statusa KiM i BiH pod velikim znakom pitanja i da svaka jedinica ovog podkompleksa priželjkuje drugačiji status za ove entitete u skladu sa svojim nacionalnim interesom. Takođe, dovođenje u vezu „konačnog rešenja statusa“ jednog entiteta sa „konačnim rešenjem“ za drugi entitet dodatno naglašava međuzavisnost jedinica i pojačava bezbednosnu dinamiku u ovom podkompleksu. Pored istorijske, političko-pravne, kulturološke i jezičke bliskosti jedinica RBPKZB, ono što jasno iscertava granicu ovog podkompleksa je uključenost svih aktera i različiti interesi u pogledu „konačnih rešenja“ za KiM i BiH. Takva situacija pretila novim iskušenjima i može da vodi novim ciklusima destabilizacije u regionu.¹⁷ U tom smislu, još uvek nije u potpunosti isključena mogućnost da Zapadni Balkan postane odvojeni RBK, sa jasnim granicama, unutar kojih bi većina bezbednosnih interakcija bile orjentisane ka unutra.

Međunarodna zajednica i lokalni akteri sve više sekuritizuju transnacionalne pojave kriminogenog karaktera, kao što su ilegalna trgovina drogom, ljudima (prostitucija - često u obliku nalik ropstvu i organizovana ilegalna migracija na Zapad), oružjem i naravno, organizovani kriminal uopšte. Ovi izazovi su podržani i pojačani gore navedenim konfliktima, slabim državnim strukturama i brojnim pukotinama i konfliktima unutar društava.

Na osnovu ovoga može se reći da je unutrašnji nivo, kada se pogleda ukupna konstelacija Balkana, posebno važan u državama Zapadnog Balkana, zbog toga što su ostale balkanske države stabilnije. Naravno, razlog tome je njihovo članstvo u EU i NATO. Punopravno članstvo u ovim organizacijama daje sasvim novi kvalitet državama i predstavlja novi institucionalni mehanizam za ostvarivanje svojih nacionalnih interesa u regionalnom bezbednosnom podkompleksu Zapadni Balkan.

Bezbednosne dinamike između država Zapadnog Balkana su jake i konfliktne, i pri tom najčešće „trougao“: Hrvatska – Srbija – Bosna; tri entiteta unutar Bosne; Slovenija – Srbija – Hrvatska. Kao posledica ovako isprepletenih trouglova, svaki konflikt se lako odražava na veliki broj država. Malo je verovatno da na nivou Balkana dođe do nekih trajnijih saveza, i ako bi do njih došlo, kako Buzan i Vejver ističu, oni bi nastali na religioznoj osnovi („Islamski luk“ – Turska, Albanija, Kosovo i BiH naspram Grčke, Bugarske i Srbije, sa potencijalnom srpsko-rumunskom vezom zbog zajedničkog problema sa mađarskom manjinom).¹⁸ Ali dodaju, da je model

17 Za razliku od sličnih postkomunističkih srednjeevropskih država, nekoliko balkanskih država prolazi kroz svojevrsnu trostruku, a ne dvostruku tranziciju: osim menjanja političkih i ekonomskih režima, na delu je i proces izgradnje nacionalnih država, što otežava i odlaže evropeizaciju Zapadnog Balkana. Još uvek nije jasno hoće li se državne granice u ovom kontekstu ponovo menjati i kakve bi posledice to moglo da ima na ovaj i ostali deo Evrope.

18 Barry Buzan, Ole Waever, *Regions and powers: The structure of international security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 386.

potencijalnog konflikta previše komplikovan i broj učesnika previše velik za bilo kakav stabilan sveobuhvatni obrazac.

Kada je reč o međunarodnom uticaju, ostaje otvoreno pitanje budućnosti sasvim različitih protektorata u BiH i Kosovu, kao i međunarodno angažovanje u Makedoniji. Postavlja se pitanje koliko dugo će međunarodna zajednica ostati u ovom regionu i šta će se desiti kada ode?

4. IZGRADNJA NACIONALNOG IDENTITETA MAKEDONSKE NACIJE KROZ PRIZMU SOCIJALNOG KONSTRUKTIVIZMA

Samo letimičan pogled na stanje i odnose na području Zapadnog Balkana dovoljan je da se zaključi da se radi o jednom veoma kompleksnom regionu. Iako se, geografski posmatrano, ne radi o velikom području, unutrašnje dinamike na njemu, uzrokovane pretežno heterogenošću naroda koji ga naseljavaju, imale su za posledicu da ovaj prostor bude izvor niza konflikata čije su posledice i danas vidljive, ali da istovremeno bude označen i kao region sa velikim potencijalom za eskalaciju novih sukoba. Ipak, kako mnogi autori naglašavaju, heterogenost određenog prostora, iako neminovno nosi određeni potencijal za sukob, retko kada sam po sebi predstavlja izvor sukoba. Ono što u heterogenim državama povećava opasnost od izbijanja sukoba jeste teritorijalni raspored različitih etničkih grupa. U tom smislu, prostor Zapadnog Balkana ima nekoliko potencijalnih žarišta, jer se na teritoriji većine država regiona prepliću različite etničke grupe, a svaka od njih je svoj identitet projektovala i gradila kroz prizmu potencijalne pretnje od druge etničke grupe. Način na koji je određeni narod ili nacija gradila svoj identitet i način na koji percipira svoj identitet i svoj položaj u odnosu na susedne nacije u najvećoj meri utiče na bezbednosne dinamike između ta dva naroda, ali i na širem prostoru. Na tome počiva i jedna od glavnih pretpostavki TRBK, a to je da su bezbednosne dinamike unutar jednog bezbednosnog kompleksa mnogo dinamičnije nego izvan njega. U tom svetlu posmatraćemo proces izgradnje identiteta makedonske nacije i način na koji se to odražava na sveukupnu bezbednost ove države, a samim tim i na stabilnost podkompleksa Zapadni Balkan.

Socijalni konstruktivizam predstavlja najpogodniji analitički okvir za ovako postavljen cilj, budući da socijalni konstruktivisti smatraju, slično kao i realisti, da na ponašanje država presudno utiču odlike međunarodnog sistema, ali istovremeno oni ističu da „struktura predstavlja proizvod ne samo, strogo uzevši, materijalnih činilaca moći, nego je u većoj meri određena društvenim odnosima.“¹⁹ Socijalni konstruktivizam izučava procese putem kojih akteri (političari, narodi, države) formiraju vlastiti identitet, menjaju vrednosne orijentacije, oblikuju i uče novo

19 Smith and Baylis, p. 295, navedeno prema: Dragan Simić, *Nauka o bezbednosti-savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, 2002, str. 73.

ponašanje uz istovremeno prihvatanje novih ideja. U tom kontekstu, smatraju da ni međunarodni odnosi, međunarodna bezbednost, odnosi „prijatelj/-neprijatelj“ između država, kao i percipirane pretnje nisu statična kategorija, već se stvaraju i menjaju na osnovu identiteta i ideja, jer „nisu strukture determinante za aktere, nego obrnuto, akteri konstituišu društvene kategorije.“²⁰ Zato, na ponašanje država u međunarodnom sistemu, presudno utiču ideje, predstave i značenja društvenih aktera, a kako su ideje i predstave promenljiva kategorija, sa njihovom promenom menja se i ponašanje država na međunarodnoj sceni. Navedeno implicira da se u osnovi konstruktivističkog viđenja identiteta nalazi tvrdnja da su identiteti „složeni, istorijski zasnovani, socijalno konstruisani, i stoga, u stalnoj promeni“.²¹

Socijalni konstruktivisti odbacuju ideju da na svetu postoji samo jedna stvarnost, već, suprotno, smatraju da je proces razumevanja stvarnosti „rezultat aktivne i kooperativne inicijative ljudi koji se nalaze u određenim odnosima“.²² Samim tim, društvene identitete vide kao socijalne konstrukcije, ističući da su, kao takve, percepcije koje imamo o sebi i drugima promenljive kategorije. Identifikacijom uzroka stvaranja negativne percepcije identiteta drugih društvenih grupa, moguće je stvoriti uslove za njihovo menjanje ka pozitivnom ili bar neutralnom odnosu.

Teorija socijalnih identiteta, na temeljima konstruktivizma, analizira „ulogu samokoncipiranja sebe u grupi, grupnim procesima i međugrupnim odnosima“.²³ Ova teorija socijalni identitet definiše kao „znanje osobe da predstavlja deo određene kategorije ili grupe“²⁴, uz tendenciju da se konstantno naglašavaju sličnosti između članova grupe, a prenaglašavaju razlike u odnosu na pripadnike drugih grupa. Ona predstavlja izuzetno pogodan okvir za analizu procesa izgradnje identiteta makedonske nacije, koji je, bez sumnje, veoma specifičan. Prema mišljenju Hoga i Abramsa, u formiranju identiteta ključnu ulogu igraju dva procesa: samokategorizacija i društvena komparacija.²⁵ Samokategorizacija naglašava sličnosti između članova

20 Dejana Vukčević, „Spoljna i bezbednosna politika u svetlu socijalnog konstruktivizma“, *Srpska politička misao*, vol. 28, br. 2, 2010, str. 200.

21 Celia Cook-Huffman, „The Role of Identity in Conflict“, u: Dennis J. D. Sandole, Sean Byrne, Ingrid Sandole-Staroste, Jessica Senehi (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routledge, 2009, p.19.

22 Kenneth J. Gergen, „The social constructionist movement in modern psychology“, *American Psychologist*, vol. 40, no. 3, 1985, p. 267.

23 Michale A. Hogg, ‘Social Identity Theory’, In Burke J. Peter, *Contemporary Social Psychological Theories*, Stanford University Press, USA, 2006, p. 111.

24 Hogg and Abrams, cited in Jan E. Steets, Peter J. Burke, ‘Identity Theory and Social Identity Theory’, *Social Psychology Quarterly* [online journal], vol. 63, no. 3, 2000, p. 225, Internet: <<http://wat2146.ucr.edu/papers/00a.pdf>.

25 Ibidem, p. 225.

unutar grupe i razlike u odnosu na druge grupe. Kao posledica društvene komparacije javlja se stanje u kome se svojoj grupi pripisuju izuzetno pozitivne osobine, dok se drugoj grupi pripisuju pretežno negativne osobine.²⁶ Ako bismo analizirali većinu konflikata, koji su se odvijali na prostoru Zapadnog Balkana, uvideli bismo ne samo da je ovakav pristup bio dominantan u svakom od njih, već i da je sam bio generator sukoba, ali i da danas sadrži veliki konfliktni potencijal. Jedan od razloga za to može se tražiti u činjenici da identifikacija sa socijalnom grupom često motiviše i zajedničku akciju, a postojeća kompetitivnost između različitih društvenih grupa neretko utiče na kvalitet socijalnih odnosa. Kao rezultat takvih tendencija, proces grupne identifikacije odvija se kroz neraskidivu vezu sa konstruisanjem „drugog“. Odnosom „sopstva-drugog“ bavio se Iver Nojman, koji ukazuje da je u eri nacionalizma, reifikacija i satanizacija „drugog“ uobičajen slučaj u međunarodnim odnosima. Iako se „sopstvo“ uglavnom gradi kroz percipiranje „ugrožavajućeg drugog“, odvajanje prijatelja od neprijatelja koje nastaje kao posledica tog procesa, ne vodi ka osećanju veće bezbednosti sopstva, već upravo suprotno, uvećano osećanje nesigurnosti izazvano je baš tim insistiranjem na isključivanju neprijatelja.²⁷

Iako je raspad Jugoslavije bio praćen nasilnim međuetničkim konfliktima u gotovo svim bivšim državama članicama, Makedonija je, za razliku od ostalih, svoju nezavisnost postigla bez konflikta i nasilja. Jedan od razloga za to može se tražiti u činjenici da je makedonska nacionalna svest sazrela mnogo kasnije nego što je to bio slučaj u drugim, sada bivšim republikama SFRJ. Pored toga, od trenutka sticanja nezavisnosti pa sve do danas, identitet makedonske nacije osporavan je sa raznih strana. Iz tog razloga, makedonski nacionalni identitet građen je kroz konstantnu borbu da se održi simbolička veza između makedonske države i makedonskog naroda, jer je ona posmatrana kao garant suvereniteta i legitimiteta.

Kada se govori o identitetu, mnogi autori ukazuju na značaj teritorijalne komponente, koja je usko vezana za poimanje sopstvenog porekla, identiteta i predstava o sebi. Narodi i nacije postoje ne samo u vremenu, već i u prostoru, zbog čega su „osećaj o teritoriji i emocionalna vezanost za mesto, sastavne komponente nacionalnog identiteta“.²⁸ Nacije „izražavaju svoj identitet u kulturnom okruženju mesta i teritorije“.²⁹ Emocionalna veza između mesta i nacionalnog identiteta predstavlja ključni faktor u istoriji Balkana, jer su jedno područje ili teritorija najčešće posmatrani kao istorijsko i kulturno nasleđe više

26 Ibidem, p. 225.

27 Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 46.

28 George W. White, *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2000, p. 13.

29 Ibidem, p. 21.

nacija. U toj činjenici može se tražiti i uzrok problema koji su se javljali tokom procesa izgradnje, ali i očuvanja nacionalnog identiteta makedonske nacije. Identitet makedonske nacije od trenutka nastanka Makedonije kao nezavisne države osporavan je od strane Bugarske, Grčke, i u manjoj meri od strane Srbije. Budući da je uvreženo mišljenje da je nacionalni identitet fiksna kategorija u vremenu i prostoru, kao i da je nužno vezan za određenu teritoriju, a istovremeno imajući u vidu da je današnja teritorija Makedonije bila pod vlašću različitih država, ne čudi što se baš ova nacija suočava sa konstantnim osporavanjima od strane država koje su nekada posedovale ove teritorije ili su na drugi način bile vezane za njih. Dok većina susednih država makedonsku naciju posmatra kao veštački stvorenu, sami Makedonci sebe vide kao potomke drevnih Makedonaca.

Bugarska je bila jedna od prvih država koje su priznale nezavisnost Republike Makedonije. Ipak, iako je priznala državu, Bugarska nikada nije priznala postojanje makedonske nacije ili jezika. Smatrajući da je „makedonski nacionalni identitet veštački i zapravo ne postoji“³⁰, Bugarska je u odnosu na Makedoniju zauzela ulogu „velikog brata“, posmatrajući ovu državu, kao neraskidivi deo bugarske nacionalne istorije. Iz tog razloga, Bugarska zaštitu Makedonije posmatra kao zaštitu sopstvenog identiteta, dok je ovakvo ponašanje Bugarske u Makedoniji identifikovano kao pretnja po makedonski nacionalni identitet. Ipak, uprkos osporavanju postojanja makedonske nacije, Bugarska nema teritorijalnih pretenzija prema Makedoniji.

Sa druge strane, problem koji postoji između Grčke i Makedonije može se smatrati mnogo ozbiljnijim, imajući u vidu da je ovaj problem više puta prethodnih godina sputavao Makedoniju u punom konzumiranju svoje nezavisnosti i integriteta. Grčko-makedonski spor oko imena datira decenijama unazad i odnosi se na nesuglasice između ove dve države u vezi sa upotrebom imena Makedonija. Sukob je eskalirao nakon što je južna jugoslovenska pokrajina proglasila nezavisnost od Jugoslavije 1991. godine i prozvala se Republikom Makedonijom. Spor oko toga koja strana ima veće pravo da sebe nazove Makedoncima ne odnosi se samo na tehničko pitanje imena, već uključuje i mnogo širi kontekst kulturnog nasleđa i teritorijalnih pretenzija. Obe strane tvrde da polažu pravo na ime kao direktni potomci Aleksandra Velikog i drevnih Makedonaca, a samim tim polažu pravo i na teritorije koje je drevna Makedonija uključivala. Grčka strana oštro poriče bilo kakvu vezu današnjih Makedonaca sa drevnom Makedonijom, navodeći da su drevni Makedonci bili grčke nacionalnosti, da su govorili grčki jezik i verovali u iste bogove. Dakle, i Bugarska i Grčka ozbiljno poriču postojanje nezavisnog identiteta makedonske nacije, pa se među nacionalistima obe države neretko može čuti da makedonska nacija predstavlja ništa drugo do „ideološki konstrukt Hladnog rata“. Spor oko imena između dve države sprečio je ulazak Makedonije u Ujedinjene nacije

30 Frank W. Carter, Harry T. Norris, *The Changing Shape of the Balkans*, UCL Press, London, 1996, p. 144.

pod imenom Republika Makedonija i onemogućio upućivanje formalnog poziva za priključenje NATO savezu na Samitu u Bukureštu.

Odnos Srbije prema identitetu makedonske nacije je u odnosu na ostale susede, najblaži. Iako je u nekim periodima i Srbija osporavala poseban makedonski identitet, danas se nesuglasice između dve države svode na osporavanje autonomne makedonske crkve, koja se posmatra kao deo slovenskog makedonskog identita.³¹ Sa druge strane, Albanija ne osporava ime ili identitet Makedonije, ali je zainteresovan za prava Albanaca na tom prostoru.

Grčevita borba Makedonije da se u moru osporavanja deklarise kao nacionalna država možda je najbolje vidljiva u nizu političkih poteza usmerenih na deklarisanje Makedonije kao nacionalne, a ne građanske države. Po mišljenju profesora Kujića, takva „visoka politizacija makedonske istorije uslovljena je mladošću i neodređenim statusom države i nacije i prekom potrebom da se stvori idejnopolićka legitimnost državi u složenoj i nestabilnoj situaciji“.³²

Analiza odnosa Makedonije sa susedima ide u prilog tezi da je nacionalni identitet makedonske nacije i danas problematičan i usko vezan za odnos suseda prema njoj. Sa intenziviranjem nesuglasica sa susedima, intenzivira se i potreba za zaštitom sopstvenog identiteta i integriteta. Jaćanje makedonskog nacionalizma nužno je uslovljeno potezima susednih država, a osećaj nesigurnosti i neizvesnosti u pogledu budućnosti makedonskog nacionalnog identiteta, a samim tim i održivosti makedonske države kao nacionalne države, dodatno pojaćavaju unutrašnje prilike, posebno status albanske nacionalne manjine.

5. DA LI JE MAKEDONIJA FAKTOR STABILNOSTI ILI NESTABILNOSTI U REGIONALNOM BEZBEDNOSNOM PODKOMPLEKSU ZAPADNI BALKAN?

U stručnoj javnosti često se može ćuti da Makedonija predstavlja novo potencijalno žarište međuetnićkih sukoba, koje je do sada u manjoj ili većoj meri držano pod kontrolom. U kojoj meri se Makedonija može posmatrati kao faktor stabilnosti ili nestabilnosti u podkompleksu Zapadni Balkan, zavisi od unutrašnjih kretanja u državi i stepena podrške međunarodne zajednice u oćuvanju suvereniteta makedonske države.

U prethodnom delu videli smo da se Makedonija od trenutka sticanja nezavisnosti suoćava sa brojnim osporavanjima nacionalnog identiteta makedonske nacije koje

31 Geert-Hinrich Ahrens, *Diplomacy on the Edge*, Toena, Tiranë, 2010, pp. 389–390.

32 Todor Kuljić, Izmišljanje prošlosti na Zapadnom Balkanu, Internet: www.kczr.org/download/tekstovi/todor_kuljic_izmisljanje_proslosti_na_zapadnom_balkan.pdf, 05/11/2014.

dolazi sa više strana. Sa druge strane, ni na unutrašnjem planu ne postoji jedinstvo po ovom pitanju. Naime, prema popisu iz 2002. godine u Makedoniji živi oko 64,2% Makedonaca, 25,2 % Albanaca i 10,6 % ostalih.³³ Albanska nacionalna manjina čini većinsko stanovništvo u zapadnom i severozapadnom delu Makedonije. Ovakav demografski odnos imao je za posledicu da su od trenutka proglašenja nezavisnosti između albanske etničke manjine i većinske makedonske zajednice postojale nesuglasice koje su kulminirale otvorenim konfliktom 2001. godine. Republika Makedonija je svojim prvim Ustavom posle nezavisnosti Makedoniju proglasila „nacionalnom državom makedonskog naroda u kojoj je puna jednakost i trajna koegzistencija obezbeđena i za Albance, Turke, Vlahe i Rome i ostale nacionalnosti koje žive u Republici Makedoniji“.³⁴ Ovakva formulacija u Ustavu nije bila u skladu sa interesima i težnjama albanske manjine u Makedoniji, imajući u vidu da je u nekim delovima Makedonije i u pojedinim gradovima stanovništvo albanske nacionalnosti činilo većinu u odnosu na Makedonce. Težnja albanske manjine za statusom konstitutivnog naroda u Republici Makedoniji i drugačijim pravnim i političkim statusom u pogledu jezika i kulturnog nasleđa tokom devedesetih godina bila je sve glasnija, ali je istovremeno bila u direktnom sukobu sa težnjom većinske makedonske zajednice da očuva već krhki teritorijalni i nacionalni integritet makedonske države. Davanje većih prava albanskoj manjini za Makedonce je značilo povećanje opasnosti od secesionističkih zahteva, što je bilo u suprotnosti sa grčevitim interesom makedonske nacije da očuva teritorijalni integritet kao garant očuvanja nacionalnog identiteta.

Sukob na Kosovu 1999. godine i veliki broj albanskih izbeglica koje su prebegle u Makedoniju imao je višestruko negativne posledice na dešavanja unutar ove države. Tokom 2000. i 2001. godine sukobi albanskih ekstremista sa makedonskim snagama bezbednosti postajali su sve učestaliji. Sukobi koji su se najpre odvijali pretežno u pograničnim selima blizu granice sa Kosovom, ubrzo su se proširili i na Tetovo, ali i druge gradove oko Skoplja i Kumanova. Odgovornost za napade preuzela je Nacionalna oslobodilačka armija, koja se prema sopstvenim rečima borila za poboljšanje prava Albanaca u Makedoniji. Lista političkih zahteva koja je objavljena u većini zapadnih medija sadržala je sledeće zahteve: posredovanje međunarodne zajednice u rešavanju problema sa makedonskom nacionalnom većinom, određivanje tačne veličine zajednica etničkih Albanaca, promena makedonskog ustava tako da albanska zajednica bude prepoznata kao konstitutivni narod i oslobađanje političkih

33 *The World Factbook*, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mk.html>, 20/02/2014.

34 Constitution of the Republic of Macedonia (1991), Internet: http://www.servat.unibe.ch/icl/mk00000_.html, 20/02/2014.

zatvorenika.³⁵ Ono što je u njihovim zahtevima bilo istaknuto jeste naglašavanje da teže federalizaciji države, a ne njenom raščlanjavanju.

Sukob sa albanskim ekstremistima pokazao je svu slabost i neadekvatnost makedonske bezbednosne doktrine i strategije, pa se makedonsko rukovodstvo našlo pred dilemom: da li mobilisati sve kapacitete i nastaviti sa borbom čiji bi ishod bio neizvestan ili pristati na pregovore sa albanskom zajednicom pod okriljem međunarodne zajednice. Suočeno sa pritiskom međunarodne zajednice, makedonsko rukovodstvo pristalo je na pregovore sa albanskom zajednicom koji su rezultirali potpisivanjem Ohridskog sporazuma praćenim i novim Ustavom. Ohridski sporazum uspostavio je multikulturalni model, a Makedoniju proglasio državom multikulturalnog građanstva.³⁶ Njegov cilj bio je da pokrene suštinsku promenu u načinu na koji Makedonija posmatra svoju bezbednost i pretnje. Njime je potvrđeno da Makedonija može biti sačuvana jedino ukoliko njene institucije ujedine dve najveće etničke grupe, koje će Makedoniju posmatrati kao zajedničku državu u odosu na unutrašnje, ali i spoljašnje pretnje. Četiri stuba sporazuma imala su za cilj da: 1) uklone potiskivanje argumenta nacionalnog identiteta za političku mobilizaciju etničkih Albanaca protiv države, dajući im mnogo širi prostor za izražavanje, uključujući i upotrebu nacionalnog jezika i nacionalnih simbola u službenoj komunikaciji i obrazovanju, 2) zadrže sve međuetničke sporove unutar državnih institucija kroz uspostavljanje mehanizama za veće institucionalno međuetničko pomirenje, koji bi sprečili da odluke o izvesnim pitanjima donete većinom glasova narodnih poslanika budu potvrđene bez saglasnosti većine poslanika koji predstavljaju etničke manjine, 3) garantuju da su interesi albanačana i drugih manjina predstavljeni u centralnoj administraciji reformisanjem države i državnih tela u inkluzivna tela, u kojima će pripadnici etničkih grupa biti predstavljeni proporcionalno veličini njihove zajednice u državi i 4) rešavaju zahteve za samoupravljanjem bez podriivanja unitarnog karaktera države, kroz decentralizaciju administrativne moći.³⁷

35 Chris Hedges, „Albanian War Cry Rises Half a World Away, in Staten Island,” *The New York Times*, 2001, Internet: <http://www.nytimes.com/2001/03/19/nyregion/albanian-war-cry-rises-half-a-world-away-in-staten-island.html> 05/11/2014.

36 Na ovaj način Makedonija je dala doprinos razvoju pravne i faktičke zaštite nacionalnih manjina jer je konstitucionalizovala multikulturalnost, odnosno uvrstila u politički sistem načelo koje etnički pluralizam utemeljuje kao društvenu vrednost. Na taj način je ispunila jedan od „pristupnih kriterijuma“ koje EU objavila kroz „Kopnhaške kriterijume“ 1993. godine. Videti: Vesna Stanković-Pejnović, „Prošlost i budućnost multikulturalizma na jugoistoku Evrope“, *Međunarodni problemi*, vol. 62, no. 3, 2010, str. 463–488.

37 István Gyarmati, Darko Stančić, *Study on the Assessment of Regional Security Threats and Challenges in the Western Balkans*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 2007, p. 105. Internet: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Milos/My%20Documents/Downloads/gyarmati-stancic-study-western-balkans-2007.pdf>.

Iako je Ohridski sporazum sprečio dalju eskalaciju konflikta, a Makedoniju, u skladu sa interesima Zapada na čelu sa SAD i Evropskom unijom, transformisao u multietničku državu, iz perspektive Makedonaca davanje većih prava albanskoj manjini podriva bezbednost makedonske nacije i otvara prostor za negativno delovanje suseda, koji već poriču postojanje makedonske nacije. Ovakvo viđenje, zajedno sa brojnim unutrašnjim problemima i karakteristikama slabe države u kojoj političke elite deluju samo u skladu sa sopstvenim interesima, pre svega interesom ostanka na vlasti, a ne u skladu sa interesima naroda, u velikoj meri otežavaju prelazak Makedonije iz „ohridske“ u „evropsku“.

U tom smislu mogu se razviti dva scenarija daljeg puta Makedonije koji će u velikoj meri opredeliti da li će ona biti posmatrana kao faktor stabilnosti ili faktor nestabilnosti u podkompleksu Zapadni Balkan.

Prvi scenario koji ćemo razmotriti je optimističan i izgrađen na oslanjanju Makedonije na međunarodnu zajednicu u očuvanju svog suvereniteta i integriteta. Od raspoređivanja snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR) Rezolucijom 743 od 21. februara 1992. godine kako bi se stvorili neophodni uslovi za mirno rešavanje jugoslovenske krize, zamene ovih snaga UN Preventive Deployment Force (UNPREDEP) 1995. godine, koje su imale za cilj da nadgledaju razvoj događaja na granicama bivše Jugoslavije i Albanije kako bi se sprečio negativan razvoj koji bi mogao da ugrozi stabilnost Makedonije, uspostavljanja misije Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi 1992. godine i produžetka njenog mandata do 2000. godine, pa sve do posredovanja međunarodne zajednice, prvenstveno SAD i Evropske unije u rešavanju makedonsko-albanskog konflikta 2001. godine, bilo je jasno da je međunarodna zajednica na čelu sa Ujedinjenim nacijama i OEBS-om ključni faktor u očuvanju suvereniteta Makedonije.³⁸ Sukobi sa albanskom nacionalnom manjinom imali su za posledicu da i Makedonija prepozna sopstvenu ranjivost, zbog čega je 2003. godine usvojila Strateški pregled odbrane (*Strategic Defence Review*), u kome je prepoznat promenjeni karakter bezbednosnog okruženja, zbog čega se za malu državu kao što je Makedonija stavljanje pod kišobran kolektivne bezbednosti NATO saveza postavlja kao najbolja opcija.

Integracija Makedonije u Evropsku uniju i NATO imali bi za posledicu trajnu konsolidaciju do sada suprotstavljenih interesa dve konstitutivne etničke grupe, jer bi se deo suvereniteta preneo na naddržavne entitete koji bi se u isto vreme javili i kao garant očuvanja teritorijalnog integriteta, suvereniteta i nezavisnosti makedonske države. Ekspertska javnost u Makedoniji je svesna mogućnosti ostvarenja nacionalnih interesa u okvirima Evropske unije, koji nisu u suprotnosti sa vitalnim interesima Unije, kao i

38 “UN Peacekeeping Operations”, Inetnet: <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/05/11/2014>.

da evropski bezbednosni identitet predstavlja instrument za čuvanje nacionalnog identiteta kao jednog od ključnih nacionalnih interesa.³⁹ Na ovaj način Makedonija bi postala faktor stabilnosti u regionu, jer bi bila primer države koja je prevazišla unutrašnje nesuglasice i probleme koje nosi multietničnost na malom prostoru kakva je teritorija Republike Makedonije. Glavna prepreka u tom scenariju jeste grčko-makedonski spor oko imena i blokiranje integracija Makedonije od strane Grčke, koje je do sada više puta osujetilo dobijanje poziva za ulazak u NATO. Postizanje prihvatljivog rešenja za obe strane ubrzalo bi ulazak Makedonije u NATO, a zatim i u Evropsku uniju, čime bi Makedonija rešila veći deo bezbednosnih problema sa kojima se sada suočava.

Rešavanje grčko-makedonskog pitanja može se posmatrati kao jedna od prekretnica koja bi mogla odrediti budućnost Makedonije, jer bi neuspeh u pronalaženju rešenja, uprkos ispunjavanju svih drugih uslova, mogao dalje odložiti evroatlanske integracije Makedonije, čime bi se stvorio prostor za ponovno buđenje međuetničkih sukoba unutar države.

Neuspeh u evroatlanskim integracijama i konstantno blokiranje od strane suseda podstiče jačanje makedonskog nacionalizma, koji u ionako krhkoj državi sa nedovoljno izgrađenim demokratskim institucijama i nerazvijenim mehanizmima konsolidacije političkih procesa, lako može skliznuti u nove međuetničke tenzije. Time bi došlo do ostvarenja drugog, pesimističnog scenarija u kome bi međuetničke tenzije i sveukupno nezadovoljstvo političkom i ekonomskom situacijom mogle kulminirati novim sukobom širih razmera. Ako posmatramo nedavna dešavanja u Makedoniji, moglo bi se zaključiti da je trenutno drugi scenario izvesniji, posebno uzimajući u obzir nedavne masovne proteste Albanaca nezadovoljnih presudom njihovim sugrađanima optuženim za ubistvo petorice makedonskih mladića za Uskrs 2012. godine, koji su kulminirali paljenjem makedonske zastave i uzvicima „Skoplje Albancima“.⁴⁰

Budućnost makedonske države najbolje je oslikana u rečima Džordža Šoflina „demokratska državnost sastoji se od tri ključna, međuzavisna elementa: civilnog društva, države i etničke pripadnosti (*ethnicity*)“.⁴¹ U jakim i izgrađenim državama između ova tri elementa postoji ravnoteža, što rezultira time da je država postavljena na jakim, demokratskim temeljima. Sa druge strane, kada su civilno društvo i država slabi, kao što je to slučaj u Makedoniji, etnička pripadnost preuzima dominaciju, stvarajući plodno tlo za unutrašnje nemire i tenzije zasnovane na međuetničkoj netrpeljivosti. Izlaz treba tražiti u nastojanjima da se ojačaju država i civilno društvo.

39 Videti: Oliver A. Andonov, „Očuvanje i realizacija nacionalnih interesa i bezbednosna politika Evropske unije“, *Međunarodni problemi*, vol. 65, br. 1, 2013, str. 101–105.

40 Protesti podrške Albancima u Makedoniji, 09.07.2014. Internet: <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/479343/Protesti-podrske-Albancima-u-Makedoniji>, 05/09/ 2014.

41 George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000, p. 35.

Nažalost, i posle više od dvadeset godina od sticanja nezavisnosti državne institucije i civilno društvo u Makedoniji su još uvek slabi, dok koruptivni i kriminogeni faktori doprinose dodatnom urušavanju. Time se stvara klima u kojoj i država i društvo postaju posebno ranjivi na etnički šovinizam, što može imati ozbiljne implikacije po bezbednost same države, ali i šireg regiona.

U zavisnosti od toga koji će scenario prevagnuti, zavisi i način na koji će sama Makedonija u budućnosti biti percipirana od strane suseda, ali i šire međunarodne zajednice.

6. ZAKLJUČAK

U ovom radu pošli smo od pretpostavke da je za razumevanje bezbednosnih dinamika u regionalnom bezbednosnom podkompleksu Zapadni Balkan neophodno uzeti u obzir sva četiri nivoa analize: unutrašnju bezbednost, odnose između država u regionu, odnose regiona sa susednim regionima i ulogu globalnih sila u regionu. Međutim, kada se pogleda ukupna bezbednosna konstelacija, može se reći da je unutrašnji nivo posebno važan u državama Zapadnog Balkana, zbog toga što su ostale balkanske države stabilnije. Naravno, razlog tome je njihovo članstvo u EU i NATO. Punopravno članstvo u ovim organizacijama daje sasvim novi kvalitet državama i predstavlja novi institucionalni mehanizam za ostvarivanje svojih nacionalnih interesa.

Složena priroda makedonske države i bezbednosnih dinamika unutar i izvan nje, imaju potencijal i za pozitivan i za negativan razvoj događaja u budućnosti. Ako Makedonija uspe da uspešno završi proces evroatlanskih integracija, ona će postati dobar primer kako se sporovi između različitih aktera mogu lako prevazići zarad opšteg i zajedničkog mira i prosperiteta. U suprotnom, lako može skliznuti u obnovljene unutrašnje tenzije, koje imaju potencijal da destabilizuju ceo region.

Problem na putu evroatlanskih integracija Makedonije jeste još uvek nerešen njen spor sa Grčkom. Eventualni neuspeh u pronalaženju rešenja, uprkos ispunjavanju svih drugih uslova, mogao bi dalje odložiti članstvo u EU i NATO, čime bi se stvorio prostor za ponovno buđenje međuetničkih sukoba unutar države. „Albansko pitanje“ još uvek predstavlja fokalnu tačku u Makedoniji, ali i regionu, i preti novim iskušenjima što u krajnjoj liniji može voditi novim ciklusima destabilizacije, koji brzo uključuju sve aktere regiona sa njihovim različitim interesima.

Odnose Makedonije i Grčke, koja nije deo ovog podkompleksa, karakterišu veoma intenzivne i složene bezbednosne dinamike. To problematizuje i dovodi u pitanje pretpostavku od koje polazi TRBK, odnosno, da je stepen bezbednosne međuzavisnosti veći između aktera unutar podkompleksa Zapadni Balkan, nego između aktera unutar ovog podkompleksa i onih izvan njega. Ako se ovome doda i to da „albansko pitanje“ dotiče i Grčku, može se govoriti o proširenju RBPKZB-a u budućnosti, ili pak nestanku kroz evroatlansku integraciju čitavog regiona.

LITERATURA

- Ahrens, Geert-Hinrich, *Diplomacy on the Edge*, Toena, Tiranë, 2010.
- Andonov, Oliver A., „Očuvanje i realizacija nacionalnih interesa i bezbednosna politika Evropske unije“, *Međunarodni problemi*, vol. 65, br. 1, 2013.
- Burke, Peter J., *Contemporary Social Psychological Theories*, Stanford University Press, USA, 2006.
- Buzan, Barry, *People, states, and fear: The national security problem in international relations*, Wheatsheaf Books, Brighton, 1983.
- Buzan, Barry, & Waever, Ole, *Regions and powers: The structure of international security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Buzan, Barry, Waever, Ole, & de Wilde, Jaap, *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder, Colorado-USA, 1998.
- Carter, Frank W., & Norris, Harry T., *The Changing Shape of the Balkans*, UCL Press, London, 1996.
- Cook-Huffman, Celia, „The Role of Identity in Conflict“, in: Dennis J. D. Sandole, Sean Byrne, Ingrid Sandole-Staroste, Jessica Senehi (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routledge, London, 2009.
- Gergen, Kenneth J., „The social constructionist movement in modern psychology“, *American Psychologist*, vol. 40, no. 3, 1985.
- Gyarmati, István & Stančić, Darko, *Study on the Assessment of Regional Security Threats and Challenges in the Western Balkans*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 2007.
- Hedges, Chris, „Albanian War Cry Rises Half a World Away, in Staten Island,“ *The New York Times*, 2001, Internet: <http://www.nytimes.com/2001/03/19/nyregion/albanian-war-cry-rises-half-a-world-away-in-staten-island.html> 05/11/2014.
- Kuljić, Todor, Izmišljanje prošlosti na Zapadnom Balkanu, Internet: www.kczt.org/download/tekstovi/todor_kuljic_izmisljanje_proslosti_na_zapadnom_balkanu.pdf, 05/11/2014.
- Mouritzen, Hans, *The Future of International Relations*, Routledge, London, 1997.
- Nikolić, Goran, „Da li je etnička i kulturološko-religiozna različitost prepreka ekonomskom razvoju“, *Međunarodni problemi*, vol. LXII, br. 2, 2010.
- Nojman, Iver B., *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
- Schopflin, George, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000.
- Simić, Dragan, *Nauka o bezbednosti-savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, 2002.
- Stanković-Pejnović, Vesna, „Prošlost i budućnost multikulturalizma na jugoistoku Evrope“, *Međunarodni problemi*, vol. 62, no. 3, 2010.

Steets, Jan E., & Burke, Peter J., "Identity Theory and Social Identity Theory", *Social Psychology Quarterly*, vol. 63, no, 3, 2000.

Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999.

Volc, Kenet, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno – vojne odnose, Beograd, 2008.

Vukčević, Dejana, „Spoljna i bezbednosna politika u svetlu socijalnog konstruktivizma“, *Srpska politička misao*, vol. 28, br. 2, 2010.

White, George W., *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2000.

<http://wat2146.ucr.edu/papers/00a.pdf>

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/479343/Protesti-podrske-Albancima-u-Makedoniji>.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mk.html>

http://www.servat.unibe.ch/icl/mk00000_.html

www.un.org

Sandra VUČIĆ & Miloš MILENKOVIĆ

MACEDONIA: FACTOR OF STABILITY OR INSTABILITY IN THE REGIONAL SECURITY SUBCOMPLEX WESTERN BALKANS?

ABSTRACT

For many years, security studies were dominated by the theories which explained security predominantly by relying on military-political aspects. Under the veil of fear from the constant threat of the outbreak of a direct conflict between the Great Powers, it is often overemphasized undoubtedly great importance of the Great Powers and their impact on security dynamics of different regions, with almost total disregard of local actors and the way they shape the same region. In this regard, Regional Security Complex Theory (RSCT) represents a significant step forward in the current international security studies, because it sets up regional subsystems (complex) as the referent object of security.

This paper will analyze the security problems Macedonia is faced with within the regional security subcomplex Western Balkans (RSSWB). However, the goal of this research will not only be the identification, description and mapping problems present in this subcomplex, which affect the security of Macedonia, but it will be issued its position within this sub-complex, where the method of scenarios will be used to represent possible paths of movement of Macedonia which will largely define whether it will be considered as a factor of stability or instability in subcomplex Western Balkans. Finally, the research will include the sustainability of the idea of the Western Balkans as a permanent regional security subcomplex, given the complexity of the relations of Macedonia with Greece, which is not part of RSSWB.

Keywords: Macedonia, regional security complex theory, regional security subcomplex Western Balkans, the Great Powers, neorealism, constructivism.

A. В. Лукин, ПОВОРОТ К АЗИИ. РОССИЙСКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ И ЕЕ АКТИВИЗАЦИЯ НА ВОСТОЧНОМ НАПРАВЛЕНИИ / Дипломатическая академия МИД России, Москва, Издательство „Весь Мир”, 2014. С. 640.

Pisac knjige *Okretanje Aziji. Ruska spoljna politika na razmeđi vekova i njeno dejstvovanje u istočnom smeru*, Aleksandr Vladimirovič Lukin, je poznata ličnost u Rusiji i svetu kao naučnik i kao javni poslenik. Sada je prorektor Diplomatske akademije Ministarstva spoljnih poslova Rusije i direktor njenog Instituta za savremena međunarodna pitanja. Član je Ruskog nacionalnog odbora Azijsko-tihooekanskog saveta za saradnju u oblasti bezbednosti i (ATSSB) i Ruskog nacionalnog orbora za istraživanje BRIKS (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južna Afrika).

Ova obimna knjiga (640 stranica) je zbornik članaka koje je pisac objavio u zadnjih više od dvadeset godina kao sinolog i stručnjak za međunarodne odnose. Zbornik je posvećen istočnom smeru ruske spoljne politike. On daje produbljenu uvid u izazove s kojima se Rusija suočava na Dalekom Istoku. No, pisac se ne ograničava samo na ovu dimenziju. On daje analizi ključnih pitanja i iz drugih oblasti spoljne politike Rusije. U tom okviru on iznosi kako vidi mesto usmerenja na Aziju u celini ruske spoljne politike. On tu bez ideoloških predubeđenja govori i o mogućnostima i o ograničenjima u spoljnoj politici Rusije. Po dubini analize i hrabrosti suočavanja s istinom potseća na Henrija Kisindžera (*Henri Kissinger; Heinz Alfred Kissinger*).

Prilozi su razvrstani u četiri dela: „Opšta pitanja spoljnopolitičke strategije nove Rusije“; „Rusija u Šangajskoj organizaciji za saradnju i Srednjoj Aziji“; „Rusija i Azija: strategija i taktika“; „Naučni život, usputne beleške“.

U kratkom štivu kao nešto je prikaz teško je čitaocu predstaviti svo bogatstvo misli i pogleda sadržanih u knjizi od 640 strana. Zato će se posebno ukazati na pitanja koja su danas postala posebno zanimljiva s obzirom na lomove koji se dešavaju u savremenom svetu. Jedno od njih je da li je Rusija osuđena da gleda samo na Zapad ili je njen interes na Istoku ili je pravo rešenje i Zapad i Istok.

U prvom odeljku knjige „Opšta pitanja spoljnopolitičke strategije nove Rusije“ su radovi pisca o ključnim pitanjima spoljne politike Rusije. Počinje s prilogima o korenitom menjanju u svetskoj politici i ulozi Rusije u njoj u vezi s Krizom Ukrajine. Važnomesto u ovom delu zauzima razmatranje preusmeravanje Rusije na istok i nizgledi evroazijske integracije. U ovom delu razmatraju se i neki međunarodni događaji koji su uticali na spoljnu politiku Rusije uključujući rat u Jugoslaviji i agresija NATO protiv Srbije, uticaj politike SAD na evoluciju položaja Rusije i Kine, rad u Iraku i sukob s Gruzijom u Južnoj Osetiji.

U odeljku „Rusija u Šangajskoj organizaciji za saradnju i Srednjoj Aziji“ pisac iznosi svoje poglede na značaj ove organizacije i način njenog delovanja. U nizu dradova pisac analizira razvoj prilika u pojedinim državama. Posebnu pažnju posvetio je „reoluciji“ u Kirgiziji. Znalčajnu pažnju pisacv poosvećuje i Avganistanu sa stanovišta bezbednosti po odlasku stranih trupa iz ove zemlje. Pisam u nekoliko priloga razamtra moguće odgovore na razvoj ovakvih prilika u Avganistanu.

U trećem delu „Rusija i Azija: strategija i taktika“ objavljen je niz priloga o strategiji Rusije u azijsko-tihoceanskom području i o razvoju saradnje s nekim zemljama ovog područja. Više radova odnosi se na BRIKS i ASEAN, ulogu islama u svetu, Bliski Istok, Iran, Indija, Korejsko poluostrvo i neke druge zemlje.

U četvrtom delu „Naučni život, usputne beleške“ nalaze se prilozima u kojima pisac iznosi mišljenja i predloge u vezi spoljne politike Rusije u Aziji. Pisac u ovim prilozima iznosi svoja mišljenja o spoljnoj politici Rusije i o odnosima Rusije s azijskim državama. Ove ima i niz zanimljivih priloga pisanih u putiopsniom obliku napisanim za širu čitalačku javnost.

Kako sam i sam započeo naučno-istraživačku karijeru kao sinolog, očekivao sam da će profesor Lukin, poznati i priznati sinolog, u ovom zborniku dati središnje mesto Kini koja zauzima glavno mesto u okretanju Rusije Aziji. Međutim, u ovako obimnoj knjizi nema priloga o Kini. Pisac me utešio time što je na kraju istako da Kinu smatra suviše važnom, pa će radove o njoj objaviti u zasebnoj knjizi.

Iako se radi o zborniku radova objavljenih u toku skoro dve i po decenije, čitalac dobija celovit uvid u razvoj spoljne politike Rusije, posebno njene politike prema Aziji koja je očigledno piscu prirasla za srce.

Za naše čitaoce posebno su zanimljiva tri priloga: „Predgovor“, „Šovinizam ili metež? Opak izbor za Rusiju“ i „Sudar vrednosti u savremenom svetu i izgledi integracije“.

Predgovor. – Pisac se već u „Predgovoru“ vraća na pitanje postaljeno pre jednog veka: kome delu sveta Rusija pripada: Evropi ili Aziji. U samoj Rusiji mišljenja o toj pripadnosti su se često menjala. Rusija je preuzela hrišćanstvo od Vizantije koja je bila središte civilizacije toga doba. Do raskola hrišćanstva nije bilo podele na Aziju i Evropu. Od Petra Prvog, koji je napravio „prozor u Evropu“, u toku 18. veka Rusija se smatrala Evropom. Katarina Druga je ozakonila evropsku usmerenost Rusije: „Rusija je evropska država“. Ona je time isticala prosvetljenost svoje vladavine, da je njena zemlja deo civilizovanog sveta koji ide putem napretka. U 19. veku car Nikolaj Prvi proglasio je Rusiji osobenom državom zasnovanom na trojstvu: pravoslavlje, samodržavlje, narodnost, u kojoj nema klasnih podela. To je trebalo da bude brana protiv uticaja iz Evrope koji bi mogli menjati suštinu društvenog sistema. Međutim, u društvu su nastajala podele. „Zapadnjaci“ su tražili dosledno uređivanje života po „evropskom“ obrascu. „Slovenofili“ su kritikovali vlast da postaje birokratska, ne uzimajući u obzir ono što je iskonski rusko, to jest slovensko samoupravljanje. Spor je nastavljen i u sovjetsko vreme. U ruskom iseljeništvu je istaknuta i sada popularna zamisao o „evrozijstvu“ koja je utvrđivala samobitnost ruske civilizacije kao naslednice nekih „turanskih“ (neslovenskih) naroda Evroazije.

Po raspadu SSSR odnos prema Aziji menja se iz praktičnih razloga. Ekonomski uspon učinio je Aziju posebno važnom i ekonomski i geopolitički. Okretanje Aziji postaje utoliko važnije što je Rusija izgubila velike tradicionalno ruske teritorije na zapadu. Danas, iako veći deo stanovništva živi u evropskom delu, u Aziji su dve trećine teritorije Rusije. No i stanovništvo u azijskom delu Rusije smatra se Evropljanima koje je sudbina bacila u Aziju. Tu je bitnije što od odnosa sa zemljama Azije zavisi budućnost zemlje.

No Rusijani nisu prvi koji su se našli u prilici da menjaju čisto evropsku svest. U 19. veku Španci, koji su se našli u Latinskoj Americi, morali su da se naviknu da pripadaju tom kontinentu. U 20. veku bela manjina je morala da se navikne da pripada afričkom kontinentu. Australijanci i Novozelanci, daleko od Evrope, svoju sudbinu vezuju više za Aziju. Ali ta promena nije značila odricanje od „evropskih vrednosti“. Ekonomski uspon Azijsko-tihoookanskog područja čini neohodnim razvijanje odnose s njim. Za Rusiji posebno su važne Srednja, Istočna i Južna Azija.

Srednja Azija je dugo bila u sastavu SSSR, tako da je nasledila značajnu usmerenost na Rusiju, s kojom danas učestvuje u raznim oblicima saradnje, uključujući Šangajsku organizaciju. Neke od ovih zemalja su se opredelile za Evroazijski ekonomski savez, koji je otvoren za sve njih.

U Istočnoj Aziji su važni partneri Rusije. U 2010. godini Kina je postala najveći trgovinski partner Rusije. Rusija razvija podnose i s Japanom i Južnom Korejom. Nuklearizacija Korejskog poluostrva je veliki izazov za bezbednost. Rusija postepeno razvija odnose i sa zemljama ASEAN. U Južnoj Aziji za Rusiju su posebno važni Indija i Pakistan.

Posle neuspešnih pokušaja da postane deo „civilizovanog Zapada“, Rusija je shvatila neohodnost okretanja Aziji. Simbolom tog okretanja uzima se grb Rusije: dvoglavi orao kome je, po tumačenju rukovodilaca Rusije, jedna glava okrenuta na Zapad, a druga na Istok. To znači da razvijanje odnosa s Azijom ne znači zamenu za razvoj odnosa sa Zapadom, pre svega s Evropom. Dakle, okretanje Aziji ne znači okretanje leđa Evropi. „Rusija je odveć velika, a njena kultura odveć jedinstvena da bi se u potpunosti stopila s konfučijanskim autoritarizom, ili, pak s antiverskim evropskim liberalizom“. Stoga je s kulturno-civilizacijskog stanovišta nužno sopstveno, nezavisno mesto u svetu. Prirodno je da Rusija teži da odnose s Azijom dovede na nivo kakav ima u odnosima s Evropom.

„Šovinizam ili metež? Ovak izbor za Rusiju“.- Ovaj prilog je posebno zanimljiv. U njemu pisac predočava evoluciju spoljne politike Rusije i njenog mesta u svetu na jednoj strani, i uticaju ove evolucije na unutrašnji politički život savremene Rusije, na drugoj. Vododelnica je kriza u Ukrajini koju je izazvao Zapad.

Po raspadu SSSR između Rusije i Zapada postojao je „poslesovjetski konsensus“, to jest razvoj odnosa uz izvesne kompromise. Za vreme Jeljcina i u prvom mandatu Putina, Rusija je pokušavala da pomoću ustupaka pribavi pristajanje Zapada na normalne odnose. Međutim, Zapad je na ustupke Rusije odgovarao samo praznim obećanjima. Koristi priliku da ostvari sve ciljeve hladnog rata koje nije mogao da ostvari dok je postojao SSSR. Zapad potčinjava jednog po jednog tradicionalne saveznike Rusije. Crvena linija iz koje Rusija nije imala kud da odstupa je nastojanje NATO pakta da se „useli“ na Krim.

Većini stanovništva Rusije postalo je jasno da se radi o sistematskom opkoljavanju i gušenju Rusije. Naviknut na stalno ustupanje Rusije, Zapad je sada bio izneđen i nastavio da dovlači vojsku na granice Rusije. Zapad ne shvata da je Rusije suviše velika zemlja sa suviše velikom kulturom da bi pristajala na dalje ustupke. U takvom razvoju prilika sam po sebi se nameće novi izbor: okretanje Jugu i Istoku.

Razvoj prilika u međunarodnim odnosima imao je uticaja i na unutrašnji politički život Rusije. „Liberali“ tvrde da borba Rusije za odbranu njenih nacionalnih interesa usporava njenu unutrašnju „evropeizaciju“. Ogromna većina podržava nastojanja vlasti da odbrani suverenost i samobitnost Rusije. Ali, ističe Lukin, postoji opasnost da u borbi za odbranu nacionalnih interesa dođe to uspostavljanja autoritarne vlasti. Ova ruska podela podseća na našu podelu na „Prvu Srbiju“ i „Drugu Srbiju“. Sam Lukin je jasno na strani odlučne odbrane nacionalnih interesa Rusije, ali i za predupređivanje evoplucije ka autoritarnosti.

Sudar vrednosti u savremenom svetu i izgledi za evroazijsku integraciju. – Ovo jedan od najinetersantnijih priloga. U njemu pisac raspravlja jedno od ključnih šitanja današnjice – sukob vrednosti. Zapada da u ime svoje lestvice vrednosti, koju izjednaava s „napretkom“, nastoji da nameće svoju vlast celom ostalom svetu. Za razliku od sekularizacije Zapada, gde se relativizuju moralne vrednosti, na poslesovjetskom prostoru obnavljaju se „asolutne vrednosti“. U tom pogledu u istom smeru deluju pravoslavlje, islam, budizam i judaizam. Zapad je proglasio „napretkom“ ono što višekratno zabranjuje Novi Zavet (eutanzija, homoseksualni brakovi, zoofilija). Na taj način, sa stanovišta izvornog hrišnastva, Zapad se vraća u preistorijsko vreme.

Ishod ovog sukoba vrednosti je neizvestan. Pisac zaključuje da bi „idealna privlačna nezapadni model morao u sebi spajati visok nivo slobode sa sistemom apsolutnih vrednosti“.

Iako se radi o zbirci radova objavljenih u dugom vremenskom razmaku, građa je priređena tako da cela knjiga ostavlja utisak velike monografije. Po našem znanju, ovo je najcelovitiji, produbljen pogled na evoluciju spoljne politike nove Rusije. Knjiga u celini je veoma zanimljiva za čitaoce u Srbiji. Smatram da bi časopis „Međunarodni problemi“ učinio veliku uslugu svojim čitaočima ako bi preveo dva prva priloga iz zbornika, objavljena prvi put u 2014. godini: „Šovinizam ili metež? Opak izbor za Rusiju“ i „Sudar vrednosti u savremenom svetu i izgledi evroazijske integracije“.

Blagoje S. BABIĆ

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, sekretarica dr Žaklina Novičić,
E-mail: zaklina@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najmanje 16 a najviše 24 strane jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja; str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na engleskom), pp. (ako se citira više strana izvora na engleskom). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta

političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200).
Napomena: ako je više urednika, priređivača onda – (urs)

3 Videti: Ranko Petković, “Jugoslavija i NATO”, *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, “Etničke manjine u Finskoj”, *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, “Žrtve manipulacije”, *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, “Japan’s Invisible Leviatan”, *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, “The Constitution of Wales”, in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa – op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 “Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini”, Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 “Single European Act”, Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adrese:

- Dr Miroslav Antevski, glavni i odgovorni urednik, miroslav@diplomacy.bg.ac.rs; miroslavbgd@gmail.com
- Prof. dr Pero Petrović, zamenik urednika, pera@diplomacy.bg.ac.rs
- Dr Žaklina Novičić, sekretarica, zaklina@diplomacy.bg.ac.rs

a u štampanom obliku ili na CD-ROM-u na adresu: Dr Miroslav Antevski, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Prilozi koji se dostavljaju radi objavljivanja moraju predstavljati rezultate sopstvenih ili zajedničkih istraživanja. Oni se objavljuju ukoliko poseduju dve pozitivne anonimne recenzije.

Autori su dužni da poštuju autorska prava trećih lica. Prilozi koji su već objavljeni u drugoj publikaciji neće biti objavljivani. Izuzetno pod uslovom da Uređivački odbor oceni da njihov kvalitet može biti od koristi za unapređenje naučnoistraživačke delatnosti, pojedini radovi se mogu objaviti u celini ili u delovima uz poštovanje svih autorskih prava i prava na intelektualnu svojinu. U tom slučaju u fusnoti treba navesti da je dobijena saglasnost od prvog izdavača i uneti izvor iz koga je prilog preuzet.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECO-NOMICS (IPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International
problems / glavni i odgovorni urednik
Miroslav Antevski. - God. 1, br. 1 (1949)-
. - Beograd : Institut za međunarodnu
politiku i privredu, 1949-. - 24 cm

Tromesečno. - Tekst na srp. i engl. jeziku
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

**NOVIJA IZDANJA
INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU**

THE OLD AND THE NEW WORLD ORDER – BETWEEN EUROPEAN INTEGRATION AND THE HISTORICAL BURDENS: PROSPECTS AND CHALLENGES FOR EUROPE OF 21ST CENTURY, Proceedings, Duško Dimitrijević (eds.), tvrd povez, 2014, 732 str.

POSSIBILITIES AND FOR FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN THE REPUBLIC OF SERBIA, zbornik radova, priređivač, Pero Petrović, tvrd povez, 2014, 589 str.

EVROPSKA UNIJA I ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, priređivači, Dragan Đukanović, Vladimir Trapara, tvrd povez, 2014, 595 str.

Nevenka Jeftić Šarčević, KAVKAZ POVEZNICA EVROPE I AZIJE: ETNIČKI, POLITIČKI I EKONOMSKI SADRŽAJI; INTERESI SRBIJE, broširano, 2014, 134 str.

SERBIA IN THE DANUBE REGION IN THE 21ST CENTURY, zbornik radova, priređivači Dragan Petrović i Nevenka Jeftić Šarčević, broširano, 2014, 230 str.

Dragan Petrović i Slobodan Komazec, GLOBALNA MONETARNA KRIZA I NOVI GEOPOLITIČKI I FINANSIJSKI ODNOSI U SVETU, tvrd povez, 2014, 254 str.

Dragoljub Todić, Vladimir Grbić, Miroslav Antevski, PRIDRUŽIVANJE EVROPSKOJ UNIJI I ODRŽIVI RAZVOJ, broširano, 2014, 282 str.

Dragoljub Todić, KLIMATSKE PROMENE U PRAVU I REFORMA SISTEMA UPRAVLJANJA, broširano, 2014, 378 str.

Dragan Petrović, GEOPOLITILKA BALKANA, tvrd povez, 2014, 362 str.

Mina Zirojević Fatić, TERORIZAM, tvrd povez, 2014, 368 str.

Aleksandar Jazić, REFORMA SISTEMA LOKALNE SAMOUPRAVE U DRŽAVAMA VIŠEGRADSKJE GRUPE, tvrd povez, 2014, 360 str.

CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY AND THE REGION, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac (priređivači), broširano, 2013, 252 str.

Branislav Đorđević, ORGANIZACIJA SEVERNOATLANTSKOG UGOVORA (NATO), broširano, 2013, 164 str.

Svetlana Đurđević Lukić, GLOBALNA POLITIKA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA 2001–2012, broširano, 2013, 180 str.

Dragan Petrović, GEOPOLITIKA FRANCUSKE, tvrd povez, 2013, 288 str.

Vladimir Grečić, THE SERBIAN ACADEMIC DIASPORA, broširano, 2013, 280 str.

Brano Miljuš, SAVREMENI PROBLEMI MEĐUNARODNOG PRAVA, broširano, 2013, 368 str.

Žaklina Novičić, PRVENSTVO PRAVA EVROPSKE UNIJE I NACIONALNA KONTROLA PREKORAČENJA NADLEŽNOSTI EU – SLUČAJ NEMAČKE, broširano, 2013, 148 str.

SRBIJA U JUGOISTOČNOJ EVROPI, Zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Vladimir Trapara, broširano, 2013, 620 str.

Aleksandar Fatić, Srđan Korać i Aleksandra Bulatović, ETIKA KRIMINALISTIČKO-OBAVEŠTAJNOG RADA, tvrd povez, 2013, 320 str.

POLOŽAJ SRBIJE U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM EKONOMSKIM ODNOSIMA, zbornik radova, priređivači Predrag Bjelić i Duško Dimitrijević, broširano, 2013, 340 str.

NATIONAL AND EUROPEAN IDENTITY IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION, Proceedings, Pero Petrović i Milovan Radaković (eds.), tvrd povez, 2013, 820 str.

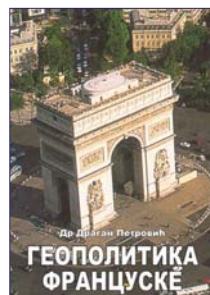
ENERGY SECURITY OF EUROPE: THE POSITION OF SERBIA, Proceedings, Miroslav Antevski and Dobrica Vesić (eds.), broširano, 2013, 496 str.

Brano Miliuš
**SAVREMENI PROBLEMI
MEĐUNARODNOG PRAVA,**
2013.

Vladimir Grečić
**THE SERBIAN ACADEMIC
DIASPORA,** 2013.

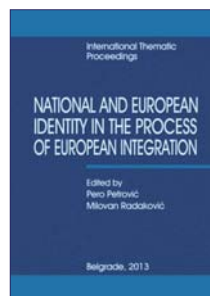
Dragan Petrović
**GEOPOLITIKA
FRANCUSKE,** 2013.

**HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE
SRBIJE SA PRAVOM EU (II)**
zbornik radova, 2012, priređivači:
Duško Dimitrijević i Brano Miliuš

Žaklina Novičić
**PRVENSTVO PRAVA
EVROPSKE UNIJE I NACIONALNA
KONTROLA PREKORAČENJA
NADLEŽNOSTI,** 2013.

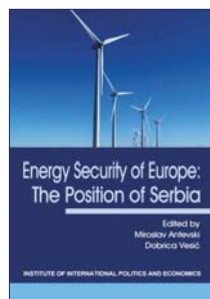
**NATIONAL AND EUROPEAN
IDENTITY IN THE PROCESS
OF EUROPEAN INTEGRATION,**
zbornik radova, 2013, priređivači
Pero Petrović i Milovan Radaković

**SRBIJA U JUGOISTOČNOJ
EVROPI,** zbornik radova, 2013,
priređivači: *Dragan Đukanović*
i *Vladimir Trajara*

Aleksandar Jazić
**SPOLJNOPOLITIČKA
PROPAGANDA:
AKTERI I SREDSTVA,** 2013.

**ENERGY SECURITY OF EU-
ROPE: THE POSITION
OF SERBIA,** zbornik radova,
2013, priređivači: *Miroslav
Antevski i Dobrica Vesić*

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs